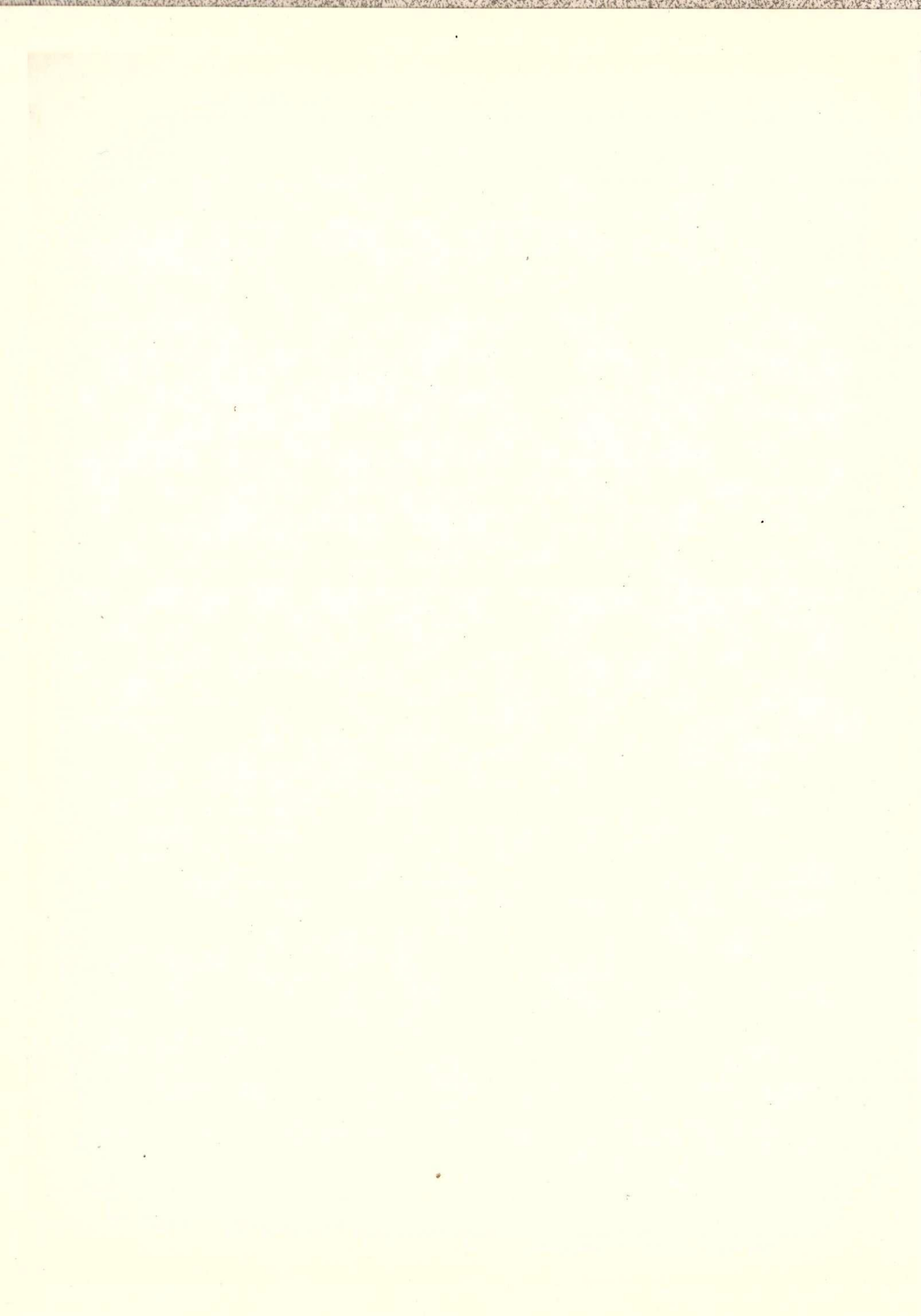

**ARHEOLOGĪJA
UN
ETNOGRĀFIJA**

XVI

LATVIJAS ZINĀTŅU AKADEMIJA
LATVIJAS VĒSTURES INSTITŪTS

**ARHEOLOĢIJA
UN
ETNOGRĀFIJA
XVI**

SENĀS APMETNES LATVIJAS TERITORIJĀ

RĪGA «ZINĀTNE» 1994

REDAKCIJAS KOLEĢIJA:

Latvijas Zinātņu akadēmijas īstenais loceklis,
Dr. habil. hist.

Ē. MUGURĒVIČS (atbildīgais redaktors),

Dr. habil. hist. A. CAUNE

Ar 467 **Arheoloģija un etnogrāfija. 16. laid.:** Senās apmetnes Latvijas teritorijā / Atb. red. Ē. Mugurēvičs. — Rīga: Zinātne, 1994. — 160 lpp.: il.

ISSN 0320-9415, ISBN 5-7966-0980-7.

Tematiskajā rakstu krājumā, kas veltīts izcilajai arheoloģei Dr. h. c. Elvirai Šnerei, atzīmējot viņas 65 zinātniskā darba gadus, aplūkotas Latvijas teritorijā atklātās senās apmetnes. Hronoloģiski krājums aptver laikposmu no akmens laikmeta līdz viduslaikiem. Tajā ietverti raksti par Salaspils Laukskolas un Zvejsalu neolīta apmetnēm, par Vedgu un Kerkūzu dzelzs laikmeta apmetnēm, par viduslaiku apdzīvotām vietām ordeņa teritorijā. Vairāki raksti veltīti atsevišķām atradumu grupām — antropomorvai keramikai, krāsns podiņiem, katlu depozītiem Cēsu pili. No vēsturnieka viedokļa analizēti 13. gs. rakstītajos avotos minētie kuršu ciemu nosaukumi. Krājums bagātīgi ilustrēts.

Visiem, kas interesējas par Latvijas senvēsturi.

UDK—p 902(474.3)+39(=883)+947.43

SATURS

<i>Mugurēvičs E.</i> Elvīra Snore	5
<i>Zagorska I.</i> Salaspils Laukskolas akmens laikmeta apmetne	14
<i>Loze I.</i> Zvejsalu neolīta apmetne Lubāna ieplakā . .	29
<i>Vasks A.</i> Agrā dzelzs laikmeta apmetne Kerkūzos . .	46
<i>Graudonis J.</i> Jaunsvirlaukas Vedgu apmetne (Vedgu arheoloģisko pieminekļu komplekss)	65
<i>Atgāzis M.</i> Par Jaunlīves apmetni un tajā atklāto dzelzs ieguves krāsni	81
<i>Mugurēvičs E.</i> Arheoloģiskās liecības par Livonijas ordeņa piļu apbūves attīstību Latvijas teritorijā . .	93
<i>Apala Z.</i> Cēsu mūra pilī atrastie 16. gs. katlu depoziiti	110
<i>Caune A.</i> 13.—14. gs. Rīgas keramika ar antropomorfo dekoru	116
<i>Ose I.</i> Bauskas pils renesanses stila krāsns podiņi (pēc 1976.—1986. g. arheoloģisko izrakumu materiāliem)	131
<i>Pāvulāne V.</i> Rakstītos vēstures avotos minētās apdzīvotās vietas Kurzēmē 13. gadsimtā (Miera Kurša) . .	151
Grāmatā lietotie saīsinājumi	160

INHALTSVERZEICHNIS

<i>Mugurēvičs E.</i> Elvīra Snore	5
<i>Zagorska I.</i> Die steinzeitliche Siedlung Laukskola bei Salaspils	14
<i>Loze I.</i> Die jungsteinzeitliche Siedlung Zvejsalas in der Lubāna-Niederung	29
<i>Vasks A.</i> Kerkūzi, eine Siedlung der älteren Eisenzeit . .	46
<i>Graudonis J.</i> Die Siedlung Vedgas im Dorf Jaunsvirlauka — ein archäologischer Denkmalkomplex . .	65
<i>Atgāzis M.</i> Die Siedlung Jaunlive und der dort aufgedeckte Eisenschmelzofen	81
<i>Mugurēvičs E.</i> Archäologische Zeugnisse der Entwicklung der Bauart livländischer Ordensburgén im Territorium Lettlands	93
<i>Apala Z.</i> Kocktopf-Verwahrkunde des 16. Jahrhunderts in der Burg Cēsis (Wenden)	110
<i>Caune A.</i> Rigaer Keramik des 13.—14. Jahrhunderts mit anthropomorphem Dekor	116
<i>Ose I.</i> Die Renaissance-Kacheln aus der Burg Bauska (nach Materialien archäologischer Ausgrabungen in den Jahren 1976—1986)	131
<i>Pāvulāne V.</i> In schriftlichen Geschichtsquellen erwähnte Ortschaften Kurlands im 13. Jh. (Vrede Curonia)	151

Ē. Mugurēvičs

ELVĪRA ŠNORE

Elvīras Šnores (dzim. Vilciņa) dzīves ceļš sācies Rīgā, 1905. gada 15. janvārī latviešu amatnieka ģimenē. Viņas vecāku — tēva Dāvida Vilciņa un mātes Alvīnes Siliņas — dzimtene ir Vidzemes vidiene, apvidus starp Valmieru un Cēsīm (Rauna, Mārsnēni). Dāvids Vilciņš, lai izrautos no grūtajām un beztiesīgajām lauku kalpa gaitām, jau agrā jaunībā devās uz Rīgu, kur apguva drēbnieka amatu.

Skolas gaitas Ē. Šnore sākusi Rīgā 8 gadu vecumā. Taču jau pēc gada mācības skolā pārtrauca I. pasaules karš. Kopā ar latviešu bēgļu straumi mazā Elvīra, sākumā bez vecākiem, nonāca Maskavā, kur pārāgri zaudēja māti. Neraugoties uz kara laika grūtībām, Maskavā mācības tika turpinātas. Pēc atgriešanās Rīgā Ē. Šnore mācījās Rīgas 3. vidusskolā, bet pēc tās beigšanas 1922. g. viņa tūlīt uzsāka vēs-

tures studijas Latvijas Universitātē. Paralēli mācībām Ē. Šnore strādāja un studijas beidza 1932. gadā.

Ē. Šnores pirmā saskare ar arheoloģiju notika laikā, kad Latvijas Republikā veidojās pirmie nacionālie arheologu kadri. Baltijas vācieši savas vadošās pozīcijas Latvijas arheoloģijas izpētē šajā laikā bija jau zaudējuši, tomēr atbilstošu kadru trūkuma dēļ divdesmitajos gados par mācībspēkiem universitātē, kā arī izrakumu veikšanai tika pieaicināti speciālisti no citām valstīm (M. Ēberts, E. Vāle, B. Nērmans u. c.).

Jau pirmajā studiju gadā Ē. Šnore piedalījās vācu arheologa Makša Ēberta (1879—1929) vadītajos semināros. Šajā laikā M. Ēberts bija tikko sācis strādāt par profesoru jaundibinātajā Latvijas Universi-

tātes arheoloģijas katedrā, M. Ēberts bija labs metodīķis un kā pētnieks izcēlās ar enciklopēdiskām zināšanām, lai gan viņa lekcijas nebija sevišķi saistošas.

1924. gadā uz Rīgu pārcēlās profesors Francis Balodis (1882—1947), kas pirms tam bija arheoloģijas profesors Maskavas universitātē. F. Balodis bija beidzis Maskavas arheoloģisko institūtu, no krievu arheologiem pārņēmis to demokrātiskās tradīcijas. Profesora F. Baloža lekcijām universitātē bija raksturīgs spilgti izteikts romantisms un dzīva fantāzija, kas allaž pulcināja daudz klausītāju. Viņu vidū bija arī E. Snore.

Jau studiju gados veidojās E. Snores zinātniskās intereses — tās bija saistītas ar seno latgaļu etnoģenēzi. Pie profesora F. Baloža tika sagatavots semināra darbs — publikācija par agrā dzelzs laikmeta uzkalniņkapu izrakumiem Slatēs silā (Jēkabpils apriņķis), bet kā studiju darbs tapa pētījums par vēlā dzelzs laikmeta latgaļu sievietes kapa inventāru. Vērtējot pirmos E. Snores pētījumus, jāatzīmē, ka viņas studiju (un vispār starpkaru periodā publicētajiem) darbiem nav profesora F. Baloža skolai raksturīgā romantisma. Kā senvēstures pētniece E. Snore vienmēr palikusi uzticīga konkrētajam arheoloģiskajam materiālam. Šajā ziņā viņas tālaika darbi varētu šķist pārāk aprakstoši, kas sniedz tikai faktu materiālu. Tomēr katrā pētījumā jaušamas rūpīga analizētāja spējas, lai gan vēl pietrūkst plašāku vispārinošu secinājumu.

Sākot ar 1926. gadu, vēl būdama studente, E. Snore vasaras mēnešos darbojās Pieminekļu valdes rīkotājās ekspedīcijās, gan reģistrējot arheoloģiskos pieminekļus (Valmieras un Valkas apriņķī), gan arī piedaloties izrakumos. 1928. gadā viņa apprecējās ar savu studiju biedru Raulu Snori (1902—1962), vēlāk pazīstamo arheologu un numismātu. 1929.—1930. g. E. Snore strādāja par vēstures skolotāju Krāslavas vidusskolā, kur aktivizēja vietējo novadpētnieku darbu un skolas absolventus (P. Stepiņš) ierosināja pievērsties senvēsturei.

1930. gadā aizsākās E. Snores ilggadīgais darbs Valsts Vēstures muzeja Arheoloģijas nodaļā. Sākumā viņa strādāja par arhivāra palīgu, bet no 1933. līdz 1944. gadam — par nodaļas vadītāju. Trīsdesmitajos gados E. Snore savas zināšanas arheoloģijā un muzeja ekspozīciju noformēšanā papildināja ārzemju komandējumos — Stokholmā (1932), Parīzē, Briselē, Berlīnē (1935), Helsinkos (1937) u. c.

Strādājot muzejā, E. Snore veica lielu darbu senlietu inventarizēšanā. Tas uzskatāmi atspoguļojas muzeja fondos un Arheoloģijas nodaļas daudzsējumu inventāra grāmatās, kuras tajā laikā lielāko tiesu ir viņas pašrocīgi sastādītas.

Lai izrakumos iegūtais materiāls būtu pieejams plašākai sabiedrībai, paralēli tiek intensīvi strādāts pie arheoloģisko ekspozīciju ierīkošanas un dažādu izstāžu noformēšanas.

Līdz 20. gs. 20. gadiem Latvijas arheoloģijā bija darbojušies galvenokārt Baltijas vācu vēsturnieki, pētot diezgan ierobežotu objektu skaitu, turklāt izrakumos iegūtos materiālus tulkojot sev vēlamā virzienā. Nemot to vērā, latviešu arheologiem 20.—30. gados bija intensīvi jāstrādā izrakumos, lai iegūtu ziņas par visiem Latvijas senvēstures periodiem. 1932. gadā Sakstagala Lielpuderos E. Snore veica pirmos patstāvīgos izrakumus. Viņas turpmāko arheoloģes darbību raksturo sevišķi liels arheoloģiski pētīto sen-

viētu skaits — kopumā ap 70 objektu. Starpkaru periodā tie lielāko tiesu gan ir nelieli pārbaudes vai aizsardzības izrakumi, kas tika organizēti sakarā ar Arheoloģijas nodaļā ienākušajiem ziņojumiem. Kā arheoloģiski nozīmīgākās šajā laikā pētītās senvietas var atzīmēt kapulaukus Rītes Melderiškos, Laidzes Lazdiņos, Mērdzenes Dzērvēs, Zvārdes Grīnertos, Sabīles Krievu kapos, Višķu Maskavas sādžā, Dundagas Laukumuižā un Jūrkalnes Darvdedžos, kā arī dzīvesvietas — Valmieras pili un Dignājas pilskalnu.

E. Snores šī laika zinātniskais darbs atspoguļots pētīto arheoloģisko pieminekļu publikācijās, kas izceļas ar iegūtā materiāla sīku, pamatīgu aprakstu un izsmelto analīzi. Nozīmīgas ir atsevišķo senlietu tipoloģiskās studijas, kas dod labu hronoloģisko bāzi. Risinot jautājumu par latgaļu un lībiešu etnoģenēzi, E. Snore rūpīgi studēja Latvijas agrā dzelzs laikmeta arheoloģiskos materiālus. Tā rezultātā radās jau studiju gados sagatavotā publikācija par Slatēs silā uzkalniņkapiem. Šai darbā pirmo reizi uzskatāmi tika parādīti 3.—8. gs. latgaļu un sēļu materiālās kultūras kontinuitāte un fiksetas šīs kultūras zināmas atšķirības no zemgaļiem un kuršiem. Šajā periodā tematiski plašākais E. Snores darbs ir pētījums par lībiešiem. Tajā viņa sniedza samērā pārlicinošu lībiešu etnoģenēzes, materiālās un garīgās kultūras attīstības atainojumu, kas lielā mērā balstījās uz materiālu, ko pati autore ieguvusi izrakumos vai pieminekļu apzināšanas laikā. Lībiešu problēmai cieši pieslēdzās E. Snores raksti par Sabīles Krievu kapiem un kuršu senlietu atradumiem Rīgā. No arheologiem E. Snore bija pirmā, kas vērsa pētnieku uzmanību uz tolaik uzietā Ziemeļkurzemes arheoloģiskā materiāla (rotas) lielo līdzību ar atradumiem Cēsu kapulaukā, ar to pareizi norādot, ka Cēsu kapulaukā apglabāti izceļotāji no Ventas lejteces apgabala, proti, 13. gs. sākumā Indriķa hronikā minētie vendi.

Otrs problēmu loks, ko E. Snore skārusi savās zinātniskajās publikācijās, saistās ar viduslaiku arheoloģiju. Var uzskatīt, ka ar viņas rakstiem par Dundagas kājautiem, izrakumiem Jūrkalnes Darvdedžos un Valmierā tika aizsākta zinātniskā Latvijas viduslaiku arheoloģija. Agrāk Baltijas vācu pētnieki interesējās tikai par problēmām, kas saistījās ar 12.—13. gs. Rietumeiropas kultūru un tās izpausmēm Livonijā viduslaikos, turpretī E. Snores rakstos tika akcentēta visu arheoloģisko atradumu rūpīga analīze, īpaši tā, kas saistījās ar vietējo iedzīvotāju dzīvesveidu un kultūru.

Pēc 2. pasaules kara no 1945. līdz 1947. gadam E. Snore strādāja Centrālajā Valsts Vēstures muzejā un kopš 1946. gada 12. jūlija Latvijas Zinātņu akadēmijas Vēstures institūtā. Jau tolaik viņa bija visvairāk pieredzējusi republikas arheoloģe. Gados vecākie Latvijas arheologu kadri bija vai nu devušies trimdā (F. Balodis, V. Ģinters, E. Sturms u. c.), vai arī savā specialitātē nestrādāja, jo bija represēti (R. Snore, A. Karnups). 40. un 50. gados E. Snorei kā arheoloģei — zinātniecei bija lieli nopelni Latvijas arheoloģijas vispārējo jautājumu risināšanā, izrakumu organizēšanā un jaunu kadru apmācīšanā.

Lai nodrošinātu maizes darbu Vēstures institūtā, E. Snore bija spiesta «kritiski pārvērtēt» Latvijas Republikas laikā sarakstītos darbus un personības kulta apstākļos «nosodīt» F. Baloža skolas ideālismu un nacionālismu. Viņa rediģēja pirmo no marksisma

pozīcijām sarakstīto Latvijas arheoloģijas problēmām veltīto pētījumu, proti, H. Mooras darbu «Pirmatnējās kopienas iekārta un agrā feodālisma sabiedrība Latvijas PSR teritorijā». E. Snore kopā ar H. Mooru uzrakstīja arī sākuma nodaļu Latvijas PSR vēstures I. sējumam (1953).

Tāpat kā 30. gados E. Snores zinātniskās intereses arī pēckara periodā saistījās galvenokārt ar latgaļu, sēļu un libiešu materiālo kultūru. Lai iegūtu jaunus materiālus, viņas vadībā daudz plašākā apjomā nekā pirms kara tika veikta arheoloģisko pieminekļu kompleksa pētniecība. Vispirms tā saistījās ar Ludzas novadu (ar pārtraukumiem no 1947. līdz 1959. gadam). Te tika pētīts Pildas Nukšu kapulauks (218 kapi), kurā izrakumus uzsāka E. Snore (75 kapi), bet pabeidza J. Graudonis, Kivtu kapulauks (175 kapi) u. c. objekti. Materiāli par tiem tagad ir pilnībā publicēti. Pētījumi notika arī dzīvesvietās — Kivtu apmetnē, kur vēlāk tika ierīkots kapulauks, Selupinku Kīšu kalnā un vairākās neolīta apmetnēs (kopā ar R. Snori). Te jāuzsver, ka E. Snore bija pirmā no latviešu arheologiem, kas pēckara laikā pievērsās plašiem apmetņu un pilskalnu pētījumiem. Bez minētajiem objektiem Ludzas novadā jāatzīmē plašie izrakumi Asotes pilskalnā (1949.—1954. g.). Monogrāfija par Asotes pilskalnu, kuras pamatā bija viņas vēstures zinātni kandidāta disertācija (aizstāvēta 1958. gadā), Baltijas mērogā ir plašākais pētījums par kādu atsevišķu pilskalnu, un šis darbs guvis augstu recenzentu novērtējumu. Pēc nosaukuma varētu likties, ka šajā darbā risināti visumā šauri jautājumi, kas šķietami saistīti tikai ar vienu pilsnovadu. Taču centrā izvirzījusi Asotes pilskalna materiālu, E. Snore prata dot vērtējumu gandrīz visai problemātikai, kas saistīta ar Latvijas pilskalniem. Ticamību autore dotajam arheoloģiskā materiāla skaidrojumam piešķīra fakts, ka svarīgākie secinājumi par latgaļu ekonomisko dzīvi tika balstīti uz dabas un tehnisko zinātnu speciālistu pētījumiem. Tas, ka šie speciālisti nāca talkā arheologiem, lielā mērā bija autore nopelnis. Uz tā materiāla pamata, kas iegūts Asotes pilskalna arheoloģiskajos izrakumos, E. Snore uzskatāmi pierādīja kamerveida celtnu veidojumu Latvijas pilskalnu vaļņos. Asotes pilskalna izrakumos tika izpētīta arī pirmā dzelzs rūdas ieguves krāsns Baltijā un vairākas podnieku krāsnis.

Sajā sakarībā jārunā par E. Snori arī kā par labu arheoloģisko izrakumu metodiķi. Tā, piemēram, pēc Asotes pilskalna stratigrāfiski noteiktajiem horizontiem autore varēja labi izsekot pārmaiņām pilskalna apdzīvotāju dzīves apstākļos laikposmā no 1. g. t. p. m. ē. līdz 13. gs. beigām, uzskatāmi pierādot, kā pilskalns no patriarhālās saimes kopienas apmetnes 1. g. t. p. m. ē. pakāpeniski kļuva par Jersikas valsts sastāvā ietilpstoša latgaļu pilsnovada centru.

Nozīmīgs ir E. Snores ieguldījums arī citu arheoloģisko publikāciju sagatavošanā. Kopā ar savām skolniecēm — zinātniskajām līdzstrādniecēm A. Zariņu un J. Daigu — E. Snore 1957. gadā ar darbu «Nukšu kapulauks» ievadīja Latvijas arheoloģiskā materiāla publikāciju sēriju krievu valodā. Plašais Nukšu kapulauka materiāls E. Snores interpretācijā deva labāku ieskatu par latgaļu kapulauku iekārtojumu 8./9.—12. gs., apbedījumu paražām un sociālo noslaņošanas.

Monogrāfijā «Kivtu kapulauks», kas balstās uz pilnībā izpētītu latgaļu 7.—12. gs. kapulauku, tika vis-

pusīgi raksturota latgaļu savdabīgās kultūras nepārtrauktā attīstība. Balstoties uz apbedījumu kompleksu rūpīgu analīzi, E. Snore pārliecinoši raksturoja pārejas periodu no vidējā uz vēlo dzelzs laikmetu.

1966. gadā E. Snore kopā ar meitu — arheologi I. Cimermani — publicēja rakstu par Kivtu apmetni, kas deva pilnīgāku priekšstatu par agrā dzelzs laikmeta nenocietinātajām apmetnēm Austrumlatvijā. 1970. gadā E. Snore publicēja Lazdiņu akmens krāvumu kapu materiālu, kas labi raksturoja Kurzemes ziemeļdaļā dzīvojošo Baltijas somu apbedīšanas tradīcijas laikposmā ap m. ē. sākumu un atspoguļoja Latvijas teritorijas iedzīvotāju kontaktus ar ziemeļu kaimiņiem. 1951.—1954. g. Baltijas kompleksās ekspedīcijas sastāvā kopā ar krievu arheologiem E. Snore apsekoja un izdarīja izrakumus latgaļu un slāvu kapulaukos Austrumlatvijā un Pleskavas apgabālā, kas atspoguļoti publikācijā par t. s. žaļņikiem. Īpaši plaša izrakumu darbība E. Snorei saistījās ar Pļaviņu un Rīgas HES applūdinājuma zonas vienlaidu izpēti. Pļaviņu HES celtniecības laikā (1960.—1965. g.) E. Snores vadībā izdarīti izrakumi Lejasdopeļu kapulaukā, Piģēnu apmetnē, Sēlpils mūra pilsdrupās un pilskalnā, kas tagad publicēti atsevišķā grāmatā. Šajos izrakumos iegūtie materiāli deva svarīgus pirmreizīgus datus sēļu materiālās kultūras skaidrošanai un parādīja tās atšķirības no latgaļu kultūras. Astonas izrakumu sezonas (1966.—1973. g.) strādājot Rīgas HES applūdinājuma zonā, E. Snore izdarīja plašus izrakumus Doles salas augšgalā, ģeogrāfiski norobežotā mikrorajonā, kur tika pētīti Vampeņniešu I un II, Raušu un Dūdiņu kapulauki, un vairākās vēlā dzelzs laikmeta lauku apmetnēs, kas no jauna apzinātas šo izrakumu laikā.

70. gadu otrajā pusē un 80. gados E. Snore no jauna atgriezās pie agrā dzelzs laikmeta uzkalniņu kapu kultūras pētījumiem Augšzemē un Aiviekstes baseinā. Viņa veica izrakumus vairākos kapulaukos (Gārsene, Betēļi, Ratulāni, Kūnci, Lejnieki) un izanalizēja visu agrāk zināmo materiālu, intensīvi meklējot sēļu un latgaļu kultūras sākumus. Šo plašo pētījumu rezultātā ir tapusi monogrāfija par agrā dzelzs laikmeta uzkalniņu kapu kultūru, kas izdota 1993. gadā.

Arheoloģisko izrakumu rezultātā iegūtos materiālus E. Snore centusies parādīt arī daudzajos referātos un lekcijās. Te vispirms jāmin ikgadējās arheoloģisko izrakumu noslēguma skates, dažādas vietēja rakstura un plašāka mēroga zinātniskās sesijas un konferences. E. Snore ir lasījusi lekcijas studentiem praktiķantiem, vadījusi kursdarbus un diplomdarbus.

E. Snorei ir lieli nopelni arī ārzemju zinātnieku iepazīstināšanā ar Latvijas arheologu jaunākajiem sasniegumiem. 1964. g. viņa piedalījās VII starptautiskajā antropoloģijas un etnogrāfijas zinātnēm veltītajā kongresā Maskavā, kur nolasīja referātu par latviešu tautas etnogenēzi pēc arheoloģiskajiem atradumiem. (Referāts bija sagatavots kopā ar L. Vanķinu un J. Graudoni.) 1965. g. E. Snore piedalījās I slāvu arheoloģijas kongresā Varšavā, kā arī baltu un slāvu arheoloģijas problēmu izpētei veltītajā simpozijā Belostokā (Polija), kur nolasīja referātu par Latvijas iedzīvotāju sakariem ar austrumslāviem m. ē. 1. un 2. g. t. sākumā.

70. gados blakus plašajam izrakumu darbam E. Snore intensīvi strādāja pie Latvijas arheoloģijas

1937

kursa sagatavošanas. Šajā kolektīvajā darbā viņas spalvai pieder nodaļas par arheoloģiskās pētniecības vēsturi Latvijā, par vidējā dzelzs laikmeta apbedīšanas tradīcijām, par latgaļiem un sēļiem vēlajā dzelzs laikmetā, tā laika Latvijas teritorijas iedzīvotāju ekonomisko stāvokli u. c. jautājumiem. Ņemot vērā E. Snores lielo pieredzi, viņa tika izvirzīta par plašā kolektīvā darba galveno redaktori. Arī šo uzdevumu E. Snore sekmīgi veica ar viņai piemītošo pašai izliezību un precizitāti.

1991. gadā, atzīmējot E. Snores lielos nopelnus Latvijas arheoloģijas attīstībā, LZA Humanitāro un sociālo zinātņu nodaļa pēc Latvijas vēstures institūta priekšlikuma piešķīra zinātniecei LZA Goda doktora (*Dr. honoris causa*) nosaukumu.

E. Snore ir ne tikai rūpīga un neatlaidīga zinātniece, bet arī vienkārša, laipna un atsaucīga darba biedrene. Viņa labprāt dalās pieredzē ar gados jaunākajiem kolēģiem. Ņemot vērā E. Snores lielās fondu, literatūras un valodu zināšanas, viņas padoms vienmēr lieti noder ne tikai nodaļas arheologu ikdienas darbā, bet arī citu valstu speciālistiem, kas, ieraušies Rīgā, konsultāciju nolūkā bieži griežas pie E. Snores.

1990. gadā Latvijas arheologi un vēsturnieki atzīmēja izcilās zinātnieces 85. mūža un 65. darba dzīves gadskārtu, kuru pati jubilāre sagaidīja pilna apņēmības joprojām strādāt arheoloģiskā materiāla publicēšanas jomā, kā arī Latvijas etnisko jautājumu risināšanā, pabeidzot sen iecerētu darbu par latgaļiem. Šo nodomu sekmīgu piepildīšanos savai sirmajai kolēģei novēl visa republikas arheologu saime.

ARHEOLOĢES E. ŠNORES PUBLICĒTIE DARBI

1932

1. Valsts vēsturiskā muzeja jauno telpu atklāšana // IMM. — 1932. — Nr. 2. — 158.—160. lpp.

1933

2. Izrakumi Slates sila uzkalniņu kapos 1927. gadā // Arheoloģijas raksti. — R., 1933. — 1. sēj., 1. daļa. — 32 lpp., 28 tab. — Kopsavilkums vācu val. — (Pieminekļu valdes materiālu krājumi).

1935

3. Valsts vēsturiskā muzeja pārkārtoto nodaļu atklāšana // IMM. — 1935. — 66.—68. lpp.

4. Lībji, lībieši (aizvēsture) // LKV. — R., 1935. — 12. sēj. — 23275.—23293. sl.

1936

5. Pieminekļu valdes 1935. g. ieguvumu izstāde pili // IMM. — 1936. — Nr. 2.

6. «Kara kapi» Mērdzenes pag. Dzērvju ciemā // SM. — 1936. — Nr. 2. — 62.—71. lpp. — Kopsavilkums vācu val.

7. Kuršu senlietu atradumi Rīgā // SM. — 1936. — Nr. 3. — 72.—76. lpp. — Kopsavilkums vācu val.

8. Pieminekļu valdes 1936. g. izrakto pieminekļu izstāde // IMM. — 1937. — Nr. 1. — 89.—91. lpp.

9. Izrakumi agro vēsturisko laiku kapulaukā Jūrkalnes pag. Darvdedžos // SM. — 1937. — Nr. 2. — 57.—64. lpp. — Kopsavilkums vācu val.

10. 1.—4. gadsimteni pēc Kr. // Latviešu kultūra senatnē. — R., 1937. — 19.—38. lpp.

11. Jauni vidējā dzelzs laikmeta kapu atradumi Zemgalē // SM. — 1937. — Nr. 3. — 84.—90. lpp. — Kopsavilkums vācu val.

12. Izrakumi Sabiles «Krievu kapos» // Vēstures atziņas un tēlojumi. — R., 1937. — 366.—374. lpp.

13. Izrakumu darbi Valmieras pilskalnā // Rīts. — 1937. — Nr. 115.

14. Kas atrasts izrakumos Valmierā // Turpat. — Nr. 296.

1938

15. Dundagas kājauti // SM. — 1938. — Nr. 2. — 111.—121. lpp. — Kopsavilkums vācu val.

16. 1937. g. izrakumi Valmierā // SM. — 1938. — Nr. 3. — 82.—98. lpp. — Kopsavilkums vācu val.

1939

17. Dignājas pilskalns: Iss pārskats par 1939. g. izrakumiem // SM. — 1939. — Nr. 4. — 42.—44. lpp. — Kopsavilkums vācu val.

18. Dignājas pilskalns // Daugavas Vēstnesis. — 1939. — Nr. 135.

1948

19. Раскопки в Старой Риге // Сов. Латвия. — 1948. — 18 авг. (№ 195).

20. ZA Vēstures un materiālās kultūras institūta arheoloģiskie izrakumi 1947. gadā // LZAV. — 1948. — Nr. 11. — 133.—137. lpp.

1949

21. Археологические раскопки в Латгалии // Сов. Латвия. — 1949. — 7 янв. (№ 5).

22. Раскопки под Крустпилсом // Сов. Латвия. — 1949. — 2 авг. (№ 180).

23. Baltijas arheoloģijai veltīts plēnumis Ļeņingradā // LZAV. — 1949. — Nr. 10. — 145.—146. lpp.

24. Izrakumi Asotes pilskalnā // Brīvā Daugava. — 1949. — 4. okt. (Nr. 121).

1950

25. Izrakumi Asotes pilskalnā // Dzirkstele. — 1950. — 10. sept. (Nr. 86).

1951

26. Археологические исследования Института истории и материальной культуры АН ЛатвССР за истекшую пятилетку // Тез. докл. на пленуме Ин-та истории матер. культуры АН СССР, посвящ. вопр. археологии Прибалтики, 1951 г. — М., 1951. — С. 22.

27. Izrakumi Asotes pilskalnā // Dzirkstele. — 1951. — 21. jūl. (Nr. 86).

28. Arheoloģiskie izrakumi Asotē // Brīvā Daugava. — 1951. — 22. sept. (Nr. 112).

29. II Baltijas arheoloģiskajiem jautājumiem veltītais plēnums un tā rezolūcija // LZAV. — 1951. — Nr. 8. — 1326.—1327. lpp.

30. Izrakumi Asotes pilskalnā // Dzirkstele. — 1951. — 16. nov. (Nr. 136).

1952

31. Izrakumi Asotes pilskalnā // Pad. Jaunatne. — 1952. — 6. sept. (Nr. 177).

32. Turpinās izrakumi Asotes pilskalnā // Dzirkstele. — 1952. — 3. okt. (Nr. 119).

33. Pret buržuāziskajām koncepcijām Latvijas arheoloģijā // Buržuāziskie nacionālisti — Latvijas vēstures viltotāji. — R., 1952. — 31.—39. lpp.

34. Первобытно-общинный строй на территории Латвийской ССР / Э. Шноре, Х. Моора // История Латвийской ССР. — Р., 1952. — Т. 1. — С. 8—18, 20—43.

35. Ko devuši arheoloģiskie pētījumi Asotes pilskalnā // Brīvā Daugava. — 1952. — 17. dec.

36. Даугмале // БСЭ. — 1952. — Т. 13. — С. 399.

1953

37. Pirmatnējā kopienas iekārta Latvijas PSR teritorijā / E. Snore, H. Moora // Latvijas PSR vēsture. — R., 1953. — 6.—14., 16.—34. lpp.

37a. Asotes pilskalns arheoloģisko izrakumu gaismā // Dzirkstele. — 1953. — 16. dec. (Nr. 151).

1954

38. Археология Латвийской ССР // БСЭ. — 1954. — Т. 24. — С. 320.

39. Межотне // БСЭ. — 1954. — Т. 27. — С. 51.

1955

40. Поселения латгалов // Тез. докл. на объедин. конф. по археологии, этнографии и антропологии (секция археологии). — М., 1955. — С. 39—40.

41. Риннюкалнс // БСЭ. — 1955. — Т. 36. — С. 534—535.

1956

42. Сарнате // БСЭ. — 1956. — Т. 38. — С. 119.

1957

43. Latvijas PSR arheologu piedalīšanās Baltijas kompleksā arheoloģiskā, etnogrāfiskā un antropoloģiskā ekspedīcijā // LZAV. — 1957. — Nr. 4. — 169.—172. lpp.

44. Arheoloģiskie pētījumi Latgalē // Literatūra un Māksla. — 1957. — 21. dec. (Nr. 51).

45. Нукшинский могильник / Э. Шноре, А. Зариня, И. Дайга // Материалы и исследования по археологии Латвийской ССР. — Рига, 1957. — Т. 1. — 147 с. — Рез. нем. и латыш.

Rec.: Седов В. В. Нукшинский могильник // СА. — М., 1959. — Т. 1. — С. 319—324; Тараканова С. А., Терентьева Л. Н. Новые публикации по археологии и этнографии

в Латвийской ССР // Сов. этнография. — М., 1959. — Т. 1. — С. 182—183; M u g u r ē v i č s E. Nukšinskij Magilnik // Rocznik Olsztynski. — Olsztyn, 1959. — Т. 2. — С. 297—301.

46. Asotes pilskalna krāsnis // АЕ. — R., 1957. — 1. laid. — 5.—20. lpp. — Kopsavilkums krievu val.

Rec.: Graudonis J. Divas arheologu publikācijas // LZAV. — 1959. — Nr. 4. — 167.—174. lpp.; K a c z y ņ s k i M. Rocznik Olsztynski. — Olsztyn, 1959. — Т. 2. — С. 301—302; K a c z y ņ s k i M. Kwartalnik historii kultury materialnej. — 1959. — Т. 1. — С. 161—164.

47. Atrasti seno laiku darba rīki: ieroči, rotaslietas // Rīgas Balss. — 1957. — 29. okt. (Nr. 25).

48. Археологические раскопки // Сов. Латвия. — 1957. — 30 окт. (№ 25).

49. Археологические исследования в Литовской, Латвийской и Эстонской республиках // Ежегодник БСЭ. — 1957. — С. 501.

50. Археологические раскопки в районе // Лудзенская правда. — 1957. — 30 окт. (№ 128).

1958

51. Pētījumi «Lielajā aparīnā» // Latvijas Zinātnieks. — 1958. — 4. jūn. (Nr. 12).

52. Асотское городище по данным археологических раскопок 1949—1954 гг.: Автореф. дисс. ... канд. ист. наук. — Рига, 1958. — 38 с.

1959

53. Izrakumi apmetnē un kapulaukā Ludzas rajona Kivtu ciema Lielajā Aparīnā // RT 1958. — R., 1959. — 21.—23. lpp.

54. Arheoloģiskā ekspedīcija Latgalē // Latvijas Zinātnieks. — 1959. — 7. okt. (Nr. 20).

55. Городища древних латгалов: Вопросы этнической истории народов Прибалтики // Тр. Прибалт. объедин. компл. экспедиции. — М., 1959. — Т. 1. — С. 222—232.

55. Ragacirvis — vērtīgs arheoloģisks atradums // Rīgas Balss. — 1959. — 27. jūn. (Nr. 150).

56. Arheoloģiskie izrakumi Selupinku ciemā Ķīšukalnā // Ludzas Taisnība. — 1959. — 3. nov.

58. Археологические раскопки в деревне Шелупинки на Кишукалнсе // Лудзенская правда. — 1959. — 4 нояб.

1960

59. Akadēmiķa Harija Mooras sešdesmit dzīves gadi // Latvijas Zinātnieks. — 1960. — 24. febr. (Nr. 4).

60. Akadēmiķa Harija Mooras sešdesmit dzīves gadi // LZAV. — 1960. — Nr. 4. — 197.—201. lpp.

61. Izrakumi Selupinku Ķīšukalnā 1959. g. (Ludzas raj.) // RT 1959. — R., 1960. — 3.—4. lpp. (Tas pats krievu val.: Раскопки 1959 г. на городище и в поселение Кишукалнс в с. Шелупинки Лудзенского р-на // Turpat. — 23.—25. lpp.)

1961

62. Асотское городище // Материалы и исследования по археологии Латвийской ССР. — Рига, 1961. — Т. 2. — С. 5—166. — Kopsavilkums latv. un vācu val.

Rec.: Mugurēvičs E. Jauns pētījums par Latvijas arheoloģiju // LZAV. — 1962. — Nr. 11. — 125.—128. lpp.; Тыниссон Э. Первое в Прибалтике монографическое исследование городища раннефеодального периода // Изв. АН ЭССР. Сер. общест. наук. — 1963. — № 3. — С. 296—299; Гуревич Ф. Д., Раппопорт П. А. Э. Д. Шноре. Асотское городище // СА. — 1963. — № 4. — С. 282—283; Vilková B. Materialy i isledovanija po arheologii Latvijškoj SSR, II, Riga, 1961 // Archeologicke rozhledy. — 1964. — N 1. — S. 150—151.

63. 1960. g. arheoloģiskā ekspedīcija Daugavas kreisajā krastā // RT 1960. — R., 1961. — 8.—10. lpp. (Tas pats krievu val.: Археологическая экспедиция 1960 г. на левобережье Даугавы // Turpat. — 26.—28. lpp.)

64. Krama cirvis // Glossarium archaeologicum / Union Internationale des Sciences Pré- et Protohistoriques. — Bonn; Warszawa, 1961. — Fasc. 13, tab. 13.

1962

65. Izrakumi Lejasdopeļu arheoloģiskā kompleksā // RT 1961. — R., 1962. — 3.—4. lpp. (Tas pats krievu val.: Раскопки в Леясдопельском комплексе // Turpat. — 29.—30. lpp.)

66. Шпоры городища Асоте и тех место в классификации шпор // Sviatowit, 1962. — Warszawa, 1962. — T. 24 (Księga pamiątkowa ku czci Włodzimierza Antoniewicza, II). — S. 577—585.

1963

67. Sēļu 1. ekspedīcijas darbs 1962. g. vasarā // RT 1962. — R., 1963. — 14.—15. lpp. (Tas pats krievu val.: Работа I сельской экспедиции в лето 1962 года // Turpat. — 41.—43. lpp.)

1964

68. Sargāsīm vēstures pieminekļus // Padomju Daugava. — 1964. — 25. jūn. (Nr. 75).

69. Археологические данные по этногенезу Латвии / Э. Д. Шноре, Л. В. Ванкина, Я. Я. Граудонис // VII международный конгресс антропологических и этнографических наук (Москва), август 1964: Тезисы. — М., 1964. — С. 8—9.

70. Archaeological data on the ethnogenesis of the Latvian people / E. Snore, L. Vankina, J. Graudonis // VII International Congress of Anthropological and Ethnological Sciences. — M., 1964.

1965

71. Sēlpils pilskalna izrakumi 1964. gadā // RT 1964. — R., 1965. — 19.—21. lpp.

72. Glossarium archaeologicum / Union Internationale des Sciences Pré- et Protohistoriques. — Bonn; Warszawa, 1965. — Fasc. 16 (Kaps I), fasc. 17 (Kaps II), fasc. 18 (Kaps III), fasc. 24 (Sakta; konstrukcija I), fasc. 25 (Sakta; konstrukcija II).

1966

73. 1965. gada arheoloģiskie izrakumi Sēlpils pilskalnā // RT 1965. — R., 1966. — 27.—29. lpp. (Tas pats krievu val.: Археологические раскопки Селпилского городища в 1965 г. // Turpat. — 30.—32. lpp.)

74. Simpozījs Belostokā // LZAV. — 1966. — Nr. 4. — 147.—148. lpp.

75. К вопросу об этногенезе населения Прибалтики / Э. Д. Шноре, Я. Я. Граудонис, И. А. Лозе // Конф. по топонимике Северо-Западной зоны СССР: Тез. докл. и сообщ. — Рига, 1966. — С. 17—21.

76. Поселение и могильник в Кивты (Восточная Латвия) / Э. Шноре, И. Цимермане // От эпохи бронзы до раннего феодализма. — Таллин, 1966. — С. 175—186. — Рез. эстонск. и нем.

1967

77. Doles Vampeniešu kapulauki // RT 1966. — R., 1967. — 38.—40. lpp. (Tas pats krievu val.: Могильник села Вампениеши // Turpat.)

78. Tur, kur plūst Daugava // Zvaigzne. — 1967. — Nr. 11. — 25. lpp.

79. Asotes pilskalns // LME. — R., 1967. — 1. sēj. — 113.—114. lpp.

80. Dignājas pilskalns // Turpat. — 387. lpp.

81. Jersikas pilskalns // Turpat. — 710. lpp.

82. Раскопки на территории строительства Рижской ГЭС/Э. Д. Шноре, В. А. Урган, Я. Я. Граудонис, Э. С. Мугуревич, А. Э. Зариня // АО 1966. — М., 1967. — С. 279—284.

1968

83. Arheoloģiskie izrakumi Padomju Baltijā 25 gados / E. Snore, J. Graudonis, I. Loze, E. Mugurēvičs // AE. — R., 1968. — 8. laid. — 9.—20. lpp. — Kopsavilkums krievu val.

84. Doles Vampeniešu 1967. gada ekspedīcija // RT 1967. — R., 1968. — 75.—76. lpp.

85. Могильники раннефеодального периода на о. Долес // АО 1967. — М., 1968. — С. 277—278.

86. Profesors Harijs Moora // LZAV. — 1968. — Nr. 7. — 151.—152. lpp.

87. Скандинавский импорт в могильниках раннефеодального периода на острове Долес (Латвийская ССР) // Тез. докл. — Петрозаводск, 1968. — С. 173—175.

88. Проблемы древней истории Латвии в трудах академика Я. Я. Зутиса // Тез. докл. и сообщ. конф., посвящ. 75-летию акад. Я. Я. Зутиса. — Рига, 1968. — С. 15—17.

89. Kivtu apmetne un kapulauks // LME. — R., 1968. — 2. sēj. — 74. lpp.

90. Kļauģukalns // Turpat. — 74. lpp.

91. Kīšukalns // Turpat. — 217.—218. lpp.

92. Latgaļi // Turpat. — 238.—239. lpp.

93. Lejasdopeļu kapulauks // Turpat. — 328.—329. lpp.

94. Moora Harijs // Turpat. — 590. lpp.

95. Nukšu kapulauks // Turpat. — 646.—647. lpp.

96. Odukalns // Turpat. — 648.—649. lpp.

1969

97. Могильники в с. Рауши и на острове Долес // АО 1968. — М., 1969. — С. 372—373.

98. Vampeniešu arheoloģiskās ekspedīcijas darbs 1968. gadā // RT 1968. — R., 1969. — 51.—55. lpp.

99. Balodis Francis // Filip J. Enzyklopädisches Handbuch zur Ur- und Frühgeschichte Europas. — Prag, 1969. — Bd 2. — S. 1695.

100. Jersika // Turpat. — 1736. lpp.
 101. Mežotne // Turpat. — 815.—816. lpp.
 102. Tanīskalns // Turpat. — 1430. lpp.
 103. Zariņa Anna // Turpat. — 1662.—1663. lpp.
 104. Латгало-славянские контакты на территории восточной Латвии во второй половине I-го и начале II-го тысячелетия н. э. // Acta Baltico-Slavica. — Białystok, 1969. — Т. 6. — С. 145—157.

1970

105. Раскопки поселения на острове Доле // АО 1969. — М., 1970. — С. 333—334.
 106. Vampeniešu — Raušu arheoloģiskās ekspedīcijas darbs 1969. gadā // RT 1969. — R., 1970. — 63.—67. lpp.
 107. V. I. Ļeņina atziņas par vēstures un kultūras pieminekļu aizsardzību // Vladimira Iljiča Ļeņina 100. dzimšanas dienai veltīto republikas pedagoģisko lasījumu referātu tēzes. — R., 1970. — 60.—61. lpp.
 108. В селище древних ливов // Сов. молодежь. — 1970. — 18 июля (№ 138).
 109. Каменный могильник в Лаздыни // SAHM. — С. 189—196. — Рез. эстонск. и нем.
 110. Развитие археологических полевых исследований в Латвийской ССР за 1940—1970 гг. // Прибалтийским советским республикам тридцать лет: Матер. к науч. конф. институтов истории акад. наук Литовской, Латвийской и Эстонской ССР (20—21 окт. 1970 года). — Вильнюс, 1970. — С. 95—98.
 111. Pirmatnējās kopienas iekārta // LME. — R., 1970. — 3. sēj. — 35.—36. lpp.
 112. Raunas Tanīskalns // Turpat. — 139. lpp.
 113. Salenieku kapulauks // Turpat. — 238. lpp.
 114. Sēlpils / E. Šnore, A. Zariņa // Turpat. — 319. lpp.
 115. Sēļi // Turpat. — 320. lpp.
 116. Spicins Aleksandrs // Turpat. — 397. lpp.
 117. Archaeological data on the ethnogenesis of the Latvian people / Э. Шноре, Л. Ванкина, Я. Граудонис // VII Междунар. конгр. антрополог. и этнограф. наук, Москва (3—10 VIII 1964 г.). — М., 1970. — Т. 5. — С. 449—454.

1971

118. Izrakumi lībiešu ciema vietā Doles Raušos 1970. gadā / E. Šnore, J. Daiga // RT 1970. — R., 1971. — 41.—43. lpp.
 119. Раскопки селища у хут. Рауши на острове Доле / Э. Шноре, И. Дайга // АО 1970. — М., 1971. — С. 339—340.

1972

120. Doles Vampeniešu 1971. gada arheoloģiskās ekspedīcijas guvumi // Mat. 1971. — R., 1972. — 96.—99. lpp.
 121. Работа на острове Долес // АО 1971. — М., 1972. — С. 432—433.

1973

122. Vampeniešu — Raušu arheoloģiskās ekspedīcijas darbs 1972. gadā // Mat. 1972. — R., 1973. — 59.—63. lpp.

123. Работы Вампениешской экспедиции // АО 1972. — М., 1973. — С. 396—397.

124. Latvijas senākās vēstures problēmas akadēmiķa Jāņa Zuša darbos // LZAV. — 1973. — Nr. 10. — 61.—64. lpp.

1974

125. Raušu arheoloģiskās ekspedīcijas darbs 1973. gadā // Mat. 1973. — R., 1974. — 68.—71. lpp.
 126. Работа Раушской экспедиции на острове Доле // АО 1973. — М., 1974. — С. 411.
 127. Latvijas PSR arheoloģija / J. Apals, E. Šnore u. c.; redkol.: A. Bīrons, E. Mugurēvičs, A. Stubavs, E. Šnore. — R., 1974. — 374 lpp.

1975

128. Arheoloģiskie izrakumi Doles Vampeniešu I kapulaukā // Mat. 1974. — R., 1975. — 85.—86. lpp.
 129. Arheoloģiskie izrakumi Jēkabpilī, Majakovska ielā Zvanītājos // Mat. 1974. — R., 1975. — 82.—85. lpp.
 130. Раскопки в г. Екабпилсе // АО 1974. — М., 1975. — С. 427.
 131. Археологические данные о взаимовлиянии материальной культуры латгаллов и населения Древней Руси в XI—XIII вв. // Тез. докл. сов. делегации на III Междунар. конгр. славян. археологии (Братислава, сент. 1975 г.). — М., 1975. — С. 47—48.

1976

132. Arheoloģiskie izrakumi Gārsenē // Pad. Daugava. — 1976. — 21. dec.

1977

133. Arheoloģiskie izrakumi Gārsenē // Mat. 1976. — R., 1977. — 62.—63. lpp.
 134. Раскопки кургана в Гарсене // АО 1976. — М., 1977. — С. 445.
 135. Археологические памятники бассейна реки Айвиесте в железном веке и связанные с ними этнические вопросы // Проблемы этнической истории балтов: Тез. докл. — Рига, 1977. — С. 49—50.

1978

136. Arheoloģiskie izrakumi Beteļu kapulaukā Augšzemē 1977. gadā // Mat. 1977. — R., 1978. — 68.—71. lpp.
 137. Senatnes pieminekļu sardzē (par XII gs. Beteļu kapulauka izrakumiem Jēkabpils raj.) // Pad. Daugava. — 1978. — 31. janv.
 138. Изучая памятники старины. (О раскопках в Бетельском могильнике XII в.) // Сов. Даугава. — 1978. — 31 янв.
 139. Исследования могильника в Бетели // АО 1977. — М., 1978. — С. 455.
 140. Celtniecības liecības Kivtu apmetnē // AE. — R., 1978. — 12. laid. — 52.—75. lpp.

1979

141. Arheoloģiskās ekspedīcijas darbs Augšzemē 1978. gadā // Mat. 1978. — R., 1979. — 77.—81. lpp.

142. Работы в Екабпилском районе // АО 1978. — М., 1979. — С. 478.

143. Kā no purva ūdens ieguva dzelzi // Dabas un vēstures kalendārs 1980. gadam. — R., 1979. — 188.—191. lpp.

143.a Vēstures izziņas avoti // Pad. Daugava. — 1979. — 5. jūn.

1980

144. Ratulānu arheoloģiskās ekspedīcijas darbs 1979. gadā // Mat. 1979. — R., 1980. — 97.—101. lpp.

145. Исследование могильника в Ратуланы // АО 1979. — М., 1980. — С. 396—397.

146. Погребения жалничного типа на северо-востоке Латвии // Изв. АН ЛатвССР. — 1980. — № 12. — С. 38—54.

147. Senā Sēlpils / E. Snore, A. Zariņa. — R., 1980. — 236 lpp. — Kopsavilkums krievu un vācu val.

Рес.: Тыниссон Э. // Изв. АН ЭССР. — Т. 31: Обществ. науки. — 1982. — № 1. — С. 99—101; Arheologicke rozgledy. — 1988. — Т. 33, N 2. — S. 224; Daugudis V. Lietuvos istorijos metraštis, 1982. — Vilnius, 1983. — P. 104—107.

1982

148. Izrakumi Kuncu kapulaukā // Mat. 1980./ 1981. — R., 1982. — 120.—125. lpp.

1984

149. Aizsardzības izrakumi agrā dzelzs laikmeta uzkalniņā Mārcienas Lejniekos // Mat. 1982. un 1983. — R., 1984. — 86.—89. lpp.

1985

150. Раскопки кургана в Марциена // АО 1983. — М., 1985. — С. 447.

151. К вопросу этногенеза латгалов // Проблемы этногенеза и этнической истории балтов. — Вильнюс, 1985. — С. 39—47.

1987

152. Beteļu kapulauks Augšzemē // AE. — R., 1987. — 15. laid. — 68.—81. lpp. — Kopsavilkums krievu un vācu val.

153. Kivtu kapulauks. — R., 1987. — 85 lpp. — Kopsavilkums krievu un vācu val.

Rec.: Bergmanis A. Arheologu augstie brīži // Jaunās Grāmatas. — 1987. — Nr. 7. — 10.—11. lpp.; Vilcāne A. Jauns pētījums par ūtgaļu senvēsturi // LZAV. — 1988. — Nr. 5. — 134.—135. lpp.; Anisimova V. Seno baltu kapulauks // Skolotāju Avīze. — 1988. — 2. apr.; Radiņš A. Kivtu kapulauks (par Snores tā paša nosaukuma grāmatu) // Pad. Jaunatne. — 1988. — 26. apr.

1988

154. Arheoloģiskās pētniecības sākumi Vecrīgā // Rīgas arheoloģijai — 50. — R., 1988. — 26.—30. lpp.

1989

155. Ieskats senā pagātnē // Pad. Daugava. — 1989. — 5. sept.

156. Взгляд в далекое прошлое // Сов. Даугава. — 1989. — 5 сент.

1990

157. Mantu kalniņš Gārsenes Bērzkalnos // Ziņātne un Mēs. — 1990. — Nr. 9. — 21.—22. lpp.

158. Могильник древних балтов // Наука и мы. — 1990. — № 9. — С. 22—24.

1991

159. Raušu ciems Doles salas augšgalā // LZAV. — 1991. — Nr. 6. — 69.—87. lpp.

1993

160. Agrā dzelzs laikmeta uzkalniņi Latvijas austrumu daļā. — R., 1993. — 112 lpp. — Kopsavilkums vācu val.

PAR E. ŠNORI

1. Snore Elvīra // Es viņu pazīstu: Latviešu biogrāfiskā vārdnīca. — R., 1939. — 477. lpp.

2. Snore Elvīra // LKV. — R., 1940. — 21. sēj. — 41786. sl.

3. Daiga J. Elvīra Snore // Latvijas Zinātnieks. — 1959. — 14. janv.

4. [H. Strods] Cilvēks ierindā // Pad. Latvijas Sieviete. — 1965. — Nr. 1. — 8. lpp.

5. Apala Z. Senvēstures izziņai veltīts mūžs // Dzimtenes Balss. — 1965. — Nr. 6.

6. Строд Г. П. К 60-летию Эльвиры Давидовны Шноре // СА. — 1965. — № 37. — С. 87—88.

7. Strods H. Snore Elvīra // Filip J. Enzyklopädische Handbuch zur Ur- und Frühgeschichte Europas. — Prag, 1969. — Bd 2. — S. 1330.

8. Mугурēvičs E. Pa visstāvākajām kraujām (sakarā ar Elvīras Snores 70. dzīves un 50. darba gadskārtu) // Rīgas Balss. — 1975. — 14. janv.

9. Мугуревич Э. Поднимаясь на кручи... // Ригас Балсс. — 1975. — 14 янв.

10. Zariņa A. Aicinājums arheoloģijai // LZAV. — 1975. — Nr. 4. — 130.—131. lpp.

11. Apals J. Arheoloģei Elvīrai Snorei — 70 // Karogs. — 1975. — Nr. 2. — 180. lpp.

12. Zamaļauska Dz. Mūža darbs (sakarā ar arheoloģes E. Snores 75. dzimšanas dienu) // Pad. Daugava. — 1980. — 19. janv.

13. Замалаяуска Дз. С полной отдачей сил // Сов. Даугава. — 1980. — 19 янв.

14. Ducmane K. Visa dzīve zinātnei — arheoloģei Elvīrai Snorei — 80 // Dzimtenes Balss. — 1986. — 17. janv.

ELVIRA SNORE

Zusammenfassung

Elvira Snore wurde am 15. Januar 1905 in Riga in einer lettischen Handwerkerfamilie geboren. Sie studierte an der Staatlichen Universität Lettlands (1922—1932), wo Professor F. Balodis ihr Lehrer war. Seit 1926 beteiligte sie sich an archäologischen Grabungen der Denkmalsverwaltung und war seit 1930 Mitarbeiterin, von 1933 bis 1944 Leiterin der archäologischen Abteilung des Historischen Museums Lettlands. In der Nachkriegszeit (1945—1947) setzte sie die Arbeit am Museum fort. Nach der Gründung der Akademie der Wissenschaften Lettlands im Jahre 1946 trat sie zum Historischen Institut der Akademie über und leistete in den vierziger und fünfziger Jahren als wissenschaftliche Mitarbeiterin einen wichtigen Beitrag bei Forschungen über allgemeine Fragen der Archäologie Lettlands, der Organisation von Grabungen und der Ausbildung von Nachwuchsarchäologen.

Das Hauptarbeitsgebiet von E. Snore war seit den dreißiger Jahren die ethnische Geschichte und materielle Kultur der Lettgallen, Selen und Liven in der Eisenzeit. Daneben behandelte sie Fragen der mittelalterlichen Archäologie, insbesondere der Lebensweise und der Kultur der einheimischen Bevölkerung im 13. bis 17. Jahrhundert. Seit Beginn der selbständigen Grabungstätigkeit von E. Snore im Jahre 1932 wurden von ihr insgesamt etwa 70 archäologische Denkmäler erforscht. Besonders zu erwähnen sind die komplexen Ausgrabungen im Raum von Ludza, wo der Burgberg Kīšukalns, die Siedlung Kivti und die Gräberfelder Nukši und Kivti eingehend erforscht wurden. Das Material über die letzteren ist jetzt veröffentlicht. Umfassende Grabungsarbeiten im Burgberg Asote und im Gräberfeld Oglēnieki lieferten das Material für die Promotionsschrift von E. Snore und für eine fundamentale Monographie. Das Buch über den Burgberg Asote, damals die umfassendste Forschungsarbeit über einen Burgberg im Baltikum, wurde von Fachkennern und Rezensenten hoch bewertet.

Sehr bedeutsam war auch die Grabungstätigkeit von E. Snore bei der durchgängigen Erforschung der Überflutungszonen der Wasserkraftwerke von Pļaviņas und Riga in den sechziger und siebziger Jahren (Gräberfeld Lejasdopeles bei Sēlpils, Burgberg Sē-

pils, die Gräberfelder in Vampenieši, die Siedlung und das Gräberfeld Rauši). Bei diesen Ausgrabungen, deren Ergebnisse größtenteils veröffentlicht sind, wurden wichtige neue Daten über die materielle und geistige Kultur der Selen und Liven gewonnen. Neben der Grabungsarbeit betätigte sich E. Snore in den siebziger Jahren bei der Vorbereitung des Gemeinschaftswerks «Archäologie der Lettischen SSR», dessen Herausgeberin sie war.

In der zweiten Hälfte der siebziger und in den achtziger Jahren nah E. Snore bereits in den dreißiger Jahren begonnene Forschungen über die Hügelgräberkultur der älteren Eisenzeit wieder auf. Das Ergebnis war eine Monographie mit neuen Daten über die Anfänge der eisenzeitlichen Kultur der Selen und Lettgallen.

E. Snore war stets bemüht, die Ergebnisse ihrer Forschungstätigkeit durch Referate und Vorlesungen einer breiten Öffentlichkeit des In- und Auslandes zugänglich zu machen. In den dreißiger Jahren besuchte sie zu Studienzwecken Stockholm, Paris, Berlin, Brüssel und Helsinki. In der Nachkriegszeit beteiligte sie sich am ersten Internationalen Kongreß für slawische Archäologie in Warschau, am Symposium über Probleme der baltisch-slawischen Archäologie in Belostok und am 7. Internationalen Kongreß für Anthropologie und Volkskunde in Moskau (1964).

Skrupulös und zielbewußt in der wissenschaftlichen Arbeit, ist E. Snore als Kollegin einfach und von liebenswürdiger Aufgeschlossenheit. Sie teilt gern ihre Erfahrung jüngeren Kollegen mit. Ihre umfassende Kenntnis der archäologischen Bestände und der einschlägigen Literatur wird nicht nur von den Archäologen Lettlands, sondern auch von ausländischen Kollegen geschätzt, die sich, wenn sie nach Riga kommen, oft zwecks Konsultationen an sie wenden.

Ihren 85. Geburtstag und ihr 65-jähriges Arbeitsjubiläum beging E. Snore mit dem Vorsatz, auch weiterhin bei der Veröffentlichung von archäologischem Material und auf dem Gebiet der ethnischen Geschichte Lettlands tätig zu sein. Die Archäologen Lettlands wünschen der Jubilarin von Herzen vollen Erfolg.

SALASPILS LAUKSKOLAS AKMENS LAIKMETA APMETNE

Ilgus gadus uzskatīja, ka senākajā akmens laikmetā — paleolītā — apdzīvotība Latvijā nav konstatējama. E. Šturms 1926. g. izdotajā «Latvijas arhaioloģijā» raksta, ka starpleduslaikmetos eksistējušo dzīvnieku (mamuti, spalvainie degunradži, muskusvērši) kauli Latvijā gan atrasti, bet cilvēku pēdas ne. Arī pēdleduslaikmeta sākumā, kad Latviju klāja tundras augi un vietām (kā liecina atradumi, piem., Olainē) ganījās ziemeļbrieži, par cilvēka klātbūtni ziņu nav. E. Šturms tomēr atzīst, ka apdzīvotība Latvijā gan pēdējā starpleduslaikmetā, gan tūlīt pēc leduslaikmeta izbeigšanās teorētiski iespējama, jo tā konstatēta Dānijā un Ziemeļvācijā.¹ Trīsdesmitajos un četrdesmitajos gados šādas liecības iegūtas arī par tag. Kaļiņingradas apgabalu² un Lietuvas teritoriju³.

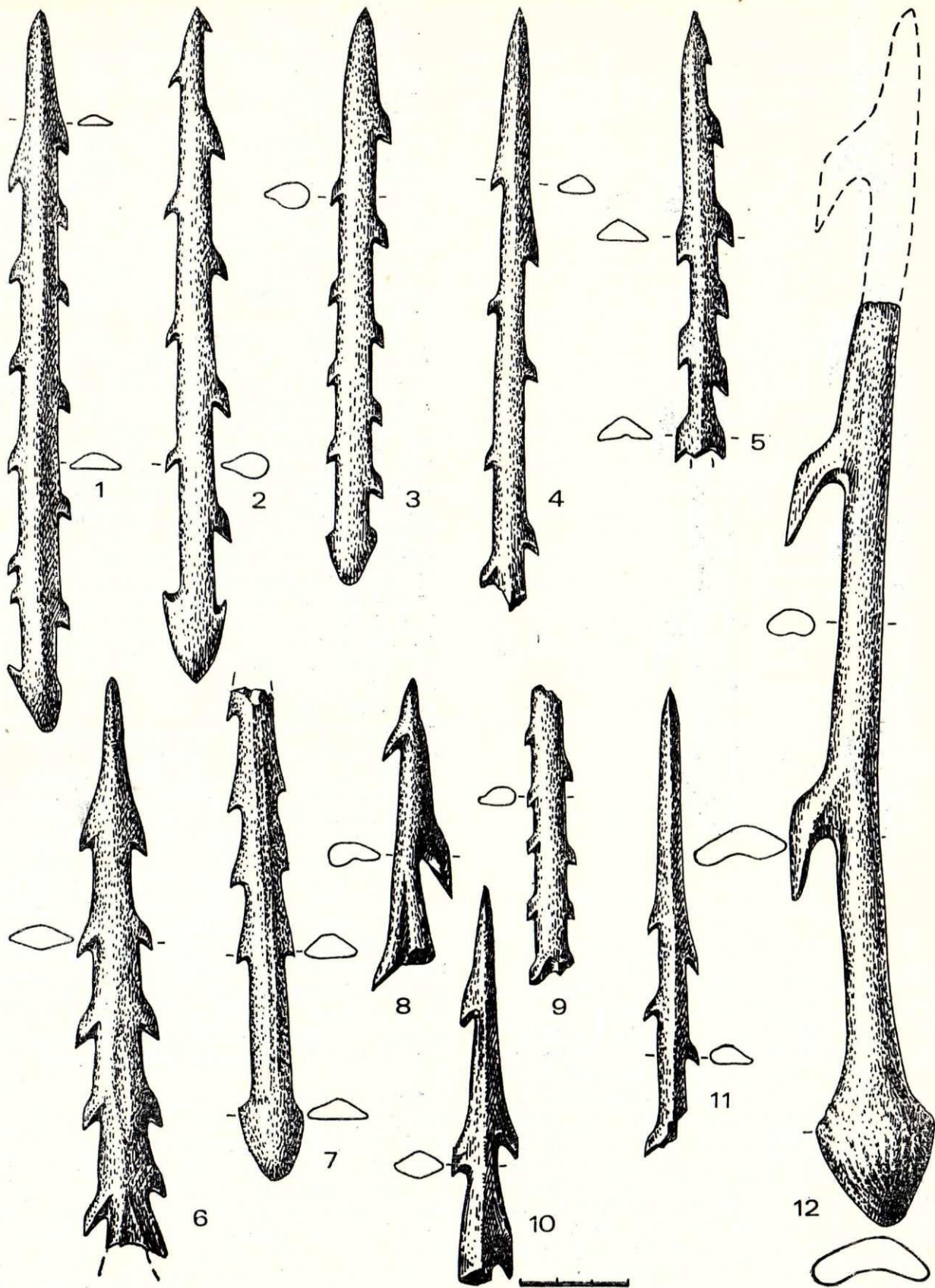
Latvijā pirmais visnenākais priekšmets iegūts 1938. g. Daugavas krastā pie Dvietes.⁴ Tā ir savrupatrastā, no ziemeļbrieža raga darinātā harpūniņa ar divpusēju zobojumu un lāpstveida bāzi. E. Šturms atzīmē, ka to varētu attiecināt uz agrāku posmu nekā Kundas kultūras (7.—6. g. t. p. m. ē.) atradumus, jo starp tiem šādu riku nav.⁵ Četrdesmito gadu sākumā pēc meliorācijas darbiem pazeminājās Lubāna līmenis, un ezera sēkļos ieguva vairākas divpusējās harpūnas un to fragmentus.⁶ Šie atradumi literatūrā gan atspoguļoti tikai 1970. g., kad jau pēc autora nāves (1960. g.) tika publicēts E. Šturma monogrāfiskais pētījums par Baltijas akmens laikmetu.⁷ Šajā darbā aplūkoti arī Latvijas senākie kaula un raga riki. Cetrām agrāk pētītajām kaula un raga harpūnām autors vēl pievienojis kaula dunci no Dvietes.⁸ Šie riki pēc ārējās formas un materiāla (ziemeļbrieža rags) ir saistāmi ar ziemeļbriežu mednieku kultūru, kas tajā laikā bija izplatīta Baltijas ledus ezera dienvidu piekrastē. Pēc E. Šturma domām, Latvijas kaula un raga riki tomēr datējami ar mazliet vēlāku laiku nekā Rietumeiropas atradumi, proti, ar preboreālo laiku jeb 8. g. t. p. m. ē.

Sešdesmitajos gados Latvijā atsākās intensīva akmens laikmeta pētniecība, uzmanības lokā ietverot arī jautājumu par pašu senāko apdzīvotību Latvijas teritorijā. I. Loze uzskata nedaudzās divpusējās harpūnas par tipisku vēlā paleolīta formu, piezīmēdama, ka tās bija izplatītas uz dienvidrietumiem no Latvijas.⁹ Arī divas Lubāna krastos iegūtās kaula vienkopusējās harpūnas (Hāfeles tips) varētu attiekties uz laiku pirms Kundas kultūras.¹⁰ L. Vankina pasvītro, ka līdzīgas harpūnas pazīstamas vēl tikai Baltijas jūras dienvidu un dienvidaustrumu piekrastē, kur tās

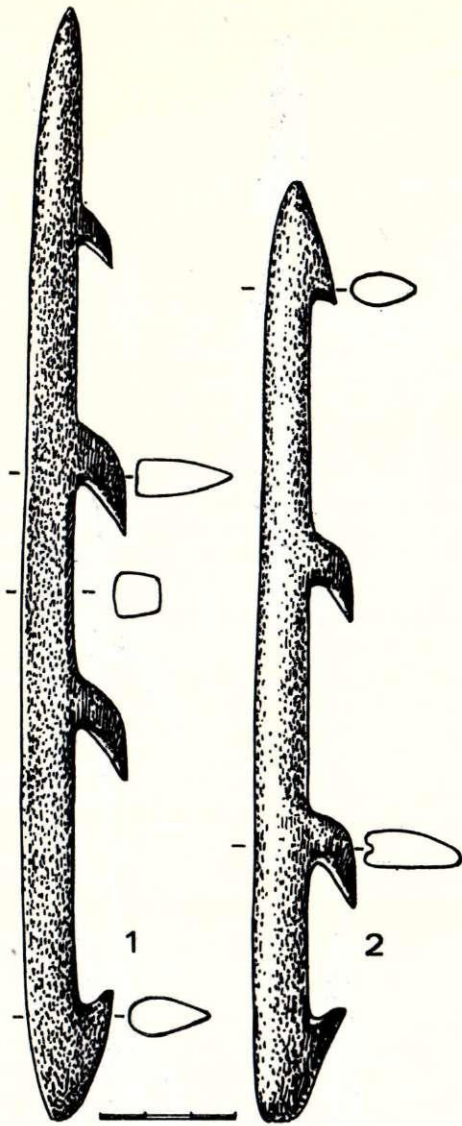
datē aptuveni ar 9. g. t. p. m. ēras. Tātad pirmie mednieki un zvejnieki Latvijas teritorijā ienākuši no dienvidiem apmēram 9. g. t. p. m. ē. beigās vai 8. g. t. p. m. ē. sākumā.¹¹ Akmens laikmeta pētniecībai Ziemeļeiropā paplašinoties, publicējot jaunus materiālus un atziņas par paleolīta beigu posmu¹², radās iespēja no jauna atgriezties pie jautājuma par pirmo iedzīvotāju ienākšanu Latvijā.¹³

Lubāna krastos un pie Dvietes iegūto atradumu vidū var nodalīt grupu (14 vienības) arhaiskas formas kaula un raga harpūnu.¹⁴ Pēc morfoloģiskajām pazīmēm tās var iedalīt trīs tipos: 1) divpusējās harpūnas ar asimetriski izvietotiem knābjveida zobiem un lāpstveida bāzi jeb pamatni; 2) divpusējās harpūnas ar simetriski izvietotiem slīpiem zobiem un lāpstveida bāzi; 3) vienkopusējās harpūnas ar stipri liektiem knābjveida zobiem un dažādu bāzi.

Pie pirmā tipa pieder septiņas harpūnas: trīs — veselas, četras — fragmentāras. Tās vidēji ir 20 cm garas, ar nelieliem reti knābjveida vai rombveida zobiem, kas pamīšus izvietoti harpūnas abās pusēs. Stāva šķērsgriezums — trīsstūrveida. Harpūnu pamatne iegarena, lāpstveida, ar vienkopusēju (1. apakštips) vai divpusēju (2. apakštips) izcilni, kas vērstas pretēji harpūnas zobiem (1. att.: 1—5, 9, 11). Viena neliela harpūna atrasta Dvietē (1. att.: 3), bet pārējās iegūtas kā savrupatradumi Lubāna krastos. Līdzīgas divpusējās harpūnas sastopamas Baltijas jūras dienvidu un dienvidrietumu krastos: Austrumpolijā (Lahmirovice), Austrumvācijā (Hāfeles savrupatradumi), Ziemeļvācijā (Ārensburgas kultūras slānis Štelmoras apmetnē) un Dānijā (Skafteleva Zēlandē). Pēc Štelmoras apmetnes atraduma šis harpūnu tips datējams ar paleolīta beigām — vēlo driasu, t. i., ar 9. g. t. p. m. ē.¹⁵ Tomēr jāatzīmē, ka vairāk uz rietumiem — Dānijā un VFR — atrastajām harpūnām zobi ir lielāki, stūraināki, bet pamatne — garāka, masīvāka.¹⁶ Hāfeles upes baseinā sastopamas harpūnas ar divpusējiem stūrainiem, kā arī mazākiem knābjveidīgiem zobiem.¹⁷ Pēdējais paveids — divpusējās harpūnas ar mazākiem zobiem un īsāku bāzi — pārstāvēts Polijā (Lahmirovice),¹⁸ kā arī Latvijā. Atsevišķi šī harpūnu paveida fragmenti arī pavisam mazu divpusēju zobojumu atrasti arī Ukrainas teritorijā, kur tie attiecināti uz mezolītu.¹⁹ Harpūnu nelielās tipoloģiskās atšķirības acīmredzot skaidrojamas gan ar ģeogrāfisko, gan hronoloģisko faktoru. Latvijas teritorijā atrastās harpūnas ar diezgan lielu ticamību attiecināmas uz

1. att. Kaula un raga harpūnas no Dvietes (3) un Lubāna (1, 2, 4–12) (LVM Arheoloģijas nodaļa, turpmāk — A, atsevišķos gadījumos arī V).
 1 — 9636 : 39, 2 — 10519 : 1838, 3 — 9586 : 94, 4 — 11928 : 489, 5 — 10519 : 1487, 6 — 10519 : 1486, 7 — 10519 : 1483, 8 — 10519 : 1485,
 9 — 10519 : 1490, 10 — 11928 : 495, 11 — 10519 : 1488, 12 — 10519 : 1582.

2. att. Kaula harpūnas no Lubāna (A).
1 — 10519 : 1839, 2 — 9636 : 1.

paleolīta pašām beigām — vēlā driasa otro pusi, t. i., uz 9. g. t. p. m. ē. otro pusi.

Pie otrā tipa pieder četras fragmentāras harpūnas, kas iegūtas Lubāna krastos. Tās ir divpusējas harpūnas ar samērā simetriski izvietotiem slīpiem zobiem un lāpstveida bāzi. Harpūnas stāva un bāzes šķēsgriezums — noapaļots trīsstūris vai rombs (1. att.: 6—8, 10). Tipoloģiski šīs harpūnas ir tuvas iepriekš aprakstītajām, atšķiras ar zobu slīpāku izveidojumu. Tām līdzīgs eksemplārs iegūts Dānijā — Zēlandē (Skellingstedbro). So savrupatradumu zinātnieki saista ar vēlā driasa periodu.²⁰ Viduseiropā un Rietumeiropā šāds harpūnu tips raksturīgs agrā mezolīta Azilas kultūrai.²¹ Tātad harpūnas ar slīpajiem zobiem varētu tipoloģiski attiekties uz vēlā driasa beigām — preboreāla laika sākumu, t. i., uz 9. g. t. p. m. ē. otro pusi vai 8. g. t. p. m. ē. sākumu.

Abu iepriekš minēto tipu harpūnas rūpīgi veidotas un nogludinātas, simetriskie un asimetriskie zobi izvietoti samērā precīzi, ļoti noteikts lāpstveida bāzes veidojums. Lielākā daļa harpūnu tumši brūnas, spīdīgas, divām zaļganpelēka krāsa un smalkāks šķied-

rojums, kas varētu liecināt, ka tās darinātas no ziemeļbrieža raga (1. att.: 3, 6).

Pie trešā tipa pieskaitāmas trīs vienpusējās harpūnas. Atsevišķi jāaplūko kāda Lubāna krastos iegūtā harpūna (1. att.: 12). Tās smaile nolauzta, saglabājušies divi spēcīgi, stipri izliekti 3 cm gari un 1,5 cm plati zobi (pirmais apakštips). Pamatnei neregulāra lāpstveida forma. Stāvam segmentveida, bet pamatnei — neregulāra taisnstūra šķēsgriezums. Pēc krāsas un šķiedrojuma spriežot, arī šī harpūna darināta no ziemeļbrieža raga. Pēc zobu un pamatnes veidojuma tā radniecīga harpūnām, kas iegūtas Stelmōras apmetnē VFR un Voinovā (tag. Kaļiņingradas apgabalā). Abas šīs harpūnas attiecas uz vēlo driasu.²²

Divas pārējās vienpusējās harpūnas ir 19 un 20,5 cm garas, ar spēcīgiem, reti izvietotiem knābjveida zobiem un tādu pašu, tikai pretēji vērstu zobu pamatnē (otrais apakštips; 2. att.: 1, 2). Isākajai harpūnai mugurpusē rievā krama asmens ievietošanai. Stāva šķēsgriezums — taisnstūris ar noapaļotiem stūriem, bet zobu vietā un pamatnē — trīsstūris ar noapaļotiem stūriem. Līdzīgas harpūnas (Dž. Klarka 12A jeb Hāfeles tips) labi pazīstamas gan tag. Kaļiņingradas apgabalā, gan Polijā, gan arī Vācijā (Hāfeles atradumi u. c.) un pat Dienvidskandināvijā. Pēc pēdējiem pētījumiem tās attiecas galvenokārt uz vēlo driasu un preboreālo laiku un sastopamas līdz 8. g. t. p. m. ē. vidum.²³ Līdzīga, kaut arī izmēros mazāka harpūna, ar neregulārāku zobojumu un pretēji vērstu zobu pamatnē atrasta Lietuvā — Rudninkos. Tā iegūta Nopaiša purvā, 2,5 m dziļumā sapropeļa slānī, kas atradās tieši virs vēlā driasa māla iegulumiem. Pēc putekšņu analīzes datiem harpūnu attiecina uz preboreālo laiku.²⁴

Tātad Latvijas teritorijā iegūtās senākās kaula un raga harpūnas attiecināmas uz vēlo driasu. Tomēr dažas no tām (otrais tips un trešā tipa otrais apakštips) varētu būt lietotas arī nedaudz vēlāk — preboreālajā laikā, t. i., 9. g. t. p. m. ē. otrajā pusē un 8. g. t. p. m. ē. pirmajā pusē. So datējumu apstiprina arī no ziemeļbrieža raga darinātas harpūnas. Kā liecina pētījumi, ziemeļbrieži Latvijas, kā arī visas Austrumbaltijas teritoriju pametuši ne vēlāk kā preboreālajā laikā, aizceļojot uz tālākiem ziemeļu apgabaliem.²⁵ Austrumbaltijas agrā mezolīta pieminekļos (8. g. t. p. m. ē. vidus un otrā pusē) — Zvejnieku II apmetnē Ziemeļlatvijā un Pulli apmetnē Igaunijā — iepriekš aprakstīto formu harpūnas jau vairs nav sastopamas.

Paralēles Latvijas senākajām kaula un raga harpūnām meklējamas Baltijas jūras dienvidu piekrastē, kā arī apgabalos uz dienvidaustrumiem no jūras. Vācijas ziemeļu un austrumu apgabalos, Dānijā un Dienvidzvidrijā paleolīta pašās beigās valdīja Lingbijas — Brommes un Ārensburgas kultūras, bet Polijā, Lietuvā un apgabalos uz austrumiem no šīm teritorijām — Svidru kultūra (3. att.). Šīm ziemeļbriežu mednieku kultūrām sākotni meklējot, pētnieki nonākuši pie dažādiem secinājumiem. Ilgu laiku par Ārensburgas un Svidru kultūras izcelsmes rajonu tika uzskatīta Viduseiropas dienvidaustrumu daļa (A. Rusts, H. Gross), bet R. Indreko ziemeļbriežu mednieku kultūras saknes saskatīja Rietumeiropas Madlēnas kultūras areālā. Pēc jaunākajiem atzinumiem, Lingbijas kultūra, būdama nedaudz senāka, ietekmējusi Ārensburgas kultūras veidošanos. Abu šo

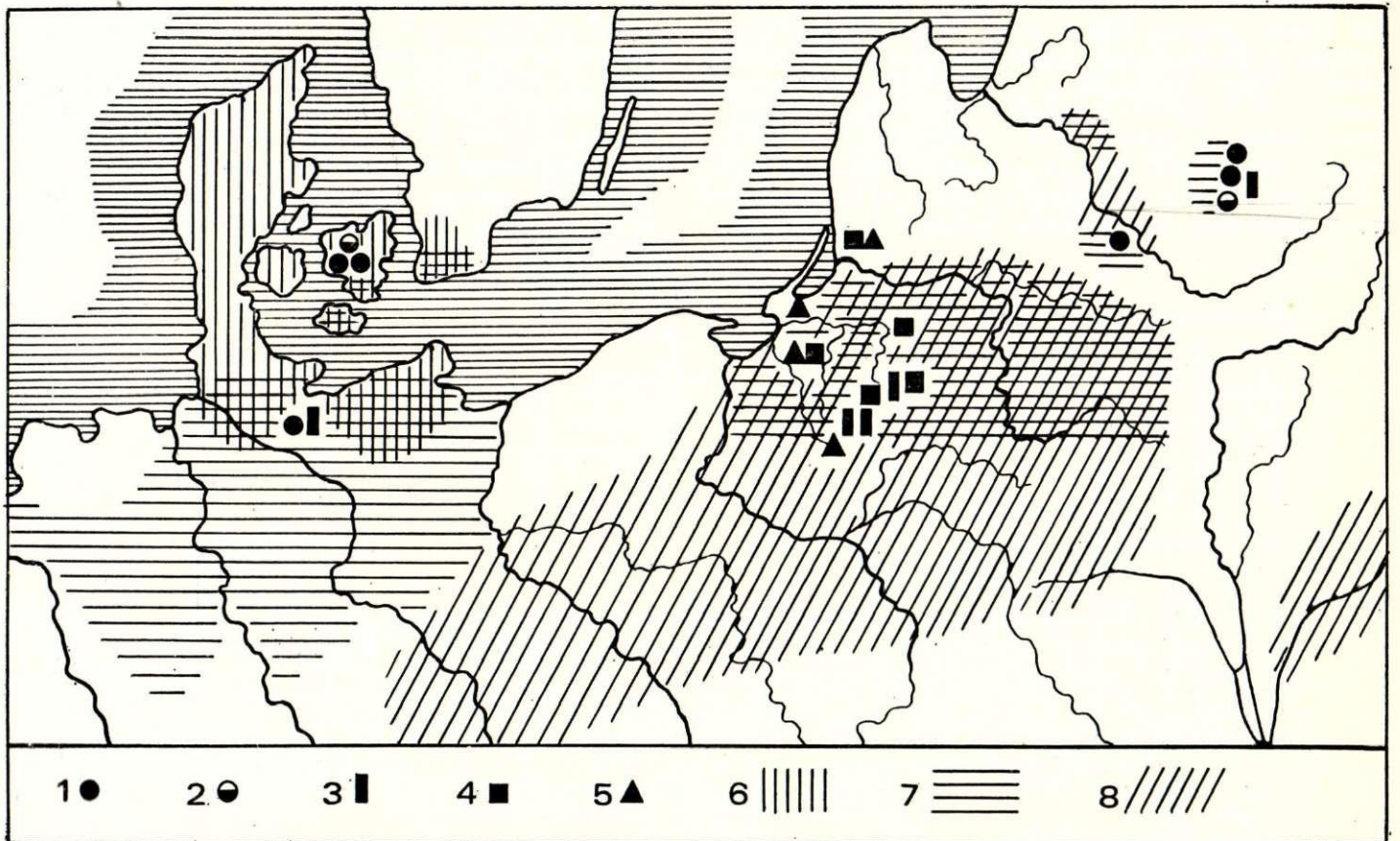
kultūru sākumi meklējami Rietumeiropas Madlēnas kultūras vidē (V. Taute). Savukārt Svidru kultūra sakņojas Viduseiropas dienvidaustrumos, varbūt vēl tālākos austrumu apgabalos (J. Kozlovskis, S. K. Kozlovskis).

Daži pētnieki cenšas atsevišķus harpūnu tipus saistīt ar kādu no iepriekš minētajām kultūrām. Tā pie Ārensburgas kultūras tiek pieskaitītas divpusējās harpūnas (mūsu pirmais tips, Dž. Klarka 12B tips, S. K. Kozlovskis 13-1. tips) un vienpusējās harpūnas ar stipri izliektajiem zobiem (mūsu trešā tipa pirmais apakštīps, Dž. Klarka 11. tips, S. K. Kozlovskis 12A 4.—6. tips). Pārējās vienpusējās harpūnas ar knābjveida zobiem (mūsu trešā tipa otrais apakštīps, Dž. Klarka 12A tips, S. K. Kozlovskis 12A 1.—3. tips) pieskaita pie Svidru kultūras.²⁶

Sāds sadalījums tomēr ir diezgan formāls un ne visai stingri pamatots. Pirmkārt, neviena no harpūnām nav atrasta kopā ar attiecīgās kultūras krama rīkiem. Otrkārt, kā divpusējās, tā arī vienpusējās harpūnas ir iegūtas visā Baltijas jūras dienvidu un dienvidaustrumu piekrastē: no Dānijas rietumos līdz Daugavas upes baseinam austrumos. Treškārt, gan Ārensburgas, gan Svidru kultūrai piedēvētās harpūnas ar knābjveida zobiem tipoloģiski tuvas (piem., A₂ un A₄ grupas). Vispār jautājums par vienpusējo harpūnu ar izteiktajiem knābjveida zobiem datējumu un kultūras piederību ir sarežģīts, jo šī veida zobojums ir ļoti plaši izplatīts un ilgstoši lietots. Šī forma raksturīga jau Madlēnas kultūras beigu fāzei, izpla-

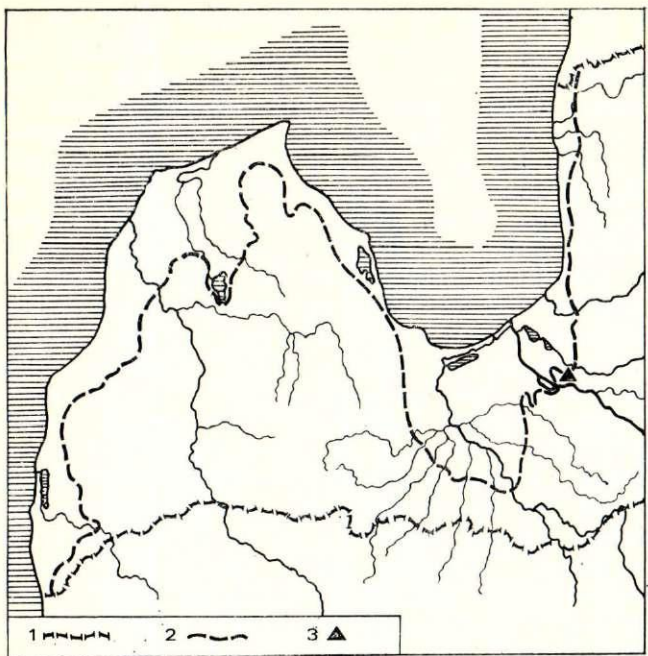
tā Ārensburgas un Svidru kultūras areālā un saglabājas arī vēlāk, piemēram, Kundas kultūras rīku kompleksā.²⁷ Acīmredzot minēto tipu kaula un raga harpūnu plašā izplatība Ziemeļeiropā saistīta ar laiku, kad divas vēlā paleolīta kultūras — Ārensburgas un Svidru — savstarpēji ietekmējušas un sajaukušās. Protams, šis process bija ļoti sarežģīts un daudzpusīgs. Tomēr nevar noliegt, ka vēlajā paleolītā Viduseiropā var nodalīt veselu apgabalu (Vācijas ziemeļi un austrumi, Polija, Lietuva, Ziemeļrietumbaltkrievija un Ukrainas ziemeļdaļa), kur arheoloģiski, var izsekot gan Svidru, gan Ārensburgas kultūras elementiem.²⁸ Šīs divējādās ietekmes paleolīta pašās beigās sasniegušas Latviju. Šeit atrastās kaula un raga harpūnas tipoloģiski tuvas caur Ārensburgas kultūru nākušajām Madlēnas kultūras formām.

Tomēr Latvijas apdzīvotības pirmsākumu pilnīgāku izpratni ļoti apgrūtināja vēlā paleolīta krama rīku trūkums. Beidzot, 70. gadu sākumā, paleolītiski krami tika atrasti. Daugavas labajā krastā pie Salaspils Laukskolas arheoloģe A. Zariņa laikposmā no 1967. līdz 1974. g. veica izrakumus lībiešu ciema un kapulauka teritorijā. Starp vēlāka perioda atradumiem — bronzas rotaslietām, dzelzs darbarīkiem un ieročiem, rīpas un bezrīpas keramikas traukiem — konstatēja arī īpatnējus krama darinājumus. Šie krama rīki līdzīgi Lietuvas teritorijā atrastajiem, kur tos datē ar vēlo paleolītu vai agro mezolītu (9. g. t. p. m. ē. otrā puse un 8. g. t. p. m. ē.).²⁹ Lai tuvāk izpētītu krama rīku atrašanās apstākļus, Salaspils Laukskolā 1973.

3. att. Vēlā paleolīta kultūru areāls Ziemeļeiropā un šīm kultūrām raksturīgie kaula rīki.

1 — divpusējās harpūnas ar rombveida zobiem, 2 — divpusējās harpūnas ar slipiem zobiem, 3 — vienpusējās harpūnas ar liektiem zobiem, 4 — gluds šķēps ar apaļu šķēsgriezumu, 5 — šķēps ar lāpstveida lapu, 6 — Lingbijas kultūras areāls, 7 — Ārensburgas kultūras areāls, 8 — Svidru kultūras areāls.

4. att. Baltijas ledus ezera krasti tag. Latvijas teritorijā.
1 — Latvijas robeža, 2 — Baltijas ledus ezera krasti, 3 — Salaspils Laukskolas apmetne.

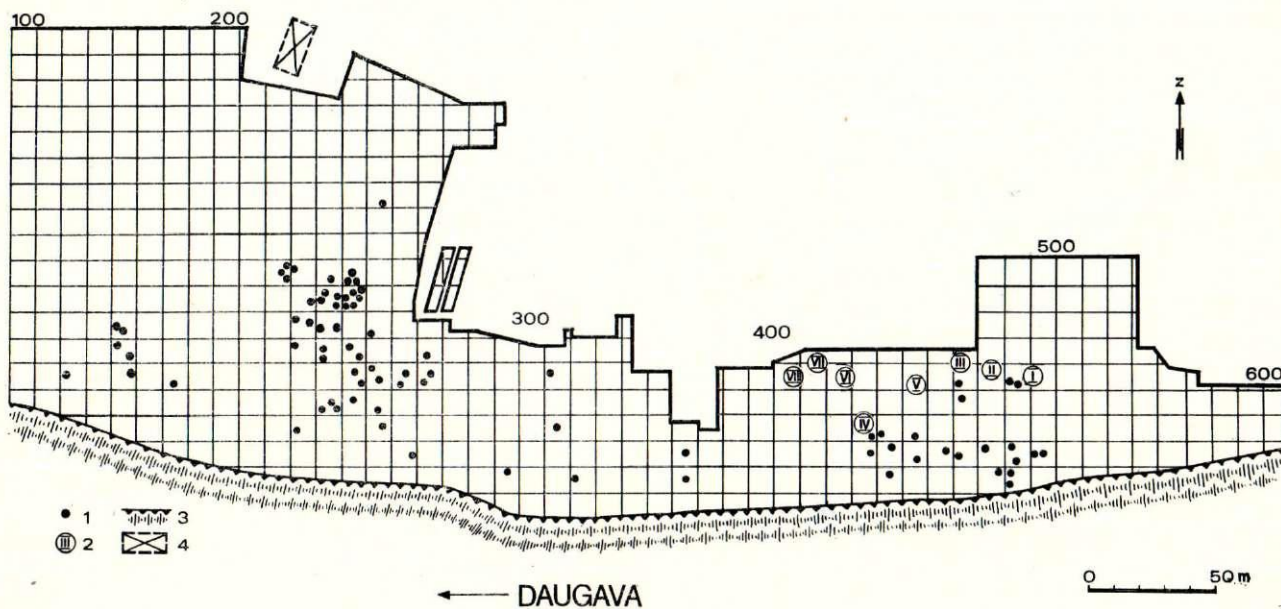
un 1974. g. strādāja akmens laikmeta pētnieku grupa autores vadībā.³⁰

Senās apmetnes vieta atradās Daugavas augstajā labajā krastā uz dienvidiem no bij. Laukskolas ēkas, kur tagad skalojas Rīgas HES ūdeņi. Šajā rajonā Daugavas ieleja ar stāvjiem krastiem pāriet smilšainajā Rīgas līdzenumā — bij. Baltijas ledus ezera baseinā. Baltijas ledus ezers bija vecākā Baltijas jūras attīstības stadija. Ezeru veidoja Baltijas jūras ieplakā ieplūstošie ledāja kušanas ūdeņi, kā arī ūdeņi, kas atplūda no rajoniem, kurus vairs nesedza ledus. Apmetnes pastāvēšanas laikā, t. i., leduslaik-

meta pašās beigās, ezera baseins bijis daudz plašāks par pašreizējo Baltijas jūras teritoriju (4. att.). Pašreizējā Rīgas līča centrālā daļa sniegusies uz dienvidiem no Jelgavas, bet otrs šāda veida līcis izveidojies Kurzemes ziemeļrietumos, tagadējā Usmas ezera rajonā. Salaspils apkārtnē Baltijas ledus ezera krasta robeža gājusi gar Doles salas dienvidu galu, no šejienes pagriežoties uz ziemeļiem, aiz Skultes gandrīz sakrīt ar tagadējo jūras krasta robežu. Daugavas ieleja izveidojusies leduslaikmeta beigās un pēcloduslaikmeta sākumā, ledāja kušanas ūdeņiem izgraužot un izskalojot dažādus ģeoloģiskos nogulumus. Upe savas veidošanās pirmsākumos aizpildījusi visu plašo ieleju. Salaspils rajonā Daugava ietecējusi Baltijas ledus ezerā, par to liecina strauves sazarojums, veidojot sēklus un salas, starp kurām lielākā ir Doles sala, kas pati veidojusies no saņēšiem Daugavas ietecē Baltijas ledus ezerā. Par deltu liecina arī upes un ezera nogulumu klātbūtne šajā rajonā. Tātad senā apmetne izvietota Daugavas paleogrīvas tiešā tuvumā — labajā krastā, kur izveidojies iegarens zemesrags, iestiepjoties Baltijas ledus ezerā. Apmetne atradusies zemesraga pamatnē, 2—3 km no ezera krasta (4. att.).

Daugavas krasts šajā vietā 70. gados sasniedza 8—10 m augstumu virs ūdensbaseina līmeņa. Ģeoloģiski tā bija Daugavas IV₁ terase, ko sedza smilšaini grantains alūvija slānis 1—2 m biezumā.³¹ Šīs terases izveidošanos pētnieki saista ar trešo Baltijas ledus ezera attīstības fāzi (Bgl III), ko raksturo Baltijas ledus ezera līmeņa zināma stabilizācija un kas attiecas uz vēlā driasas otro pusi.³² Tātad šo Daugavas terasi senie iedzīvotāji varēja sākt apdzīvot vēlā driasas beigās, t. i., 9. g. t. p. m. ē. otrajā pusē. Jāpiezīmē tikai, ka tajā laikā Baltijas ledus ezera līmenis bijis par 6—8 m augstāks par tagadējo jūras līmeni, ūdens acimredzot pildījis visu Daugavas ieleju, un apmetne līdz ar to atradusies pašā upes krastā.

Vēlajā driasā Baltijas ledus ezera krastos valdīja auksts un sauss klimats. Apkārtni klāja tundras augi — driādes, miltenes, vistenes, andromēdas, mit-

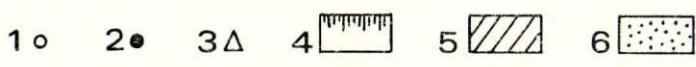
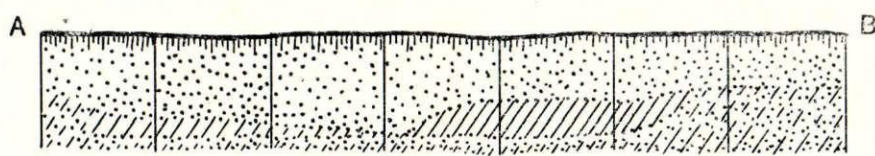
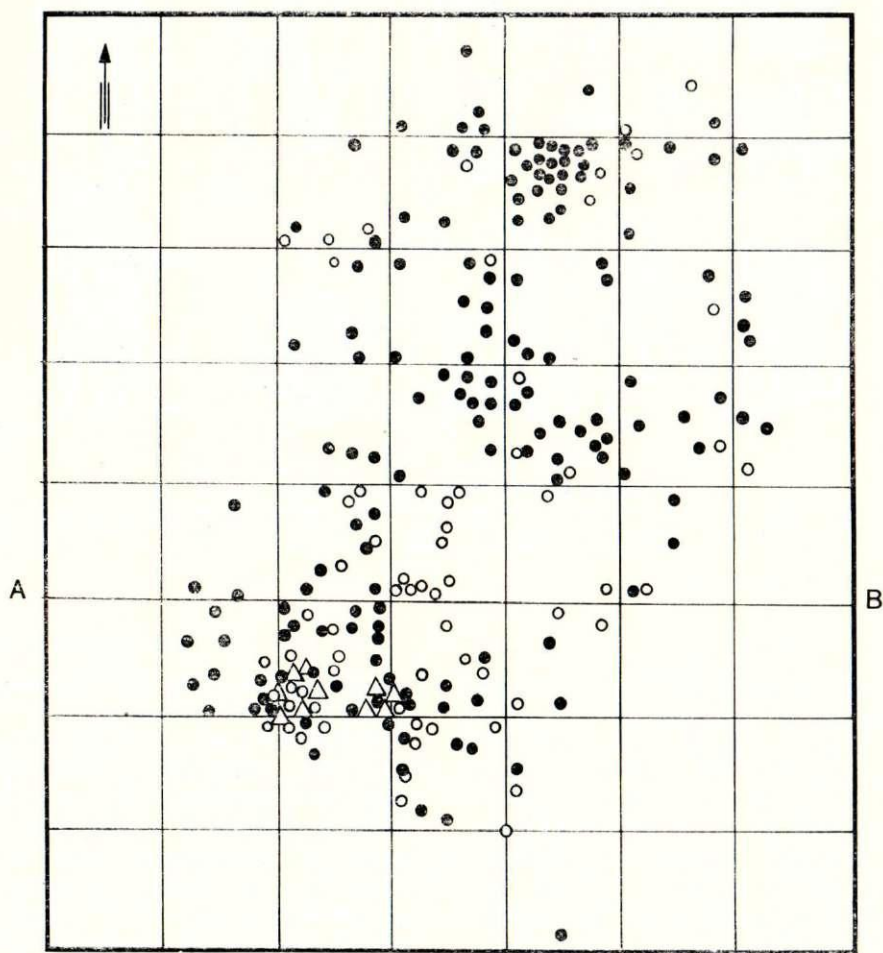
5. att. Salaspils Laukskolas apmetnes situācijas plāns.
1 — kramu savrupatradumi, 2 — kramu ligzdas, 3 — Daugavas krauja, 4 — mūsdienu celtnes.

rākajās vietās — griši, zāles un sūnas, spilvas, ciņu meldri. Sasītopami arī polārie kārķi un pundurbērzi. Visraksturīgākais dzīvnieks, kas tundras laikā ieceļoja Latvijas teritorijā, bija ziemeļbriedis. Latvijā no 17 ziemeļbriedža kaulu atradumu vietām lielākā daļa attiecas uz vēlo driasu. Tā Olainē merģeļa slānī 3 m dziļumā iegūtais ziemeļbriedža galvaskausa fragments ar ragu attiecināms uz leduslaikmeta pašām beigām. Ar šo laiku datējams arī galvaskausa fragments, kas iegūts Daugavas terasē pie Ogres. Tuvāk nedatēti ziemeļbriedža ragi vēl iegūti Rīgas pilsētas teritorijā, Tīreļpurvā un ar Daugavas baseinu saistītajā Lubāna baseinā.³³

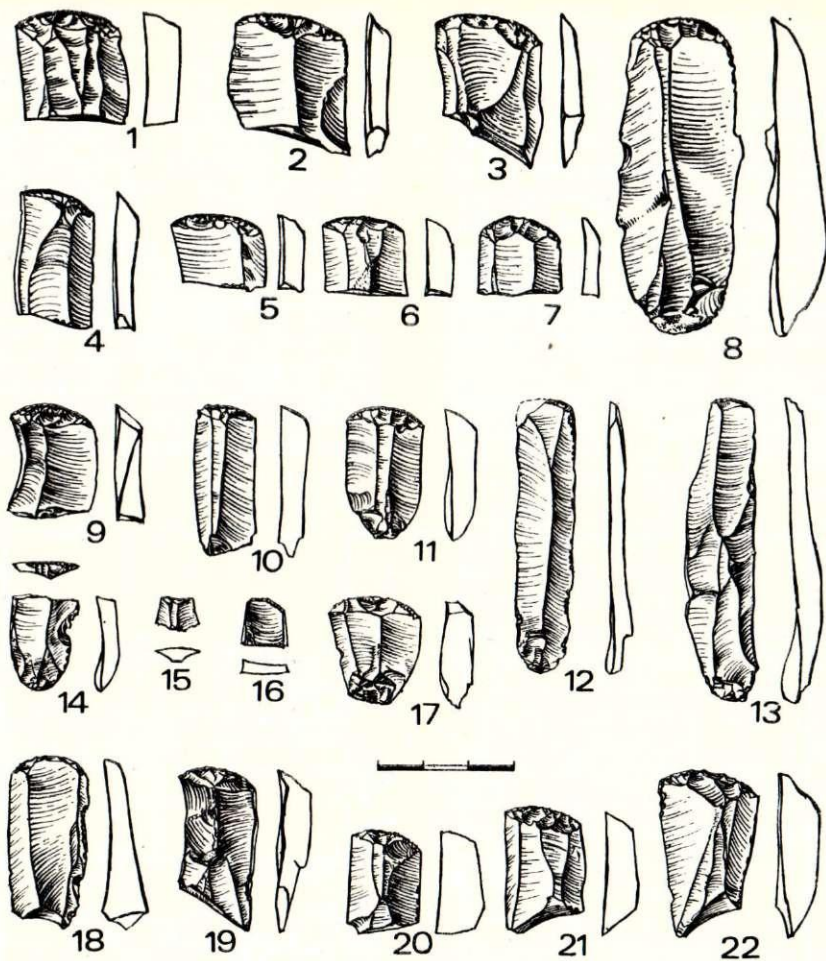
Salaspils Laukskolas bagātīgo krama izstrādājumu kolekciju izdevās savākt sistemātiskos plašos izrakumos, kuros tika atsegta apmēram 9 ha liela platība.³⁴

Krama atradumi konstatēti ap 500 m garā joslā gar Daugavas krastu un 20—130 m attālumā no krasta kraujas (5. att.). Atsevišķi krami iegūti jau zemes virskārtā (1—20 cm dziļumā), bet atradumu galvenā masa koncentrēta gaišajā smilts slānī zem virskārtas (20—40 cm dziļumā). Daži krami atrasti pat 60 cm dziļumā. Gaišajā smilti vietām atsegti mālaini starpslāņi, bet vienlaidus mālaini grantains slānis sākas apmēram 1 m dziļumā un vietām vēl dziļāk.

Kopumā šajā teritorijā iegūts ap 1000 krama priekšmetu un ap 900 kramā atšķilu. Priekšmeti darināti no labas kvalitātes, laika gaitā stipri patinēta krama, kas ieguvis baltu, balti zilganu, pelēcīgu, pelēcīgi zaļu nokrāsu. Nedaudz pārstāvēts arī šokolādes brūnais krams, klāts ar gaiši bālu, pienainu patīnu. Šāda krama iegulas Latvijā pagaidām nav zi-

6. att. Salaspils Laukskolas 1. kramu ligzda.
1 — 1. kārtas atradumi, 2 — 2. kārtas atradumi, 3 — 3. kārtas atradumi, 4 — augsne, 5 — smilts slānis, 6 — māls.

7. att. Krama kasikļi no 1. kramu ligzdas (VI 128:).

1 — 5327, 2 — 5155, 3 — 5076, 4 — 5339, 5 — 5088, 6 — 5177, 7 — 5348, 8 — 5129,
9 — 5109, 10 — 5127, 11 — 5331, 12 — 5187, 13 — 5034, 14 — 5334, 15 — 5120,
16 — 5388, 17 — 5071, 18 — 5118, 19 — 5039, 20 — 5374, 21 — 5376, 22 — 5354.

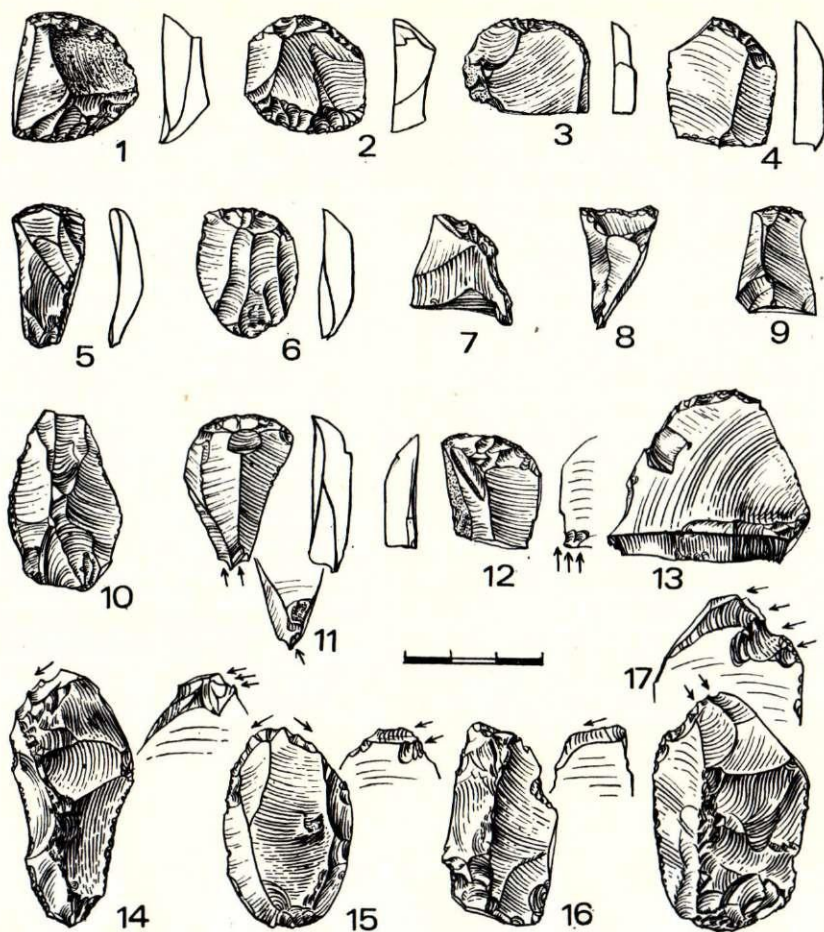
nāmas — to senie iecelotāji acīmredzot atnesuši sev līdzī. Jāatzīmē, ka tumšāki un gaišāki pelēka, labas kvalitātes krama oļi lielā daudzumā sastopami Lietuvas dienvidos un Baltkrievijā, bet šokolādes brūnā krama dzimtene ir Polija. Kramu atradumi visā teritorijā nebija izplatīti vienmērīgi. Daļa kramu kā savrupatradumi iegūti libiešu ciema vietā — pavarodos, saimniecības bedrēs vai arī starp šiem objektiem, bet daļa — libiešu apbedījumos. Acīmredzot kā libieši, tā arī vēlākie šīs vietas apdzīvotāji kramu pirmatnējo izvietojumu daļēji izjaukuši. Tomēr izdevās atsegt astoņas nepostītas kramu koncentrācijas vietas jeb ligzdas.

Visas kramu ligzdas bija koncentrētas vienuviet, vidēji 8—10 m attālumā cita no citas (5. att.). Kramu atradumi iegūti jau vēlēnas kārtā samērā plašā, 10×10 m² lielā platībā. Dziļāk (20—60 cm) tie koncentrējās iegarenos laukumīņos, kuru izmēri bija 7×8 m², 6×7 m², 5×7 m², 4×6 m², 3×7 m². Atsevišķas ligzdas izdalījās ar bagātāku inventāru (piem., 5. ligzda, kurā atrasti 224 krama priekšmeti), bet citas bija visai nabadzīgas (7. ligzdā — tikai 26 atradumi). Domājams, ka kramu ligzdas saistāmas ar lielākām vai mazākām mītņu vietām, darbnīcām vai atsevišķiem pavarjiem. Par krama priekšmetu saistību ar pavarjiem liecina to pelēcīgi nespodrā krāsa

un plaisājumi. Nekādu citu liecību par pavarju klātbūtni konstatēt neizdevās.

Salaspils Laukskolas astoņās kramu ligzdās iegūtos rīkus raksturo zināma tipoloģiska vienveidība, kas pati par sevi jau ir arhaiska parādība. Raksturīgākie atradumi ir krama bultu gali, kasikļi, vidus-, sānu- un stūragriežņi, naži un dažī citi darinājumi. Nukleju nav daudz, vairāk ir nažveida šķilu, kas acīmredzot kalpojušas kā rīku sagataves. Nedaudzās atšķilas pārsvarā ir sīkas, zvīņveida. Rīku gatavošanai izmantotas visas piemērotās nažveida šķilas un atšķilas, kā rīki bieži lietoti arī paši nukleji. Ņemot vērā krama inventāra vienveidību, tuvāk aplūkota tikai viena kramu atradumu koncentrācijas vieta — 1. kramu ligzda. Tā aizņēma iegareni ovālu, 6×7 m² lielu laukumu (6. att.), atradumi iegūti galvenokārt 20—50 cm dziļumā gaiši dzeltenas smilts slānī, kurā vietām varēja novērot sarkanīgus mālainus starpslānišus bez atradumiem. 1. ligzdā kopumā uzieti 363 krami, no tiem 277 — nukleji, to daļas, nažveida šķilas un atšķilas, bet pārējie — krami ar otrreizējo apstrādi (7.—10. att.).

Pirmajā kramu koncentrācijas vietā nav iegūti veseli nukleji, bet tikai atsevišķas to daļas (10. att.: 16) un daudz nukleju malu atšķēlumu (ap 60), kas palikuši pāri pēc nažveida šķilu noņemšanas un atšķel-

8. att. Krama rīki no 1. kramu ligzdas (VI 128:).

1—9, 12, 13 — kasikļi, 10, 11 — kombinētie rīki, 14—17 — griežņi.
 1 — 5157, 2 — 5301, 3 — 5390, 4 — 5391, 5 — 5140, 6 — 5393, 7 — 5126, 8 — 5056,
 9 — 5093, 10 — 5365, 11 — 5326, 12 — 5183, 13 — 5065, 14 — 5070, 15 — 5329,
 16 — 5291, 17 — 5361.

šanas laukuma izlabošanas. Nažveida šķilas bez īpašas apstrādes, skaitā 67, ir samērā neregulāras, vidēji 4—6,5 cm garas, 1—1,5 cm platas. Samērā maz iegūts liela izmēra atšķilu, jo tās izmantotas rīku darināšanai. Atšķilas (ap 150) galvenokārt sīkas, zvīņveida. Pēc aprakstītajiem atradumiem spriežot, nukleji bijuši laivveida, ar diviem atšķelšanas laukumiem, sākotnēji 6—7 cm gari. Atšķēlumi nereti veikti arī perpendikulāri nukleja garenajai asij. Labas kvalitātes krams bijis liels retums, tāpēc darba procesā kā rīki nereti izmantoti gan paši nukleji un to daļas, gan arī īpaši neapstrādātas nažveida šķilas un atšķilas (10. att.: 17—19).

Bultu gali, skaitā seši, pārstāv bultu galu tipu ar asu smaili, izteiktu, stipri sašaurinātu kājiņu, divām atkarpēm un paralēlām malām, kas virzienā uz smaili sašaurinās. Bultu gali samērā plāni, izgatavoti no 4 līdz 4,5 cm garām, 1—1,8 cm platām šķilām. Tikai viens bultas gals saglabājies gandrīz nebojāts (10. att.: 1). Tam izteikta kājiņa, kas no virspuses apstrādāta ar stāvu retušu, bet no apakšpuses — ar lēzenu. Retušētas arī smailes abas puses. Otram, līdzīgam, nedaudz lielākam bultas galam stāvi retušēta tikai smailes viena puse (10. att.: 2). Trešajam, platākajam eksemplāram, kājiņa apdarināta paviršāk, smaile nolūzusi (10. att.: 3). Ceturtais bultas gals

acīmredzot nav izveidots līdz galam. Tas darināts no ļoti neregulāras šķilas, ar nelielu retušu smailis vienā pusē, pavirši izveidotu, nolūzušu kājiņu (10. att.: 4). Piektajam bultas galam (10. att.: 5) paralēlas malas, divas nelielas, simetriskas atkarpes, nolūzusi smailes daļa, kājiņa nav saglabājusies. No pēdējā, sestā bultas gala, saglabājusies tikai masīva, no virspuses stāvi retušēta kājiņa ar nelieliem sānu izvīrzījumiem pārejā uz lapu (10. att.: 6).

No citiem atradumiem vēl jāatzīmē četras masīvas, 3,7—6 cm garas nažveida šķilas. Vienai, pašai biežākajai, vēl saglabājusies dabiskā garoziņa, pārējās plānākas. Malas nav apstrādātas. Visām šķilām raksturīgs slīpi nošķelts, retušēts darba gals. Trim garākajām vērojama sīka zvīņveida retuša, bet īsākajai nažveida plāksnītei gals slīpi nošķelts, apstrādāts ar stāvu, rupju retušu (10. att.: 11—14).

Kasikļi, skaitā 42, izgatavoti no nažveida šķilām un atšķilām, pārsvarā tomēr no pirmajām. Dominē galakasikļi ar puslokā izliektu darba daļu, paralēlām sānu malām. Tie rūpīgi apstrādāti ar samērā sīku zvīņveida retušu (7. att.: 1—11, 14—22). Tikai atsevišķiem nelieliem kasikļiem darba daļa bija taisna vai nedaudz ieliekta (7. att.: 14, 15; 8. att.: 8). Vienā gadījumā izteikta, rupja retuša klāja arī kasikļa sānu malu (7. att.: 18). Daļa kasikļu ir gari (6—7 cm),

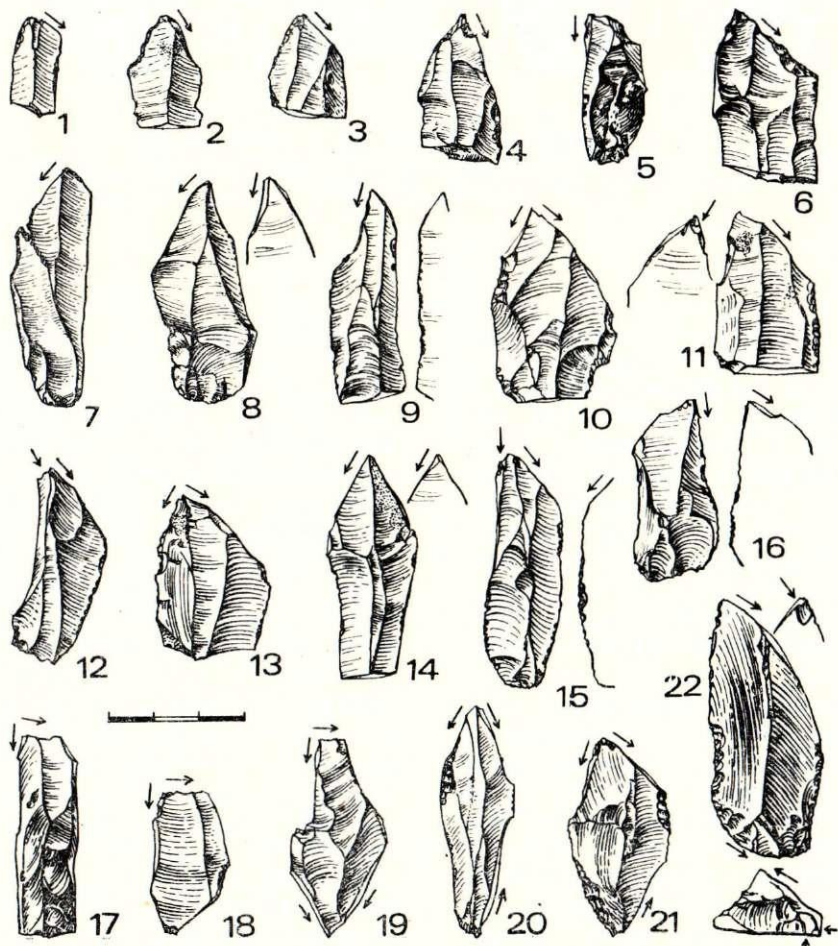
tie darināti kā no masīvām, platām (7. att.: 8), tā arī trauslākām un šaurākām (7. att.: 12) šķilām. Lielākā daļa rīku vidēji plati un gari, bet ir arī pavisam miniatūri kasīkliši (7. att.: 15, 16). Kasīkļu garuma un platuma attiecības ir 1:5, 1:4, 1:2, bet vairumam garums tikai nedaudz pārsniedz platumu. Atsevišķi kasīkli ir vienāda garuma un platuma (7. att.: 7), bet vienā gadījumā rīks plataks nekā garāks (9. att.: 3). Dažiem kasīkliem lejas galā vienā vai abās pusēs vērojamas nelielas iežmaugas vai apstrādes pēdas liecina, ka rīks bijis iestiprināts kātā (7. att.: 12). Īpaši jāatzīmē divi rūpīgi apdarināti dubultkasīkli (8. att.: 1, 2). Kasīkļu gatavošanai izmantotas arī dažādu izmēru atšķilas, visbiežāk atšķelumi no nuklejiem. Dažiem no tiem darba daļas rūpīgi veidotas, retušētas (8. att.: 5, 9), bet citi veidoti no neregulārām, nejauši izvēlētām atšķilām (8. att.: 7, 8). Atrasta arī vesela virkne bojātu kasīkļu — ar daļēji nošķeltu vai atlūzušu darba daļu (7. att.: 12; 8. att.: 4 u. c.). Jāatzīmē visu kasīkļu stiprā nolietošanās pakāpe.

Pārstāvēti arī vairāki kombinētie rīki: galakasīklis — vidusgrieznis (9. att.: 10) un galakasīklis — stūragrieznis (9. att.: 11).

Griežņi, skaitā 29, izgatavoti gan no nažveida šķilām un atšķilām, taču pārsvarā no pēdējām. Ir atse-

višķi nelieli grieznīši (2—2,5 cm gari), daži īpaši lieli un masīvi (ap 6 cm gari), bet visvairāk vidēja lieluma (4—5 cm gari) griežņi (9. att.). Nelielā pārsvarā ir ķīļveidīgie vidusgriežņi — no samērā masīvām atšķilām un šķilām veidoti rīki, kuriem smaile ķīļveidīgi divpuseji nošķelta. Sānu malas nereti vērojams neliels retušējums. Asmens vai nu sakrīt ar rīka centrālo asi, vai nedaudz novirzīts uz vienu vai otru pusi (9. att.: 8—16). Daļai griežņu asmens veidots ar nošķeluma un retušas palīdzību (9. att.: 1—7). Vienam no rīkiem pusloka ierobs sānos norāda, ka griežņim bijušas vairākas funkcijas (9. att.: 7). Jāatzīmē arī atsevišķi stūragriežņi (9. att.: 17, 18), kuriem asmens veidots ar divu savstarpēji perpendikulāru nošķelumu palīdzību vienā rīka malā. Vairākos gadījumos krama gabals izmantots ļoti racionāli, darinot dubultgriežņus (9. att.: 19—21). Īpaši minams kāds no masīva krama gabala veidots dubultgrieznis, kuram, lai atvieglotu šī rīka saturēšanu rokās, lejas daļā stipri retušētas sānu malas (9. att.: 22). Savrup nodalāma grupa griežņu, kuru pagatavošanā izmantotas masīvas, ļoti nostrādātas atšķilas no nuklejiem. Darba daļa veidota ar atkārtotiem šķelumiem. Griežņi ļoti nolietoti, izlūzušiem asmeņiem (8. att.: 14—17).

Iegūti arī pieci naži — masīvas, samērā neregulāras nažveida šķilas ar vairāk vai mazāk retušētām

9. att. Krama griežņi no 1. kramu ligzdas (VI 128:).

1 — 5095, 2 — 5165, 3 — 5164, 4 — 5042, 5 — 5379, 6 — 5091, 7 — 5073, 8 — 5169,
9 — 5029, 10 — 5111, 11 — 5066, 12 — 5103, 13 — 5055, 14 — 5122, 15 — 5101,
16 — 5145, 17 — 5135, 18 — 5054, 19 — 5047, 20 — 5078, 21 — 5144, 22 — 5074.

sānu malām. Tikai divām šķilām malas apstrādātas vairāk (10. att.: 15, 20), pārējām retuša neliela, sastopama tikai fragmentāri (10. att.: 19). Retuša vērojama gan nažveida plāksnes virspusē, gan apakšpusē. Viena nelielā (2,5 cm gara) plāksnīte tik stipri nostrādāta, ka asmens pat puslokveidā ieliecies (10. att.: 15). Neliels nažveida šķilas šķelums, kuram ar smalku retušu apdarināta viena mala (10. att.: 10), varētu būt izmantots kā ieliktnis kādā kaula rikā.

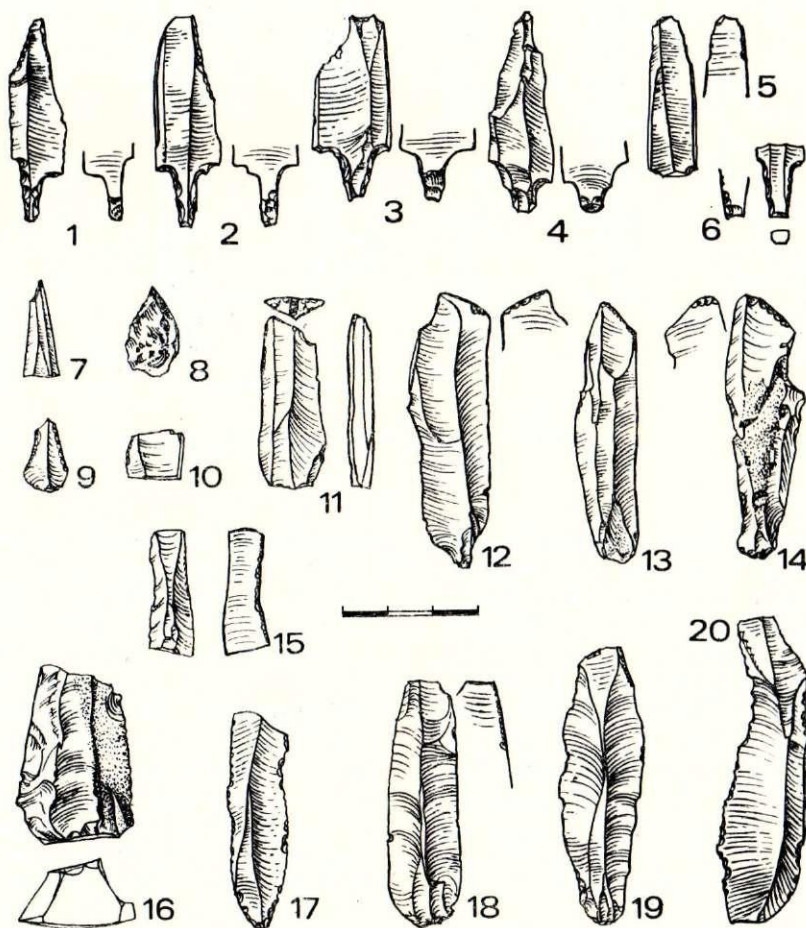
Vēl starp atradumiem jāmin divi nelieli smaiļi. Viens no tiem ovālas formas ar stāvi retušētu malu, otrs — neliela nažveida šķiliņa ar smalku retušu vienā smailes pusē. Iespējams, ka abi šie riki izmantoti kā īleni (10. att.: 7, 8). Saglabājies arī kāds no abām pusēm stipri retušēts krama nažveida šķilas atlūznis ar iežmaugu vienā galā (10. att.: 9). R. Rimantiene šādus apstrādātus krama gabaliņus uzskata par pārpalikumiem no bultu galu sagatavēm.³⁵

Pirmajā kramu koncentrācijas vietā riki izgatavoti galvenokārt uz nažveida plāksņu bāzes. Starp kasīkļiem dominē īsās un platās formas, bet starp griežņiem — vidusgriežņi. Kasīkļu skaits nedaudz pārsniedz griežņu skaitu.

Pirmās ligzdas rīku sastāvam ļoti tuvs arī pārējās kramu ligzdās atrastais inventārs. Tikai tajās bez bultu galiem ar kājiņu vēl pārstāvēti īsti svidriskie

vītollapas veida bultu gali (piem., 6. ligzda). Krama kasīkļu un griežņu formas tādas pašas. Pārstāvētas arī nažveida šķilas ar malu retušu vai slīpi nošķeltu galu. Starp nuklejiem dominē laivveida divlaukumu nukleji, atrasts arī viens vienlaukuma piramidāls nuklejs (3. ligzda), viens neregulāras diskveida formas nuklejs (5. ligzda). Riki galvenokārt darināti no nažveida šķilām. Salīdzinoši mazais atšķilu skaits norāda, ka izejmateriāls atnests līdzī jau sagatavju veidā. Kramu koncentrācijas vietu blīvais grupveida izvietojums, tipoloģiski līdzīgais rīku sastāvs un vienāda izejmateriāla ļauj domāt, ka šīs kramu ligzdas pastāvējušas vienlaicīgi. Iespējams, ka pēc rīku tuvākas funkcionālas analīzes atšķirsies tikai atsevišķu ligzdu izmantošanas raksturs.

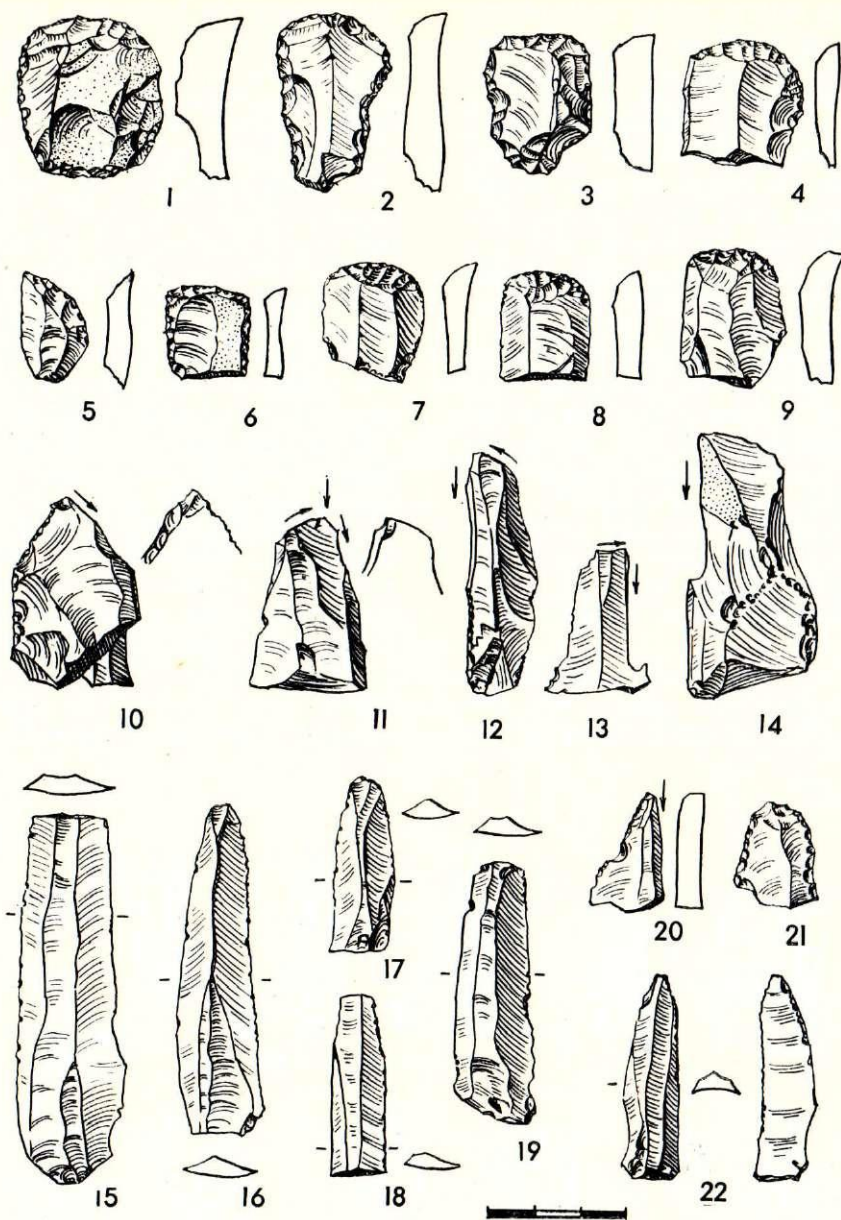
Krami iegūti arī kā savrupatradumi ārpus ligzdām. Parasti tie bija reti izkaisīti krama priekšmeti vai šķilas, kas atradās gaišajā, smilšainajā augsnē 30—40 cm dziļumā, dažkārt arī pavardos un saimniecības bedrēs (61., 335., 358., 374., 403. obj.), kā arī lībiešu apbedījumos (90., 149., 236., 239., 241. u. c. kapi). Visvairāk savrup atrasto kramu iegūts lībiešu kapulauka un 1. ciema robežrajonā, 150—270 m leņpus pētītajām kramu ligzdām, 30—130 m no Daugavas krasta kraujas. Kopumā šajā rajonā atrasts ap 120 krama gabalu, no tiem 60 ar otrreizējo apstrādi.

10. att. Krama riki no 1. kramu ligzdas (VI 128:).

1—6 — bultu gali, 7—9 — urbiši, 10—15, 17—20 — nažveida šķilas ar retušu, 16 — nukleja fragments.

1 — 5068, 2 — 5350, 3 — 5134, 4 — 5147, 5 — 5059, 6 — 5387, 7 — 5151, 8 — 5143, 9 — 5167, 10 — 5025, 11 — 5280, 12 — 5356, 13 — 5166, 14 — 5181, 15 — 5168, 16 — 5062, 17 — 5173, 18 — 5154, 19 — 5340, 20 — 5072.

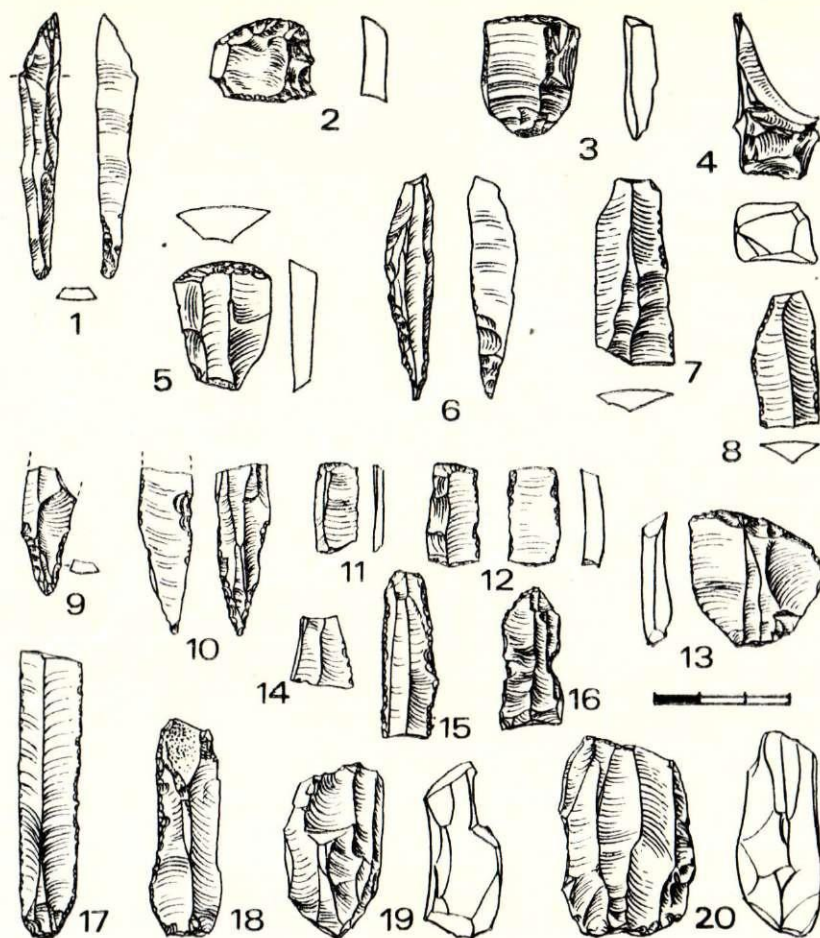
11. att. Kramu savrupatradumi no Salaspils Laukskolā.

Krams ir labas kvalitātes, patinējies, iegūvis baltu, zilganbaltu, zilganu, pelēcīgu, zaļganu un brūnganu nokrāsu. Starp priekšmetiem dominē kasīkļi, kas ir samērā lieli, plati, izgatavoti pārsvarā no nažveida šķilām. To forma ieapaļa, bumbiņveida, bet vairumam — īsa, plata, ar ieapaļu darba daļu. Ir arī atsevišķi neregulāras formas kasīkļi. Starp griežņiem minami stūra-, vidus- un sānugriežņi, turklāt pēdējie dažkārt veidoti ar atšķeluma un retušas palīdzību. Griežņi izgatavoti no nažveida šķilām un atšķilām, atsevišķos gadījumos pat no nuklejiem. Vēl starp rīkiem atzīmējami naži un dažādi smaiļi. Visiem rīkiem raksturīga rūpīga retuša, skaidras, izteiktas formas, kas zināmā mērā atkārtojas.³⁶

Savrup atrastie krama kasīkļi, griežņi, naži un smaiļi gan pēc materiāla, gan formas līdzīgi kramu ligzdās iegūtajiem rīkiem. Tomēr savrupatradumos nav pārstāvētas visas rīku formas un tie neveido slēgtu kompleksu, tādēļ savstarpēja salīdzināšana, kas svarīga hronoloģijas noteikšanā, ir apgrūtināta.

Domājams, ka libiešu 1. ciema un kapulauka robež- rajonā iegūtie krama izstrādājumi visumā ir vienlaidīgi ar kramu ligzdās atrastajiem un arī būtu attiecināmi uz paleolīta pašām beigām. Ļoti iespējams, ka šajā teritorijā atradies otrs, mazāks kramu ligzdu grupējums, kuru diemžēl postījuši gan libieši, gan visi turpmākie šīs vietas apdzīvotāji (11. att.).

Tātad Salaspils Laukskolā akmens laikmeta apmetnes apdzīvotība saistāma ar arhaiskas formas kramu atradumiem, kas koncentrēti ligzdās. Tā vispār ir Eiropas vēlā paleolīta beigu posmam raksturīga parādība. Laukskolā, iespējams, pastāvējuši vismaz divi vienlaicīgi kramu ligzdu grupējumi. Visi rīki izgatavoti no labas kvalitātes krama, kas laika gaitā pārklājies ar patinu. Arī tā ir rīku senuma pazīme, jo uz mezolīta rīkiem patinējums vairs nav vērojams. Krama apstrādi raksturo divlāukumu nukleji, nažveida šķilu atšķelšanas tehnikas pārsvars rīku darināšanā. Galvenie rīku veidi ir kasīkļi, griežņi un bultu gali. Kasīkļi galvenokārt ir īsi un

12. att. Krama rīki.

1, 7, 8, 14–18 — nažveida šķīlas ar retušu, 2, 3, 5, 11–13 — kasikļi, 4 — nukleju atšķīlas, 6, 9, 10 — bultu gali, 19, 20 — nukleji.

1 — 3, 2 — 5, 3 — 4, 4 — 6, 5 — V 6114:4, 6 — V 7114:1, 7 — A 12255:2, 8 — V 7114:5, 9 — VI 82:247, 10 — VI 87:1368, 11 — VI 83:191, 12 — VI 83:11, 13 — VI 83:1, 14 — VI 83:522, 15 — VI 87:1259, 16 — VI 83:469, 17 — 83:381a, 18 — VI 83:195, 19 — VI 82:197, 20 — VI 82:184.

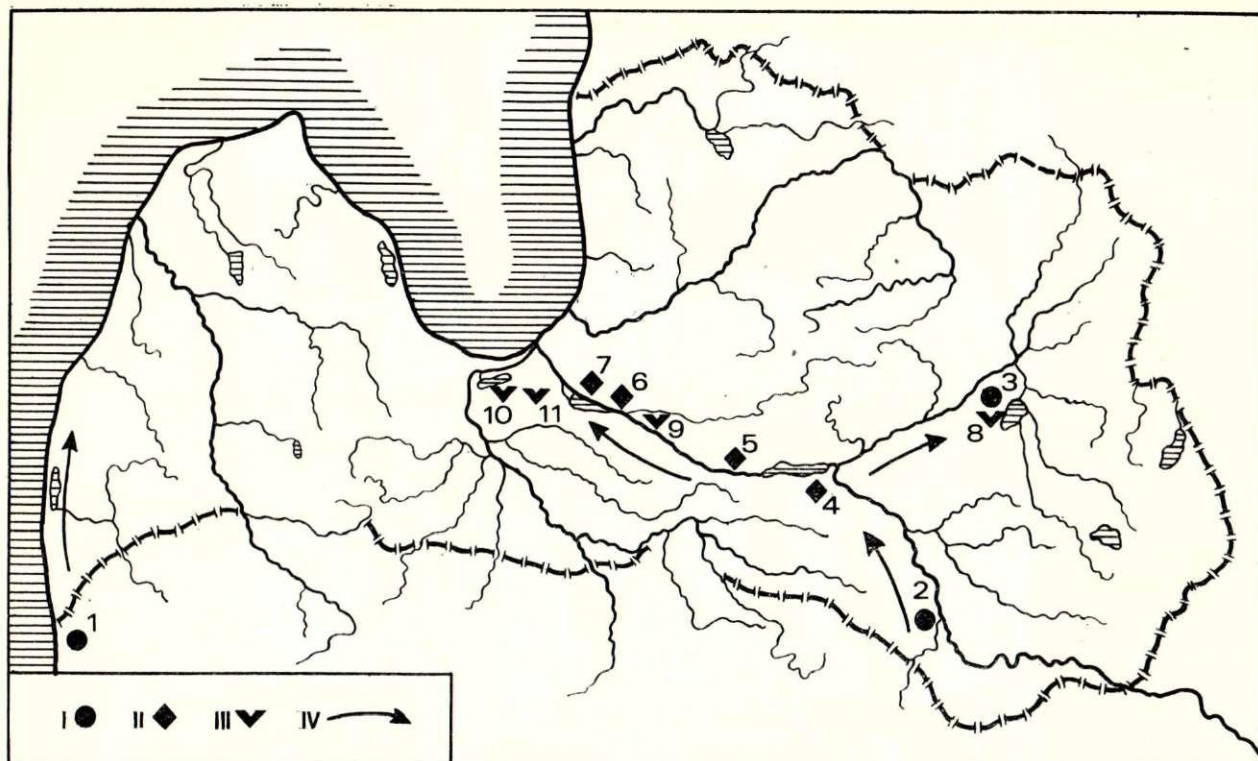
1–4 — no Iksšķiles, 5–8 — no Skrīveru Lielrutuliem, 9–20 — no Sēlpils.

plati, starp griežņiem dominē vidusgriežņi. Vēl sastopami naži, urbji un atsevišķi citi rīki. Starp bultām izteiktā pārsvarā ir bultu gali ar īpaši izdalītu kājiņu (*Stielspitzen, tanged points*) un vitollapas veida bultu gali. Šīs pazīmes ir raksturīgas vēlā paleolīta Svidru kultūrai, kas visumā ietveras 9. g. t. p. m. ē. un nepārsniedz tā robežas.³⁷ Tādējādi Laukskolas apmetni var uzskatīt par vistālāk ziemeļos konstatēto Svidru kultūras pieminekli.

Jāpiezīmē, ka paleolīta pašās beigās Ziemeļeiropā Svidru kultūrā jau parādās Ārensburgas kultūras ietekme, kas arī ir savdabīgs hronoloģisks rādītājs. Tā saskatāma arī Salaspils Laukskolas materiālā — atsevišķu bultu galu smaiļu retušējuma, lēzenās retušas iztrūkumā vitollapas veida bultu apakšpusē, nažveida šķīlās ar slīpi un stāvi retušētajām smaiļēm, vienlaukuma nuklejos.

Līdzīgi jaukta rakstura pieminekļi sastopami Vislas, Nemunas, Pripetes un Augšdņepras apgabalos (3. att.). Lietuvā pašās paleolīta beigās nodalāma vesela grupa apmetņu ar analogisku materiālu (Silelio-2, Mergežerio-3, Raudondvairo, Giraitē, Kašeti). Tajās atradumi arī konstatēti smiltis virs alūvija

slāņa, kas attiecas uz vēlo driasu. Tomēr jaukta rakstura ietekmes vērojamas vēl preboreālajā laikā — mezolīta sākumā (Glyno, Samontoniū u. c.).³⁸ Polijā līdzīgi atradumi pieskaitīti Svidru kultūras vēlākajai attīstības pakāpei, t. s. Pludas industrijas beigu posmam, ko raksturo Tokari—Rombežas apmetne (Tokary—Rańierz). Analogiski materiāli atzīmējami arī Elkā (Elk) un Stankovišē (Stankowiszze). Šos atradumus pētnieki saista ar vēlā driasa pašām beigām.³⁹ Baltkrievijas dienvidrietumos un Ukrainas ziemeļu apgabalos (Pripetes baseins) konstatēti Nobeles tipa pieminekļi (Нобель I, III), bet vēl tālākos austrumu apgabalos aiz Dņepras — Smjačkas tipa atradumi (Смячка XIV). Ir bijuši strīdi par šo pieminekļu datējumu, bet pašreiz dominē uzskats par to paleolītisko raksturu.⁴⁰ Vispār Pripetes baseins, iekļaujot tur arī Ziemeļvoliniju, tiek pieskaitīts Svidru kultūras izplatības centrālajam rajonam, kur paleolīta pašās beigās parādās jaukta tipa apmetnes.⁴¹ Sajā areālā pirms Svidru kultūras it kā jau pastāvējusi Lingbijas—Ārensburgas kultūra un tur varējuši risināties savstarpējas ietekmēšanās un sajaukšanās procesi.⁴²

13. att. Senākie atradumi Latvijas teritorijā.

I — kaula un raga rīki (1 — Kalnišķi Lietuvā, 2 — Dviete, 3 — Lubāna), II — krama izstrādājumi (4 — Sēlpils, 5 — Skrīveru Lielrutuļi, 6 — Ikšķiles Elkšņuskola, 7 — Salaspils Laukskola), III — ziemeļbrieža raga atradumi (8 — Lubāna ezers, 9 — Ogre, 10 — Olaine, 11 — Tīrelpurvs), IV — iespējamie ceļi, pa kuriem Latvijas teritorijā ienāca pirmie iedzīvotāji.

Latvijā pirmie iedzīvotāji varēja ienākt no apgabaliem starp Vislu un Dņepru, kur paleolīta pašās beigās klejoja ziemeļbriežu mednieku ciltis. Galvenie ieroči viņiem bijuši metamie šķēpi, harpūnas un bultas ar loku, bet ticējumos izcilu vietu ieņēmis ziemeļbrieža kults. Arī Salaspils Laukskolas atradumi norāda, ka ienācēji bijuši galvenokārt mednieki. Rīku sastāvā ir bultu gali — tiešie medību ieroči, kā arī griežņi un kasīkļi, ar kuriem apstrādāja nomedītā dzīvnieka kaulus un ādu. Cita rakstura atradumu apmetnē maz.

Acīmredzot ziemeļbriežu mednieki Latviju sasniedza savos medību pārgājienos no patstāvīgās dzīvesvietas Dienvidlietuvā un vēl tālākos dienvidrietumu un dienvidaustrumu apgabalos. Latvijas teritorijā viņi varēja nokļūt pa diviem ceļiem. Viens vedis gar Baltijas jūras krastu. Par to liecina vēlā paleolīta kaula rīku (adatveida šķēpa gals un šķēps ar lāpstveida lapu) atradumi Kalnišķos — Lietuvas ziemeļrietumos, pašā jūras krastā.⁴³ Šie rīki tipoloģiski un pēc putekšņu analīzēm attiecināmi uz vēlo driasu un iekļaujas seno harpūnu izplatības areālā (3. att.). Latvijas piekrastē pagaidām tik senu atradumu nav. Toties ļoti labi iezīmējas otrs iespējams ienākšanas ceļš — gar Daugavas krastu. Pie Ogres atrasti ziemeļbrieža ragi, pie Dvietes — kaula harpūna, bet ar Daugavu saistītajā Lubāna baseinā — gan ziemeļbrieža ragi, gan kaula un raga harpūnas (13. att.). 80. gadu vidū Daugavas krastā pie Ikšķiles, pretī bij. Elkšņu skolai, izskatoti analogiski krama atradumi, arī stipri patinēti, baltā un zilganpelēkā krāsā: krama nažveida šķīla ar slīpi nošķeltu

un rūpīgi retušētu smaili, divi galakasīkļi, trīs atšķīlas (12. att.: 1—4). Līdzīgus krama atradumus varēja konstatēt arī vēlā dzelzs laikmeta kapulauka teritorijā pie Skrīveriem — Lielrutuļos, kas atradās 10—12 m augstajā Daugavas kraujā. Šeit izrakumi notikuši 1929. g. E. Šturma un 1974. g. I. Briedes vadībā. Kopumā iegūti krama rīki un atšķīlas: svidriskais vitollapas veida bultas gals ar apakšējo kājiņas retušu (12. att.: 6), galakasīklis (12. att.: 5), nažveida šķīlas ar retušu (12. att.: 7, 8), nažveida šķīlas un atšķīlas bez apstrādes pēdām. Arī šos rīkus klāj balta, zilganīga un pelēcīga retuša. Visas iepriekš minētās atradumu vietas saistās ar Daugavas labo krastu. Daugavas kreisajā krastā līdzīgus atradumus izdevies iegūt tikai senajā Sēlpilī, kur 1963.—1965. g. veikti arheoloģiskie izrakumi E. Šnora un A. Zariņas vadībā. Šeit pašā pilskalnā, priekšpīlī, kā arī apmetnē starp citiem atradumiem uzieti 52 stipri patinēti arhaiskas formas krama rīki.⁴⁴ To skaitā bija divi fragmentāri Svidru tipa bultu gali (12. att.: 9, 10), galakasīkļi, kas darināti no šķīlām un atšķīlām (12. att.: 11—13), kā arī krama naži (12. att.: 14—18) un divlaukumu nukleji (12. att.: 19, 20). Pēc visa spriežot, arī pārējie Daugavas krastos iegūtie krama rīki analogiski Salaspils Laukskolas atradumiem, kas raksturīgi Svidru kultūrai. Tomēr precīzākam šo rīku datējumam materiāla par maz. Varam tikai pieņemt, ka tie tāpat attiecas uz paleolīta pašām beigām vai mezolīta sākumu (9. g. t. p. m. ē. otrā puse). Pēc kultūras piederības šie krama rīki katrā ziņā saistāmi ar ziemeļbriežu mednieku ciltīm, ar Latvijas apdzīvotības pirmsākumiem.

- ¹ Sturms E. Akmens laikmets. Bronzas laikmets // Latvijas arhailoģija. — R., 1926. — 13. lpp.
- ² Gross H. Der erste sichere Fund eines paläolithischen Geräts in Ostpreussen. — Mannus, 1937. — Abb. 29: 1, S. 113—118.
- ³ Puzinas J. Stand der archaologischen Forschungen in Litauen // Pirmā Baltijas vēsturnieku konference Rīgā. — R., 1938. — 63. lpp.
- ⁴ V 9586: 94.
- ⁵ Sturms E. Mezolīta atradumi Latvijā // SM. — 1939. — Nr. 1. — 41. lpp., 4. att.: 2.
- ⁶ A 9636: 39; A 10519: 1838 u. c.
- ⁷ Sturms E. Die steinzeitlichen Kulturen des Baltikums. — Bonn, 1970. — S. 14—23.
- ⁸ Turpat. — 16., 17. lpp., 6. tab.: 4,5; 7. tab.: 4.
- ⁹ Лозе И. Мезолитические находки Лубанской низменности // ИЛАН. — 1964. — № 3. — С. 13—14.
- ¹⁰ Turpat. — 15. lpp. III tab.: Лозе И. А. Некоторые мезолитические находки на территории Латвии // У истоков древних культур (Эпоха мезолита). — М.; Л., 1966. — С. 108—113.
- ¹¹ Латвия в древности: Путеводитель по экспозиции музея истории Латв. ССР / Сост. Л. В. Ванкина, В. Уртан. — Рига, 1967. — С. 7.
- ¹² Taute W. Die Stielspitzen Gruppen im Nordlichen Mitteleuropa. — Köln, 1968; Kozłowski S. K. Z problematyki Polskiego mezolitu (cz. 9). W sprawie granicy paleolitu i mezolitu w Polsce // Światowit. — 1969. — S. 30, 117—134; Рима́нтене Р. К. Палсолит и мезолит Литвы. — Вильнюс, 1971. — С. 203.
- ¹³ Zagorska I. Akmens laikmeta harpūnas Latvijā // LZAV. — 1972. — Nr. 8. — 83.—85. lpp., 1. att.; Zagorska I. Arheoloģiskās liecības par Latvijas vissenāko ardzīvotību // Mat. 1971. — R., 1972. — 24.—26. lpp.
- ¹⁴ V 9639:39, A 10519:1838, V 9586:94, A 11928:489, A 10519:1487, V 10519:1486, A 10519:1483, A 10519:1485, A 10519:1490, A 11928:495, A 10519:1488, A 10519:1582, A 10519:1839, A 9636:1.
- ¹⁵ Rust A. Die Alt- und Mittelsteinzeitlichen Funde von Stellmoor. — Neumünster, 1943. — S. 138, 139.
- ¹⁶ Mathiassen Th. Danske Oldsager. 1: Aeldre Stenalder. — København, 1948. — 159. tab.; Taute W. Die Stielspitzen.. — Taf. 161., 162., S. 205.
- ¹⁷ Mey W. Jüngpaläolithikum und Mesolithikum in Brandenburg // Quartär. — Bonn, 1960. — N 12. — Taf. 2.
- ¹⁸ Prahistoria ziem Polskich. — 1975. — Tab. CV: 1.
- ¹⁹ Археология Украинской РСР. — С. 69, рис. 21: 27, 28.
- ²⁰ Taute W. Die Stielspitzen.. — Taf. 160.
- ²¹ Wyss R. Mesolithische Harpune in Mitteleuropa // Helvetia Antiqua Festschrift. — Zürich, 1966. — S. 9—20.
- ²² Rust A. Die Alt- und Mittelsteinzeitlichen Funde.. — Taf. 89: 2; Gross H. Rentierjäger-Kulturen Ostpreussens // Praehistorische Zeitschrift. — 1940. — N 30/31. — S. 60, Abb. 4: e.
- ²³ Kozłowski S. K. Single barbed harpoons of Havel type in the Baltic Sea basin // Archeologia interregionalis, 1. — Krakow; Warszawa, 1981. — P. 82.
- ²⁴ Рима́нтене Р. Палеолит.. — Рис. 100:1; с. 113.
- ²⁵ Паавер К. Л. Формирование териофауны и изменчивость млекопитающих Прибалтики в голоцене. — Таллин, 1965. — С. 288.
- ²⁶ Prahistoria.. — 314.—316. lpp.; Kozłowski S. K., Kozłowski J. K. Methodologie Pointes, sagaies et harpons du Paleolithique et du Mesolithique en Europe du Centre-Est // Methodologie appliquee a l'industrie de l'os Prehistorique. — N 568. — Tab. 10, p. 222; Kozłowski S. K. Single.. — P. 83—84.
- ²⁷ Загорская И. А. Костяные орудия охоты и рыболовства каменного века на территории Латвии: Автореф. дис. ... канд. ист. наук. — Вильнюс, 1983. — С. 19.
- ²⁸ Рима́нтене Р. Палеолит... — С. 83—91.
- ²⁹ Zariņa A. Izrakumi Salaspils Laukskolā 1972. gadā // Mat. 1972. — R., 1973. — 78. lpp.
- ³⁰ Zagorska I. Vēlā paleolīta dzīvesvieta Salaspils Laukskolā // Mat. 1973. — R., 1974. — 81.—84. lpp., 15. att.; Zagorska I. Akmens laikmeta atradumi Salaspils Laukskolā // Mat. 1974. — R., 1975. — 99.—101. lpp., 14. att.
- ³¹ Эберхард Г. Я. Строение и развитие долины бассейна реки Даугава. — Рига, 1972. — С. 60.
- ³² Вейнбергс И. Г. Древние берега Советской Балтики и других морей СССР. — Рига, 1986. — С. 66—68.
- ³³ Паавер К. Л. Формирование... — С. 283.
- ³⁴ Zariņa A. Izrakumi Salaspils Laukskolā 1975. gadā // Mat. 1975. — R., 1976. — 103.—104. lpp.
- ³⁵ Рима́нтене Р. Палеолит... — С. 90; рис. 59:9, рис. 60:23.
- ³⁶ Zagorska I. Akmens laikmeta atradumi.. — 101. lpp., 14. att.
- ³⁷ Prahistoria.. — 334.—335. lpp.
- ³⁸ Рима́нтене Р. Палеолит... — С. 98—118.
- ³⁹ Prahistoria.. — 305. lpp.
- ⁴⁰ Неприна В. И., Зализняк Л. Л., Кротова А. А. Памятники каменного века Левобережной Украины. — Киев, 1986. — С. 105.
- ⁴¹ Зализняк Л. Л. Мезолит юго-восточного Полесья. — Киев, 1984. — С. 83—85.
- ⁴² Белорусская археология. — Минск, 1987. — С. 19.
- ⁴³ Рима́нтене Р. Палеолит... — С. 34—35, рис. 20.
- ⁴⁴ Snoge E., Zariņa A. Senā Sēlpils. — R., 1980. — 175., 176. lpp., 147. att., 12. tab.

I. Zagorska

DIE STEINZEITLICHE SIEDLUNG LAUKSKOLA BEI SALASPILS

Zusammenfassung

Allmählich werden die Daten über die Anfangsperiode der Besiedlung des Territoriums Lettlands reichhaltiger, erstens durch vereinzelte Funde archaischer Horn- und Knochenharpunen in Dvieta und am Lubāna-See (Abb. 1, 2), zweitens durch Feuersteingeräte, die in urzeitlichen Siedlungen (Laukskola bei Salaspils, Elkšņuskola bei Ikšķile, Lielrutuļi bei Skrīveri, Burgberg Sēlpils) gefunden worden sind. Diesen Funden typologisch verwandte Formen sind in Nordeuropa aus der Zeit der jüngeren Dryas bekannt, Abb. 3.

Unter den ältesten archäologischen Bodendenkmälern Lettlands ist die Siedlung Laukskola von besonderer Bedeutung. Sie liegt 20 km von Riga entfernt (Rigaer Rayon, Dorf Salaspils) auf einer 8—

10 m hohen Terrasse des rechten Daugavaufers. In der Späteiszeit befand sich hier die Flußmündung (Abb. 4). Bei Ausgrabungen in den Jahren 1973—1974 wurden hier acht Feuerstein-Anhäufungen («Nester») aufgedeckt (Abb. 5). Die Feuersteingeräte lagen im Sand 30 bis 40 m tief unter Rasendecke auf etwa 5×6 m großes Flächen, die vermutlich den urzeitlichen Wohnstätten entsprechen (Abb. 6). Der Feuerstein ist von guter Qualität, mit weißer, bläulicher und grauer Patina bedeckt. Es wird auch schokoladefarbiger Feuerstein angetroffen, obwohl im Territorium Lettlands keine Vorkommen desselben vorhanden sind. Kennzeichnend für das Feuersteininventar ist ein prozentuell hoher Anteil an Fertigwaren. Abschläge gibt es nur wenig und

sie sind sehr klein. Den überwiegenden Teil des Fundstoffs bilden klingentartige Geräte. Besonders charakteristisch sind Pfeilspitzen mit ausgeprägtem Schaftdorn. Es gibt auch weidenblattförmige Pfeilspitzen, Endkratzer mit gekrümmter Schaberstirn, manchmal Doppelklingenschaber mit verkürzten Klingen sowie meist keilförmige Mittelstichel. Die Zahl der Kratzer und der Stichel ist ungefähr gleich groß. Es werden auch Bohrer, Klingen mit Retusche und vereinzelt andere Geräte angetroffen. Die Nuklei sind größtenteils zweiflächig. Somit ist das Feuersteininventar typologisch einheitlich und gehört dem jüngeren Paläolithikum an. Der Funktion nach scheint es ausgesprochen jagdwirtschaftlich zu sein (Abb. 7—11).

Ähnliche Funde gab es, allerdings in sehr geringer Zahl, auch andernorts an der Daugava — in Ikšķile, Skrīveri und Sēlpils (Abb. 12).

Ihrem Charakter nach (Technik der Klingenerstellung, Pfeilspitzen mit Schaftdorn und Flachretusche am Blatt, zweiflächige Nuklei), gehören diese urzeitlichen Feuersteingeräte der Swidrykultur und in geringerem Maße der Arens-

burger Kultur an. Typologisch ähnliche Fundstellen gibt es in Polen (Tokary—Rąbierz), in Belorußland (Nobel), im Norden der Ukraine (Korost, Raska, Gutoviči u. a.) und in Litauen (Silelis 2, Mergežaris 3, Raudondvaris, Giraitė, Kašėtos). Im gesamten Territorium zwischen der Weichsel und dem Oberlauf des Dnjepr existierten und beeinflussten einander die Swidry- und die Arensburger Kultur. Ihre Träger waren nomadisierende Renttierjäger, die auf zwei Wegen — längs der Ostseeküste und der Daugava (Abb. 13) das Territorium Lettlands erreichen konnten.

Ein kompliziertes Problem ist die Datierung der ältesten Funde auf dem Territorium Lettlands. Typologisch gehören sowohl die Feuerstein- als auch die Knochenartefakte dem Ende des Jungpaläolithikums, d. i. der zweiten Hälfte der jüngeren Dryas an. Allerdings können sich diese Formen, wie neuere Forschungen in Polen gezeigt haben, noch bis in den Anfang des Mesolithikums, d. h. bis in die Präborealzeit erhalten haben. Damals, ungefähr in der zweiten Hälfte des 9. Jahrtausends v. u. Z., war im Baltikum noch das Renttier heimisch.

VERZEICHNIS DER ABBILDUNGEN

Abb. 1. Knochen- und Hornharpunen aus Dviete und Lubāna.

Abb. 2. Knochenharpunen aus Lubāna.

Abb. 3. Knochenharpunen des jüngeren Paläolithikums in Nord-europa.

Abb. 4. Uferabhänge des Baltischen Glazialsees im Territorium Lettlands.

Abb. 5. Situationsplan der Siedlung Laukskola bei Salaspils.

Abb. 6. Siedlung Laukskola bei Salaspils, 1. Feuersteinnest.

Abb. 7. Kratzer aus dem 1. Feuersteinnest.

Abb. 8. Feuersteinkratzer, Stichel und kombinierte Geräte aus dem 1. Feuersteinnest.

Abb. 9. Stichel aus dem 1. Feuersteinnest.

Abb. 10. Feuerstein-Pfeilspitzen, Bohrer, Klingen mit Retusche und ein Nukleusfragment aus dem 1. Feuersteinnest von Laukskola bei Salaspils.

Abb. 11. Feuerstein-Einzelfunde aus Laukskola bei Salaspils.

Abb. 12. Feuersteingeräte aus Ikšķile, Lielrutuļi bei Skrīveri und Sēlpils.

Abb. 13. Die ältesten Funde im Territorium Lettlands.

ZVEJSALU NEOLĪTA APMETNE LUBĀNA IEPLAKĀ

Zvejsalu neolīta apmetne atrodas Maltas upes labajā krastā, 3 km no tās ietekas Lubāna ezerā, Rēzeknes raj. Gaigalavas pag. teritorijā. Tā izveidota klānu vidū nelielā Zvejsalu paugura rietumu daļā. Paugurs paceļas virs apkārtējiem klāniem par 1,5—2 m.

Apmetne, kas bijusi atkārtoti apdzīvota bronzas un dzelzs laikmetā, kā arī viduslaikos, atklāta 1962. g. decembrī Lubāna ezera ieplakas pirmo arheoloģiskās apzināšanas darbu laikā.¹ Kultūrslānis veidojies smilšainā augsnē, kas intensīvi izmantota ziemāju vai vasarāju audzēšanai.

Apmetnes teritorija aizņem 13 800 m². Tās īsākā mala (60 m) vērsta pret Maltas upi, bet garākā (230 m) iesniedzas paugura iekšienē (1. att.).

Pirmie zondējuma rakumi veikti 1963. g., atsedzot 4 m² lielu platību apmetnes centrālajā daļā, kur kultūrslāņa biezums sasniedz 0,60 m (aramkārtas biezums virs neskartā, intensīvi tumšā kultūrslāņa bija 0,35—0,40 m). 1964. g. tika izpētīta 24 m² liela platība apmetnes rietumu daļā, Maltas upi iztaisnojošā kanāla tiešā tuvumā. Arheoloģiskos izrakumus Zvejsalu apmetnes centrālajā un nogāžu daļā 259,40 m² lielā platībā veikusi Vēstures institūta arheoloģiskā ekspedīcija 1968. un 1969. gadā.²

Izrakumu laukumi bija situēti apmetnes centrā (A laukums), resp., paugura augstākajā daļā, kā arī apmetnes ziemeļu daļā, kas vērsta pret Maltas vecupi (B un C laukums) (2. att.).³

Apmetnes centrālajā daļā starp Maltas kanālu (resp., pārrakumu) un ceļu, kas ved no Nagļiem uz Lubāna ezeru, izpētīts A laukums 60 m² platībā (3. att.). Tajā vērojama šāda stratigrāfija:

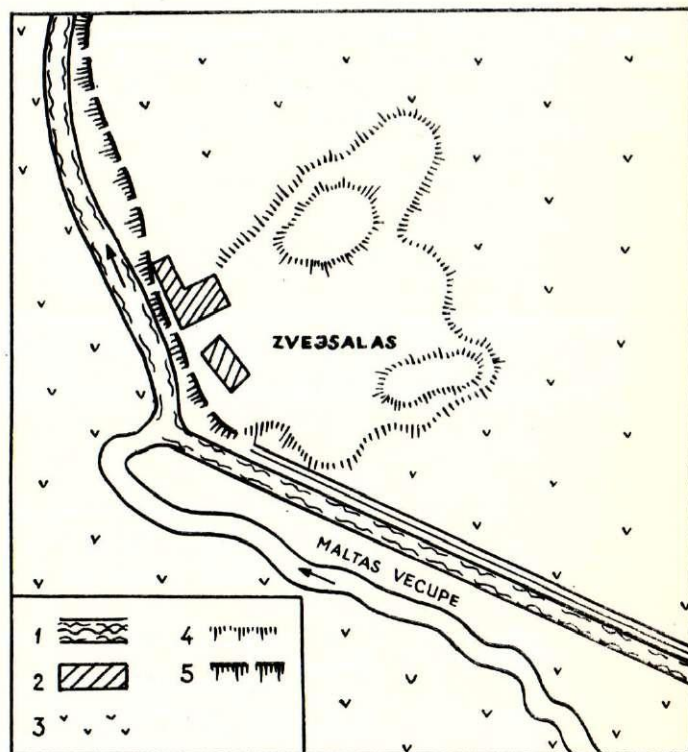
- 1) 0,00—0,10 m — velēna;
- 2) 0,10—0,25/0,30 m — aramzeme (jauktais pelēkais kultūrslānis);
- 3) 0,25/0,30—0,50 m — intensīvi melns kultūrslānis;
- 4) 0,50—0,60 m — jauktais slānis;
- 5) 0,60 m — pamatzeme (mālais slānis).

Kultūrslāni bija sastopamas atsevišķas pavarda akmeņu šķembas. Laukuma ziemeļrietumu malā 0,25 m dziļumā, resp., kultūrslāņa neskartajā daļā, atsegta pavarda paliekas — šķeltu akmeņu koncentrācijas vieta. Akmeņi veidoja plānā apli (Ø 0,45 m; 4. att.).

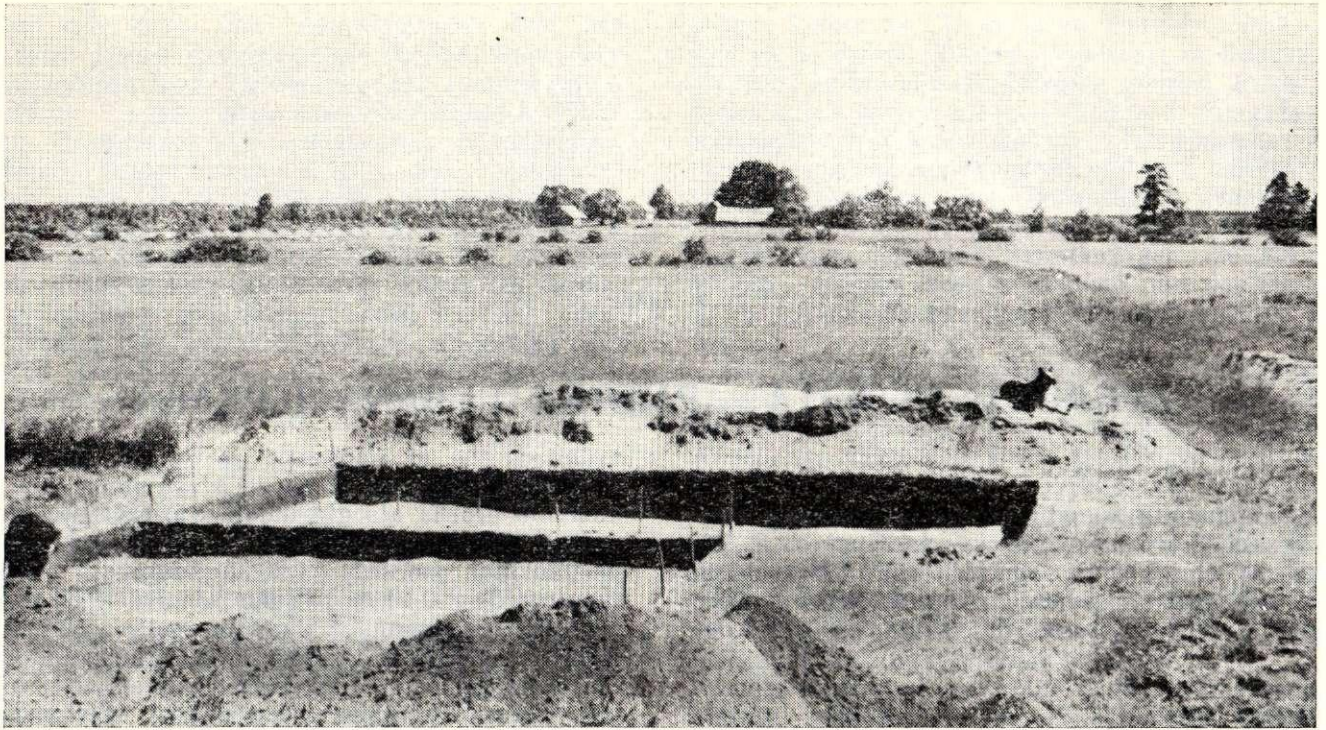
Sī nelielā izrakumu laukuma dienvidu daļā atklātas divas pamatzemē iedziļinātas bedres. Viena ievālas formas bedre ir 0,35 m dziļa, 1,70 m gara un 1,25 m plata (5. att.). Otra bedre pie A laukuma

dienvidu profila atsegta daļēji. Spriežot pēc tās ziemeļu daļas izmēriem, bedres garums ir 2 m, platums pie laukuma profila — 1,20 m, šaurākajā ziemeļrietumu galā — 0,40 m, dziļums sasniedz 0,50 m. Bedres ziemeļaustrumu mala bija ieslīpi veidota (5., 6. att.), no bedres izraktā zeme atradās tai līdzās. Laukuma pamatzemē atklātas četras stabu vietu grupas, kuras, iespējams, piederējušas stāvkoku konstrukciju mājokļiem.

Viena no stabu vietu grupām (bedru dziļums — 0,30—0,60 m, Ø — 0,50 m) situēta iegareni ovālās bedres tiešā tuvumā (5., 6. att.). Pie tās atrasts vairāk nekā 10 krama, kaula rīku un dzintara gabaliņu, tāpēc var pieņemt, ka šajā apmetnes daļā bija izvietotas dzīvojamās ēkas. Uz to norāda arī pārējās stabu vietu grupas, kuru bedru diametri svārstījās no 0,20 līdz 0,60 m, bet dziļums sasniedza 0,13—0,31 m.

1. att. Zvejsalu apmetnes izvietojuma shēma.
1 — Maltas upes jaunā gultne, 2 — izrakumu laukumi, 3 — plava,
4 — paugurs, 5 — dambis.

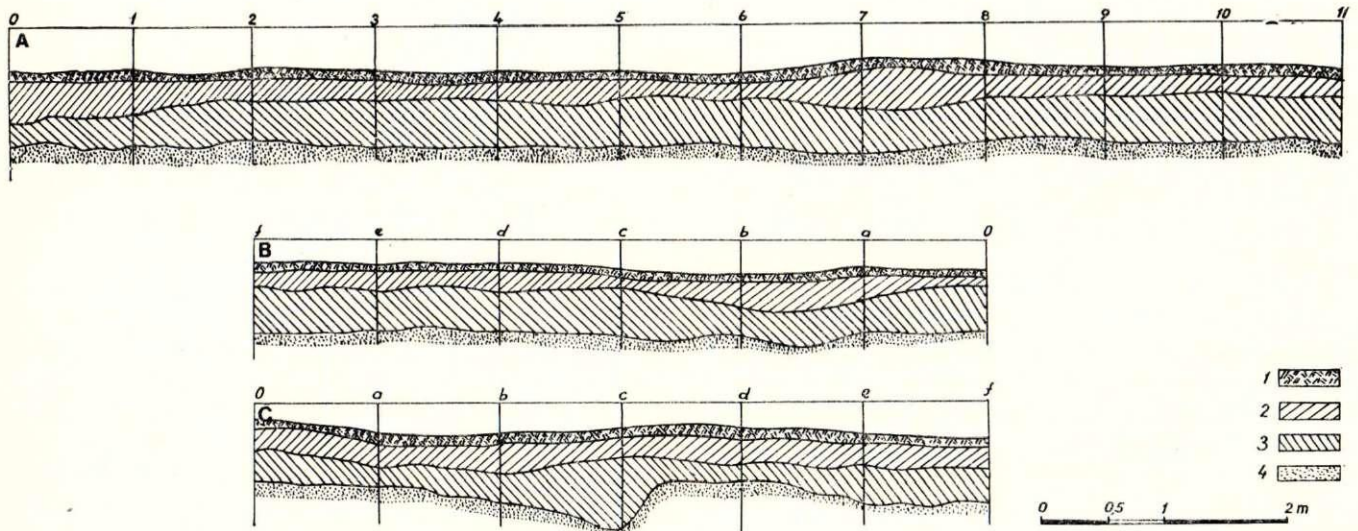
2. att. Skats uz Zvejsalu apmetnes ziemeļrietumu daļu.

Stabu vietu izvietojums neļauj iezīmēt celtnu vietas plānā (tas varētu liecināt par atkārtotu ēku celtniecību tieši šajā Maltas vecupei pieguļošajā daļā), lai gan iespējams, ka laukuma vidusdaļā 5—6 stabu vietas veidojušas ēkas stūri. Laukuma ziemeļaustrumu daļā esošajā bedrē (\varnothing — 0,50 m, dziļums — 0,27 m) bija atsegta taura raga paliekas. Tātad ne visas nelielās bedres, kas atklātas laukuma pamatzemē, ir saistāmas ar ēku konstrukciju paliekām. Acīmredzot ēku plānojuma izsekošanai apmetnes centrālajā daļā atsedzams plašāks izrakumu laukums.

B un C laukumi bija situēti Zvejsalu paugura nomalē, tā ziemeļu daļā, kur minerālaugsnes pāriet kūdrājā, vietā starp meliorācijas novadgrāvi austrumos, Maltas labā krasta dambi rietumos un ceļa atzarojumu Maltas upe—Alberta Zvejsalnieka mājas dienvidos (7. att.).

Laukumi atradās topošā zivsaimniecības «Nagli» masīva teritorijā, tāpēc izrakumiem bija aizsardzības raksturs.

Izrakumu laukumu dienvidu daļā konstatēta šāda stratigrāfija (8., 9. att.):

3. att. A laukuma rietumu (A), ziemeļu (B) un dienvidu (C) profili.

1 — velēna, 2 — kultūrslānis (aramzeme), 3 — intensīvi melns kultūrslānis, 4 — jauktais slānis.

- 1) 0,00—0,10 m — velēna;
- 2) 0,10—0,30 m — pelēcīga irdena, putekļaina augsne (artā kultūrslāņa kārtā);
- 3) 0,30—0,55/0,60 m — kultūrslāņa neskartā kārtā;
- 4) 0,55/0,60—0,65 m — jauktais slānis;
- 5) 0,65 m — pamatzeme.

B un C laukumu ziemeļu daļā kultūrslāņa biezums nepārsniedza 0,45—0,50 m (10. att.).

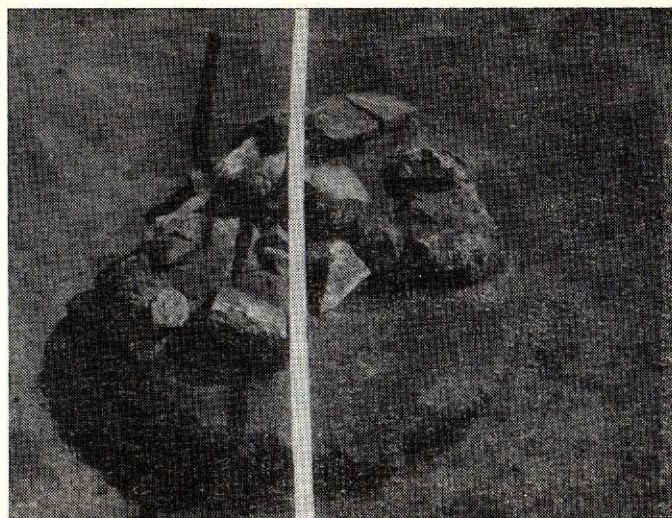
C laukuma ziemeļu daļā zem sterilas grants kārtas 14 m² platībā atsegts agrā neolīta slānis, kas bija veidojies sapropelī Maltes vecupes vietā. So 0,50—0,70 m biezo slāni no augstāk esošā sapropēja un kūdras slāņa atdalīja 0,10—0,30 m biezs upes grants slānis.⁴

C laukuma vidusdaļā un ziemeļu daļā 0,35—0,40 m dziļumā konstatētas vāji saglabājušās pavarda vietu paliekas. Atsegta arī apaļas formas bedre (Ø — 0,70—0,80 m), kuras dziļums sasniedz 0,30 m (11. att.). Stabu vai mietu paliekas šajā apmetnes daļā nebija novērojamas. Senlietu un keramikas fragmentu atradumu koncentrācija nepārsniedza atradumu koncentrāciju A laukumā. Var pieņemt, ka arī šī apmetnes daļa bijusi intensīvi apdzīvota un ēku stabu vietas smalkgraudainajā smiltī nav saglabājušās.

Zvejsalu apmetnes arheoloģiskajos izrakumos tās centrālajā (A laukums) un nogāzes daļā (B un C laukums) savākti galvenokārt krama un slānekļa rīki (pavisam 132 vienības), kā arī viens kaula rīka fragments.

Krama rīku vidū ir nažveida plāksnītes (12. att.: 1—4), turklāt vienai apakšpusē ir malas mikroretuša (12. att.: 1). Šīs tipiski mezolītiskās formas plāksnītes atrastas C laukumā, kā arī A laukuma centrālajā daļā 0,25—0,40 m dziļumā. Uz mezolītu var attiecināt arī krama plāksņveida galakasikli (12. att.: 5), kas iegūts apmetnes centrālajā daļā (A laukums).

Krama bultu gali pārstāvēti ar četriem eksemplāriem. Viens no tiem ir miniatūrs trijstūra bultas gals

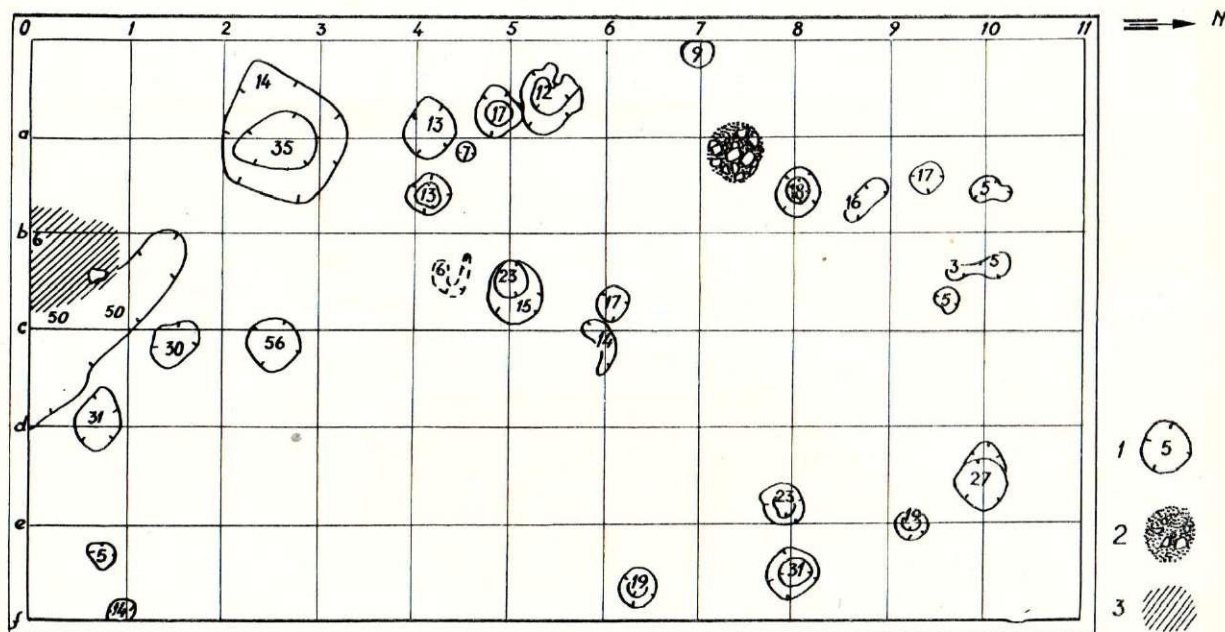
4. att. Pavarda paliekas A laukumā.

ar izteiktu iedzītņa daļu (12. att.: 8), otrs — trijstūra bultas gals ar ieliektu apakšmalu (12. att.: 11), bet trešais un ceturtais — tipiski lapasveida eksemplāri (12. att.: 27).

Pirmais lapasveida bultas gals attiecināms uz vidējo neolītu, otrais — uz vēlo neolītu (tas izgatavots no ķīļveida cirvja fragmenta), arī trijstūra bultu gali datējami ar vēlo neolītu, jo abu šo formu gali ir tipiski tieši šim periodam⁵ ne tikai Austrumbaltijā, bet visā plašajā auklas keramikas kultūras areālā.

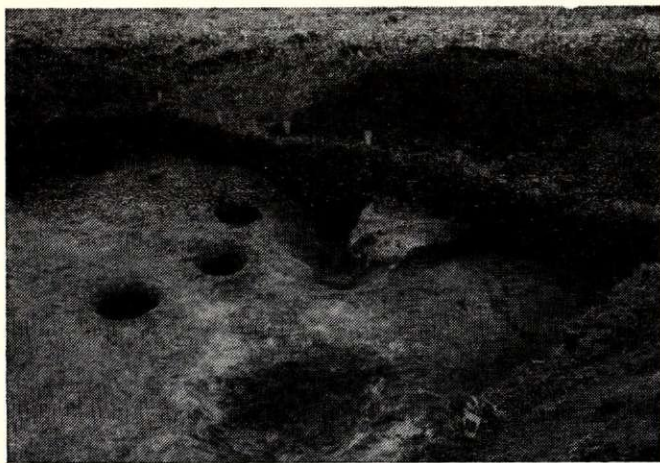
Šķēpu galiem ir iegarena lapasveida forma (12. att.: 24), smaile un iedzītņa daļa maz atšķiras. Mazāku izmēru lapasveida šķēpu galiem ir noplacināta iedzītņa daļa (12. att.: 25, 26).

Kasikļu vidū ir četrstūrains eksemplāris ar trim darba šķautnēm (12. att.: 7, 10, 18), trīsstūrains —

5. att. A laukumā atsegtais pamatzemes plāns.

1 — bedre un tās dziļums, cm, 2 — pavarda vieta, 3 — no bedres izmestās zemes.

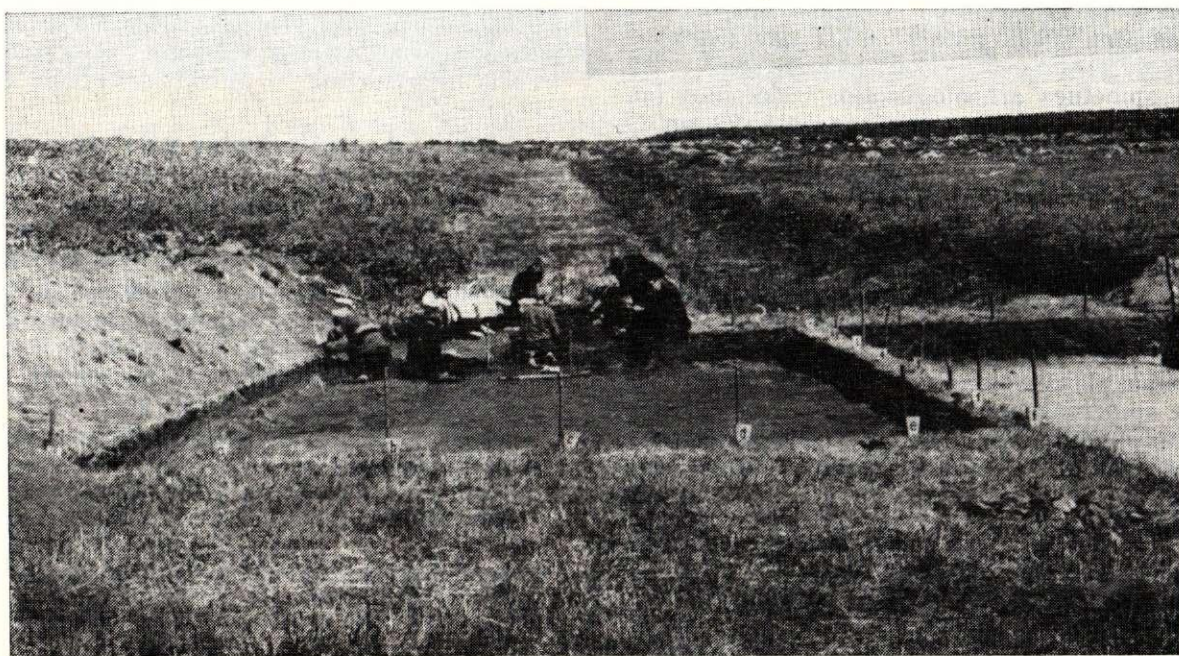
6. att. Skats uz A laukuma dienvidu daļu.

ar divām vai trim darba šķautnēm (12. att.: 13, 14, 21), kā arī divi sānukasikļi (12. att.: 19, 22).

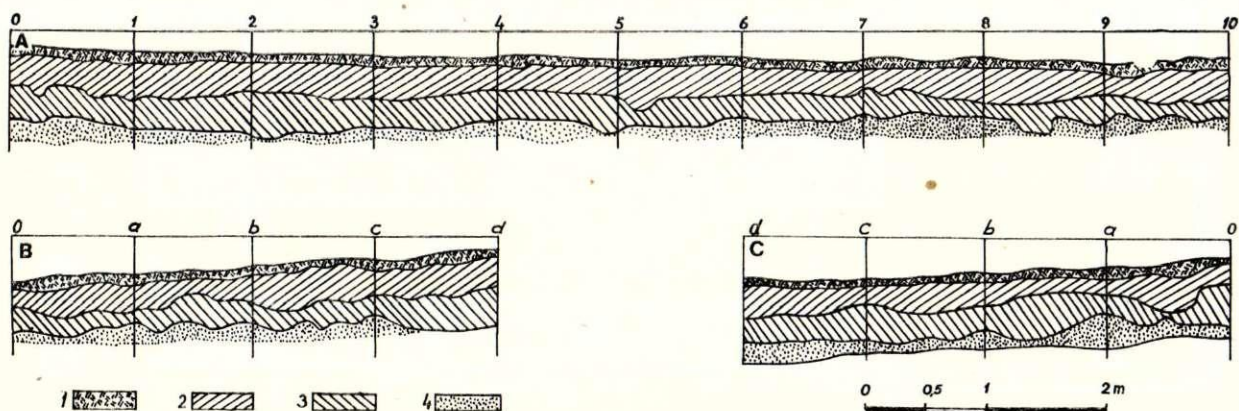
Naži darināti gan no šaurām, iegarenas formas šķembām (12. att.: 9, 16, 17), gan arī no platākām (12. att.: 23). Kādam nazim, kurš ir visai tipisks vidējam neolītam (ķemmes-bedrišu keramikas kultūrai), viena mala ir taisna, otra — lokveida (12. att.: 15). Sis nazis atrasts C laukuma kultūrslāņa neskartajā kārtā.

Zvejsalu apmetnes izrakumos iegūto slānekļa rīku vidū ir riņķis ar trīsstūra griezumu un robotu ārmalu (13. att.: 1) — agrā neolīta darinājums (šī veida slānekļa riņķis līdz šim bija atrasts F. Zagorska pētītajā Osas apmetnē turpat Lubāna ezera iepakā, labi stratificētā agrā neolīta slānī).⁶ Zvejsalu apmetnes slānekļa riņķis iegūts A laukuma izrakumos 0,50—0,60 m dziļumā (tātad kultūrslāņa neskartajā daļā).

Slānekļa kalti (to fragmenti) pārstāv trīs dažādus tipus. Viens no tiem ir masīvs, rupji apdarināts ek-

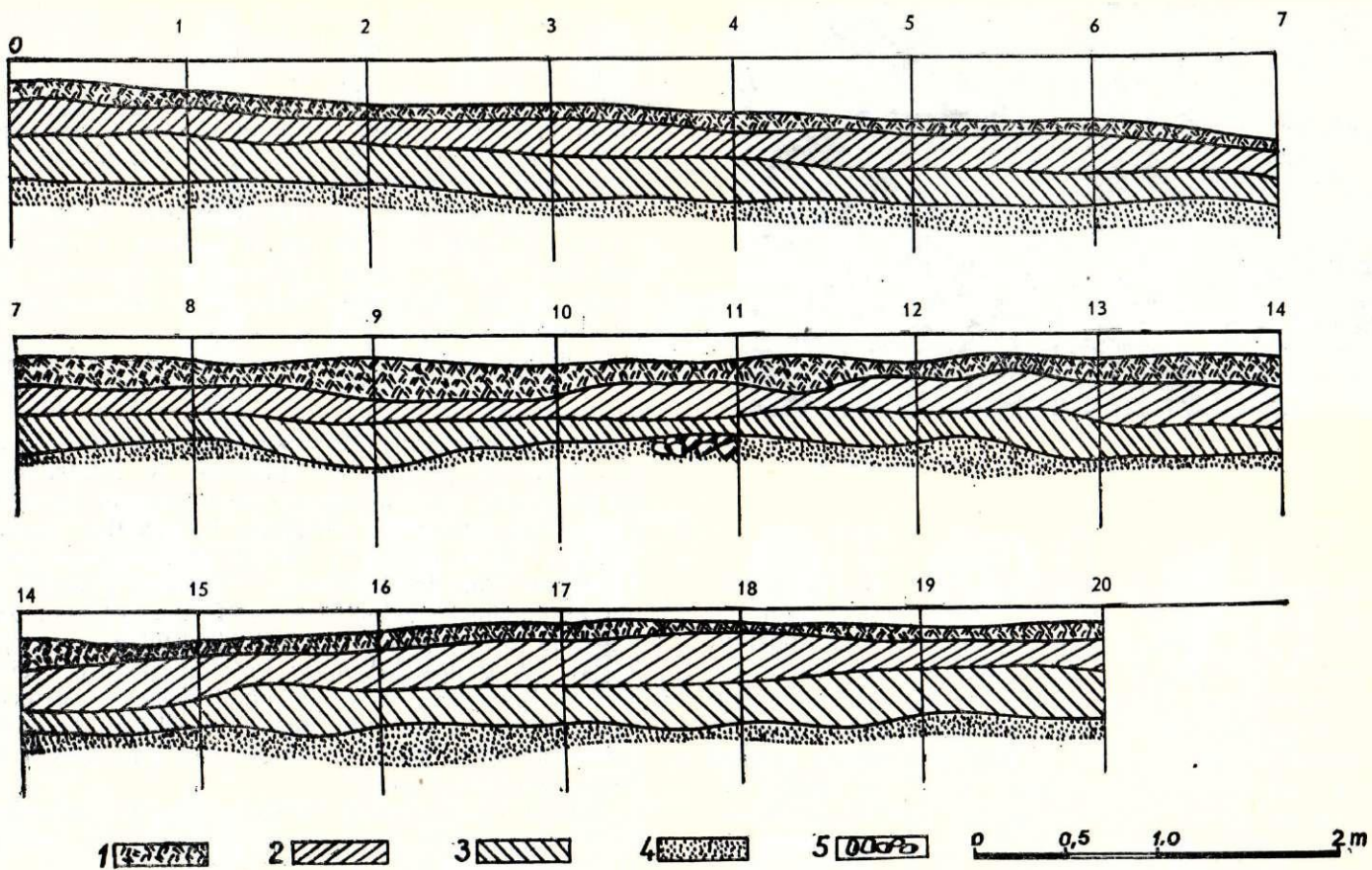

7. att. Skats uz C laukumu no dienvidiem.

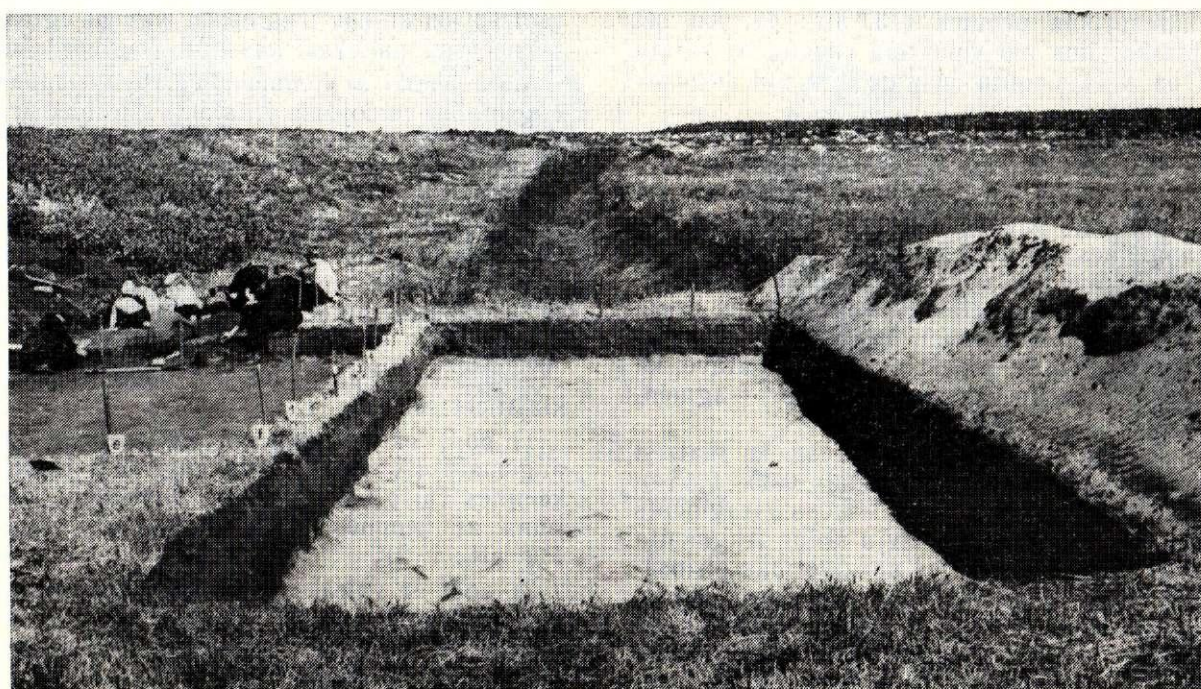
8. att. B laukuma rietumu (A), ziemeļu (B) un dienvidu (C) profili.

1 — velēna, 2 — kultūrslānis (aramzeme), 3 — intensīvi melns kultūrslānis, 4 — jauktais slānis.

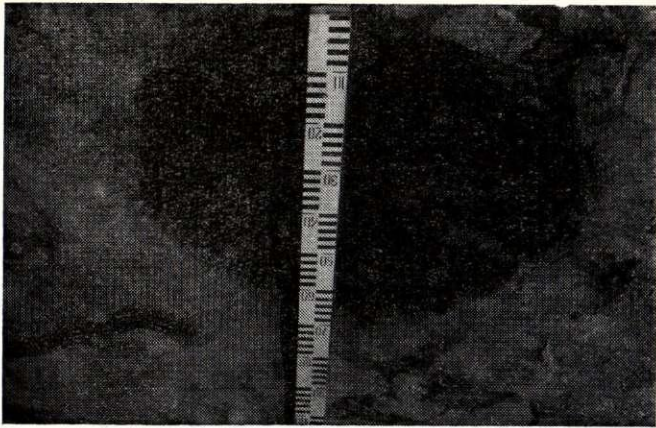

9. att. C laukuma austrumu profils.

1 — velēna, 2 — kultūrslānis (aramzeme), 3 — intensīvi melns kultūrslānis, 4 — jauktais slānis, 5 — akmeņi.

10. att. Skats uz B laukuma pamatzemi.

11. att. Skats uz saimniecības bedri C laukumā.

semplārs ar ovālu šķērsgriezumu un ļoti vāji izteiktām sānu šķautnēm (13. att.: 7). Iespējams, ka tas attiecas uz agrāku apmetnes apdzīvotības posmu. Turpretī divi pārējie pieder citiem tipiem. Tie ir regulāras formas rīki ar taisnstūrveida šķērsgriezumu un rūpīgi apdarinātām sānu šķautnēm (13. att.: 5, 8). Vienam no fragmentārajiem kaltiem ir taisna asmens daļa (13. att.: 8). Domājams, ka tie ir tipoloģiski vēlāki un pieder vidējam vai pat vēlajam neolītam. Lubāna ezera iepakā šāda tipa kalti ir sastopami Aboras I apmetnes inventārā.⁷

Zvejsalu apmetnes kultūrslānī atrasts arī akmens cirvja pieta fragments ar kātcaurumu (13. att.: 6). Tā kā kātcaurums atkārtoti urbts pieta augšdaļā, var uzskatīt, ka šis rīks ir izmantots arī pēc salūšanas. Tas pieder pie vēlā tipa atradumiem.

Zvejsalu apmetnes teritorijā, Maltas upei tuvākajā daļā atrastajam akmens cirvim (to Vēstures institūta Lubānas ekspedīcijai 1968. g. nodevis A. Zvejsalnieks) ir regulārs četrstūra šķērsgriezums, labi izteiktas sānu šķautnes, noplacinātas formas piets un aizsākts kātcauruma urbums (13. att.: 4). Arī šis cirvis ir pieskaitāms pie vēlā tipa rīkiem, to varētu attiecināt uz vēlā neolīta beigām vai pat bronzas laikmetu.

Ievēribu pelna arī dzintara trapeceveida piekariņa fragments (13. att.: 2), kuru uzgāja Zvejsalu zivju diķa grāvja atsegumā, kas atradās kūdrainā iepakā Maltas upes labajā krastā, 60 m uz ziemeļaustrumiem no apmetnes, un kurš ir tipisks vidējam neolītam. Sērijveidā šie piekariņi pārstāvēti Nainiekstes un Zvidzes apmetņu materiālos turpat Lubāna ezera iepakā.⁸ Apmetnes kultūrslānī atrastas 9 dzintara senlietas: 4 fragmentāri piekariņi un 1 sagatave, kā arī 3 cilindruveida kreļļu sagataves un stipri fragmentāra pogveida krelles sagatave (?).

Acimredzot par mezolītam piederošu ir jāatzīst A laukuma kultūrslāņa neskartajā daļā 0,35—0,45 m dziļumā atrastais kaula zivju šķēpa fragments (13. att.: 3). Šis Kundas tipa zivju šķēpa fragmenta atradums liecina par apmetnes apdzīvotības pirmsākumiem boreālajā klimatiskajā periodā (resp., mezolīta vidējā posmā).⁹ Mezolīta apmetnes paliekas meklējamas Maltas vecupei tuvākajā daļā vai arī paugura pienogāzes un nogāzes daļā. Zivju šķēpa fragmentārais raksturs neļauj to uzskatīt par savrupatradumu, kurš pazaudēts mezolīta laikā.

Zvejsalu apmetnē atrasti arī divi māla sīkplastikas darinājumi: meža cūka (14. att.)¹⁰ un pīle (15. att.)¹¹. Pirmā ir miniatūra (garums — 4,1 cm) dzīvnieka figūriņa ar noapaļotu trīsstūrveida purnu, iegarenām, pakaļdaļā noapaļotām ķermeņa formām, uzsvērtiem kāju izciļņiem. Ausis veidotas cilnī. Māla masa poraina, bez zvīrgzdu piejaukuma.

Otra ir vienkāršota miniatūra figūriņa (garums — 1,6 cm). Ķermeņa daļas nav izstrādātas, tomēr pīlei raksturīgā galva, kakla izliekums un iegarenais ķermenis ir labi uztverams. Māla masa poraina, ar organisku piejaukumu.

Zvejsalu apmetnes izrakumos iegūta arī vienīgā līdz šim Latvijā zināmā no krama darinātā zoomorfā figūriņa (12. att.: 12).

Par Zvejsalu apmetnes atkārtotu apdzīvotību bronzas laikmetā liecina tās apkārtnē, A. Zvejsalnieka mājas dārzā, kurš atrodas uz austrumiem no pētītā pieminekļa teritorijas, atrastais Melāra tipa bronzas uzmavas cirvis (16. att.). Tas ir ceturtais šāda cirvja atradums Latvijas teritorijā. Austiņas tuvumā uzmavas cirvim izveidoti trīs reljefi šķērsvalnīši. Analogiskas formas cirvis iegūts Lielā Ludzas ezera piekrastē 50. gados.¹² Līdzīgi bronzas uzmavas cirvi atrasti Igaunijas, Somijas un Baltkrievijas teritorijā.¹³ Seit var nosaukt Kimito un Jeppē (Somija) uzietos bronzas uzmavas cirvjus, lai gan tiem ir nedaudz slaidāka forma.¹⁴

Melāra tipa bronzas uzmavas cirvjus arheoloģe L. Vankina datē ar bronzas laikmeta IV periodu (1100—950 g. p. m. ē.).¹⁵

Zvejsalu apmetnē A, B un C laukumā iegūti 77 vidējā neolīta trauki. Savāktā keramika ir stipri fragmentāra, jo, kā rāda izrakumu profili, kultūrslāņa virsējā daļa ir arta divtūkstoš gadus. Trauku vidū dominē ķemmes-bedrišu keramikas lielzēma podi — 59 gab. (izlases fonds — 1280 lausku). Trauki labi apdedzināti, māla masai sasmalcināta granīta piejaukums. Podu lauskas neatšķiras ne ar izmēriem, ne arī ar koncentrācijas blīvumu. Vidēji uz vienu kvadrātmetru savākti 14 dažāda lieluma ķemmes-bedrišu keramikas fragmenti. Nav atsegtas arī atsevišķu podu paliekas, kas būtu saglabājušās *in situ*.

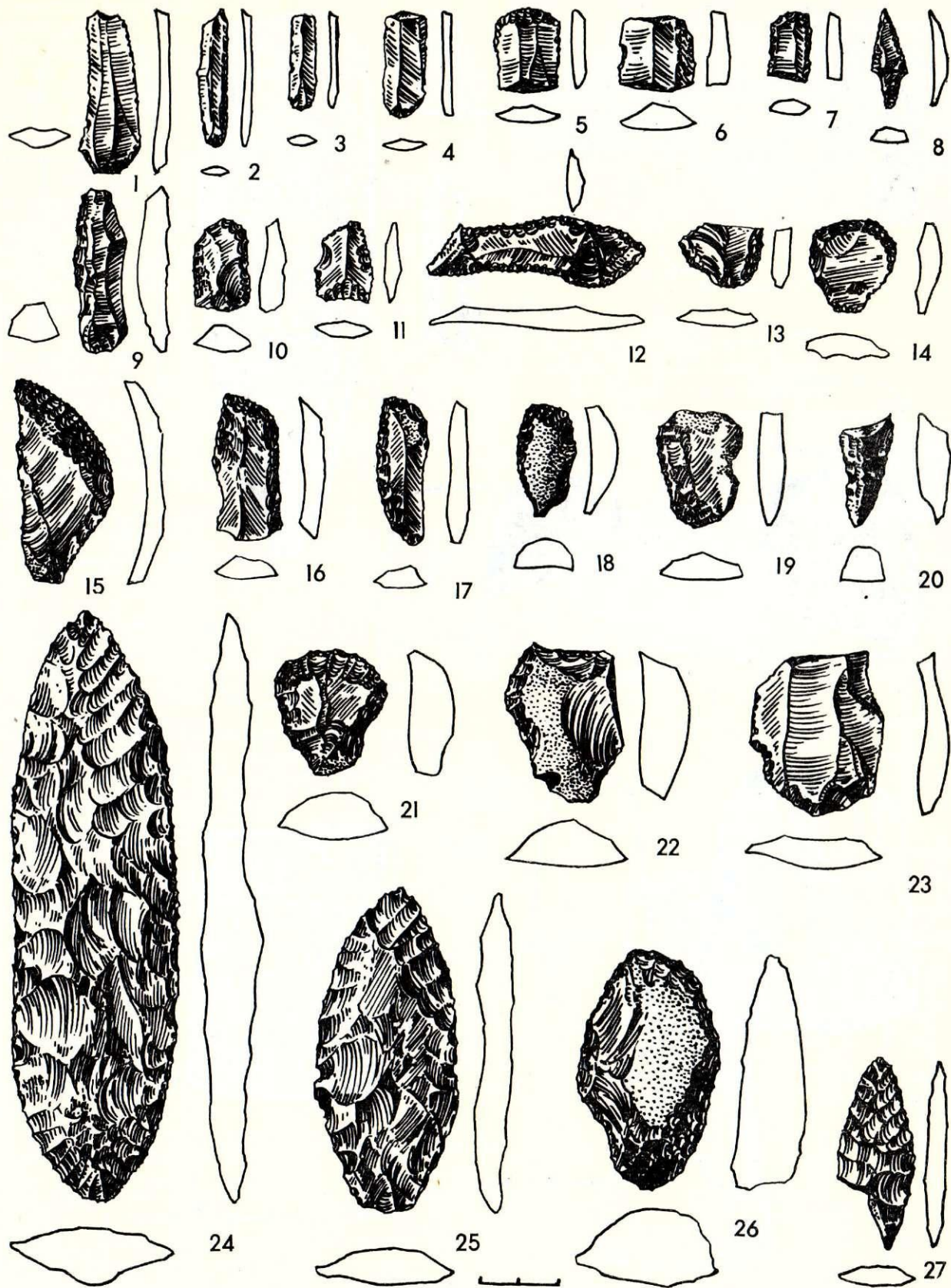
Māla trauki ar ķemmes-bedrišu ornamentu pēc to augšmalas veidojuma iedalāmi septiņās grupās. Pirmās grupas traukiem augšmala ir ar slīpumu uz iekšpusi, ornamentēta ar ķemmes, retāk ar gludo spiedogu vai arī atstāta bez ornamenta (A tips). Otrās grupas eksemplāriem augšmalā vērojami pirkstu iespaidumi (B tips), bet trešajā trauku grupā izmantoti abi iepriekš minētie ornamentēšanas paņēmieni (C tips). Bez minētajām izdalāmas vēl četras atšķirīgas grupas (D, E, F un G tips) (1. tab.).

Pirmā (A) tipa podus pēc malu fragmentiem var klasificēt sīkāk:

1) podi ar sabiezinātu, uz iekšpusi noslīpinātu augšmalu (A₁ tips); poda augšmalā ieslīpi izvietoti ķemmes vai gludā spiedoga iespaidumi (vienā gadījumā ar ķemmes spiedogu veidota likloča līnija) (17. att.: 1, 2);

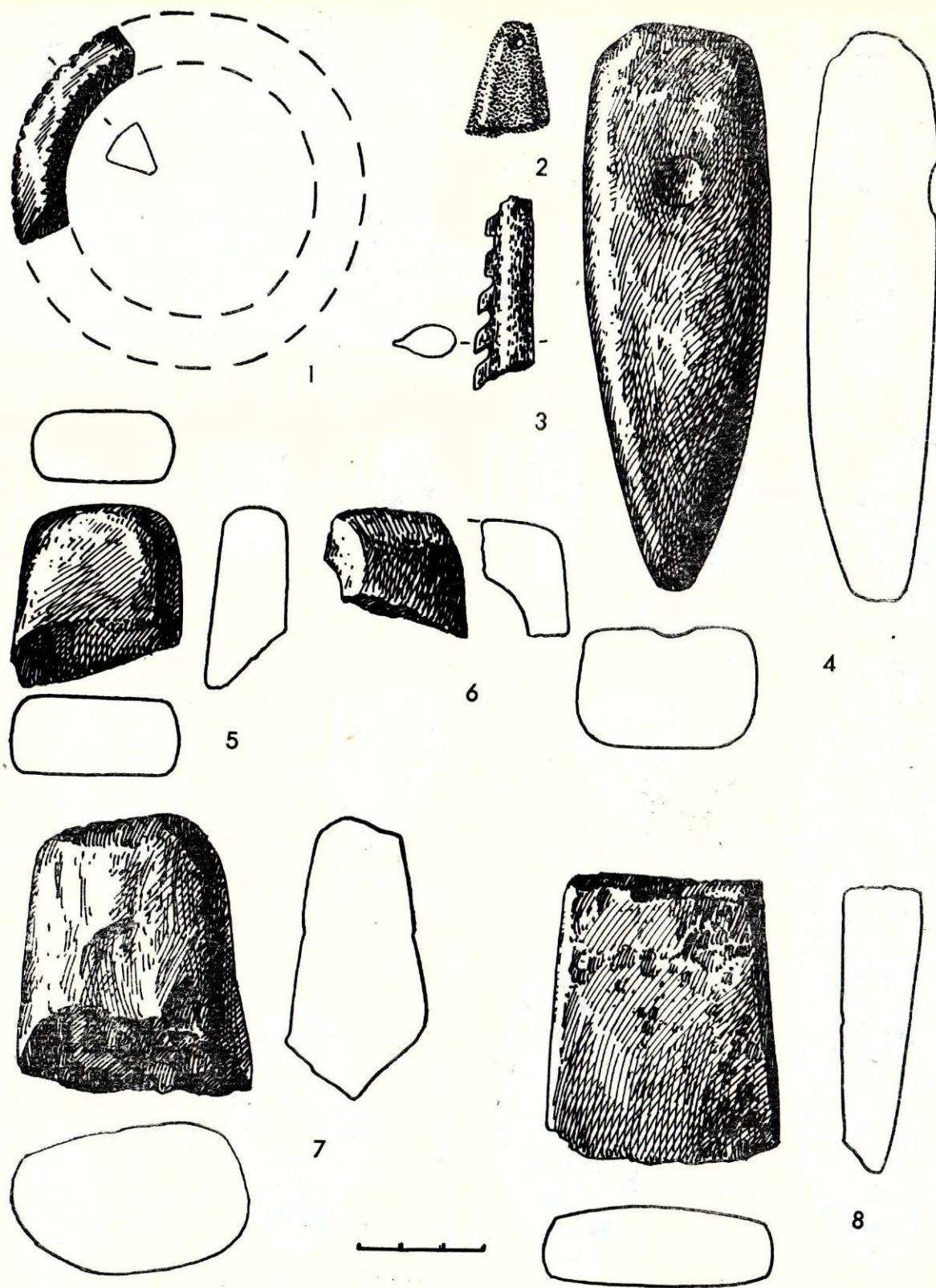
2) podi ar vairāk vai mazāk sabiezinātu, uz iekšpusi noslīpinātu augšmalu, kas veido poda iekšpusē nelielu pārkari (A₂ tips); poda augšmalā ieslīpi izvietoti ķemmes iespaidumi (17. att.: 4—6);

3) podi ar maz sabiezinātu, krasi uz iekšpusi noslīpinātu augšmalu (A₃ tips); poda augšmalā ieslīpi

12. att. Zvejsalu apmetnē iegūtie krama rīki.

1-4 — nažveida plāksnītes, 5-7, 10, 13, 14, 18, 19, 21, 22 — kasīkļi, 8, 11, 27 — bultu gali, 24-26 — šķēpu gali, 9, 15-17, 23 — naži, 20 — krama šķemba, 12 — zoomorfa figūriņa. (M. Jāņkalniņš zīm.)

13. att. Zvejsalu apmetnē uzietie atradumi.

1 — slānekļa riņķa fragments, 2 — trapecveida piekariņa fragments, 3 — kaula zivju šķēpa fragments, 4 — akmens cirvis, 6 — akmens cirvja fragments, 5, 7, 8 — slānekļa kalti. (M. Jāņkalniņš zīm.)

izvietoti ķemmes iespaidumi (vienā gadījumā tā ir bez ornamenta).

Otrā (B) tipa podus var iedalīt divos apakštipos:
1) podi ar augšmalas sabiezinājumu un pirkstu iespaidumiem visā augšmalas virsmā (B₁ tips);

2) podi ar augšmalas sabiezinājumu vai arī bez tā, pirkstu iespaidumi aizņem pusi vai trešdaļu no augšmalas virsmas ārpusē (B₂ tips).

Trešā (C) tipa podiem ir sabiezināta, uz iekšpusi noslīpināta augšmala. To klāj ķemmes iespaidumi, ārpusē nelieli pirkstu iespaidumi.

Ceturtā (D) tipa podiem ir taisna un noapaļota augšmala, kuru rotā ieslīpi izvietoti ķemmes iespaidumi.

Piektā (E) tipa podi ir ar sabiezinātu, krasi uz iekšpusi noslīpinātu augšmalu un jūtamu tās ārpusē izvirzījumu. Poda augšmalu rotā ieslīpi izvietoti ķemmes un gludā spiedoga iespaidumi (17. att.: 3).

Sestā (F) tipa podi ir ar maz sabiezinātu, gandrīz pilnīgi taisnu augšmalu, kuru rotā ieslīpi izvietoti ķemmes vai gludā spiedoga iespaidumi (vienā gadījumā augšmala ir bez ornamenta).

Septītā (G) tipa podi ir ar saplāninātu augšmalu, kuru rotā ķemmes iespaidumi.

Podu diametri svārstās no 25 cm līdz 40 cm. Diemžēl podu augstuma un diametra attiecības nav raksturojamas, jo izrakumos nav iegūts neviens rekonstruējams trauks.

Iepriekš aplūkoti dažādu tipu ķemmes-bedrīšu keramikas podi (59 gab.) iedalāmi biezsieniņu (A₁, A₂, B, C un D tips) un vidēja biezuma sieniņu (A₃, E, F un G tips) traukos (2. tab.). Vēl atrasti trīs plānsieniņu podi.

Bez lielizmēra podiem keramikas kolekcijā ietilpst arī trīs apaļas bļodiņas, kuru dibens, tāpat kā lielizmēra podiem, ir noapaļots. Atrastās bļodiņas pēc augšmalas izveidojuma iedalāmas trīs tipos:

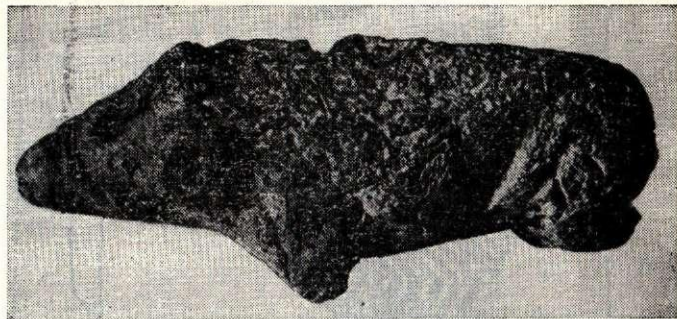
1) bļodiņas ar viegli sabiezinātu un uz iekšpusi noslīpinātu augšmalu;

2) bļodiņas ar noapaļotu augšmalu;

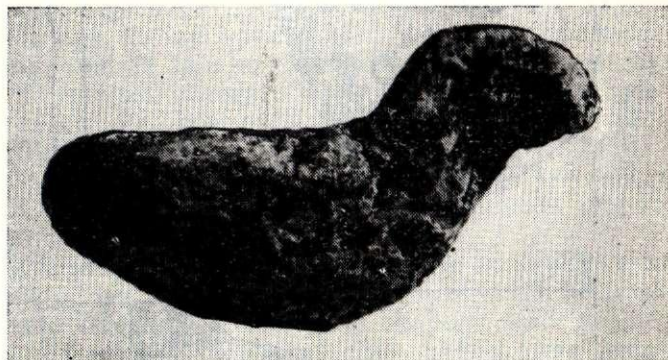
3) bļodiņas ar noslīpinātu un noapaļotu augšmalu.

Bļodiņu sieniņas ir 0,85—1,2 cm, maliņas — 1,1—1,45 cm biezas.

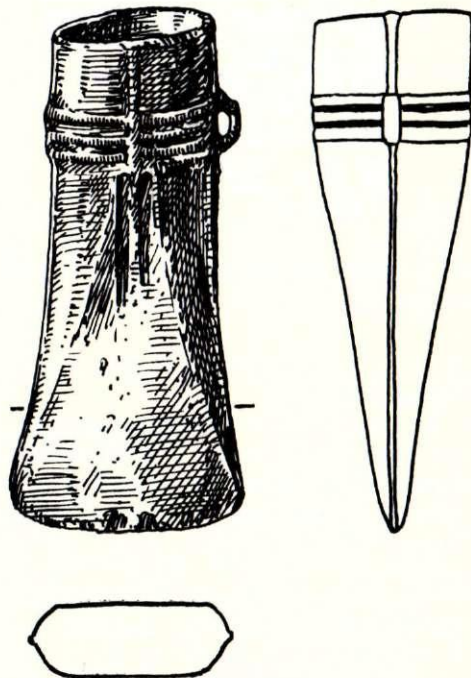
Tas, ka Zvejsalu apmetnē nav atrasti atsevišķu podu fragmenti *in situ* un keramikas lauskas ir nelielas, apgrūtina podu virsmas ornamenta kompozīcijas izstrādi. Daļēju ieskatu ornamentēšanā var sniegt uz podu malu, kā arī sieniņu virsmas sastopamie ornamenta motīvi. Vairāk nekā 1/5 A tipa podu ornamenta kompozīciju poda augšdaļā (pirmās 3—4 ornamenta elementu izvietojuma joslas) veido tradicionālās ķemmes-bedrīšu keramikas ornamenta motīvu zonas: ieslīpi izvietotu īsāku vai garāku ķemmes iespaidumu joslas, kuras atdalītas cita no citas ar apaļu, retāk ovālu (vienā gadījumā rombveida) bedrīšu rindām (17. att.: 4, 6; 18. att.: 1—4). Šīs bedrīšu rindas atsevišķos gadījumos var būt izkārtotas arī virs ieslīpi izvietoto ķemmes spiedogu rindām to vidusdaļā (18. att.: 5—7) vai arī apakšdaļā. Starp ieslīpi izvietoto ķemmes spiedogu rindām var būt iestarpināti arī ķemmes spiedoga stūra iespaidumi (18. att.: 14) vai arī nelielu lokveida ķemmes iespaidumu rinda (18. att.: 12). Retos gadījumos isie ķemmes iespaidumi izvietoti vertikāli, veidojot ornamenta joslu gar poda augšmalu (18. att.: 8). Vienai piektdaļai A tipa podu augšmalu rotā vienkāršas, divkāršas vai arī trīskāršas bedrīšu rindas (17. att.: 2, 3).

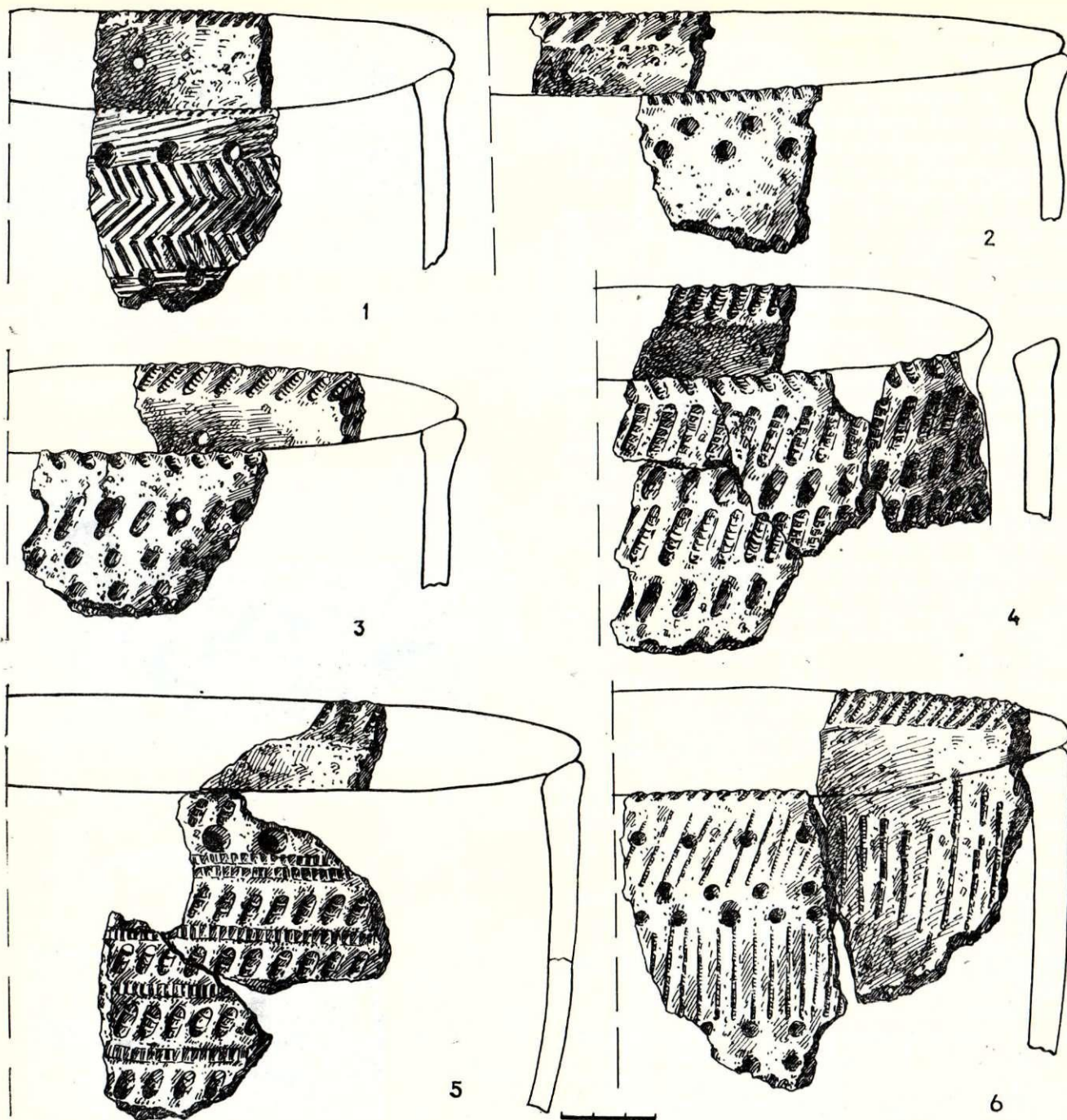
14. att. Zvejsalu apmetnē atrastā māla meža cūkas figūriņa. (L. Baloža foto.)

15. att. Zvejsalu apmetnē atrastā māla pilītes figūriņa. (L. Baloža foto.)

16. att. Zvejsalu apmetnes perifērijā atrastais Melāra tipa bronzas uznavas cirvis. (M. Jāņkalniņas zīm.)

17. att. Zvejsalu apmetnē iegūto ķemmes-bedrīšu keramikas podu augšmalu fragmenti. (M. Jāņkalniņas zīm.)

Vienā gadījumā ovālu bedrīšu rindu nomaina divas četrstūra bedrīšu rindas.

Vienam A₂ tipa podam augšdaļā ieslīpi izvietotos ķemmes spiedoga iespaidumus ar noapaļotiem galiem nomaina bedrīšu un garo, horizontāli apkārt podam izvietoto ķemmes iespaidumu viena vai divas rindas, starp kurām savukārt izvietoti apaļā ķemmes spiedoga iespaidumi (17. att.: 5). Kādam A₁ tipa podam augšdaļas bedrīšu rindai seko kontūrrombu figūru, kuras veido savstarpēji saistīti ķemmes iespaidumi, rindas (18. att.: 43). Vienam no A₁ tipa podiem augšdaļa ornamentēta ar horizontāli podam apkārt ejošu ķemmes iespaidumu likloča līniju, kuru nomaina bedrīšu rinda (18. att.: 25), citiem ornamenta kompozīcijas noteiktu daļu veido no ieslīpi izvietotiem ķem-

mes iespaidumiem darinātas rombu figūras (18. att.: 38).

$\frac{1}{11}$ daļa no visiem Zvejsalu apmetnes ķemmes-bedrīšu podiem ornamentēta ar gludā spiedoga iespaidumiem, veidojot parastos ornamenta motīvus no ieslīpi vai taisni izvietotu iespaidumu rindām, kuras nomaina bedrīšu rindas (18. att.: 49). Viena poda augšdaļas rotājumu veido īso, slīpi izvietoto gludā spiedoga iespaidumu grupas ar bedrīšu rindas iespaidumiem virs tām. Zem bedrīšu rindas atrodas trīs pretējā virzienā vērstas ieslīpi izvietotu gludā spiedoga iespaidumu rindas. Zem tām izvietotas trīs paralēlas dubultlīnijas, kuras vijas apkārt podam. Virs šīm līnijām iespiestas bedrites (17. att.: 1).

B tipa podu ornamenta kompozīcijas veidotas no

Ķemmes-bedrīšu keramikas podu (biezu un vidēja biezuma sienīņu) tipi un to izplatība Zvejsalu apmetnes kultūrlānī

Laukums	Kultūrslāņa horizons	Keramikas tips											
		A			B		C	D	E		F	G	Kopā
		A ₁	A ₂	A ₃	B ₁	B ₂			E ₁	E ₂			
A	1.	5		1	1	1		1	1				10
	2.	1											1
B	1.	1		6		1			1				9
	2.	4	1	3	1	2	1				2		12
C	1.	3	5	2		1		1	4	1	2		19
	2.		2	1	1				2		1	1	8
Kopā		14	8	13	3	5	1	2	8	1	3	1	59

bedrīšu rindām vai no bedrīšu un ieslīpi izvietotu ķemmes iespaidumu joslām. Bedrītes nomaina divdaļīga spiedoga rindas, bet reizēm starp bedrītēm tajā pašā rindā izvietoti ieslīpie ķemmes iespaidumi.

C tipa podu ornamentu veido ķemmes iespaidumu un bedrīšu rindas.

Var pieļaut domu, ka zināma daļa no visas Zvejsalu apmetnē savāktās ķemmes-bedrīšu keramikas varēja būt ornamentēta ar tradicionālo ieslīpi izvietoto ķemmes iespaidumu un bedrīšu rindu zonām, dominējot pirmajam rotājuma elementam (18. att.: 1—14), retos gadījumos izmantojot t. s. dubultās ķemmes spiedogu (18. att.: 17). Veidojot trauka ornamenta kompozicionālo struktūru, starp šīm rotājuma zonām varēja izvietot citus ornamenta motīvus, kas it kā atdzīvināja rotājuma monotono raksturu. Šajā sakarībā izmantoja horizontālas ķemmes iespaidumu līnijas (18. att.: 18—23), likloča līnijas (18. att.: 24—26), pa diagonāli izkārtotas īso ķemmes iespaidumu grupas (18. att.: 34—37), kā arī no šiem ķemmes iespaidumiem veidotas rombu figūras bez kontūrām (18. att.: 38—41), kontūrrombu figūras (18. att.: 42, 43), taisnstūra figūras (18. att.: 29, 46), slēgtus trīsstūrus (18. att.: 44, 45), pretējā virzienā vērstas īso ķemmes iespaidumu rindas (18. att.: 32), pa diagonāli izvietotus garos ķemmes iespaidumus, starp kuriem bija izvietotas diagonālas bedrīšu rindas (18. att.: 31), īso dubultķemmes iespaidumu rombveida grupas (18. att.: 33).

Ornamentu darinot, lietoja arī noapaļoti ovālus, īsus un paplatus ķemmeveida iespaidumus (t. s. kāpurveida iespaidumi). Tie veidoja ornamenta motīvus kopā ar ieslīpi izvietoto īso ķemmes iespaidumu rindām (18. att.: 16) vai arī radīja oriģinālas kompo-

zīcijas, kas sastāvēja no šo iespaidumu rindām, kuras mijās ar horizontālām, traukam apkārt ejošām ķemmes spiedoga līnijām (18. att.: 27, 28). Pēdējā gadījumā, kā jau iepriekš norādīts, šādas ornamenta zonas veidoja daļu no visas poda virsmas (17. att.:5).

Kā rotājošu elementu izmantoja arī divdaļīga spiedoga veidotas horizontālas rindas (18. att.: 15, 60).

Gludā spiedoga (18. att.: 47—52), kā arī aptītās auklas (18. att.: 53, 54) un bedrīšu iespaidumiem (18. att.: 55—59) ir visai mazs ornamenta motīvu skaits.

Zvejsalu apmetnes ķemmes-bedrīšu keramika veido nelielu, bet izteiksmīgu vidējā neolīta podu fragmentu kolekciju. Morfoloģiski šīs podu malu profilējumu formas ir identiskas citu Lubāna ezera ieplakas apmetņu podu malu profilējumu formām, lai gan citās apmetnēs, piemēram, Kvāpānu II, Suļkas un Zvidzes, ir lielāka B tipa un dažu citu tipu podu klātbūtne.¹⁶

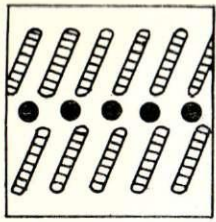
Tas, protams, izskaidrojams ne tikai ar Zvejsalu apmetnes keramikas nelielo skaitu, bet arī ar kultūrslāņa piesātinātības pakāpi. Kā jau iepriekš minēts, ķemmes-bedrīšu keramikas izplatības blīvums uz kultūrslāņa kvadrātmētru (izpētīta pavisam 259,40 m² liela platība) ir tikai 14 vienības. Šis blīvums stipri atšķiras no keramikas blīvuma apmetnēs, kuru kultūrslānis veidojies kūdrā vai arī smalkgraudainā grantī, kas tapusi Lubāna ezera regresijas laikā (Zvidze un Suļka).

Zvejsalu apmetnes ķemmes-bedrīšu keramikas ornamentācijā nav atrodami tādi izvērsti ģeometriskie motīvi kā, piemēram, no ķemmes spiedoga veidotas likloča lentes, aizpildīti trīsstūri, rombveida figūras visdažādākās variācijās, kas tik bagāti pārstāvētas

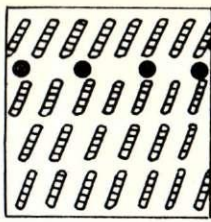
Zvejsalu apmetnē atrastās ķemmes-bedrīšu keramikas atsevišķu tipu (A-G) podu malu un sienīņu biezums*

Rādītāji	Keramikas tips								
	A			B	C	D	E	F	G
	A ₁	A ₂	A ₃						
Podu augšmalas biezums, cm	1,2—1,7 (1,5)	1,0—1,9	0,9—1,25 (1,1—1,2)	0,9—1,4	1,3	0,9—1,2	1,1—1,5	1,0—1,2	0,5—0,8
Podu sienīņas biezums, cm	0,9—1,3 (1,1)	0,9—1,2	0,6—1,0 (0,8—0,9)	0,75—1,0	1,2	0,75—1,0	0,9—1,0	0,8—0,9	0,9—1,0

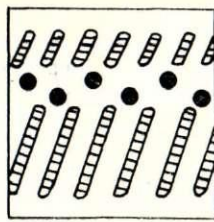
* Iekavās atzīmētie izmēri ir visbiežāk sastopamie attiecīgā apakštipa podiem.

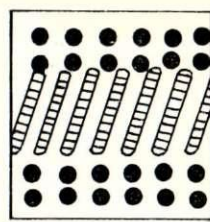
1

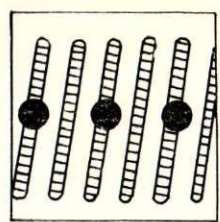
2

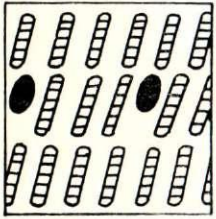
3

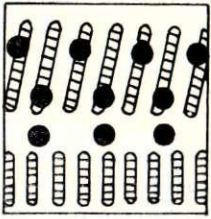
4

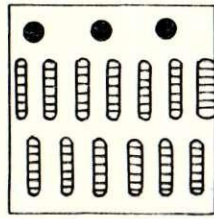
5

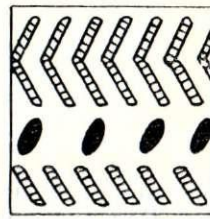
6

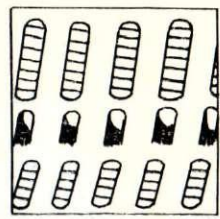
7

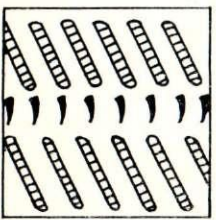
8

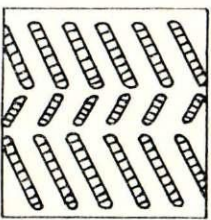
9

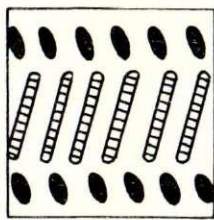
10

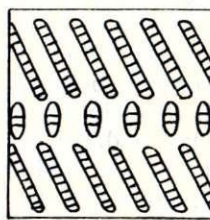
11

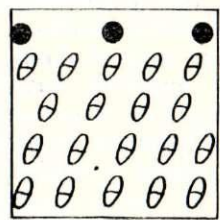
12

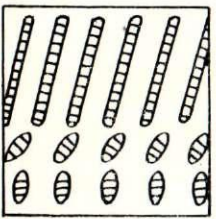
13

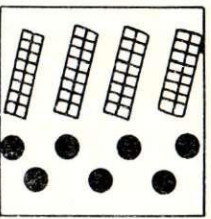
14

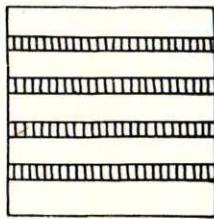
15

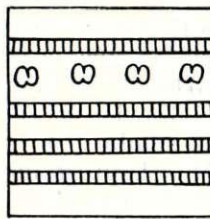
16

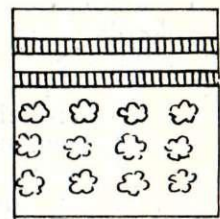
17

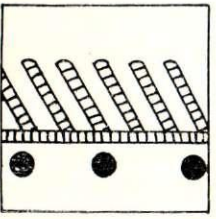
18

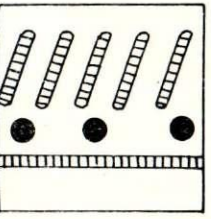
19

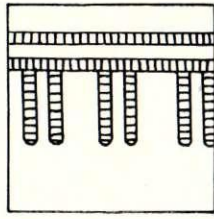
20

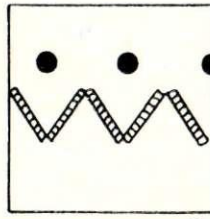
21

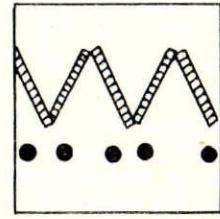
22

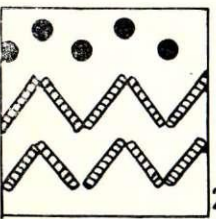
23

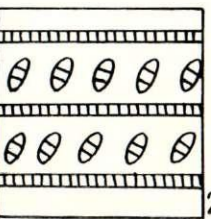
24

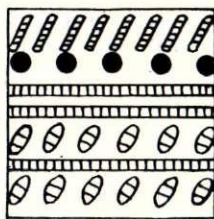
25

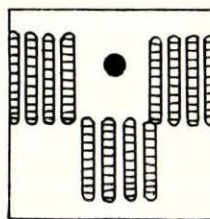
26

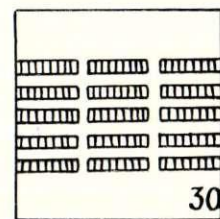
27

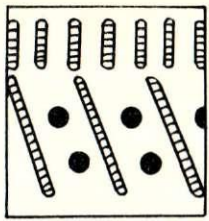
28

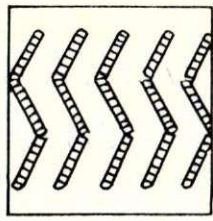
29

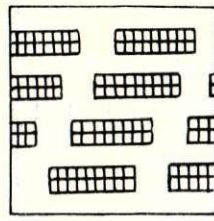
30

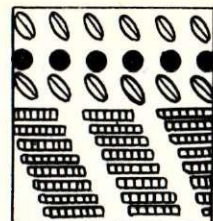
31

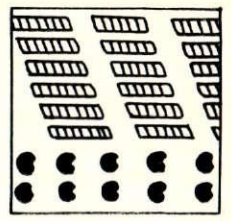
32

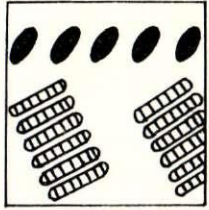
33

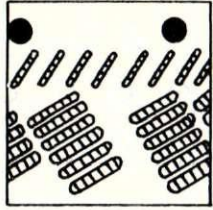
34

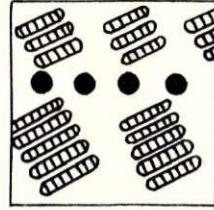
35

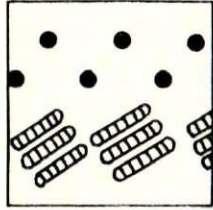
36

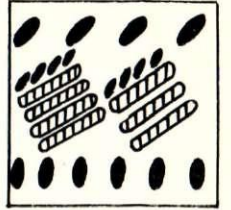
37

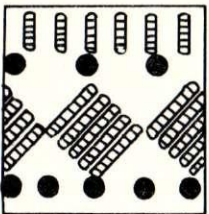
38

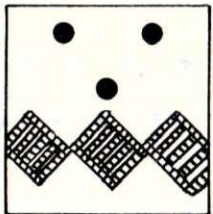
39

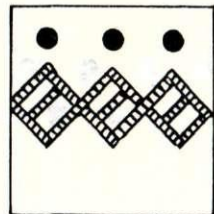
40

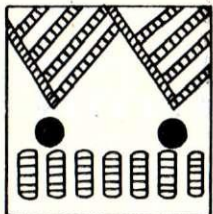
41

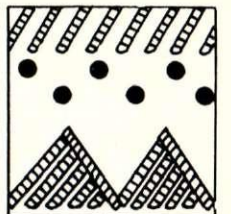
42

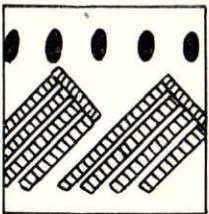
43

44

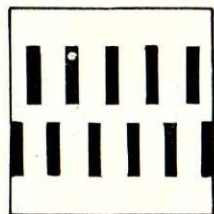
45

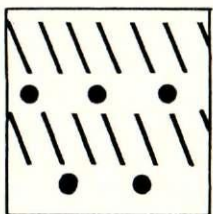
46

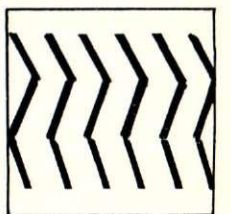
47

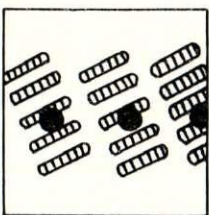
48

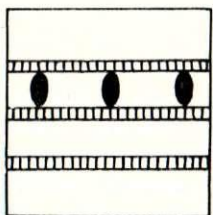
49

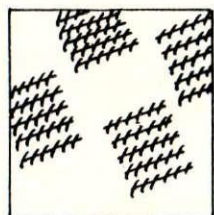
50

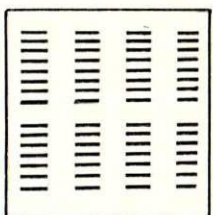
51

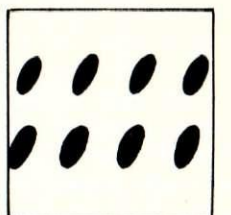
52

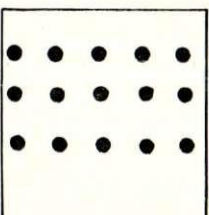
53

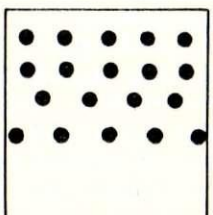
54

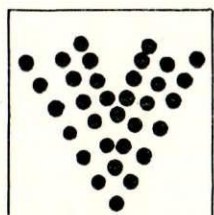
55

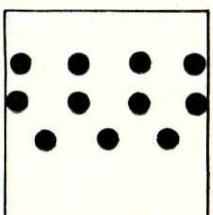
56

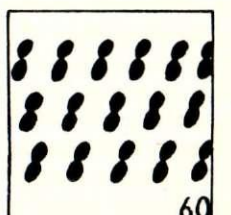
57

58

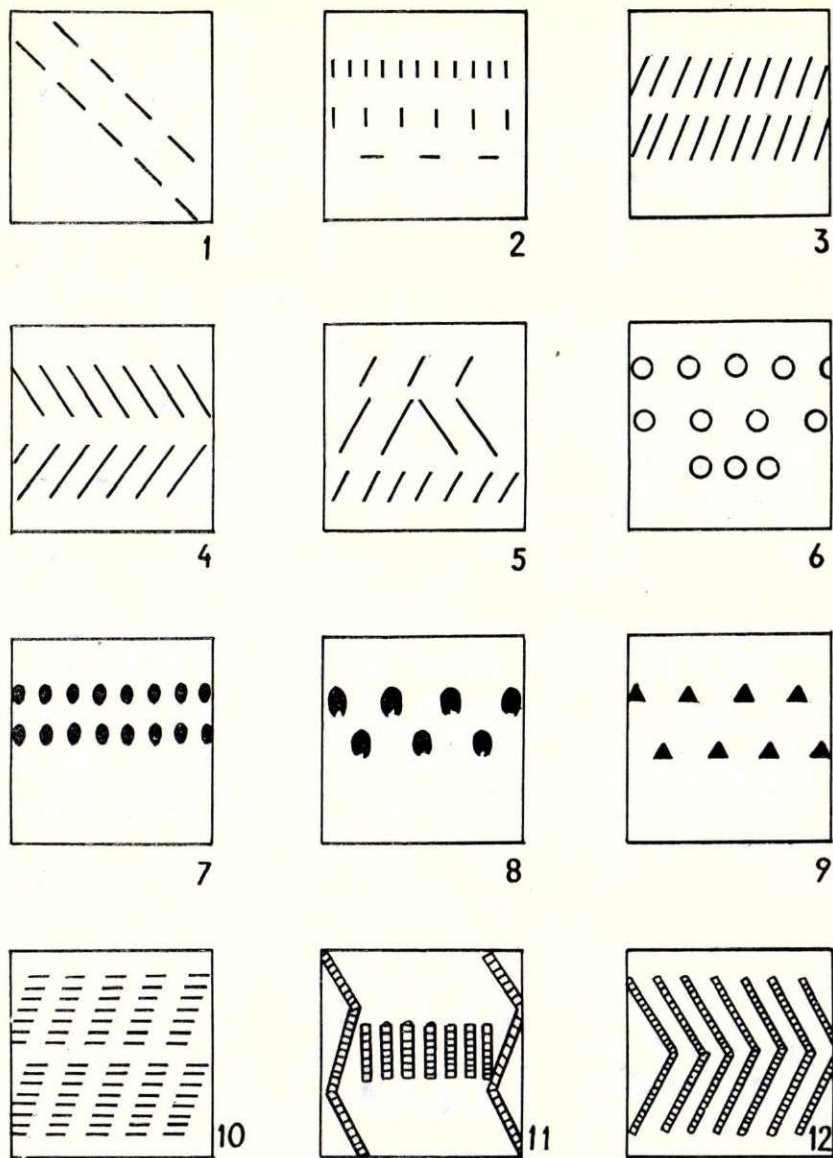

59

60

18. att. Zvejsalu apmetnē iegūtās ķemmes-bedrīšu keramikas ornamenta motīvi. (M. Jāņkalniņas zīm.)

19. att. Zvejnieku apmetnē iegūtās vidējā neolīta keramikas (ar organisku piejaukumu) ornamenta motīvi. (M. Jāņkalniņas zīm.)

Zvidzes un Suļkas apmetņu ķemmes-bedrīšu keramikas ornamentācijā.¹⁷

Tomēr Zvejnieku apmetnē iegūtā keramika, ņemot vērā podu formu, to malu un sienīņu biezumu, kā arī ornamenta raksturu, pieder tipiskajai ķemmes-bedrīšu keramikai — ar izvērstu ģeometriskās ornamentācijas stilu un deģenerētajai — ar mazāk izteiksmīgu ornamenta kompozīciju. Tipiskajai ķemmes-bedrīšu keramikai ir raksturīgas dziļi spiestas bedrites, arī ķemmes iespaidumi ir ne mazāk rūpīgi veidoti. Ja tipiskajai ķemmes-bedrīšu keramikai pieskaitāmi A₁, A₂, B, C un D tipa podi, tad deģenerētajai — A₃, E, F un G tips.

Zvejnieku apmetne ir tipsks Lubāna ezera ieplakas vidējā neolīta pieminekļis, kas atrodas uz minerāl-zemes pacēluma klānu vidū ar kultūrslāņa daļēju izvietojumu tā nogāzes daļā. Tādēļ šī apmetne pēc topogrāfiskajām īpatnībām ir visai tuva Kvāpānu II vidējā neolīta apmetnei Lubāna ezera ieplakā, kura pētīta 1974., 1975.—1979. gadā.¹⁸ Šīs apmetnes ķemmes-bedrīšu keramikas morfoloģisko tipu (uzskaitē

pavisam 444 podu malas) vidū ir stipri lielāka daudzveidība, kura sevišķi jūtama D, E un F tipa podu malu veidojuma variantos. Savāktu ķemmes-bedrīšu keramikas fragmentu vidū¹⁹ nodalīti 135 ornamenta motīvi, starp kuriem ir daudz tādu (piemēram, no ķemmes spiedoga veidotas likloča lentes, pildīti trīsstūri, visdažādākās rombveida figūru variācijas), kas neparādās Zvejnieku apmetnes ķemmes-bedrīšu keramikas ornamentācijā.

Zīmīgi, ka arī Kvāpānu II apmetne bijusi vairāk vai mazāk īslaicīgi apdzīvota vēlajā neolītā,²⁰ atkārtoti apdzīvota bronzas un dzelzs laikmetā, kā arī viduslaikos. Par to liecina apmetnes kultūrslāņa virsējā daļā savāktā vēlā keramika.²¹

Keramika ar organisku piejaukumu māla masai, kurš, trauku apdedzinot, izzudis, Zvejnieku apmetnē pārstāvēta ar 18 podu fragmentiem (to izlases kolekciju veido 364 lauskas). Pēc podu malu profilējuma izdalāmas šādas trauku formas:

1) podi ar sabiezinātu, uz iekšpusi noslīpinātu augšmalu (A₁ tips);

2) podi ar sabiezinātu, uz iekšpusi noslīpinātu augšmalu un tikko jūtamu tās pārkari trauka iekšpusē (A₂ tips);

3) podi ar nedaudz sabiezinātu, mazliet uz ārpusi izvērstu taisnu vai nedaudz noslīpinātu augšmalu (E tips);

4) podi ar taisnu augšmalu (F tips).

Podu sienaiņas vidēji ir 0,6—0,8 cm, bet maliņas — 1,0 cm biezas.

Bez lielizmēra podiem, kuru diametrs ir 19—38 cm, kolekcijā atrodas vēl 4 bļodiņas ar krasi noslīpinātu augšmalu (Ø 18—30 cm).

Šiem traukiem ir ornamentēta tikai augšdaļa. Ornaments veidots ļoti pavirši, izmantojot visai vienkāršotus motīvus. To vidū ir pa diagonāli izvietotas paralēli ejošas pārtrauktas līnijas (19. att.: 1), horizontālās rindās sakārtoti sīki iegriezumi (19. att.: 2), gludā spiedoga ieslīpi izvietotu iespiedumu līnijas (19. att.: 3, 4), dažreiz arī kāds sarežģītāks motīvs (19. att.: 5). Atsevišķu podu augšdaļu rotā cauruļkaulu iespiedumu līnijas (19. att.: 6), bedrītes (19. att.: 7—9), aptītās auklas iespiedumi (19. att.: 10) vai arī smalka ķemmes spiedoga veidotas rindas (19. att.: 11, 12).

Sos podu fragmentus ar organisko piejaukumu māla masai var saistīt ar Lubāna ezera ieplakai raksturīgo vidējā neolīta otro keramikas tipu, kuru līdz šim pazīstam kā Piestiņas tipa keramiku.²²

Stratigrāfiski šī keramika Zvejsalu apmetnes centrālajā daļā (A laukums), kā arī apmetnes pienogāzes daļā (B un C laukums) bija izvietota abos kultūrslāņa horizontos (arī virs pamatzemes).²³ Tas liecina par abu tipu keramikas koeksistenci apmetnes apdzīvotības laikā un, iespējams, norāda uz vēlāku tās apdzīvotības posmu salīdzinājumā ar tīrākiem ķemmes-bedrišu keramikas kompleksiem Lubāna ezera ieplakas teritorijā (Zvidzes u. c. apmetnes).²⁴

Zvejsalu apmetnē nav atklāts ar keramiku intensīvi piesātināts agrā neolīta slānis, kā, piemēram, Osas un Zvidzes apmetnēs,²⁵ virs kura uzgūla slāni ar ķemmes-bedrišu keramiku, tāpēc var secināt, ka apmetnē nav vērojama krasa pāreja no agrā neolīta uz vidējo. Maltas vecupes gultnē, resp., Zvejsalu paugura nogāzes daļā, atsegtais agrā neolīta slānis bija atdalīts no augstāk esošā kūdras slāņa (bez materiālās kultūras paliekām) ar 0,30 m biezu sterilu smalkgraudainu grants kārtu (Lubāna ezera transgresija), tāpēc nevar uzskatīt, ka pēc agrā neolīta apdzīvotības Zvejsalu apmetnē strauji ieplūda ķemmes-bedrišu keramikas kultūras nesēji, kas apmetās ne tikai Zvejsalu pacēluma rietumu daļā, bet daļēji arī tā nogāzē, kuras reljefs bija jau manāmi izmainījies. Tātad šeit nav konstatējams agrā un vidējā neolīta kultūru saskares posms, kuru tik labi varēja izsekot Zvidzes apmetnē. Tas liecina, ka starp agro un vidējo neolītu ir bijis starpposms bez apdzīvotības. Zvejsalu apmetnes centrālajā daļā (A laukums) gan ir atrastas četras agrā neolīta keramikas podu malu lauskas ar šai keramikai tipisku poda profilējumu (taisnas, augšdaļā sašaurinātas trauku ma-

las),²⁶ kuras neapšaubāmi ir sinhronas turpat iegūtajam slānekļa riņķa fragmentam (13. att.: 1), tomēr izteiktu agrā neolīta kultūrslāni šajā teritorijā, resp., pacēluma vietā, neizdevās izsekot.

Zvejsalu apmetnes hronoloģija noteikta pēc Lubāna ezera ieplakas kopīgās vidējā neolīta kultūru attīstības shēmas datiem, kura ir izstrādāta Zvidzes apmetnē kā daudzslāņu pieminekli ar atsevišķu kultūrhorizontu klātbūtni kā vidējā, tā arī agrajā neolītā.²⁷

Tā kā Zvejsalu apmetnes kultūrslāni ķemmes-bedrišu keramika sastopama kopā ar porainas struktūras keramiku, kura plašāk izplatījusies aiz Lubāna ezera ieplakas un Latvijas administratīvajām robežām,²⁸ var uzskatīt, ka Zvejsalu apmetnē atspoguļojas vidējā neolīta otrās attīstības fāzes beigu vai trešās fāzes sākuma periods. Pēc pašreizējiem radioaktīvā oglekļa datējumiem, kuri tiks precizēti, šīs fāzes var attiecināt uz 2800—2200 g. p. m. ē.²⁹ Tas ļauj Zvejsalu apmetnes apdzīvotību eventuāli attiecināt uz 3. g. t. p. m. ē. otrā ceturkšņa vidū—trešā ceturkšņa sākumu.

Šeit lietderīgi papildināt, ka ķemmes-bedrišu keramikas kultūras apakšējā hronoloģiskā robeža Lubāna ezera ieplakas rajonā ir krietni senāka par iepriekš pieņemto datējumu³⁰ un pašreiz pieņemtās hronoloģiskās skalas robežās datējama ar 2800 g. p. m. ē.,³¹ lai gan, kā liecina Zvidzes apmetnē izdarītie novērojumi par ķemmes-bedrišu keramikas izvietojumu 7.—8. arheoloģiskajā slānī, šo datējumu būs iespējams precizēt un noteikt šīs keramikas kultūras nesēju agrāku parādīšanos Lubāna ezera ieplakā.³²

Diemžēl materiālu par apmetnes apdzīvotāju saimnieciskās dzīves režīmu ir savākts visai maz.

Zvejsalu apmetnes kultūrslānī atrastie zivju mugurkaula skriemeļi, kurus noteicis bioloģijas zinātnū doktors J. Sloka, pieder līdakai (0,60—1,00 m gara), zandartam (0,35—0,50 m) un 12 gadus vecam sammam (1,00—1,90 m).

Zvejsalu vidējā neolīta apmetne iekļaujas Lubāna ezera ieplakas vidējā neolīta ķemmes-bedrišu keramikas pieminekļu grupā (Abaine I, II, Asne I, Abora II, Dzedziekste I, Ideņi, Jašubova, Kvāpāni I, II, Ličagals, Malmuta I, Malmutas grīva, Nainiekste, Osa, Piestiņa, Upesgala līcis),³³ kuru arheoloģiskie materiāli speciālajā literatūrā publicēti vēl tikai daļēji (Nainiekste, Piestiņa, Suļka un Zvidze).³⁴

Zvejsalu apmetne vēlajā neolītā, kā rāda iepriekš minētais materiāls (12. att.: 11, 27; 13. att.: 5, 8), ir bijusi īslaicīgi apdzīvota. Par to liecina arī divas sīkas agrās tekstilās keramikas lauskas. Tikpat īslaicīgi apmetne bijusi apdzīvota bronzas laikmetā (13. att.: 4, 6; 16. att.). Šeit savākts neliels daudzums švikātās, gludās, apmetās, kniebtās un vēlās tekstilās keramikas fragmentu, kas varētu norādīt uz īslaicīgu apdzīvotību arī dzelzs laikmetā vai pat viduslaikos (ripas keramikas fragmenti). Atkārtotā apmetnes apdzīvotība iespaidojusi kultūrslāņa saglabāšanās pakāpi, t. i., veicinājusi ķemmes-bedrišu keramikas fragmentu sadrumstalošanos.

- ¹ Loze I. Pārskats par arheoloģiskās apzināšanas darbiem Lubāna ezera austrumu un dienvidu piekrastēs 1962. gadā // AA.
- ² Loze I. Agrais neolīts Zvejsalās // LZAV. — 1975. — Nr. 8. — 54. lpp.
- ³ Turpat.
- ⁴ Turpat. — 53.—64. lpp.; Ло́зе И. А. Поселения каменного века Лубанской низины. Мезолит, ранний и средний неолит. — Рига, 1988. — С. 75—80.
- ⁵ Sturms E. Akmens laikmeta atradumi Rīgā // SM. — 1936. — Nr. 3. — 2. att.: 2, 3, 6, 11 (67. lpp.); Ло́зе И. А. Поздний неолит и ранняя бронза Лубанской равнины. — Рига, 1979. — Табл. I: 12, 13, 16, 17, 19 (с. 141); II: 14, 20, 37, 38 (с. 142).
- ⁶ Загорский Ф. А., Эберхардс Г. Я., Стелле В. Я., Якубовская И. Я. Оса — многослойное поселение эпох мезолита и неолита на Лубанской низине (Латвийская ССР) // Археология и палеогеография мезолита и неолита Русской равнины. — М., 1984. — С. 62.
- ⁷ Ло́зе И. А. Поздний неолит и ранняя бронза Лубанской равнины. — Табл. XII: 2, 3 (с. 152).
- ⁸ Loze I. Akmens laikmeta dzintara rotas Lubānas zemiņē // AE. — 1974. — 11. laid. — 1. att.: 13, 16, 19; Loze I. Neolithic amber ornaments in the eastern part of Latvia // PA. — 1975. — Т. 23. — Pl. II: 1—19; Ло́зе И. А. Поселения каменного века. — С. 95, табл. LXXIV (с. 203); LXXV: 1—13 (с. 204).
- ⁹ Zagorska I. Vidējā akmens laikmeta zivju šķēpi Latvijā // AE. — 1974. — 11. laid. — 2. att. (27. lpp.).
- ¹⁰ Loze I. Akmens laikmeta māksla Austrumbaltijā. — Rīga, 1983. — 80. att. (108. lpp.), 108. lpp.
- ¹¹ Turpat. — 81. att. (109. lpp.), 109. lpp.
- ¹² Ванкина Л. В. Находки бронзовых изделий эпохи бронзы на территории Латвийской ССР // Труды Музея истории Латвийской ССР. Археология. — Рига, 1962. — С. 30.
- ¹³ Tallgren A. M. The Arctic Bronze Age in Europe // Eurasia Septentrionalis Antiqua. — Helsinki, 1937. — Vol. XI. — Fig. 52—53 (p. 31—32).
- ¹⁴ Edgren T. Lans och uxa. Kring trenne nya metallföremål från Finlands bronsålder // FM. — 1979. — Fig. 7 (s. 29).
- ¹⁵ Ванкина Л. В. Новейшие находки эпохи бронзы на территории Латвийской ССР // СА. — 1960. — № 3. — С. 158—159, рис. 1:8 (с. 154); Граудонис Я. Латвия в эпоху поздней бронзы и раннего железа. — Рига, 1967. — Табл. 1:41 (с. 97).
- ¹⁶ Ло́зе И. А. Поселения каменного века... — С. 52—59, 85—89.
- ¹⁷ Turpat. — 29. att.: 56—58, 61, 79—81, 85, 89, 94 (55.—56. lpp.); 59. att.: 53—56, 58, 59, 61, 62 (86.—88. lpp.).
- ¹⁸ Ло́зе И. А. Комплекс культуры шнуровой керамики на поселении Квапаны II (Лубанская низина) // LZAV. — 1987. — Nr. 7. — 26. lpp.
- ¹⁹ Turpat.
- ²⁰ Turpat. — 23.—36. lpp.
- ²¹ Turpat. — 26. lpp.
- ²² Загорский Ф. А. Ранний и развитый неолит в восточной части Латвии: Автореф. дис. ... канд. ист. наук. — Рига, 1967. — С. 17—18; Zagorskis F. Jauni materiāli par neolītu Latvijas austrumu daļā // LZAV. — 1965. — Nr. 6 — 35.—50. lpp.
- ²³ Loze I. Pārskats par Zvejsalu apmetnes arheoloģiskajiem izrakumiem 1968. un 1969. gados // AA. Inv. nr. 210.
- ²⁴ Loze I. Kemmes-bedrišu keramikas kultūra Latvijā // Mat. 1984. un 1985. — Rīga, 1986. — 83.—88. lpp.
- ²⁵ Zagorskis F. Agrais neolīta laikmets Latvijas austrumdaļā // LZAV. — 1973. — Nr. 4. — 56.—69. lpp.; Ло́зе И. А. Поселения каменного века... — С. 25—27, 35; табл. IX—X (с. 139—140), с. 48—52; табл. XLIV—L (с. 173—179); Загорский Ф. А. Ранний и развитый неолит в восточной части Латвии. — С. 12—16; Загорский Ф. А., Эберхардс Г. Я., Стелле В. Я., Якубовская И. Я. Оса — многослойное поселение... — С. 59—62.
- ²⁶ AF, kolekcijas Nr. 77: 18, 36, 243, 297. Inv. nr. 210.
- ²⁷ Ло́зе И. А. Поселения каменного века... — С. 72—74, 106—107.
- ²⁸ Turpat. — 65., 106. lpp.; Гирининкас А. Позднеарская культура в Восточной Литве // Древности Литвы и Белоруссии. — Минск, 1988. — С. 37—50.
- ²⁹ Ло́зе И. А. Поселения каменного века... — С. 102—107.
- ³⁰ Загорский Ф. А. Ранний и развитый неолит в восточной части Латвии. — С. 22—23.
- ³¹ Ло́зе И. А. Поселения каменного века... — Табл. 17 (с. 102).
- ³² Turpat. — 102. lpp.
- ³³ Ло́зе И. А. Памятники гребенчато-ямочной керамики в Восточной Прибалтике // Новое в археологии СССР и Финляндии. — Л., 1984. — С. 28—34.
- ³⁴ Ло́зе И. А. Поселения каменного века...; Zagorskis F. Jauni materiāli par neolītu Latvijas austrumu daļā. — 35.—50. lpp.

I. Loze

DIE JUNGSTEINZEITLICHE SIEDLUNG
ZVEJSALAS IN DER LUBĀNA—NIEDERUNG

Zusammenfassung

Die vermutlich auf einer Insel oder Halbinsel des urzeitlichen Lubāna-See gelegene jungsteinzeitliche Siedlung Zvejsalas wurde in den Jahren 1968—1969 von einer archäologischen Expedition des Historischen Instituts der Akademie der Wissenschaften Lettlands unter der Leitung der Autorin dieses Berichts erforscht.

In der auf einer Fläche von 13 800 m² gelegenen Siedlung wurden 259,40 m² von den Ausgrabungen erfaßt (Abb. 1), die im zentralen Teil (Grabungsabschnitt A) und in dem am Abhang gelegenen Teil (Grabungsabschnitte B und C) des Bodendenkmals stattfanden (Abb. 2). Stratigraphisch ist die Struktur der Siedlung unkompliziert. Die dunkle lehmige Kulturschicht ist 0,40 bis 0,60 m stark, und nur ihr unterer Teil war nicht umgepflügt (Abb. 3, 8, 9). Im zentralen Teil der Siedlung haben sich Reste einer steinernen Herdstelle (Abb. 4), eine Reihe von Pfostengruben ebenerdiger Bauten und mehrere Wirt-

schaftsgruben (Abb. 5, 6) erhalten. In dem am Abhang gelegenen Teil wurde nur eine Wirtschaftsgrube (Abb. 11) aufgedeckt. Pfostengruben haben sich hier im Sandboden nicht erhalten.

Bei den Ausgrabungen wurden 132 Artefakte gewonnen. Das sind dies Feuersteinklingen und ein Kratzer aus dem Mesolithikum (Abb. 12: 1—5), Schaber, Pfeil- und Speerspitzen und Messer. Unter den Pfeilspitzen wird ein dreieckförmiges Miniaturexemplar mit ausgeprägtem Schaftdorn (Abb. 12: 8) und eine ebenfalls dreieckige hohlbasige Pfeilspitze (Abb. 12: 11) in das jüngere Neolithikum datiert.

Bemerkenswert ist das Fragment eines frühneolithischen Fingerringes aus Schiefer mit dreieckförmigem Querschnitt und Kerben am Außenrad (Abb. 13: 1), drei ebenfalls aus Schiefer gefertigte Meißel (Abb. 13: 7), eine steinerne Axt und das Fragment einer solchen (Abb. 13: 4, 6).

Der einzige knöcherne Gegenstand — das Frag-

ment eines Fischespeeres — ist ein typisches Erzeugnis des mittleren Mesolithikums (Abb. 13: 3). Zweikleine Tonplastiken stellen einen Eber (Abb. 14) und kleine Enten (Abb. 15) dar.

Am Rande der Siedlung, östlich des Gehöfts von A. Zvejsalnieks, wurde eine bronzene Mälaraxt gefunden, die nach der üblichen Zeitsetzung in die Jahre 1100—950 v. u. Z. datiert wird (Abb. 16).

Die in der Siedlung Zvejsalas gefundenen Scherben (1644 an der Zahl) gehören 77 Gefäßen der mittleren Jungsteinzeit an. Es sind dies vorwiegend Gefäße mit Kammgrübchen-Ornamentik (59 Exemplare), die einen Zusatz von Kiessand in der Tonmasse haben. Die Scherben dieser Keramikart kommen in den Grabungsabschnitten nicht kompakt, sondern zerstreut vor (durchschnittlich je 14 Scherben mittlerer Größe auf einen Quadratmeter). Es können sieben Gefäßtypen mit verschiedenartiger Profilierung unterschieden werden, darunter solche, deren Rand schräg nach innen oder gerade abgeschnitten ist (Typ A mit drei Untertypen) (Abb. 17: 1, 2, 4—6), andere, bei denen der Rand mit Fingereindrücken verziert ist (Typ B mit zwei Untertypen), und Gefäße, bei deren Gestaltung beide erwähnten Methoden benutzt worden sind (Typ C). Vorherrschend sind Gefäße vom Typ A₁. Die Ornamentmotive des Oberflächendekors der Gefäße wurden erfaßt (Abb. 18) und der Versuch gemacht, die Ornamentik verschiedener Gefäßtypen zu rekonstruieren. Hierbei wurde eine Reihe geometrischer Motive festgestellt: umrißlose (Abb. 18: 38—41) und umrissene (Abb. 18: 42, 43) rhombische Figuren, Rechtecke (Abb. 18: 38—41), Dreiecke (Abb. 18: 44, 45) u. dgl.

Es wurde festgestellt, daß in bezug auf die Gestaltung des Gefäßrandes und des Dekors zwischen der Kammgrübchenkeramik der Siedlung Zvejsalas und derjenigen von Zvidze und Suļka Unterschiede bestehen, die darauf hinweisen, daß die Siedlungsdauer in Zvejsalas von geringerer Dauer war als in den beiden anderen genannten Siedlungen.

In der Tonmasse mancher Gefäße (18 an der Zahl) wurden organische Beimischungen festgestellt. Die Ornamentik dieser Gefäße wurde ebenfalls untersucht (Abb. 19).

Bei der Datierung des mittelneolithischen Denkmalkomplexes der Siedlung Zvejsalas (hier wurden in geringer Zahl Fragmente jungneolithischer älterer Textileramik, Bewurfkeramik, jüngerer Textileramik, Strichkeramik und Keamik mit Nageleindrücken gefunden, was von einer wiederholten Besiedlung des Denkmals zeugt) ist zu berücksichtigen, daß die ältere neolithische Schicht, von der bereits berichtet wurde (Loze I., 1975; Лозе И. А., 1988), am Abhang erkennbar und nicht wie in der vielschichtigen Siedlung Zvidze von einer Schicht mit Kammgrübchenkeramik überlagert war. Außerdem war die frühneolithische Schicht von einer 0,10 bis 0,30 m starken sterilen Kiesschicht bedeckt, woraus geschlossen werden kann, daß die ältere und die mittlere Schicht des Neolithikums keinen Kontakt zueinander hatten.

Die Zeitsetzung der Siedlung Zvejsalas basiert auf der schon früher erarbeiteten chronologischen Skala des mittleren Neolithikums der Lubāna—Tiefebene. Demzufolge wird die Siedlung in die Anfang des dritten Viertels des 3. Jahrtausends v. u. Z. datiert.

VERZEICHNIS DER ABBILDUNGEN

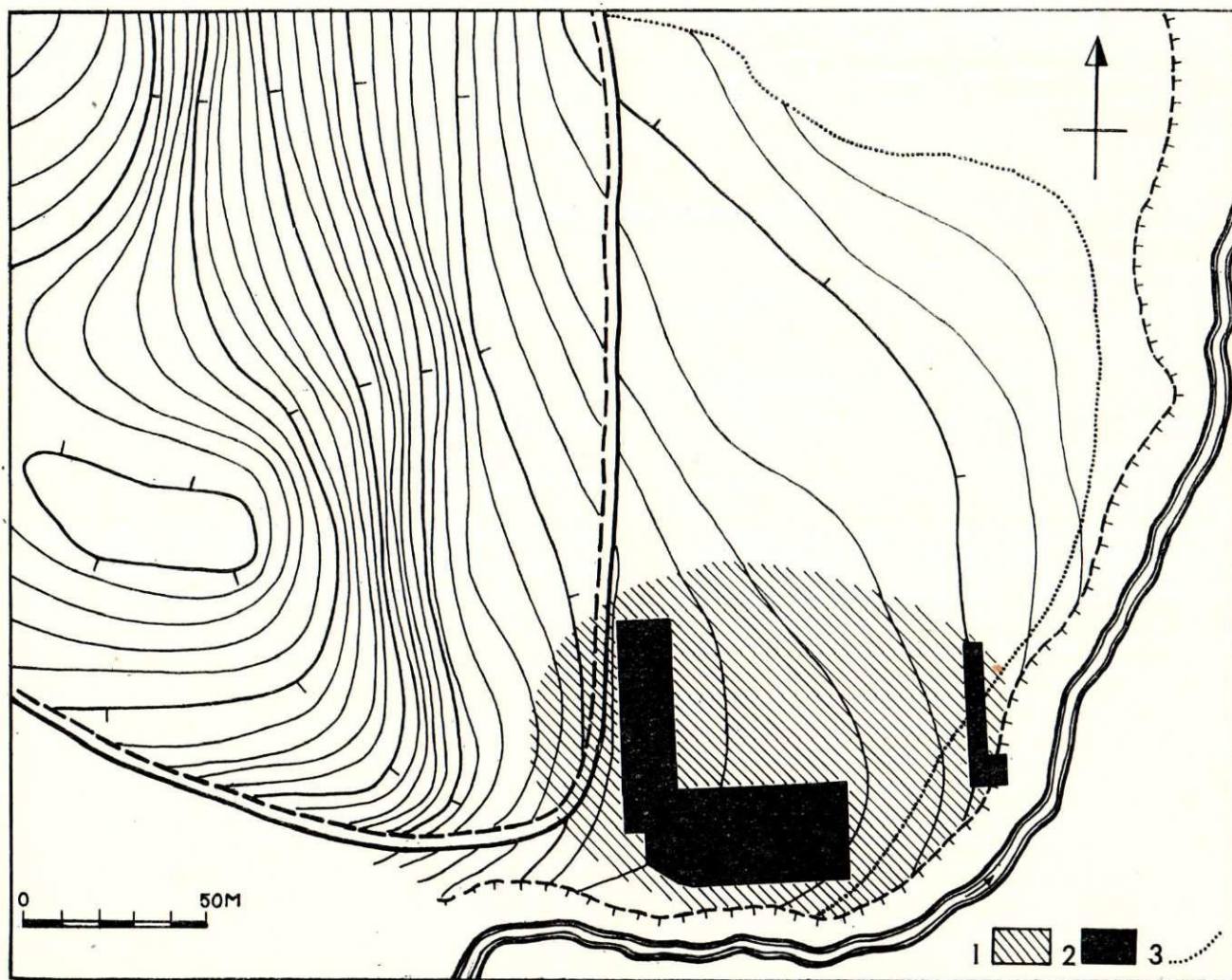
- Abb. 1. Scheme der Siedlung Zvejsalas.
Abb. 2. Blick auf den nordwestlichen Teil der Siedlung.
Abb. 3. Das nördliche, südliche und westliche Grabungsprofil der Siedlung.
Abb. 4. Überreste einer Herdstelle im Grabungsabschnitt A.
Abb. 5. Planskizze mit Bautenresten im Grabungsabschnitt A.
Abb. 6. Blick auf den südlichen Teil des Grabungsabschnitts A.
Abb. 7. Ansicht des Grabungsabschnitts C von Süden.
Abb. 8. West-, Nord- und Südprofil des Grabungsabschnitts B.
Abb. 9. Ostprofil des Grabungsabschnitts C.
Abb. 10. Blick auf den Mutterboden des Grabungsabschnitts C und Schnitt durch das Frühneolithikum im nördlichen Teil des Grabungsabschnitts (Ansicht von Süden).
Abb. 11. Blick auf eine Wirtschaftsgrube im Grabungsabschnitt C.
Abb. 12. Feuersteingeräte Klingen (1—4), Kratzer (5—7, 10, 13, 14, 18, 19, 21, 22), Pfeilspitzen (8, 11, 27). Speer-

- spitzen (24—26), Messer (9, 15—17, 23) und ein Abschlag (20).
Abb. 13. Fragment eines Fingerringes aus Schiefer (1), trapezformiger Bernsteinanhänger (2), Fragment eines knöchernen Fischespeers (3), Steinaxt (4) und aus Schiefer gefertigte Meißel (5, 7, 8), sämtlich aus der Siedlung Zvejsalas.
Abb. 14. Tonfigur.
Abb. 15. Tonfigur einer Ente.
Abb. 16. Bronzene Mälaraxt aus dem Randgebiet der Siedlung Zvejsalas.
Abb. 17. Gefäßhalsfragmente mit Kammgrübchenornamentik.
Abb. 18. Ornamentmotive der Kammgrübchenkeramik.
Abb. 19. Ornamentmotive mittelneolithischer Keramik mit organischem Zusatz in der Tonmasse.

AGRĀ DZELZS LAIKMETA APMETNE KERKŪZOS

Kerkūzu apmetne atrodas Daugavpils raj. Salienas pagasta teritorijā, Daugavas kreisā krasta augstajā paliēnē ap 200 m no upes.¹ Dienvidos apmetni norobežo Saltepkas upītes (ietek Daugavā) grava, austrumos — augstās palienes mala, rietumos — ap 35—40 m augstā Daugavas ielejas pamatkrasta nogāze, bet ziemeļos apmetne pāriet tīrumā. Pirmajā acu uzmetienā tīrums kopā ar apmetni šķiet līdzens, tomēr, uzmanīgāk ieskatoties, redzams, ka apmetne situēta zemes pacēluma rajonā, bet visam tīrumam,

respektīvi, augstajai palienei, ir kritums uz Daugavas pusi (1. att.). No 2,5 ha lielā tīruma apmetne aizņem, spriežot pēc tumšāka kultūrslāņa izplatības, ap 0,7 ha lielu teritoriju (2. att.). Apmetnes lokalizācijā izpaužas raksturīgie principi — tā atrodas nelielas upītes krastā, zemes pacēlums pasargāja apmetni no Daugavas palu ūdeņiem, bet pamatkrasta nogāze — no valdošajiem vējiem. Vietas izdevīgumu pastiprināja garām plūstošā Daugava — tā bija gan laba zvejvieta, gan arī nozīmīga satikšmes artērija.

1. att. Kerkūzu apmetnes situācijas plāns.

1 — apmetnes teritorija, 2 — izpētītā teritorija, 3 — tīruma robeža.

Tīrums un tajā situētā apmetne pastāvīgi tiek lauksaimnieciski izmantota, tāpēc vietās, kur kultūrslānis bija samērā plāns (līdz 0,30 m), tas saarts līdz gaisajai pamatzemei. Šajās vietās celtniecības paliekas bija saglabājušās tikai pamatzemes iedziļinājumos, arī atradumu te maz. Citur, īpaši apmetnes rietumu daļā, kur kultūrslāņa biezums sasniedza 0,5—0,6 m, zem brūnganās aramkārtas tas bija tumši pelēks, piesātināts ar sikām ogļītēm un izdegušo akmeņu zvīrgzdiem. Te ieguva lielāko daļu atradumu un plašākas liecības par celtniecību. Trīs sezonās (1985—1987) ZA Vēstures institūta ekspedīcija autora vadībā izpētīja apmetnes dienvidu un rietumu daļu 2310 m² lielā platībā (3. att.), atrada 260 senlietas, 13,8 tūkst. māla trauku lausku un dažus citus materiālus.²

2. att. Apmetnes kopskats no ziemeļrietumiem, no Kerkūzu māju puses.

APMETNES APBUVE UN HRONOLOĢIJA

Kerkūzu apmetnē celtņu koka daļas nebija saglabājušās, tāpēc par ēkām varēja spriest vienīgi pēc to pamatu paliekām iedziļinājumos, stabu bedru, zemes vai akmeņu klona vai ogļainu kultūrslāņa joslu veidā. Pēc šīm pazīmēm konstatēja, ka ēkas bijušas triju tipu: virszemes stabu celtnes, pamatzemē iedziļinātas celtnes un virszemes guļbūves.

Par virszemes stabu celtņu pastāvēšanu liecināja stabu vietas, kas kā pelēcīgi, apaļi plankumi 0,2—0,4 m diametrā iezīmējās gaisajā pamatzemē. Lai gan stabu vietas fiksēja visā izpētītajā apmetnes teritorijā, tomēr varēja nodalīt atsevišķus rajonus, kur to bija vairāk, tāpat kā teritorijas, kur to tikpat kā nebija. Lielāka stabu vietu koncentrācija bija II izrakumu laukuma dienvidu daļā, IV laukuma dienvidrietumu daļā, V laukuma centrālajā daļā, bet jo īpaši intensīva — V laukuma austrumu daļā, X laukuma centrālajā daļā un XI—XII laukuma austrumu daļā. Dažkārt šīs stabu vietas iezīmējās neskaidri, to kontūras bija izplūdušas, tā ka ne vienmēr varēja nodalīt ar celtniecību saistītās stabu vietas un citas nozīmes iedziļinājumus. Jādomā arī, ka ne visas stabu vietas ir saglabājušās — daļa, iespējams, ir noarta. Neraugoties uz to, fiksēto stabu vietu koncentrācijas rajonus var uzskatīt par celtņu vietām.

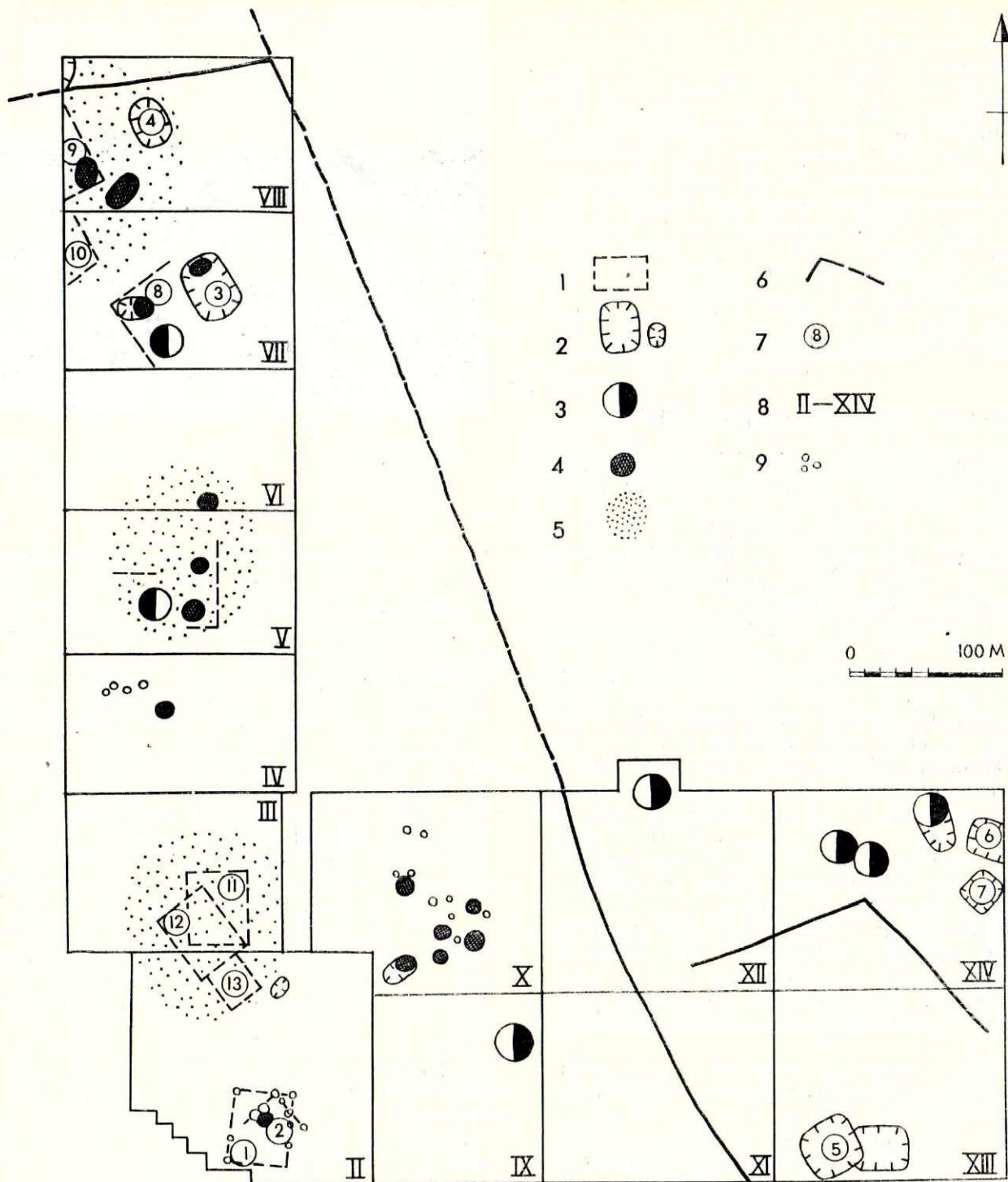
Vienas šādas celtnes (1. celtne; sk. 3. att.) kontūras pēc stabu izvietojuma varēja izsekot II izrakumu laukumā kvadrātā 5—10/B—F. Jau pēc aramkārtas norakšanas kvadrātā 8/D—E iezīmējās iegarens, 1,8×1,0 m liels melns, ogļaini zvīrgzdainas zemes laukums, kas izrādījās 0,20 m dziļa pavarda bedre ar plakanu pamatu. Pavardu bija izpostījušas vēlāk ieraktās stabu bedres, tāpēc no tā bija saglabājušies tikai 10—15 akmeņi. Te atrada 5 gludās un 6 švikātās keramikas trauku lauskas. Pavarda bedres austrumu malai varēja izsekot ar grūtībām, jo te tā saplūda ar citiem padziļinājumiem. Pēc tumšās zemes norakšanas kvadrātā 7—8/D—F iezīmējās it kā viena liela, neregulāras konfigurācijas bedre. Tā ir radusies pārbūvju, respektīvi, pārplānojuma, rezultātā. Šo konstatējumu apstiprina apaļo stabu bedru situācija. Uzskatāmi iezīmējās stabu bedru rinda kvadrātā 5—6/C—F. To \varnothing 0,3—0,4 m, dziļums pamatzemē 0,08—0,25 m. Šajā rindā, spriežot pēc padziļinājumiem pamatzemē, bijuši 6—7 stabi (4. att.: 1). Pretējās — rietumu — sienas vietu norādīja trīs stabu bedres kvadrātā 9—10/B—F. Ziemeļu sienas vieta

lokalizējama aptuveni pa F metra līniju. Grūtāk nosakāma celtnes dienvidu sienas vieta. Ja pieņem, ka tās viens gals pieslēdzās rietumu sienai staba bedres vietā kvadrātā 10/B—C, tad visas celtnes izmēri būtu 4×4 m. Celtnes sienu orientācija aptuveni sakrīt ar debespusēm (5. att.). Pavarda bedrē un tai pieguļošajos padziļinājumos jau pēc 1. kārtas norakšanas, kad nule aprakstītās celtnes stabu vietas vēl sedza pelēcīgas zemes slānis, iezīmējās vairākas stabu vietas, kas norādīja vēlākas celtnes stūri (2. celtne; 3. att.). Šīs celtnes izmērus noteikt nevarēja, toties bija redzams, ka sienu orientācija bijusi atšķirīga — attiecībā pret debespusēm tās atradušās aptuveni 45° leņķī. Tas, kā turpmāk redzēsīm, atbilst vēlākajai virszemes guļbūves ēku orientācijai.

Vēl kādas stabu celtnes vienas sienas vieta atklājās VIII laukuma kvadrātā 5—7/G—H kā 0,2 m plats, ogļains loks. Ogļaino zemi norokot, konstatēja dažas stabu vietas, kuru \varnothing 0,10—0,20 m. Celtnes pārējās kontūras bija iznīcinātas ar vēlāko iedziļināto 4. celti.

Citur apmetnē konstatētās stabu vietas precīzākas ēku kontūras neuzrādīja. Raksturīgi, ka šajās vietās parasti atklājās arī akmeņu pavardu paliekas. Īpaši šīni ziņā izcēlās X izrakumu laukums, kur 6×8 m lielā platībā (kvadrāts 6—11/A—H) atklājās sešas akmeņu pavardu vietas. Tās, tāpat kā te esošās stabu vietas, liecināja par šīs teritorijas intensīvu apdzīvotību. Pavardi bija krauti nelielos pamatzemes padziļinājumos (līdz 10 cm) no dūres lieluma vai drusku prāvākiem laukakmeņiem. Karstumā tie bija sašķēlušies vai pat sabirzuši zvīrgzdos. Pavardiem parasti bija apaļa forma (\varnothing 0,5—0,65 m; 4. att.: 2). Viens no šiem sešiem pavardiem bija krauts dziļākā bedrē — tās dziļums pamatzemē bija 0,27 m, bet nedaudz ovālais diametrs 0,80 m (4. att.: 3). Paša pavarda izmēri bija 0,5×0,6 m, akmeņi bija krauti divās kārtās, turklāt virsējie atklājās 0,10 m dziļumā no bedres augšmalas. Pavardā atrada vienu švikātās un divas gludās keramikas trauku lauskas.

Neparastu «dubultpavardu» atklāja X laukuma kvadrātā 5—6/A—C. Pēc aramkārtas norakšanas gaisajā pamatzemē iezīmējās iepriekšējiem pavardiem līdzīgs ieapaļš izdegušo akmeņu krāvums 0,55—

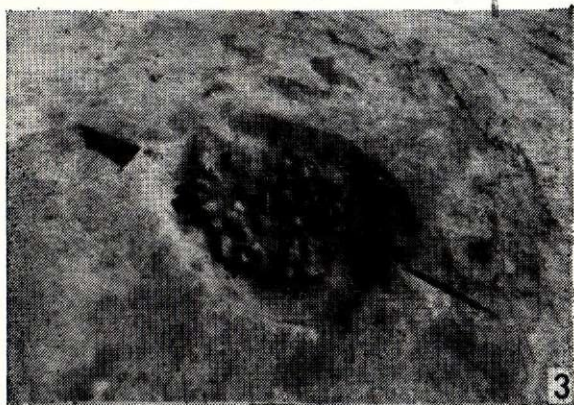
3. att. Kerkūzu apmetnes izrakumu laukumu kopplāns ar galvenajiem objektiem.

1 — virszemes celtņu vietas, 2 — iedziļināto celtņu vietas un bedres, 3 — īpatnējās bedres — «puspagrabi», 4 — akmeņu pavardi, 5 — celtņu rajoni ar piesātinātu kultūrslāni, 6 — žoga vieta, 7 — celtņu numuri, 8 — izrakumu laukumu numuri, 9 — stabu bedres.

0,60 m diametrā. No dienvidu un rietumu puses akmeņiem pieslēdzās ar tumšu kultūrslāni pildīta 2 m gara un 1 m plata bedre. Kad tumšo zemi izsmēla, izrādījās, ka sākotnēji fiksētais akmeņu krāvums turpinās bedrē. Pēc pilnīgas attīrīšanas tas atgādināja 1,20 m garu un 0,70 m platu neregulāru akmeņu kaudzi (4: att.: 4). Bedrei (līdz 0,55 m dziļā) bija stāvas malas. Tajā atrada 4 gludās un 8 švīkātās keramikas lauskas. Akmeņu krāvums ir ilgstoši lietots pavards. Sākotnēji akmeņu pavards atradies lie-

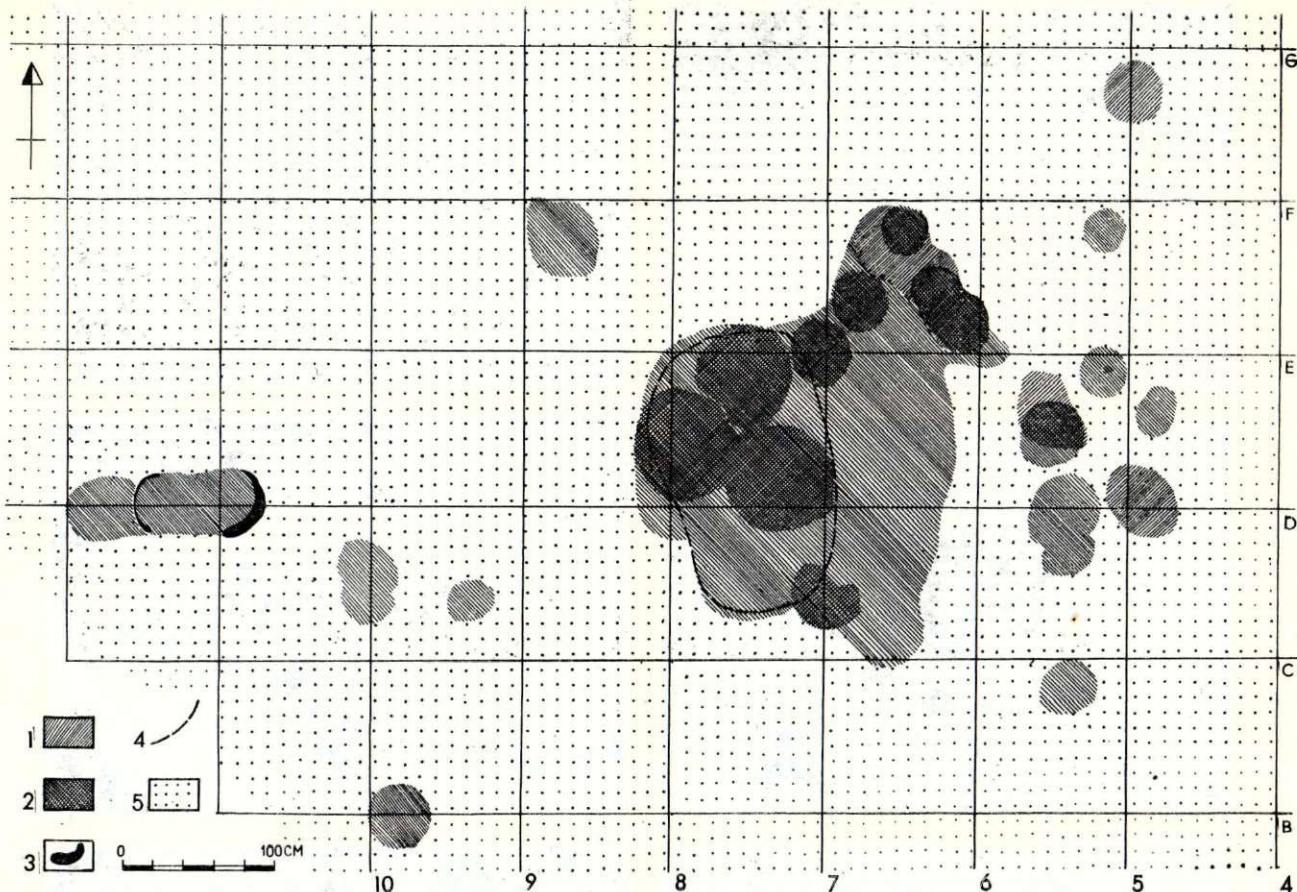
lāka izmēra bedres vienā malā, bet ar laiku, bedrei «aizaugot» ar kultūrslāni, pavardu, gan nedaudz sāņus novirzītu, atjaunoja apkārtējās pamatzemes līmeni. Tas liecina, ka celtnes laika gaitā tikušas pārbūvētas un atjaunotas, tomēr savu atrašanās vietu nav mainījušas.

Kerkūzu apmetnē stabu konstrukcijā celtās ēkas raksturoja senāko apdzīvotības posmu. Lai gan ar stabu celtnēm droši nevar saistīt konkrētus atradumus (izņemot nedaudzās keramikas lauskas pavar-

4. att. Cēltniecības objekti.

1 — stabu cēltnes vieta II laukumā, 2-4 — akmeņu pavardi X laukumā, 5 — 3. cēltnē VII laukumā, 6 — 5. cēltnē XIII laukumā, 7 — pirmais cēltnu rajons VIII laukumā un žoga vietas tumšā līnija, 8 — bedre ar akmeņu pavardu VIII laukumā.

5. att. Stabu celtnes vieta II laukumā.

1 — senākās bedres, 2 — vēlākās bedres, 3 — māls, 4 — pavarda bedres kontūra, 5 — smilts.

dos), kas ļautu precizēt šo ēku pastāvēšanas laiku, zīmīgi, ka gandrīz visi uz vēlo bronzas laikmetu attiecināmie akmens priekšmeti (3 cirvji, 6 kalti; 6. att.: 1—5) atrasti tieši tajos apmetnes rajonos, kuros fiksētas celtnu stabu vietas. Ar senāko apdzīvotības posmu saistāmas 10 krama šķilas, no kurām daļa ir ar paviršas retušas pazīmēm. Kā liecina atradumi citos vēlā bronzas laikmeta pieminekļos, krama rīki 1. g. t. p. m. ē. gan vēl bija izplatīti, taču, ieviešoties metālam, vērojama to izgatavošanas tradīciju degradācija. Šim laikposmam raksturīgie kaula rīki Kerkūzu apmetnes kultūrlānī bija iznīkuši — par to liecina atsevišķu atrasto dzīvnieku kaulu drumstalu sliktais saglabāšanās stāvoklis. Spriežot pēc celtniecības paliekām un atradumiem, agrīnā apmetnes apdzīvotība tomēr nav bijusi sevišķi intensīva.

Nākamo Kerkūzu apmetnes celtnu tipu raksturo pamatzemē iedziļinātas celtnes. Tādas atklāja piecās vietās. **Pirmo** uzgāja VII laukumā (3. celtnē). Pēc kultūrlāņa otrās kārtas norakšanas, kad vietām, sevišķi laukuma austrumu pusē, jau iezīmējās pelēcīgais, pamatzemi sedzošais slānis, kvadrātā 8—12/D—G spilgti izcēlās 4,5×3,5 m liels, melns, ovāls plankums. Ar garāko asi tas, līdzīgi vairākumam apmetnes galvenā apdzīvotības posma celtnu, bija orientēts ziemeļrietumu—dienvidaustrumu virzienā. Pēc melnā slāņa norakšanas (tajā nebija noslāņojumu) pamatzemē izveidojās līdz 0,45 m dziļa bedre ar slīpām malām. Bedres ziemeļrietumu galā

daļēji uz slīpās malas atradās akmens pavards. Tam bija visumā apaļa (Ø 0,8 m) forma (4. att.: 5). Pavarda akmeņi bija stipri izdeguši, daži pat pilnīgi sabirzuši zvīrgzdos.

Akmeņus noņemot, starp tiem atrada akmens cirvja fragmentu. Vēl bedres pildījumā atrada neapstrādātu krama šķilu, beržamakmeni (11. att.: 7), garu, galā sašaurinātu dzelzs plāksnīti un nelielu dzelzs īlenu (6. att.: 18). Atrastais akmens cirvja fragments it kā norāda uz 3. celtnes piederību agrīnajam apmetnes posmam. Tomēr to droši nevar apgalvot, jo priekšmets ir fragmentārs, tātad lietošanai nederīgs un celtnē, respektīvi, pavardā, nokļuvis kā būvmateriāls jau vēlāk. Divi atrastie dzelzs priekšmeti norāda uz celtnes piederību dzelzs laikmetam. Viens no tiem — īlens ar noplacinātu iedzītni un griezumā apaļu smaili — atgādina bronzas analogus. Līdzīgi bronzas īleni atrasti vēlā bronzas laikmeta pieminekļos Daugavas lejtecē³, pie Lubāna ezera⁴, arī Skandināvijā⁵, kur tos datē ar 1. g. t. p. m. ē. pirmo pusi. Ieviešoties dzelzij, priekšmeti no šī materiāla dažkārt vēl gatavoti pēc bronzas paraugiem. Arī Kerkūzu īlens pieskaitāms šādiem darinājumiem un datējams ar 1. g. t. p. m. ē. otro pusi. Vēlāk dzelzs īleni kļūst slaidāki, dažkārt arī masīvāki, iedzītnis tiem smails, griezumā kvadrātisks vai apaļš (6. att.: 19—21).

3. celtnē atrada 455 māla trauku lauskas. Atskaitot 154 sīkās, tuvāk neraksturojamās lausku drum-

stalas, 15 podu dibena fragmentus un 40 trauku malu fragmentus,* podu sānu lauskas sadalījās sekojoši: 68 (27,6%) bija gludas, 178 (72,4%) bija švikātas. Sāds švikātās keramikas pārsvars — gandrīz $\frac{3}{4}$ no visām lauskām — raksturīgs laikmetam pirms mūsu ēras. Spriežot pēc trauku malu fragmentiem, vienam podam ar gludu virsmu bijusi vāji izteikta S veida forma, bet no sešiem švikātās virsmas traukiem vienam bija I—C, pārējiem pieciem — K forma.** Pēdējā forma izplatījās Austrumlietuvā un Latvijas dienvidaustrumu daļā 1. g. t. p. m. ē. pēdējā ceturksnī.⁶ Ņemot vērā atradumu hronoloģiju, Kerkūzu 3. celtne tad būtu datējama ar 1. g. t. p. m. ē. pēdējo ceturksni.

Otra iedziļinātās celtnes vieta kā melns, ovāls plankums iezīmējās VIII izrakumu laukuma kvadrātā 5—7/E—G pēc kultūrslāņa 3. kārtas norakšanas (4. celtne). 0,2 m dziļās bedres izmēri bija 2,5×3,3 m, ar garāko asi tā, tāpat kā iepriekšējā iedziļinātā celtne, bija orientēta ziemeļrietumu—dienvidaustrumu virzienā. Pavarda pazīmes celtnes vietā nekonstatēja. No senlietām ar celtni varēja saistīt tikai vienu atradumu — dzelzs rotadatas (?) stāva fragmentu. 1 m uz dienvidiem no celtnes atrada dzelzs nazi ar izliektu asmeni (6. att.: 30). Tādi lietoti mūsu ēras sākumā.⁷ Bedrē atrada 600 keramikas lausku, tanī skaitā 292 trauku sānu fragmentus. Tie sadalījās sekojoši: 151 (51,7%) bija švikātās, 140 (48%) — gludas, 1 (0,3%) — tekstilās keramikas lauska.

Trešā iedziļinātās celtnes vieta atklājās XIII izrakumu laukumā kvadrātā 3—8/B—E (5. celtne). Te blakus bija divas, pa daļai kopā saplūdušas bedres (4. att.: 6). Lielākā no tām atgādināja stūros noapaļotu 3×3 m lielu četrstūri, kura malas bija orientētas aptuveni 45° leņķī pret debespusēm. Bedres dziļums pamatzemē bija 0,15—0,20 m. Bedres kultūrslāņa griezumā atklājās divas 2—3 cm biezas dzeltenīgu smilšu starpkārtiņas. Tās liecināja, ka celtnes pastāvēšanas laikā divas reizes izlīdzināts celtnes pamats, noberot gaišas smiltis. Smilšu bērumš saucas ar līdzīgu tradīciju virszemes celtnu vietās, kur atklājās zemes (smilts) kloni. Sai bedrei austrumu pusē pieslēdzās otra mazāka (2,5×2,2 m), ovāla, 0,35 m dziļa bedre. Abu bedru situācija rādīja, ka celtnes lokalizācija pārbūves laikā ir nedaudz mainījusies, turklāt senākā būve ir saistāma ar mazāko, ovālo iedziļinājumu. Pavarda pazīmes

* Malu fragmenti netika pieskaitīti tādēļ, ka to pierība gludajai vai švikātajai keramikai nav droši nosakāma (nereti, īpaši K formas švikātajiem podiem, malas, respektīvi, kakls, bija gluds). Šī paša iemesla dēļ netika pieskaitīti arī trauku dibena fragmenti.

** Šeit un turpmāk māla trauku formu apzīmēšanai izmantoti alfabēta burti, kuru veidols atgādina trauka profilu. Aplūkojamā keramikā var nodalīt trīs trauku formu grupas. Pirmajai grupai pieder podi ar taisnām sienām (spainveida, mucveida trauki). Vienā variantā poda sānu kontūra ir taisna līnija (I forma), otrā variantā tā ir nedaudz izliekta (C forma). Otrās grupas podiem sienu profilējumā var izšķirt poda kaklu un plecus. Vienā variantā (CS forma) minētās pazīmes vāji izteiktas, šie podi veido it kā pārejas stadiju no C uz S formu. Otra varianta traukiem kakls un pleci labi uztverami, kopējā kontūra atgādina burtu S. Trešajā grupā ir trauki ar pleca šķautni. Plecs šiem podiem ir vieta, kur robežojas kakls un sāni. Poda kontūra nosacīti atgādina burtu K labo pusi. K formas podiem kakla sienas vairāk vai mazāk ieslīpi ir vērstas uz iekšu. Tās var būt taisnas (K₁) vai ieliektas (K₂). Trauku malu fragmentu nepietiekamie izmēri daudzus gadījumos ļāva noteikt tikai to grupu.

šajā celtņē nekonstatēja. Bedru pildījumā atrada tikai trauku lauskas, pavisam 271 vienību. Tāpat kā iepriekš, atskaitot 105 sīkās, tuvāk neraksturojamās drumstalas un 14 trauku malu fragmentus, no atlikušajām 152 lauskām uz gludo keramiku attiecināmi 55,3%, uz švikāto — 44,7%.

Ceturtais, domājams, līdzīgas nozīmes iedziļinājums bija XIV izrakumu laukumā kvadrātā 13—15/H—J (6. celtne). Tā izmēri apmēram 3×3 m, dziļums 0,3 m (viens gals gan vēl turpinājās ārpus izrakumu laukuma). Atšķirībā no iepriekš aplūkotajām bedrēm pildījumā bija gaiši pelēka zeme. Te atrada tikai divas lauskas ar gludu virsmu.

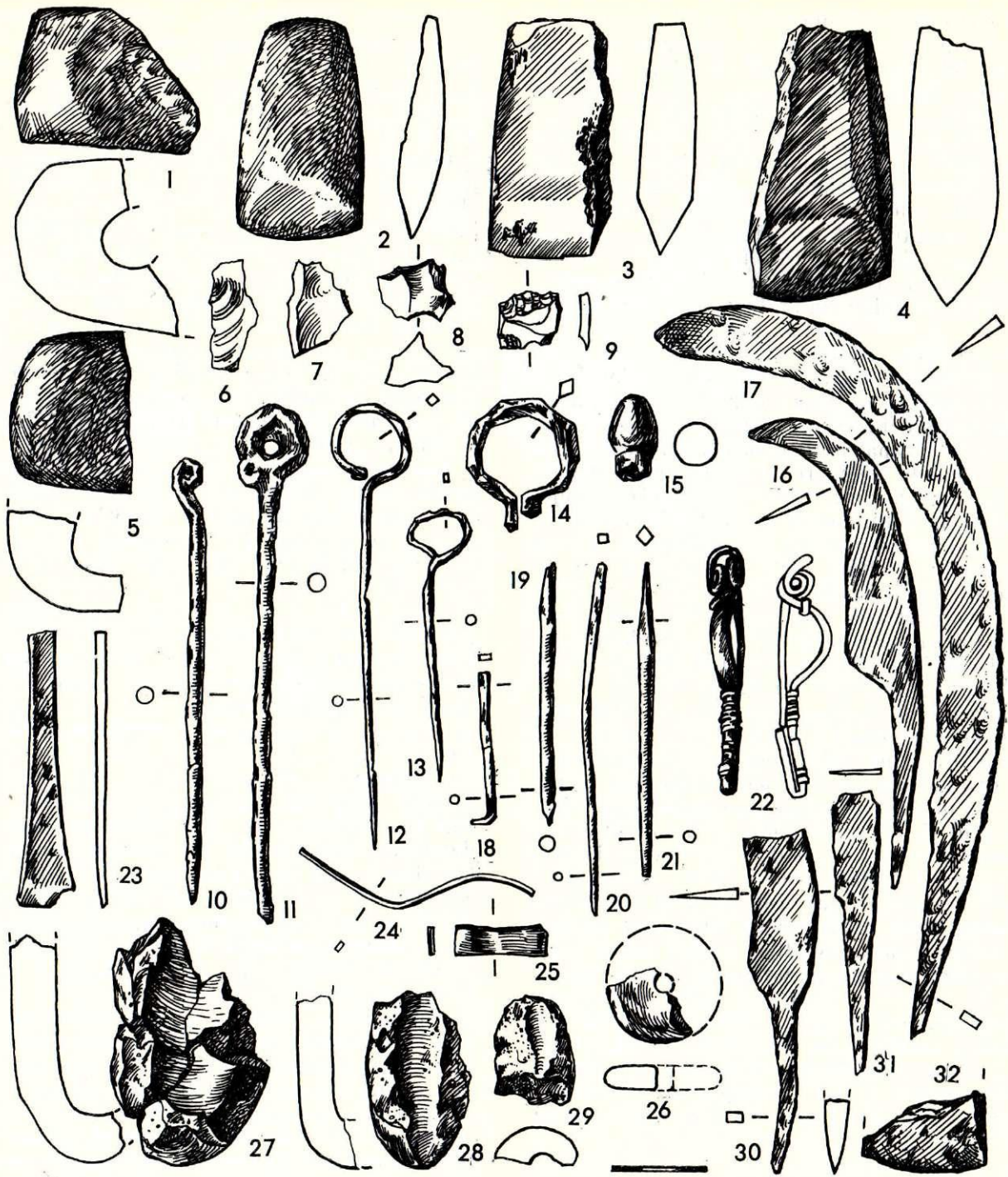
Piektā iedziļinātās celtnes vieta atradās blakus iepriekšējai kvadrātā 12—15/E—H (7. celtne). Bedre bija 2,6×2,6 m liela un 0,35 m dziļa. Tai bija stūros noapaļota četrstūra forma, malas orientētas aptuveni 45° leņķī pret debespusēm. Bedrē atrada 7 gludas un 3 švikātas lauskas.

Raksturīgi, ka ne pie vienas no aprakstītajām iedziļināto celtnu vietām neatklāja stabu vietas. Visām šīm bedrēm bija vairāk vai mazāk noapaļotas kontūras, un to virsbūvi var iedomāties kā slieteņa tipa konstrukciju, kurai līdzīgas atrodamas etnogrāfiskajā materiālā.⁸

Iedziļinātās celtnes Kerkūzu apmetnē šķiet visumā jaunākas par stabu celtņēm. Tas vērojams VIII izrakumu laukumā, kur 4. celtnes bedre ierakta senākas stabu celtnes vietā. Precīzākas hronoloģijas noteikšanai noderīgi atradumi bija tikai 3. celtņē. Iedziļināto celtnu hronoloģijas noskaidrošanai ar zināmu piesardzību var izmantot keramikas tipu procentuālās attiecības. Laikmetā pirms mūsu ēras dominēja švikātā keramika (piemēram, 3. celtņē tās bija 72,4%), turpretī mūsu ēras pirmajos gadsimtos tās daudzums samazinājās, bet pieauga gludās keramikas skaits. Šajā laikā parādījās arī tekstilā keramika. Tā, piemēram, 5. celtņē, kur švikātā keramika bija 44,7% un kur atklāja zemes klona paliekas, kas līdzīgas virszemes guļbūvju ēkās konstatētajām, būtu datējama ar vēlāku laiku, iespējams, ar m. ē. 1. g. t. pirmo ceturksni.

Trešā tipa celtnes — virszemes guļbūves — koncentrējās apmetnes rietumu daļā II—VIII izrakumu laukumā. Šajā 15×70 m lielajā joslā pēc aramzemes norakšanas iezīmējās trīs apmēram 10×10 m lieli neregulāras formas laukumi ar melnu, izteikti piesātinātu, atradumiem un celtniecības paliekām bagātu kultūrslāni. Katru no šiem melnā kultūrslāņa laukumiem var raksturot kā atsevišķu rajonu, kurā guļbūves celtnes laika gaitā nomainījušas cita citu. Teritorijā ap šiem celtnu rajoniem kultūrslānis bija izteikts vājāk, tas bija pelēcīgs, atradumiem trūcīgs.

Pirmais celtnu rajons atradās VII—VIII laukuma rietumu pusē un turpinājās apmetnes nepētītajā daļā (4. att.: 7). Abos šajos laukumos atklātās celtniecības paliekas bija ļoti daudzveidīgas, un īpaši VIII laukumā zem aramkārtas sekojošajā 0,3—0,4 m biežajā kultūrslānī atspoguļojās viss Kerkūzu apmetnei raksturīgo celtniecības tradīciju spektrs. Te bija gan stabu celtnes paliekas, gan iedziļināta celtne, gan virszemes guļbūvju vietas. Visu šo palieku sablīvētības dēļ pirmais virszemes celtnu rajons atšķirībā no abiem pārējiem tik uzskatāmi neizcēlās. Pēc atklātajām pamatu paliekām varēja izdalīt trīs guļbūves celtnu variantus.

6. att. Apmēnē atrastās senlietas.

1, 5 — cirvju fragmenti, 2-4 — kalti, 6-9 — krama šķīlas, 10-14 — rotadatas un to fragmenti, 15 — dekoratīvs uzgalis, 16, 17 — sirpjī, 18-21 — īleni, 22 — sakta, 23 — šķīlamdzelzs, 24, 25 — stieple un plāksnīte, 26 — vārpstas skriemeļa fragments, 27, 28 — tiģeļu fragmenti, 29 — lejamveidnes fragments, 30, 31 — nāži, 32 — cirvja asmens fragments. 1-5 — akmens, 6-9 — krams, 15, 26-29 — māls, 10-14, 16-23, 30-32 — dzelzs, 24-25 — bronza.

Senākais variants saistīts ar īpatnēji izveidotiem pavardiem. Tie bija krauti no laukakmeņiem un atradās $1,0-1,8 \times 1,4-2,7$ m lielās un $0,15-0,30$ m dziļās ovālas formas bedrēs, kas bija ieraktas pamatzemē. Postījumu rezultātā pavarda akmeņi nereti bija izklidēti pa visu bedri. Spriežot pēc akmeņu koncentrācijas, pavardi nav aizņēmuši visu bedri, bet tikai tās daļu. Vislabāk tas bija vērojams VIII laukumā kvadrātā 5-6/D-E, kur atklājās $1,8 \times 2,7$ m liela un $0,20-0,35$ m dziļa ovāla bedre.

Gaišajā pamatzemē bedres vieta iezīmējās kā ļoti melnas, zvīrgzdainas zemes laukums ar atsevišķiem degušiem akmeņiem. Melno zemi izrokot, parādījās arvien jauni akmeņi, līdz beidzot, tuvāk bedres apakšai, tās austrumu pusē atklājās akmeņu pavarda vieta. Lai gan arī tā bija postīta, tomēr varēja konstatēt aptuvenus pavarda izmērus — $0,6 \times 0,9$ m (4. att.: 8). Par to, ka šis pavards saistāms ar guļbūves ēku, liecināja, pirmkārt, pilnīgs stabu vietu trūkums. Otrkārt, šo bedri ar pavardu ietvēra 8. cel-

tnes stūris, kas labi iezīmējās iepriekšējā kārtā kā tumšāka kultūrslāņa kontūra. Spriežot pēc tās, celtnes izmēri bijuši apmēram 4×4 m, tās sienas bija orientētas apmēram 45° leņķī pret debesspusēm. Bedre ar pavardu atradās celtnes rietumu stūrī. 8. celtnes hronoloģijas noteikšanai nozīmīgi ir atradumi pavarda bedrē. Tās virspusē atrada dzelzs rotadatu ar nedaudz izliektu kaklu un gliemezī satītu galvu (6. att.: 10). Līdzīgas adatas atrastas Mūkukalnā⁹, Igaunijas akmens šķirstu uzkalniņos¹⁰, dienvidaustrumu Baltijā Sambijas uzkalniņkapos¹¹, arī Augšdņepri¹², kur tās datē ar 1. g. t. p. m. ē. otro pusē — m. ē. robežu. Kerkūzu adatu varētu attiecināt uz 1. g. t. p. m. ē. pēdējo ceturksni. Šāds datējums nav pretrunā ar pavarda bedrē atrastās keramikas sastāvu. No 168 lauskām 77 bija podu sānu fragmenti. No tiem 68,6% attiecās uz švikāto, bet 31,4% — uz gludo keramiku. Trauku formu varēja identificēt vienam švikātam podam, kam tā bija S veida, un diviem gludas virsmas traukiem, kam tā bija CS veida.

Līdzīga ovāla bedre ar akmeņu pavarda paliekām atklājās VIII laukuma kvadrātā 4—5/A—C. Tā bija 2,3 m gara, 1,5 m plata un 0,10—0,15 m dziļa. Pavarda akmeņi bija izsvaidīti pa visu bedri, tāpēc precīzu tā vietu noteikt nevarēja. Tā kā pavarda tuvumā neatklāja stabu vietas, kas norādītu uz tā saistību ar konkrētu stabu konstrukcijas celtni, tad jādomā, ka arī te bijusi gulbūve. Pavarda bedres pildījumā atrada akmens cirvja pietu (6. att.: 1), bet bedres dienvidu malā, gan nedaudz augstākā stratigrāfiskā līmenī — akmens kaltu (6. att.: 3). Bedrē atrada arī stipri izrūsējušu dzelzs īlenu. Abu akmens priekšmetu izmantošana pavarda un eventuālās celtnes hronoloģijas noteikšanai ir nedroša, jo 2—5 m attālumā fiksēja apmetnes senākā posma stabu celtnes pēdas — akmens rikus var saistīt arī ar šo celtni. Pavarda bedrē atrastais dzelzs īlens, kā arī 51 keramikas lauska (no tām 19 švikāti un 16 gludi podu sāngabali) drīzāk pieļauj pavarda datējumu ar 1. g. t. p. m. ē. pēdējo ceturksni.

Vēl viena ovāla bedre ar pavarda akmeņiem atklājās kvadrātā 1—3/B—C nepilna metra attālumā no iepriekšējās. Tās garums bija 2,5 m, platums 1,8 m, dziļums 0,15 m. Arī šeit akmeņi bija izklidēti pa visu bedri, tomēr vairāk tie koncentrējās ziemeļaustrumu pusē, kas liecināja, ka pavards atradies šajā

vietā. Bedres virspusē atrada dzelzs īlenu ar roktura koksnes šķiedru pierūsējumiem (6. att.: 19). Bedrē vēl bija 42 lauskas, no kurām 11 bija švikātas, bet 10 — gludās virsmas podu sāngabali. Līdzīgi abiem iepriekšējiem, arī šis objekts datējams ar 1. g. t. p. m. ē. pēdējiem gadsimtiem — m. ē. robežu. Iespējams, ka pavardu var saistīt ar gulbūves ēku, kuras viens stūris kā tumšākas zemes kontūra apmēram 1×1 m lielā platībā atklājās 2 m uz ziemeļiem kvadrātā 1—2/E—F. Jāpiezīmē, ka vēlākā laikposmā pavardu sedza 9. celtnes klons, kura paliekas fiksēja iepriekšējās kultūrslāņa kārtas.

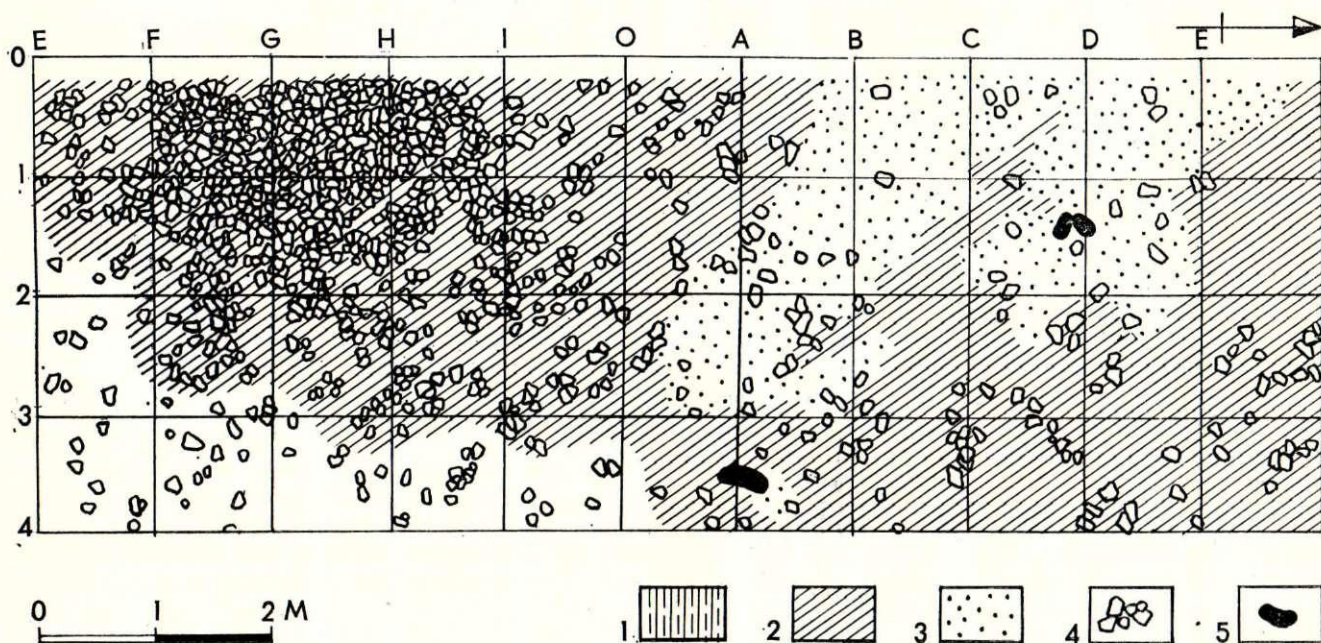
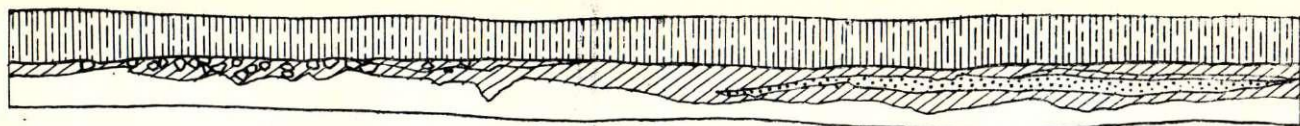
Šim vēlākajam, otrā varianta gulbūves celtnēm bija raksturīgi zemes kloni. Tādi konstatēti visos trijos virszemes celtnu rajonos. Gan otrajā (V laukumā), gan trešajā (II—III laukumā) celtnu rajonā atklāja arī lielu daudzumu, pat veselus klājienu degušu akmeņu. Bija vērojams, ka tieši zemes klona vietās to bija mazāk, bet vairāk tie koncentrējās vienā vai otrā klona pusē. To, ka zemes kloni un akmeņu klājienu nav saistīti savā starpā, bet raksturo divas atšķirīgas celtniecības tradīcijas, apstiprināja izrakumi VII—VIII laukumā pirmā virszemes celtnu rajonā. Te zemes klons un akmeņu klājiens atradās nedaudz atstāts viens no otra (7. att.). Acīmredzot akmeņu klājienu jeb kloni izveidojušies no izdegušajiem pavardu akmeņiem, tos izklidējot celtnē, bet pavardā veco akmeņu vietā likti jauni. Šis celtnes raksturo trešo variantu.

9. celtnes zemes klons bija saglabājies VIII laukuma kvadrātā 1—3/A—G. Seit 0,4 m dziļumā iezīmējās celtnes stūris, bet pārējā daļa turpinājās uz rietumiem aiz izrakumu laukuma robežām. Atsegtais zemes klons iezīmēja pret ziemeļaustrumiem vērstās ēkas sienas vietu apmēram 5 m, bet perpendikulārās, pret dienvidaustrumiem pagrieztās sienas vietu 4 m garumā. Klons vienu reizi atjaunots, turklāt abu — augšējā un apakšējā — klonu kontūras nesakrita, bet bija nedaudz novirzītas. Tas liecina, ka reizē ar otro klonu atjaunota arī visa celtnē, taču tā nedaudz novirzīta no iepriekšējās vietas. Divu klonu esamību varēja konstatēt tikai 9. celtnes malās, kur starp kloniem bija tumšas zemes slānis. Celtnes vidusdaļā abi kloni saplūda, to kopējais biežums sasniedza 0,15 m. Iespējams, ka 9. celtnē atradies pavards ar māla apmali, jo kvadrātā 2/D uz smilšu klona atklāja 0,20 m

1. tabula

Virszemes celtnu rajonu keramika, absolūtos skaitļos un %

Kārta	Pirmais celtnu rajons					Otrais celtnu rajons					Trešais celtnu rajons				
	gludā	gludinātā	švikātā	tekstilā	kopā	gludā	gludinātā	švikātā	tekstilā	kopā	gludā	gludinātā	švikātā	tekstilā	kopā
1.	46	93	139	389	21	364	91	865	971	235	584	69	1859		
	33,0	67,0	100	45,0	2,4	42,1	10,5	100	52,2	12,7	31,4	3,7	100		
2.	45	06	151	129	1	98	12	240	457	119	165	16	757		
	29,8	70,2	100	53,9	0,4	40,8	5,0	100	60,0	15,7	21,8	2,1	100		
3.	—	—	—	105	4	113	4	226	276	33	175	7	491		
	—	—	—	46,4	1,8	50,0	1,8	100	56,2	6,7	35,7	1,4	100		
Kopā	91	199	290	623	26	575	107	1331	1704	387	924	92	3107		
	31,4	68,6	100	46,8	2,0	43,2	8,0	100	54,8	12,5	29,7	3,0	100		

7. att. 9. un 10. celtnes vieta VII un VIII laukumā.
1 — aramkārtā, 2 — melns kultūrslānis, 3 — zemes klons, 4 — akmeņi, 5 — sarkanais māls.

garu un 0,10 m platu sarkana māla «kukuli» — apmales paliekas. Apakšējā klona smiltis atrada dzelzs spieķadatu (6. att.: 11). Nelielā, no apaļas stieples veidotā riņķveida galva ar gliemeža satinumu un slaidais, garais adatas stiebrs dara to līdzīgu atbilstošiem Igaunijas 1.—2. gs. kapu atradumiem uzkalniņos ar akmeņšķiršiem.¹³ Šāds klona celtnes datējums nav pretrunā ar atrastās keramikas sastāvu, kurā 68,6% bija švikātā (1. tab.).

Uz dienvidiem no 9. celtnes, VII laukuma kvadrātā 1—3/F—J atklājās 10. celtnes vieta (7. att.). To iezīmēja ap 3×4 m liels degušu akmeņu klājums, bet, tā kā tas turpinājās aiz laukuma robežas, celtnes patiesie izmēri netika noskaidroti. 10. celtnes akmeņi atradās vienā līmenī ar 9. celtnes augšējo klonu, tāpēc var uzskatīt, ka 9. un 10. celtnē pastāvējusi aptuveni vienā laika periodā, varbūt vienīgi 9. celtnē radusies nedaudz ātrāk (apakšējais zemes klons!). Atgriežoties pie 1. tabulā sniegtajiem pirmajā celtnu rajonā atrastās keramikas datiem un ņemot vērā 9. celtnē atrastās spieķadatas datējumu, var secināt, ka abas celtnes pastāvējušas m. ē. 1. g. t. pirmajā ceturksnī. Svarīgi atzīmēt, ka 2. kārtā švikātā keramika sastādīja 70,2%, kas pilnībā atbilst šīs keramikas apjomam laikā pirms mūsu ēras. 1. kārtā švikātās keramikas apjoms bija nedaudz mazinājies un sastādīja 67%. Tātad švikātās keramikas mazināšanās tendence m. ē. 1. g. t. pirmajā ceturksnī vēl izpaužas maz.

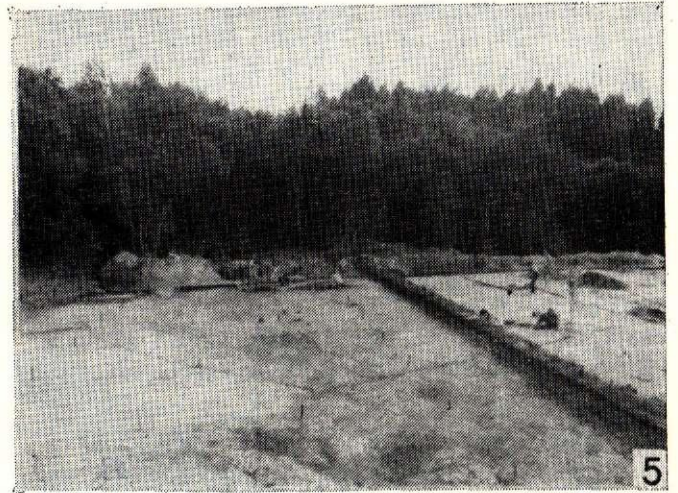
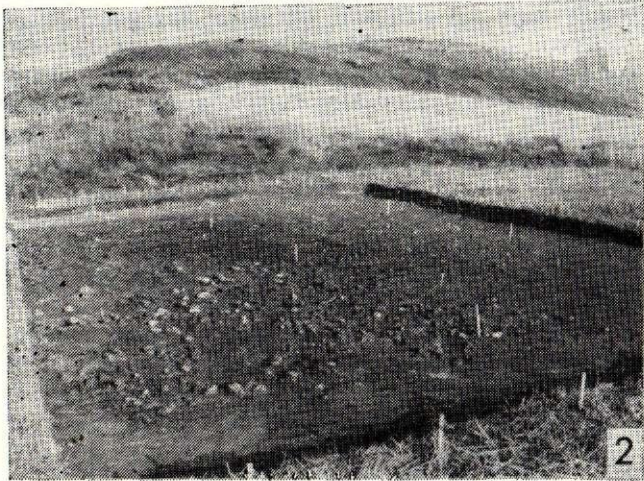
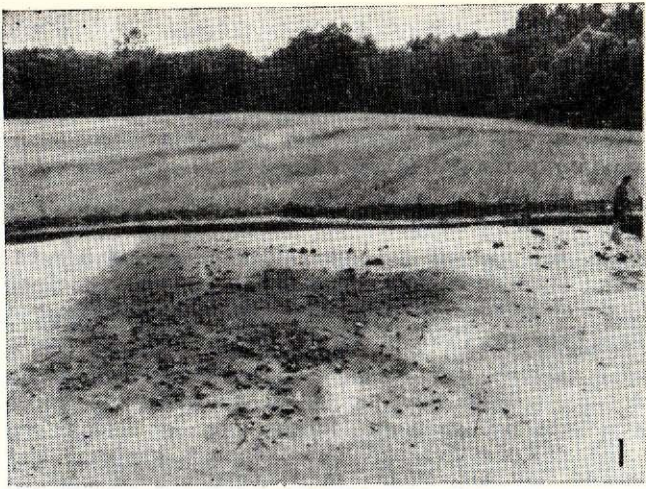
Otrajā celtnu rajonā V laukuma kvadrātā 4—12/B—I un VI laukuma kvadrātā 5—12/A—C pēc 0,35—0,40 m bieža slāņa norakšanas spilgti iezīmējās ogļains, melns laukums. Pakāpeniski noņemot melno

kultūrslāni V laukuma kvadrātā 7—9/F—G, atklājās līdz 1 cm bieza zemes klona paliekas, bet tam apkārt bija daudz degušu, sašķelušos akmeņu, kas vietumis veidoja veselus klāstus. Tomēr ne smilšu klons, ne akmeņu klāsti nebija saglabājušies tādā mērā, lai pēc tiem varētu identificēt konkrētu celtnu vietas (8. att.: 1). Spriežot pēc atsevišķu ogļainu joslu situācijas, celtnu sienas bija orientētas gan ziemeļ—dienvidu vai austrumu—rietumu virzienā, gan orientētas ar apmēram 45° lielu novirzi no šiem virzieniem.

Otrā celtnu rajona hronoloģijas noteikšanā nozīmīgs atradums ir divas romiešu monētas. Tās atrada celtnu rajona dienvidu malā uz pamatzemes pusmetra attālumā vienu no otras. Viena no monētām bija imperatora Aleksandra Severa (222.—235. g.) ass, otra bija kalta Paflagonija (Mazāzijā) imperatora Karakallas (211.—217. g.) laikā.¹⁴ Celtnu rajona tuvumā atrada dzelzs spieķadatas galvu (6. att.: 14). No stieples (griezumā rombveida) veidotā apaļā galva un austiņa pēc izmēriem un formas atbilst Asotes pilskalnā¹⁵ un Spietiņu apmetnē¹⁶ atrastajām. Igaunijas kapu atradumos šādas spieķadatas datē ar 1.—2. gs.¹⁷

Otrajā celtnu rajonā atrada arī mazu dzelzs sirpīti ar tievu roktura iedzītni un samērā platu, bet īsu asmeni, kas noslēdzas ar sašaurinātu, liku galu (6. att.: 16), māla tīģeļa fragmentus (6. att.: 28), akmens cirvja fragmentu (6. att.: 5). Pēdējais atradums saistāms ar senāko apbūves laiku, kad šajā rajonā bija stabu celtnes. No tām bija saglabājušās vājas pēdas atsevišķu stabu bedru veidā.

Vērtējot atrastās keramikas sastāvu, atzīmējams,

8. att. Celtniecības objekti.

1 — otrais celtnu rajons V laukumā, 2 — trešais celtnu rajons III laukumā, 3, 4 — īpatnējās bedres — «puspagrabi» VII un XIV laukumā, 5 — XIV un XIII izrakumu laukums ar žoga vietu, 6 — žoga stūra vieta VIII laukumā.

2. tabula

Gludās, gludinātās un švikātās keramikas trauku formas Kerkūzu apmetnē*

Keramikas tips	Trauku formas otrajā celtņu rajonā				Trauku formas trešajā celtņu rajonā			
	I-C	CS-S	K	kopā	I-C	CS-S	K	kopā
Gludā	3	2	10	15	13	13	35	61
Svikātā	—	4	2	6	9	3	9	21
Gludinātā	—	—	—	—	—	—	12	12
Kopā	3	6	12	21	22	16	56	94

* Tabulā norādīts minimālais trauku skaits.

ka švikātās keramikas atrasts mazāk nekā pirmajā celtņu rajonā, turpretim jauna parādība ir gludinātā keramika. Zīmīgs ir arī tekstilās keramikas pieaugums augšējā, 1. kārtā (1. tab.). Kā redzams 2. tabulā, gludajā keramikā dominē K formas podi, turpretim švikātajā keramikā — CS—S formas. Švikātās keramikas podu skaits gan pārāk mazs, lai formu attiecībām piešķirtu plašāku nozīmi.

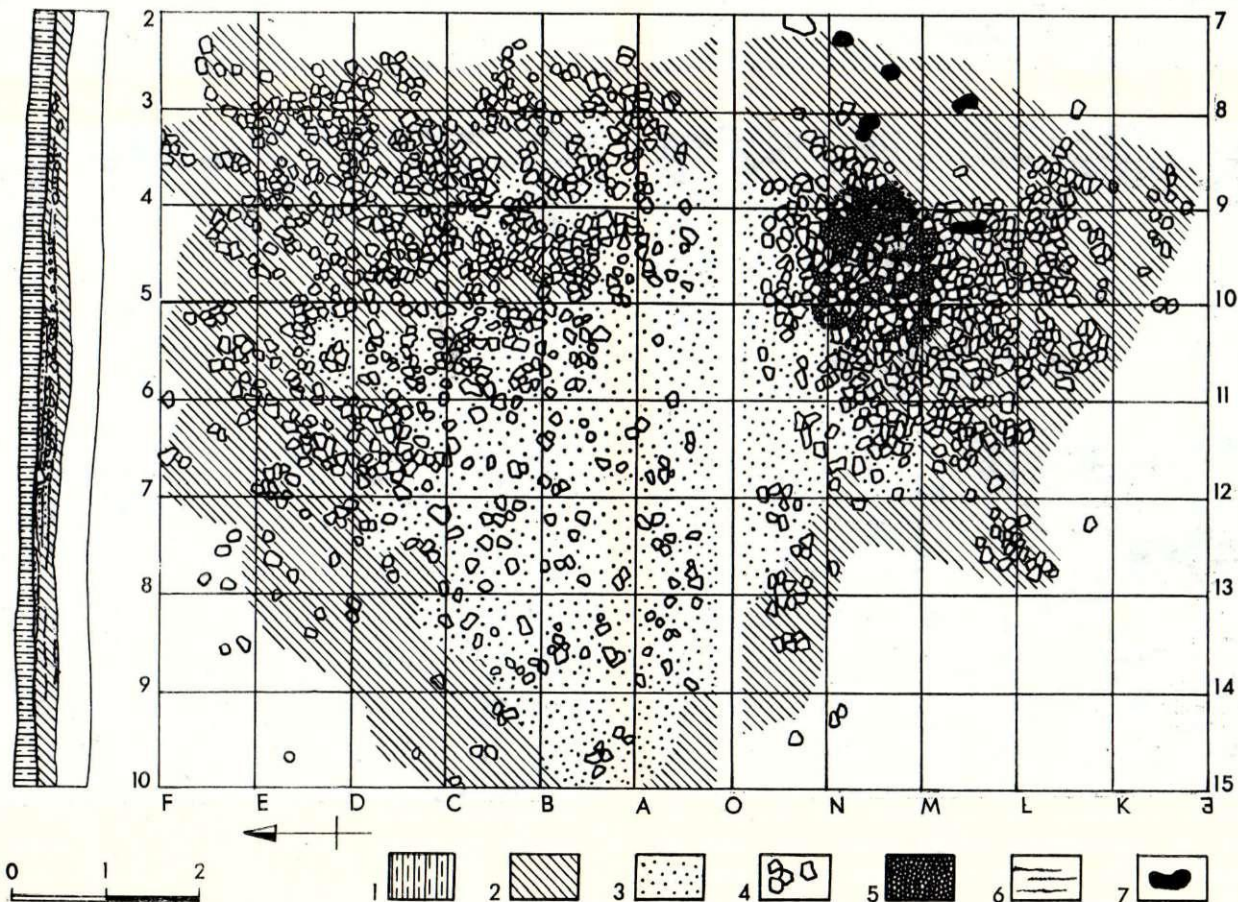
Pirmā un otrā celtņu rajona keramikas kompleksu salīdzinājums rāda, ka pirmais no tiem ir senāks, bet otrais — vēlāks. To ievērojot, kā arī ņemot vērā atrasto senlietu hronoloģiju, otrais celtņu rajons būtu datējams ar 2.—4. gs.

Trešajā celtņu rajonā pēc degušo, šķelto akmeņu un smilšu klona palieku izvietojuma varēja identifi-

cēt trīs dažādā laikā pastāvējušu ēku kontūras (8. att.: 2). 11. celtne ir pati senākā, tā atradusies III laukuma kvadrātā 3—6/A—E (9. att.). Tās izmērus (4×4,5 m) un novietojumu varēja izsekot pēc degušajiem akmeņiem. Tie iezīmēja ēkas ziemeļu, austrumu un daļēji arī dienvidu sienas vietu. Celtnes dienvidrietumu daļā akmeņu bija ievērojami mazāk — acīmredzot te tie aizvākti, kad tika būvēta 12. celtne un klāts zemes klons. Spriežot pēc tā palieku izplatības, ēkas izmēri bijuši aptuveni 5×5 m, tās sienas bijušas orientētas apmēram 45° leņķī pret debespusēm. Celtnes klons vienu reizi atjaunots, jo zem virsējā, līdz 3 cm biezā zemes klona sekoja ap 1—2 cm biezs melnas zemes slānis, bet dziļāk — vēl viens līdzīgs zemes klons.

13. celtnes vieta kā blīvs akmeņu klājums iezīmējās II laukuma kvadrātā 9—12/L—O iepriekš minētās 11. celtnes dienvidaustrumu galā, daļēji sedzot zemes klonu. Celtnes orientācija līdzīga, tās izmēri aptuveni 3,5×4 m. Atšķirībā no 11. un 12. celtnes, kur pavarda vieta nebija konstatējama, 13. celtņē par pavardu liecināja ogļaini zvirgzdains laukums kvadrātā 10/N. Tomēr arī šeit pavarda formu un precīzus izmērus noteikt nevarēja. 13. celtnes austrumu daļā un ārpus tās robežām atklāja vairākus izdeguša sarkanā māla plankumus. Tās, iespējams, ir atliekas no pavarda ar māla apmali, lai gan nevarēja noteikt, vai pavards attiecināms uz 13. celtņi vai arī tas saistāms ar vēl kādu citu, neidentificētu ēku.

No svarīgākajiem atradumiem trešajā celtņu rajonā atzīmējams dzelzs sirpis (6. att.: 17). Līdzīgi

9. att. Trešais celtņu rajons II un III laukumā.

1 — aramkārta, 2 — melns kultūrslānis, 3 — zemes klons, 4 — akmeņi, 5 — zvirgzdi, 6 — ogļaini noslāņojumi kultūrslāni, 7 — sarkanais māls.

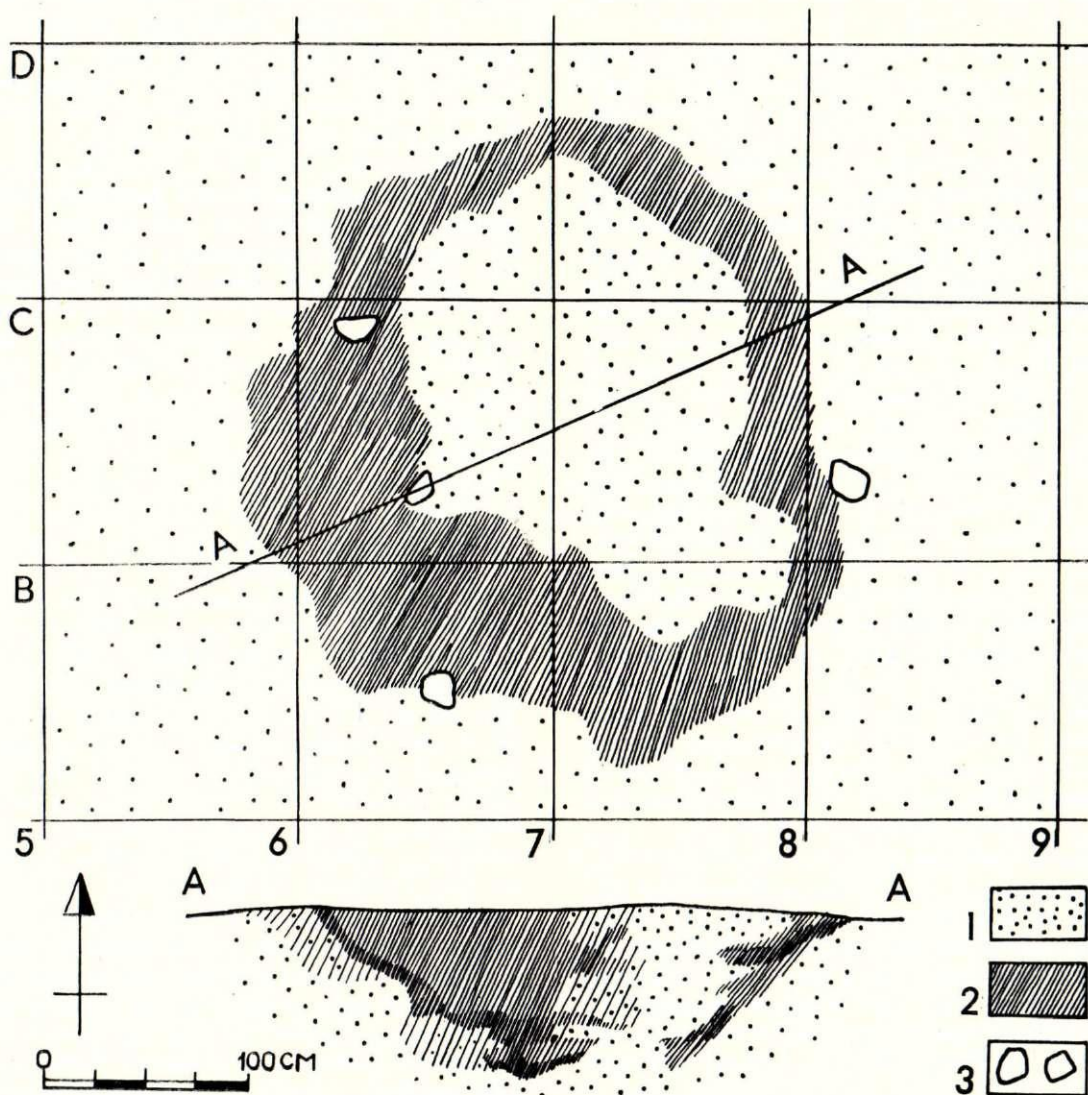
dzelzs sirpji ir atrasti ar 500. g. datētajos ziedojumu depozītos Ķentes pilskalnā¹⁸ un Mūkukalnā.¹⁹ Kerkūzu sirpis tika atrasts uz zemes klona, un tas ir viens no visvēlāk datējamiem apmetnes atradumiem. Pēc analogijām Viduseiropā²⁰ un bij. Austrumprūsijā²¹ ar 3.—4. gs. var datēt dzelzs saktu ar atlocītu pēdu un bronzas stieples aptinumu (6. att.: 22). Stieņveida šķīlamdzelzs fragments (6. att.: 23) pats par sevi nav precīzāk datējams. Latvijā līdzīgs atradums ir no Kivtu apmetnes, kur E. Snore to datē ar laiku ap 200. g.²² Šī tipa šķīlamdzelzis parādījās 1. g. t. sākumā, un tās tika lietotas visu gadu tūkstoši.²³ Dzelzs spieķadata ar apaļu stieples (griezumā četrstūrains) galvu un mazu, vāji izceltu austiņu ir nedaudz vēlāka par iepriekš apskatītajām spieķadatām (6. att.: 12). Tāpat agrājam dzelzs laikmetam raksturīgs ir dzelzs nazis, kam asmens pakāpeniski pāriet sašaurinātā iedzītnī (6. att.: 31). Māla uzgalim ar caurumiņu tievākajā galā un ievilkām tievām līnijām resnākajā, paplatinātajā galā bijusi rotājoša nozīme, kas tuvāk tomēr nav droši atšifrējama (6. att.: 15). Atrada arī māla tiģeļa fragmentus (6. att.: 27). Trešajā celtnu rajonā, īpaši 13. celtnes vietā, atrada 13 beržamakmeņus. Tā kā nekur citur

apmetnē šāda beržamakmeņu koncentrācija nebija novērojama, jādomā, ka 13. celtnē pastāvīgi veikti darbi, kuros lietoti šie rīki.

Trešā celtnu rajona keramika atšķiras no pirmajā un otrajā celtnu rajonā atrastās. Te švikātās keramikas ir vēl mazāk — kopumā 29,7%, bet vairāk ir gludinātā — 12,5% (1. tab.). Tekstilā keramika, kas apakšējā, 3. kārtā bija 1,4%, virsējā, 1. kārtā bija pieaugusi līdz 3,7%. Gludajā keramikā dominēja K formas podi, lai gan sastaptas kā I—C, tā CS—S formas. Švikātajā keramikā K formas traukiem nav tik izteikta pārsvara — tikpat daudz ir arī I—C formas podu (2. tab.). Turpretim gludināto keramiku pārstāv tikai K formas podi.

Keramikas kompleksa sastāvs un atradumu hronoloģija ļauj datēt trešo celtnu rajonu ar 4.—5. gs. No visiem trim celtnu rajoniem šis ir visvēlākais.

Septiņās vietās Kerkūzu apmetnē atklājās īpatnēja rakstura apaļas bedres. V un VII laukumā, kur tās sedza melns kultūrslānis, vispirms melnajā slānī iezīmējās gaišu smilšu paugurs, bet, rokot dziļāk, pamatzemes līmenī — bedres apaļās kontūras ogļainas josliņas veidā. Bedru diametrs bija 1,9—2,6 m, dziļums pamatzemē 0,50—0,75 m (8. att.: 3; 10. att.).

10. att. Bedre — «pūspagrabs» VII laukumā.
1 — smilts, 2 — kultūrslānis, 3 — akmeņi.

Bedru slīpās sienas klāja līdz 0,10 m biezs tumšas zemes slānis. Bedru viena puse bija pildīta ar kultūrslāni, bet otra — ar dzeltenajām pamatzemes smiltīm, kuras virspusē veidoja nelielu pauguru (8. att.: 4). So objektu nozīme nav gluži skaidra. To izvietojums apmetnē neliecina, ka tās būtu saistītas ar stabu celtnēm. Ticamāks ir to sakars ar virszemes guļbūvēm. Ievērojot šo bedru uzbūvi, šķiet, ka tās bijušas ar kokiem un smilšu uzbērumu segtas bedres («puspagrabi») dažādu saimniecības produktu glabāšanai. Bedru pildījuma tumšajā daļā atrada atsevišķas lauskas, pārsvarā švikātās.

Iepriekš aplūkotos trīs virszemes celtnu rajonus apmetnes rietumu daļā no pārējās teritorijas austrumos un ziemeļos norobežoja stāvkoku žogs (3. att.). Ziemeļu žogs tālāk turpinājās rietumu virzienā apmetnes nepētītajā daļā. Žoga vietu iezīmēja 0,2 m plata tumšas zemes josla, kas parādījās tūlīt pēc aramkārtas norakšanas (4. att.: 7). Dziļāk, gaišajā pamatzemē atklājās spilgti kontrastējošu, tumšu, neregulāras formas plankumu (\varnothing 0,05—0,10 m) rinda ar 0,05—0,15 m lielām atstarpēm. Pamatzemē šie plankumi — mietu vietas — iesniedzās 0,15—0,20 m dziļi. VIII laukuma ziemeļaustrumu stūrī atklāja vietu, kur ziemeļu un austrumu žogs veidoja stūri — 105—110° platu leņķi (8. att.: 6). Tā kā austrumu žogs turpinājās tālāk ziemeļu virzienā apmetnes nepētītajā daļā, tad faktiski VIII laukuma stūrī fiksēja divu žogu T veida savienojuma vietu. Austrumu žogs atradās 10—20 m attālumā no celtnēm, bet ziemeļos gar pirmo celtnu rajonu tas gāja 1 m vai pat mazākā attālumā. Tas liek domāt, ka ziemeļu žogs senāk atradies tālāk uz ziemeļiem apmetnes neraktajā daļā, bet VIII laukumā tas celts vēlāk, kad 9. un varbūt arī 10. celtnē nav vairs pastāvējusi. Austrumu žogs dienvidu virzienā aizgāja līdz upītes gravai un tālāk nebija izsekojams. Jāpiezīmē, ka apmetnes dienviddaļā pie upītes austrumu žogam no austrumiem aptuveni taisnā leņķī tuvojās cits žogs. Abi žogi tomēr nesavienojās — starp tiem palika 4 m plata sprauga. Šis otrais žogs austrumu virzienā turpinājās 12 m, tad apmēram 120° platā leņķī pagriezās uz upītes pusi, un vēl pēc 13—14 m tā pēdas izzuda (8. att.: 5).

Kerkūzu apmetnes izrakumu materiālu analīze norāda uz šādu celtniecības tradīciju attīstību. Senākās, ar vēlo bronzas laikmetu datējamās ēkas celtas stabu konstrukcijā, to platība vidēji 4×4 m. Apkurei izmantoti no akmeņiem krauti virszemes vai nedaudz iedziļināti pavardi. Dažkārt pavards ierīkots lielākā bedrē un aizņem tikai tās daļu. Dati par šā laikmeta apbūvi apmetnē ir trūcīgi, maz arī senlietu un keramikas atradumu. Tomēr šķiet, ka apmetnes plānojums bijis citāds nekā vēlākajā periodā, arī galvenās stabu celtnu koncentrācijas vietas tikai daļēji sakrīta ar vēlākā posma guļbūves celtnu rajoniem.

Guļbūves ēkas ir vēlākas par stabu celtnēm. Pēc gridojuma īpatnībām izšķirami trīs guļbūves ēku varianti. Senākās, ar 1. g. t. p. m. ē. pēdējo ceturksni datējamās ēkas iezīmējās kā melnāka kultūrslāņa kontūras. Tā kā koka gridojuma pazīmes nekonstatēja, jādomā, ka ēkām bijis zemes klons. Vienai, labāk izsekojamai ēkai izmēri bija apmēram 4×4 m. Šim celtnēm bija raksturīgi bedrēs ierīkoti akmeņu pavardi.

Mūsu ēras sākumā parādījās guļbūves ēkas ar zemes un ar degušu akmeņu klonu. To izmēri bija 4—5×3—4 m. Ēkās ar zemes klonu bija pavardi ar

māla apmali, droši akmeņu pavardi tajās netika konstatēti. Celtnēm ar akmeņu klonu bija gan akmeņu pavardi, gan pavardi ar māla apmalēm.

Atsevišķs celtnu tips bija celtnes ar iedziļinātu apakšējo daļu un, domājams, slītenveida virsbūvi. Kerkūzu apmetnē senākā no tām attiecas uz 1. g. t. p. m. ē. pēdējo ceturksni. Celtnu iedziļinātajai daļai, kas pamatzemē iesniedzās līdz 0,45 m, bija ieapaļa, ovāla vai stūros noapaļoti četrstūra forma. Pēc izmēriem (2,5—3,5×2,6—4,5 m) tās visumā nedaudz mazākas par virszemes ēkām. Tā kā šī tipa celtnes pastāvēja līdztekus virszemes guļbūvēm, tad, jādomā, tās pildīja īpašas funkcijas, kas nebija raksturīgas virszemes būvēm.

Apmetnes plānojuma raksturu tās pastāvēšanas galvenajā posmā (1. g. t. p. m. ē. pēdējais ceturksnis — 1. g. t. vidus) noteica trīs aplūkotie celtnu rajoni un tos ietverošais žogs. Visi trīs celtnu rajoni atradās apmēram uz vienas līnijas, kas orientēta ziemeļrietumu—dienvidrietumu virzienā. Attālums starp pirmo un otro un arī starp otro un trešo celtnu rajonu bija aptuveni vienāds — 15 m. Nule minētā līnija, uz kuras izvietojusies celtnu rajoni, gan nav paralēla austrumu žoga līnijai, tomēr virzieni ir līdzīgi. Šie apstākļi it kā liecina par to, ka visi trīs celtnu rajoni bijuši apbūvēti vienā laika periodā. Tomēr atradumu hronoloģija to neapstiprina. Pirmais celtnu rajons ir visagrākais, bet trešais — visvēlākais, otrais ieņem it kā vidusstāvokli. Var pieņemt, ka zināmu laiku līdztekus pastāvēja 1. un 2. celtnu rajons, tāpat nedaudz vēlāk — 2. un 3. celtnu rajons, bet nekad — 1. un 3. celtnu rajons. To, ka 1. celtnu rajons beidza pastāvēt ātrāk par abiem pārējiem, norāda ne tikai atradumu hronoloģijas salīdzinājums, bet arī ziemeļu un austrumu žoga situācija attiecībā pret trim celtnu rajoniem: austrumu žogs no celtnēm atradās 15—20 m attālumā, ko, šķiet, var pieņemt par optimālo attālumu (arī attālums starp celtnu rajoniem bija 15 m), turpretī ziemeļu žogs gandrīz skar pirmā celtnu rajona 9. celtni. Kā jau tika atzīmēts, šis žogs uzcelts tad, kad 9. celtnē vairs nepastāvēja.

Tā kā konstatētais žogs aplūkotos celtnu rajonus norobežoja no ziemeļiem un austrumiem, tad būtu loģiski uzskatīt, ka līdzīgs nožogojums bijis arī rietumu pusē pret pamatkrasta nogāzi un dienvidos, pret upīti. Rietumu žoga attālums no celtnēm diez vai pārsniedz 15—20 m, jo tālāk sākas straujš reljefa pacēlums — pamatkrasta nogāze. Tādējādi attālumu starp austrumu un rietumu žogu var lēst ap 30—35 m. Tā kā austrumu žoga garums bija ap 80 m, tad iznāk, ka apmetnes pastāvēšanas pēdējā posmā žogs ierobežoja ap 2500—3000 m² lielu laukumu. Tanī laikā, t. i., m. ē. 1. g. t. pirmajā ceturksnī, kad pastāvēja pirmā celtnu rajona apbūve, nožogotā teritorija acīmredzot bija lielāka, jo ziemeļu žogs atradās tālāk uz ziemeļiem.

Rodas jautājums, kāpēc senākais virszemes celtnu rajons atradās tālāk no Saltepkas upītes, bet pats vēlākais — vistuvāk upītei. No daudziem dzīvesvietu pētījumiem taču ir zināms, ka vislabprātāk apdzīvotībai izmantoja tieši piekrastes zonu, kur bija ērtāka piekļūšana ūdenim. Atbilde te meklējama celtniecības tradīciju izmaiņu izraisītajā iežogotās teritorijas apbūves gaitā, kura būtībā atspoguļo likumsakarīgu šī procesa norisi. 1. g. t. p. m. ē. pēdējā ceturksnī, kad parādījās pirmās guļbūves celtnes (piemēram,

8. celtne), un mūsu ēras sākumā, kad gulbūves celtnēs parādījās zemes klons un izveidojās pirmais celtņu rajons, apmetnes teritorijā pie Saltepkas vēl turpināja pastāvēt stabu konstrukcijā celtās ēkas. Pēdējo pēdas, gan tuvāk nedatētas, saglabājušās X izrakumu laukumā. II laukumā 1. un 2. stabu celtne liecina par pārbūvēm, kuru gaitā jaunā, 2. celtne vairs netika novietota atbilstoši debespušu virzieniem, bet pagriezta par 45° (lai gan, protams, arī vēlajā posmā tika celtas ēkas, kuru sienas atbilda debespušu virzieniem). Laika gaitā jaunās celtniecības tradīcijas ieviesās arvien plašāk, bet stabu konstrukciju nozīme mazinājās. Un tādēļ tad, kad iežogotās teritorijas dienviddaļā radās vajadzība ēkas atjaunot, vairs necēla stabu ēkas, bet gulbūves.

To, ka apmetnes apbūve attīstījās galvenokārt ziemeļu—dienvidu virzienā, bet mazākā mērā austrumu—rietumu virzienā gar upīti, noteica zemes reljefa īpatnības un ar tām saistīto pavasara plūdu draudī. Kā redzams pēc situācijas plāna (1. att.), galvenais vēlākās apdzīvotības rajons atradies visaugstākajā palienes vietā apmetnes rietumdaļā. Uz austrumiem, Daugavas virzienā, paliene kļūst zemāka (II—VIII laukuma un XV laukuma augstuma starpība bija 3—4 m). XV izrakumu laukumā, kas atradās apmetnes austrumu perifērijā, konstatēja vairākus tumšas zemes noslāņojumus, kurus citu no cita atdalīja gaišo upes smilšu starpslāņi. Pēdējie bija veidojušies Daugavas plūdu, respektīvi, palu, laikā. Tas viss liecināja, ka apmetnes austrumu daļa lielākos palos applūda, tāpēc apdzīvotībai tā bija mazāk noderīga. Jāpiezīmē, ka palu intensitāti sekmēja līdumu zemkopības plašāka ieviešanās agrajā dzelzes laikmetā. Tas izpaudās tādejādi, ka, samazinoties mežiem Daugavas krastos, sniegs tur nokusa ievērojami īsākā laikā un ūdens notece Daugavā noritēja daudz straujāk.

Par cēloņiem, kāpēc apmetne 1. g. t. vidū tika atstāta, arheoloģiskie izrakumi norādījumus nedod. Nav tomēr izslēgts, ka apmetnes atstāšanu sekmēja Daugavas ūdens līmeņa celšanās, jo 1. g. t. otrajā pusē klimats kļuva mitrāks.²⁴

SAIMNIECĪBA UN KULTŪRAS PIEDERĪBA

Konkrēti dati, kas raksturo svarīgākās saimniecības nozares — zemkopību un lopkopību —, iegūti tikai par pirmo. Lopkopību raksturojošais osteoloģiskais materiāls apmetnes kultūrlānī nebija saglabājies. Par zemkopību uzskatāmi liecināja uz māla trauku lauskām konstatētie labības graudu nospiedumi. Pār-ogļojušos graudus atrada arī kultūrlānī. Astoņos gadījumos tie bija mieži, bet četros — kvieši (pēdējo piederība noteiktai kviešu šķirnei nebija nosakāma).²⁵ Mieži bija viena no vissenākajām lauku kultūrām Latvijā (atrasti jau Kreiču neolīta apmetnē); par to liecina arī valodniecības dati (mieži un maize ir vienas cilmes vārdi).²⁶ Miežu īpatsvara pieaugums 1. g. t. pirmajā pusē, kā to apstiprina arī Kerkūzu apmetnes materiāli, varētu liecināt par maizes cepšanas sākumiem.²⁷ Kvieši sākotnēji, šķiet, patērēti putrainu un miltu ēdienu veidā.²⁸ Zemkopības lomas pieaugumu sekmēja dzelzs darbarīku (cirvju, kapļu, raukņu, sirpju) plaša ieviešanās. Dominējošās līdumu zemkopības apstākļos mežam atkaroto zemi varēja izmantot tikai trīs četrus gadus. Pēc tam tā bija jāatstāj at-

matā uz 15—20 gadiem auglības atjaunošanai un jāpāriet uz nākamo līdumu.²⁹ Kerkūzu apmetnē, šķiet, pastāvēja arī vairāk vai mazāk regulāri lauciņi, kuri, spriežot pēc dažām pazīmēm, atradās turpat blakus aiz apmetnes sētas. Tā, XIII un XIV izrakumu laukumā pēc mūsdienu aramkārtas norakšanas dziļāk sekoja homogēns pelēks zemes slānis. Tajā atrada samērā daudz senlietu, bet maz keramikas. IV—VI laukumā, kur bija otrais celtņu rajons, 405 m² platībā atrada 40 senlietas un 3088 trauku lauskas, turpretī XI—XIV laukumā, kur atklājās jau pieminētais pelēkais kultūrlānis, 500 m² lielā platībā atrada 25 senlietas un 742 lauskas, turklāt daudzas no tām bija sīkas. So samērā niecīgo keramikas skaitu grūti izskaidrot ar aplūkojamā apmetnes rajona vāju apdzīvotību — celtniecības pēdas te taču tika konstatētas. Rodas iespaids, ka senatnē šī jau pamestā apmetnes daļa arta, tāpēc māla lauskas sabirzušas, bet kultūrlānis ieguvis viendabīgu raksturu.

Zemes apstrādes rīki Kerkūzu apmetnē nav atrasti. Tomēr, ņemot vērā, ka netālajās Slobodas³⁰ un Indricas³¹ apmetnēs A. Zariņas izrakumos fiksētas uz agro dzelzes laikmetu attiecināmas arkla vagu pēdas, nav pamata apšaubīt arkla izmantošanu arī Kerkūzos. Netieši to apstiprina Kerkūzu apmetnē atrastie darbarīki labības novākšanai — divi dzelzs sirpji un līkais nazis (6. att.: 16, 17, 30). Kā liecina dažādu Eiropas zemju arheoloģiskais un etnogrāfiskais materiāls, akmens, bronzas un dzelzs sirpjus lietojušas tikai tās tautas, kam jau bijusi pazīstama arkla zemkopība.³²

Graudu malšanai lietoja abrocīgos graudberžus. Kerkūzu apmetnē atrasts viens šāds akmens, kā arī viens muldasveida apakšējais graudberzis (11. att.: 10, 11). Lodveida graudberži, kas turami vienā rokā un kādi atrasti daudzos agrajos pilskalnos, Kerkūzu apmetnei nav raksturīgi.³³ Kerkūzu apmetnē atrasti 33 akmens darbarīki (neskaitot cirvjus un kaltus, kā arī kramus), to funkcijas šķiet visai daudzveidīgas. Beržamakmeņiem (pavisam 15) izmantoti neregulāras formas, apmēram dūres lieluma laukakmeņi. Lietošanas gaitā darba pēdas izveidojušās uz šo akmeņu šaurākajiem galiem vai dabiski noapaļotajām šķautnēm, parasti vienā divās, retāk trīs četrās vietās (11. att.: 5—9). Šo akmeņu virsmas lielākā daļa saglabājusi dabisko faktūru. Spriežot pēc darba virsmas īpatnībām, beržamakmeņu lielākā daļa izmantota dažādu vielu (minerālu) smalcināšanai līdzīgi āmuriem. Galodām un slīpējamiem akmeņiem (pavisam 9) izmantoti smalkas struktūras ieplakani akmeņi, retāk smilšakmeņi, kam darba procesā viena — parasti šaurākā mala noslīpējusies plakana (11. att.: 2—4). Uz 9 akmeņiem konstatēja gan galodām un slīpējamiem akmeņiem, gan beržamakmeņiem raksturīgās darba pēdas (11. att.: 1).

IV—VI izrakumu laukuma rietumu daļā atrada ap 270 dzelzs sārņu gabalu. Īpaši daudz to bija V laukumā. Tur atrada ap 70 izdeguša māla gabalu. Daudzi no tiem bija ar karstumā izveidojušos stiklveida glazūru. Nekur citur apmetnē ne dzelzs sārņi, ne izdeguša māla gabali tādā daudzumā netika atrasti. Šie atradumi nepārprotami nāk no kādas dzelzs ieguves krāsns.

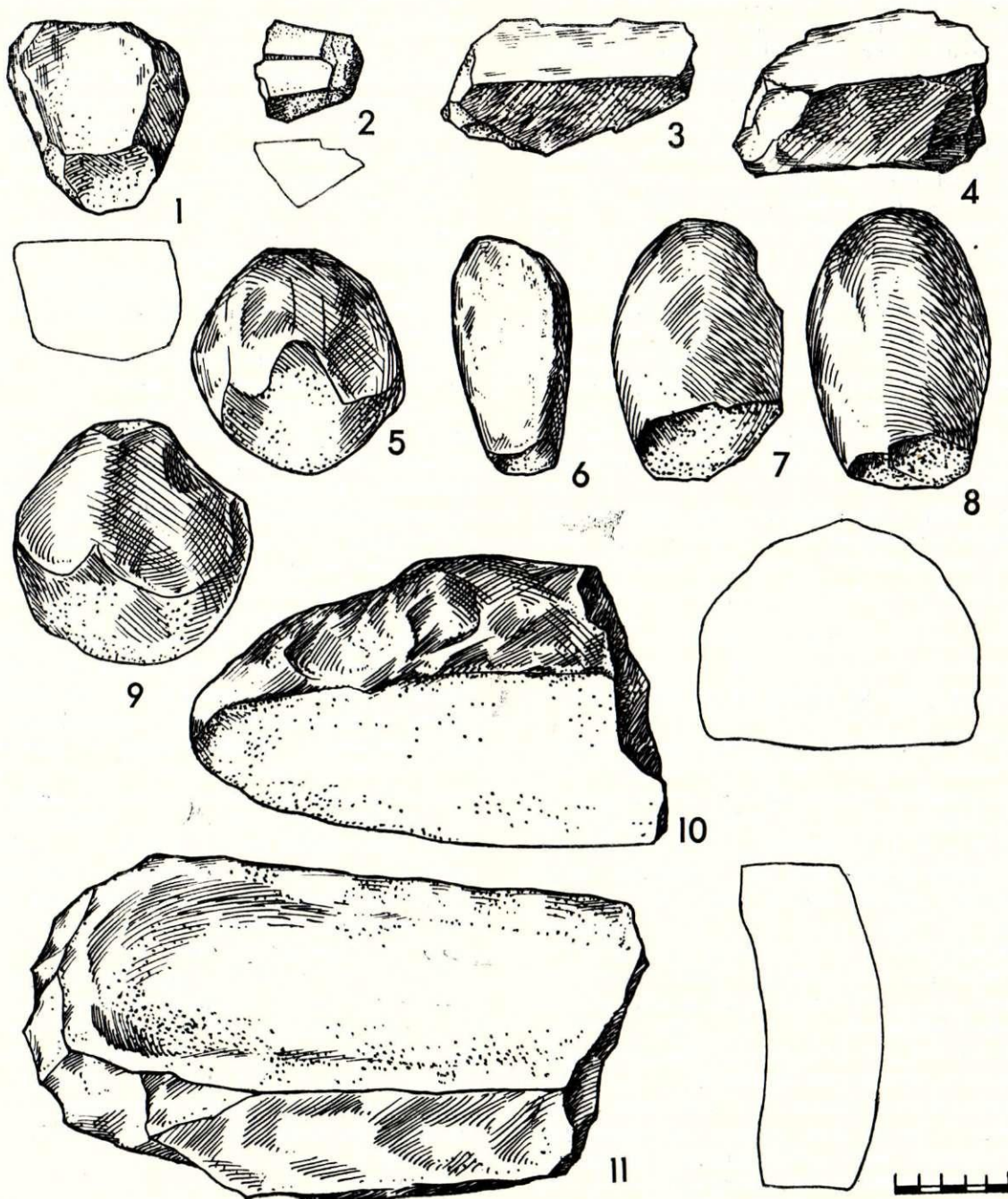
Arheoloģiskais materiāls sniedz norādījumus arī par bronzas apstrādi. Pašu bronzas priekšmetu atrasts maz — tikai daži neizteiksmīgi fragmenti (6. att.: 24, 25). Atrasti arī astoņu māla tīģeļu frag-

menti. Tiem bijusi cilindriska vai bumbierveida forma (6. att.: 27). Trīs atrastie lejamveidņu fragmenti bija pārāk sīki, lai noteiktu, kādi priekšmeti veidnēs atlieti. Trīs vērējamo vārpstu māla skriemeļu fragmenti (6. att.: 26) liecina, ka apmetnes iedzīvotājiem šī mājamatniecības nozare ir bijusi pazīstama.

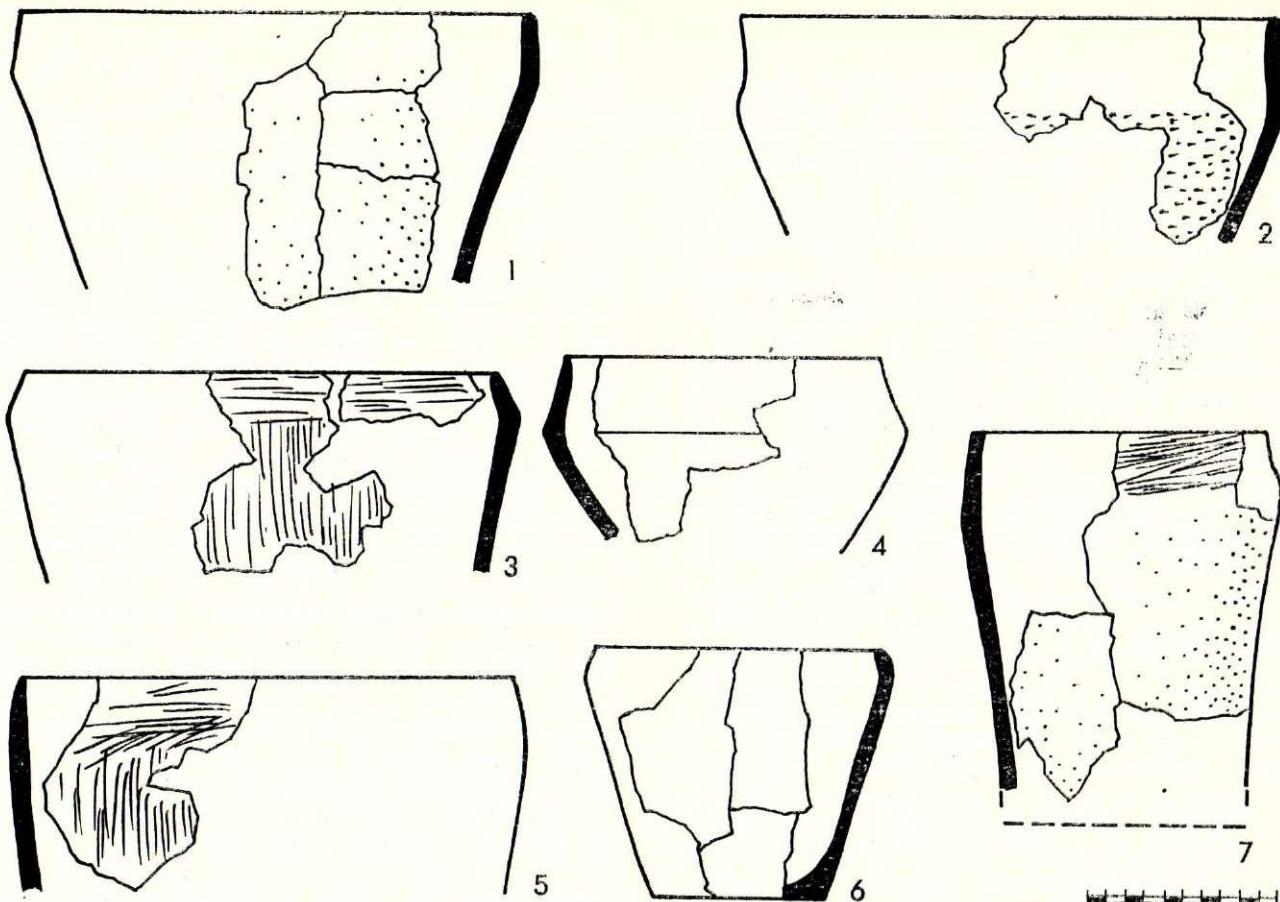
Kerkūzu apmetnē iegūts bagāts keramikas materiāls (12. att.). No 13885 trauku lauskām 4476 bija sīkas drumstalas, bet 491 — trauku dibena fragments. Pārējos 8918 fragmentus var sadalīt šādi: 4600 (51,6%) vienību attiecināms uz gludo, 415 (4,7%) uz gludināto, 3674 (41,2%) uz švikāto, bet 229 (2,5%) uz tekstilo keramiku.

Lai noskaidrotu keramikas veidmasas sastāva īpatnības, ar binokulāro mikroskopu analizēja 61 māla podu. IZRĀDĪJAS, ka gludās un švikātās keramikas

trauku veidmasa gatavota, izmantojot lielākoties vienas šķirnes mālu. Tikai sešos gadījumos pievienots vēl otras šķirnes māls. Pēc mālam pievienoto komponentu rakstura veidmasas sagatavošanā var nodalīt divas tradīcijas. Vienu no tām raksturo veidmasas, kas gatavotas pēc t. s. vienkāršās receptes: tīram mālam pievienots tikai viens komponents — vidēji un rupji zvirgzdi. Otrai tradīcijai atbilstošās veidmasas gatavotas pēc jauktas receptes: mālam bez zvirgzdiem pievienoti arī organiskie materiāli (šīnī gadījumā — lopu mēsli). Salīdzinot keramiku no objektiem, kuri datējami ar 1. g. t. p. m. ē. pēdējo ceturksni — m. ē. sākumu, ar keramiku no celtņu vietām, kas datējamās ar 1. g. t. otro ceturksni, konstatējams, ka gan vienā, gan otrā gadījumā trauki gatavoti no abu recepšu veidmasām. VĒROJAMS, ka

11. att. Akmens priekšmeti.
1, 5-11 — beržamakmeņi, 2-4 — galodas.

12. att. Māla trauku rekonstrukcijas.

1 — gludā keramika, 2 — tekstilā keramika, 3, 5—7 — švikātā keramika, 4 — gludinātā keramika.

laika gaitā nedaudz pieaudzis pēc jauktās receptes gatavotās veidmasas lietojums, attiecīgi samazinoties tīrās receptes veidmasas izmantošanai (3. un 4. tab.). Salīdzinājumam atzīmējams, ka vēlā bronzas laikmeta švikātā keramika (piem., Dievukalnā, Madalānu pilskalnā u. c.) pārsvarā gatavota no veidmasas, kuras sastāvā ir tikai māls un zvirgzdi. Stāvoklis mainījās pēdējos gadsimtos p. m. ē., un Kerkūzu apmetnes keramika jau demonstrē situāciju, kad dominējošās kļuvušas jauktās receptes, turklāt pēdējo tālākas nostiprināšanās tendence jūtama arī vēl m. ē. 1. g. t. pirmajā pusē.

Tika fiksēta arī zvirgzdu koncentrācija mālā. Pievienoto zvirgzdu un māla proporcijas svārstās no 1:3, 1:4 līdz 1:7, 1:8 (viens tilpuma daļa zvirgzdu uz 3—8 tilpuma daļām māla). Kā redzams 3. un

3. tabula

Švikātās keramikas veidmasas sastāvs Kerkūzu apmetnē

Zvirgzdu koncentrācija	1. g. t. p. m. ē. pēdējais cet. — mūsu ēras sākums			Mūsu ēras 1. g. t. otrais cet.		
	māls+zvirgzdi	māls+zvirgzdi+organika	kopā	māls+zvirgzdi	māls+zvirgzdi+organika	kopā
1:3, 1:4	6	3	9	2	3	5
1:5, 1:6	2	8	10	2	11	13
1:7, 1:8	—	1	1	—	—	—
Kopā	8	12	20	4	14	18

4. tabula

Gludās keramikas veidmasas sastāvs Kerkūzu apmetnē

Zvirgzdu koncentrācija	1. g. t. p. m. ē. pēdējais cet. — mūsu ēras sākums			Mūsu ēras 1. g. t. otrais cet.		
	māls+zvirgzdi	māls+zvirgzdi+organika	kopā	māls+zvirgzdi	māls+zvirgzdi+organika	kopā
1:3, 1:4	—	1	1	2	4	6
1:5, 1:6	3	5	8	2	4	6
1:7, 1:8	—	—	—	1	1	2
Kopā	3	6	9	5	9	14

4. tabulā, Kerkūzu keramikai raksturīgi divi zvirgzdu koncentrācijas līmeņi — ar lielāku (1:3, 1:4) un mazāku (1:5, 1:6) zvirgzdu koncentrāciju. Daudz retāk sastopama keramika, kur zvirgzdu daudzums attiecībā pret mālu ir 1:7 vai 1:8. Abi dominējošie zvirgzdu koncentrācijas līmeņi sastopami kā agrākajā, tā arī vēlākajā Kerkūzu apmetnes švikātajā un gludajā keramikā. Veidmasa ar lielāku zvirgzdu īpatsvaru vairāk raksturīga agrākai keramikai. Laika gaitā šādas keramikas daudzums samazinājās, bet pieauga keramika ar zvirgzdu koncentrāciju 1:5 un 1:6 (3. tab.), turklāt šī tendence vairāk izpaudās veidmasā, kas gatavota pēc jauktās receptes.

Novērtējot švikātās un gludās keramikas analīžu rezultātus kopumā, var secināt, ka Kerkūzu apmet-

nes galvenā apdzīvotības posma sākumā veidmasu sagatavošanā dominē divas tradīcijas. Saskaņā ar vienu no tām veidmasu gatavoja, mālam piejaucot zvirgzdus koncentrācijā 1:3 vai 1:4. Pēc otras tradīcijas, mālam piejauca ne vien zvirgzdus, bet arī lopu mēslus, turklāt zvirgzdu koncentrācija mālā bija mazāka — 1:5, 1:6. Pirmā tradīcija vairāk raksturīga dienvidaustrumu Latvijas vēlā bronzas laikmeta keramikai, turpretim otrās tradīcijas ziedu laiks ir agrais dzelzs laikmets. Jāpiebilst, ka šajā teritorijā ne bronzas, ne agrā dzelzs laikmeta pieminekļos līdz šim nav konstatēta keramika tikai ar vienas tradīcijas pazīmēm — tās abas sastopamas kopā, tikai ar atšķirīgu intensitāti, kas atkarīga no pieminekļu hronoloģijas. Kā liecina etnogrāfiskie novērojumi, tad podniecības tradīcijas, te jāmin arī veidmasas sagatavošana, tika nodotas pa radniecības līniju no paaudzes uz paaudzi tiešu kontaktu ceļā, kas arī noleca šo tradīciju konservatīvismu.³⁴ Darbojoties šādam keramikas tradīciju pārmantošanas mehānismam, pirmsamatniecības laikmeta keramika ilgstoši saglabājās bez pārmaiņām. No otras puses, straujās keramikas tehnoloģisko tradīciju pārmaiņas, dažādošanās notika, ieplūstot jauniem iedzīvotājiem.³⁵ Kerkūzu švikātajā keramikā atspoguļojas situācija, ka jaunās veidmasas tradīcijas ieviešanās jau ir noticis fakts, respektīvi, tas noticis kaut kad agrāk. Laika posmā no 1. g. t. p. m. ē. pēdējā ceturksnā līdz m. ē. 1. g. t. vidum ārējie impulsi keramikas attīstību būtiski neietekmēja. Abu tradīciju nesējiem ilgstoši dzīvojot kopā, uzturot radniecīgus kontaktus starp kopienām (piemēram, eksogāmās laulības), notika arī abu tradīciju zināma difūzija. Rezultātā Kerkūzu keramikā sastopamas veidmasas, kurās atspoguļojas gan senākajai tradīcijai raksturīgā zvirgzdu koncentrācija, gan vēlāk dominējošai tradīcijai raksturīgais organikas piejaukums. Salīdzinot 2. tabulas datus, redzams, ka 1. g. t. p. m. ē. pēdējā ceturksnī no 20 švikātās keramikas traukiem tikai seši izgatavoti no vecās veidmasas. Pārējie 14 podi atspoguļo vai nu tikai jaunās veidmasas tradīciju, vai arī abu tradīciju «hibrīdu». 18 švikātajiem podiem, kas attiecas uz 1. g. t. otro ceturksni, šī attiecība jau ir 2:16 par labu jaunās tradīcijas veidmasai (pēdējai pieskaitīti arī «hibrīda» veidmasas trauki).

Keramikas materiāls tomēr apstiprina ārējo impulsu klātesamību apmetnes pastāvēšanas galvenajā posmā. Par tiem liecina jaunu keramikas tipu parādīšanās 1. g. t. pirmajā pusē. Vienu no šiem tiptiem raksturo tekstilā keramika (12. att.: 2). Šī keramika nebija sastopama celtņu vietās, kas attiecas uz 1. g. t. p. m. ē. pēdējo ceturksni un m. ē. sākumu (izņemot 2. celtni, kur atrada vienu tekstilo lausku). Taču šī keramika atrasta celtņu rajonos (2. un 3.), kas datēti ar 2.—5. gs. (1. tab.). Tekstilā keramika Kerkūzu apmetnē atrasta nelielā skaitā, tomēr tās parādīšanos nevar uzskatīt par nejaušību. Šīs keramikas galvenais areāls agrajā dzelzs laikmetā bija Ziemeļlat-

vija, kur mūsu ēras pirmajos gadsimtos tā izvirzījās par galveno keramikas tipu.³⁶ Šis process kā tendence atspoguļojas arī Kerkūzu apmetnes keramikā un liecina par sakariem ziemeļu virzienā.

Aptuveni vienā laikā ar tekstilo keramiku Kerkūzos izplatījās arī gludinātā keramika, kurai raksturīgi tikai K formas trauki (12. att.: 4). No pārējās keramikas tā atšķiras ar smalku veidmasu. Tā gatavota pēc jauktas receptes, mālam pievienojot organikas komponentus, smalkus zvirgzdus un smiltis. Trauku virsma pirms apdedzināšanas dažkārt slīpēta. No kurienes Kerkūzos ienākusi šī tradīcija, nav droši pasakāms. Atšķirībā no tekstilās un švikātās keramikas gludinātajai nav striktas ģeogrāfiskās piesaistes — tā sastopama daudzās arheoloģiskās kultūrās jau kopš akmens laikmeta. Neizslēdzot arī dienvidu sakaru lomu, nevar noraidīt iespēju, ka gludinātā keramika Kerkūzos izplatījās kopā ar tekstilo. Kā zināms, Ziemeļlatvijā tekstilā keramika parasti sastopama kopā ar gludināto un spodrināto.

Nobeidzot Kerkūzu apmetnes keramikas apskatu, vēl jāaplūko švikātās un gludās keramikas attiecības. Kā tas minēts iepriekš, gludā keramika kopumā veido vislielāko grupu. Tomēr, kā to rāda 1. tabulas dati, tās daudzums dažādos objektos, respektīvi, dažādos laika posmos, ir mainījies. Agrākajā periodā gludā keramika bija tikai ap 30%, bet pārējā bija švikātā. Turpretim apmetnes beigu periodā abu tipu keramikas attiecības bija mainījušās uz pretējo. Abas — gludās un švikātās — keramikas izgatavošanas tradīcijas pastāvēja blakus un bija cieši saistītas. Rezultātā dažkārt radās podi (sk. 12. att.: 7), kam kaklu klāj švikājums, bet sāni ir gludi, un tādēļ pēc virsmas apdares tos grūti pieskaitīt vienai noteiktai grupai. Kerkūzu apmetni var pieskaitīt vēlajiem švikātās keramikas kultūras pieminekļiem. Apmetnes materiāls savā agrākajā posmā atspoguļo švikātās keramikas uzplaukumu, bet beigu posmā — tās pakāpenisku izzušanu un gludās keramikas plašu ieviešanos. Svarīgi atzīmēt, ka Kerkūzu apmetnei radniecīgajos pieminekļos Austrumlietuvā, izzūdot švikātajai keramikai un izplatoties gludajai, līdztekus ieviešas arī jauns keramikas tips — apmetā. Turpretim Kerkūzos švikātās keramikas izzušana nav saistīta ar apmetās ieviešanos — apmetnē nav atrasta neviena apmetās keramikas lauska. Acīmredzot kultūras attīstība Austrumlietuvā un dienvidaustrumu Latvijā šajā laikā sāk iet atšķirīgus ceļus.

Kerkūzu apmetnes iedzīvotāju etniskās piederības jautājuma risinājumā svarīga nozīme ir faktam, ka apmetne ir švikātās keramikas kultūras piemineklis. Šīs kultūras ciltis gandrīz visi pētnieki saista ar baltiem. Turklāt zīmīgs ir apmetnei garām plūstošās upītes nosaukums — Saltepeka. Tas ir baltu izcelsmes hidronīms ar daudzām paralēlēm latviešu, bet it īpaši leišu valodā (latv. 'salts', 'Saltupe'; liet. 'šalti' — salt, 'Saltoja', 'Saltupis' utt.³⁷).

PARINDES

¹ Apmetni atklāja 1972. gadā J. Graudona vadītās ZA Vēstures institūta arheoloģijas pieminekļu apzināšanas ekspedīcijas A. Zariņas grupa; sk. Graudonis J. Daugavpils HES zonas arheoloģisko pieminekļu apzināšana 1972. gadā // Mat. 1972. — R., 1973. — 43. lpp.

² Vaskis A. Arheoloģiskie izrakumi Kaplavā un Kerkūzos // Mat. 1984. un 1985. — R., 1986. — 126.—129. lpp.; Vaskis A. Arheoloģiskie izrakumi Kerkūzos // Mat. 1986. un 1987. — R.,

1988. — 145.—151. lpp.; Васкис А. Раскопки у хутора Керкузы // АО 1985. — М., 1987. — С. 494—495.

³ Граудонис Я. Латвия в эпоху поздней бронзы и раннего железа. — Рига, 1967. — С. 99, табл. XX:14; LA. — 83. lpp., 20. tab.:1.

⁴ Васкис А. Ранний комплекс керамики укрепленного поселения Брикули // ИЛАН. — 1982. — № 9. — Рис. 2:2, 3.

- ⁵ Jaanusson H. Hallunda. A study of pottery from a Late Bronze Age settlement in Central Sweden. — Stockholm, 1981. — P. 28, fig. 9: 7.
- ⁶ Grigalavičiene E. Neveriškes piliakalnis // Lietuvos archeologija. Ankstvieji šiaurės rytu Lietuvos piliakalniai. — Vilnius, 1986. — T. 5. — P. 83, pav. 29.
- ⁷ Шмидехельм М. Х. Археологические памятники периода разложения родового строя на северо-востоке Эстонии (V в. до н. э.—V в. н. э.). — Таллин, 1955. — С. 57, 58, рис. 10:9; Salo U. Die Frühromische Zeit in Finland // SMYA 67. — Helsinki, 1968. — Taf. 25: 8; 26: 7.
- ⁸ Celtniecības pieminekļi. 1. sēj.: Tautas celtniecības pieminekļi Rēzeknes un Ludzas apriņķī / Sakārt. K. Andermanis. — R., 1933. — 136. att.; Ārends P. Arhaiskie elementi mūsu etnogrāfiskā celtniecībā // SM. — 1938. — Nr. 2. — 152. lpp.
- ⁹ Граудонис Я. Латвия в эпоху... — Табл. XXI: 8.
- ¹⁰ Шмидехельм М. Х. Археологические памятники... — С. 38—40, рис. 9: 3; Jaanits L., Laul S., Lõugas V., Tõnisson E. Eesti esiajalugu. — Tallinn, 1982. — Lk. 186, joon. 123: 4.
- ¹¹ Okulicz J. Pradzieje ziem pruskich od późnego paleolitu do VII w. p. e. — Wrocław etc., 1973. — Rys. 156: b.
- ¹² Третьяков П. Н. Древние городища Смоленщины // Третьяков П. Н., Шмидт Е. А. Древние городища Смоленщины. — М.; Л., 1963. — С. 91, рис. 44:8; 9.
- ¹³ Lõugas V. Über die Typologie und Chronologie der ältesten Hirtenstabnadeln des Ostbaltikums // Suomen Museo 78. — Helsinki, 1971. — S. 21, 22, Abb. 1: 1.
- ¹⁴ Monētas noteica V. Brabičs Valsts Ermitāžā Sanktpēterburgā.
- ¹⁵ Шноре Э. Д. Асотское городище. — Рига, 1961. — С. 15, табл. II:4.
- ¹⁶ Daiga J. Dzelzs ieguves krāsnis Sēlpils Spietiņu apmetnē // AE. — R., 1964. — 6. laid. — 28. lpp., 7. att.: 2.
- ¹⁷ Шмидехельм М. Х. Археологические памятники... — С. 54, рис. 10: 3; Lõugas V. Über die Typologie... — S. 26, Abb. 1: 3—5.
- ¹⁸ Stubavs A. Ķentes pilskaļns un apmetne. — R., 1976. — 36. lpp., 31. att.
- ¹⁹ Graudonis J. Mūkukalna depozīti // AE. — R., 1964. — 6. laid. — 82. lpp., 9. att.: 1012, 1001.
- ²⁰ Амброз А. К. Фибулы юга Европейской части СССР // Археология СССР. Свод археологических источников. Вып. Д I — 30. — М., 1966. — С. 58, 59, рис. 3, табл. II:4, 5.
- ²¹ Okulicz J. Pradzieje ziem pruskich.. — Rys. 190: e, 203: e.
- ²² Snore E. Celtniecības liecības Kivtu apmetnē // AE. — R., 1978. — 12. laid. — 60. lpp., 19. att.: 51.
- ²³ Смирнов К. А. Дьяковская культура (материальная культура городищ междуречья Оки и Волги) // Дьяковская культура. — М., 1974. — С. 60.
- ²⁴ Долуханов П. М. Природа и процессы расселения на Северо-Западе // Археология и история Пскова и Псковской земли. Тез. докл. научно-практ. конф. — Псков, 1984. — С. 29.
- ²⁵ Labības graudus noteica biol. zin. kand. A. Rasiņš.
- ²⁶ Rasiņš A., Tauriņa M. Pārskats par Latvijas PSR arheoloģiskajos izrakumos konstatētajām kultūraugu un nezāļu sēklām // AE. — R., 1983. — 14. laid. — 154. lpp.
- ²⁷ Rasiņš A., Tauriņa M. Kultūraugu un nezāļu vēsture Latvijas PSR teritorijā no 15. gs. p. m. ē. līdz mūsu ēras 15. gs. // RT 1967. — R., 1968. — 33. lpp.
- ²⁸ Turpat.
- ²⁹ Vēl 19. gs. otrajā pusē A. Bilenšteins Jaunpiebalgā sastapījis kādu 30 gabalos iedalītu saimniecību. Katru gadu apstrādāts no jauna viens gabals, kamēr nolietotais atstāts atmatā, lai to pēc gadiem 25 atkal no jauna uzplēstu. Sk.: Pāvuliņa K. Lūdums // Senatne. — 1929. — Nr. 1. — 15. lpp.
- ³⁰ Zariņa A. Izrakumi Slobodas apmetnē // Mat. 1986. un 1987. — R., 1988. — 162.—165. lpp.
- ³¹ Zariņa A. Izrakumi Indricā // Mat. 1982. un 1983. — R., 1984. — 122. lpp.
- ³² Краснов Ю. А. Раннее земледелие и животноводство в лесной полосе Восточной Европы, II тысячелетие до н. э. — первая половина I тысячелетия н. э. — М., 1971. — С. 41.
- ³³ Sal. Граудонис Я. Я. Латвия в эпоху... — Табл. III:6, 7.
- ³⁴ Бобринский А. А. Гончарство Восточной Европы: Источники и методы изучения. — М., 1978. — С. 242.
- ³⁵ Turpat. — 243. lpp.
- ³⁶ Васкс А. О поздней текстильной керамике восточной Латвии // Археология и история Пскова и Псковской земли. Тез. докл. научно-практ. предстоящей конф. — Псков, 1987. — С. 78—80.
- ³⁷ Vanagas A. Lietuviu hidronimu etimologinis žodinas. — Vilnius, 1981. — P. 325.

A. Vasks

KERKŪZI, EINE SIEDLUNG DER ÄLTEREN EISENZEIT

Zusammenfassung

Die Siedlung Kerkūzi ist im Rayon Daugavpils, Dorf Saliena, auf einer hochgelegenen Auenwiese des linken Ufers der Daugava, 200 m vom Fluß entfernt gelegen. Im Süden grenzt die Siedlung an eine vom Fluß Saltepka gebildete Schlucht. Das Bodendenkmal ist 0,7 ha groß und wird beackert. Die Kulturschicht ist 0,3 m und im westlichen Teil, wo die meisten Bautenreste festgestellt wurden, bis zu 0,6 m stark. In den Jahren 1985—1987 wurden bei Ausgrabungen auf einer Fläche von 2310 m² (Abb. 1, 2), die von einer Expedition des Historischen Instituts der Akademie der Wissenschaften der Lettlands durchgeführt wurden, Reste von Bauten dreierlei Typs (Abb. 3) aufgedeckt. Pfostenbauten, von denen eine eine Grundfläche von 4×4 m hatte (Abb. 4: 1; 5), gehörten der ältesten Siedlungsperiode an, die durch steinerne Schaftäxte und Dechseln (Abb. 6: 1—5) in die jüngere Bronzezeit datiert wird. Die Wohnstätten wurden durch steinerne Herde beheizt. Aus der Hauptsiedlungsperiode (letztes Viertel des 1. Jahrht. v. u. Z. — Mitte des 1. Jahrht. u. Z.) stammen 0,2 bis 0,45 m in den Mutterboden eingetiefte

Bauten von ovaler oder abgerundet viereckiger Form, deren Grundflächen 3,5×4,5 m, 3×3 m, auch 2,6×2,6 m betragen (Abb. 4: 5, 6). Überreste von Blockbauten waren an drei Stellen konzentriert, die als kohlenhaltige schwarze, mit angebrannten Steinen durchsetzte, etwa 10×10 m große Abschnitte der Kulturschicht (Abb. 4: 7; 8: 1, 2) zu erkennen waren. Die Abstände zwischen ihnen betragen etwa 15 m (Abb. 3: 5). Die Gebäude selbst waren 4×4 m, 4×5 m, 5×5 m groß. In der ältesten von ihnen, die in das letzte Viertel des 1. Jahrht. v. u. Z. datiert werden, wurden flache Gruben mit steinernen Herdstellen aufgedeckt. In den Bauten der ersten Hälfte des 1. Jahrht. u. Z. waren die Herdsohlen mit angebrannten Steinen oder Sand bedeckt (Abb. 7, 9). Außer steinernen Herden gab es auch Herdstellen mit Lehmefassungen. Die Siedlung war von einem Pfahlzaun (Abb. 3: 6; 6: 5, 6) umgeben, der eine Fläche von 2500—3000 m² umfaßte.

Die Zeitsetzung sowohl einzelner Bauten als auch der Hauptsiedlungsperiode stützt sich auf eine Reihe von Funden. Eine eiserne Ahle (Abb. 6: 18), eine

Schmucknadel (Abb. 6: 10), ein Messer mit geschwungenem Rücken (Abb. 6: 30) gehören in das letzte Viertel des 1. Jahrt. v. u. Z. In das 2. bis 4. Jh. u. Z. werden hirtensstabförmige Nadeln (Abb. 6: 11, 12, 14), in das 3.—4. Jh. eine Armbrustfibel mit umgeschlagenem Fuß (Abb. 6: 22) datiert. Es wurden auch zwei römische Münzen aus der Zeit des Alexander Severus (222—235) und Caracallas (211—217) sowie eine Sichel (Abb. 6: 17) aus späterer Zeit

gefunden, die in das 6. Jh. datiert wird. Bei der ältesten Tonware ist die Strichkeramik vorherrschend (Tab. 1, Abb. 12: 3, 5—7), später aber, seit dem zweiten Viertel des 1. Jahrt. u. Z., nimmt die glatte Keramik (Abb. 12: 1) überhand. Um diese Zeit tritt auch geglättete (Abb. 12: 4) und Textilkeramik (Abb. 12: 2) in Erscheinung.

Die Siedlung gehört dem Kulturkreis der Strichkeramik an.

VERZEICHNIS DER ABBILDUNGEN

Abb. 1. Lageplan der Siedlung Kerkūzi.

Abb. 2. Gesamtansicht der Siedlung von Nordwest.

Abb. 3. Gesamtplan der Grabungsabschnitte mit den wichtigsten Objekten.

Abb. 4. Bauobjekte.

Abb. 5. Ort eines Pfostenbaus im Grabungsabschnitt II.

Abb. 6. Fundstücke aus der Siedlung.

Abb. 7. Die Bautenstellen Nr. 9 und 10 in den Grabungsabschnitten VII und VIII.

Abb. 8. Bauobjekte.

Abb. 9. Dritter Bautenbezirk in den Grabungsabschnitten II und III.

Abb. 10. Wirtschaftsgrube («Kellergeschoß») im Grabungsabschnitt VII.

Abb. 11. Reibsteine, Stößel und Schleifsteine.

Abb. 12. Tongefäße (rekonstruiert).

JAUNSVIRLAUKAS VEDGU APMETNE

(VEDGU ARHEOLOĢISKO PIEMINEKĻU KOMPLEKSS)

Jelgavas raj. Jaunsvirlaukas pag. teritorijā (bij. Dālūžu, Vedgu, Buļļu, Pļavnieku, Baložu, Būmaņu, Kapkalnu, Ceplišu un Medņu māju zeme) tika ierīkots Dālūžu grants karjers (77 ha), kurā ietvērās Vedgu apmetne, Ciemaldes senkapi un Ciemaldes kulta pļava (1. att.). Tā kā karjera ekspluatācijas gaitā šie pieminekļi tiktu iznīcināti, to izpētes nolūkā 1975.—1977. gadā Zinātņu akadēmijas Vēstures institūta Vedgu arheoloģiskā ekspedīcija autora vadībā veica arheoloģiskos izrakumus.¹

Vedgu apmetni atklāja 1928. gadā, rokot granti. Tā situēta Lielupes kreisajā krastā, augstienē, kas paralēla upei. 1929. un 1931. gadā E. Šturms un 1937. gadā A. Karnups tur veica aizsardzības izrakumus.² Pēc viņu iegūtiem atradumiem dzīvesvieta datēta ar 1. g. t. p. m. ē. vai ar 1. g. t. p. m. ē. beigām un m. ē. 1. gadu tūkstoši.³

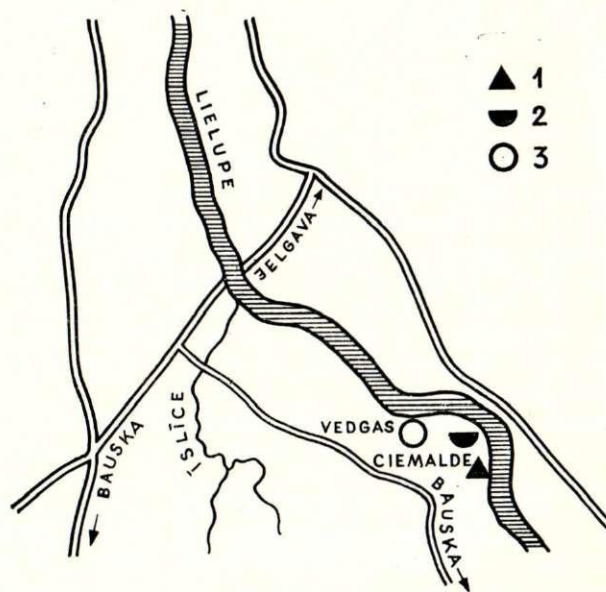
1929.—1937. gadā veikto aizsardzības izrakumu laikā izpētīja tikai nelielu pieminekļa daļu (2. att.: 1, 2). Grants ieguve turpinājās, un līdz 1975. gadam tika iznīcināta lielākā apmetnes daļa, īpaši augstākajā paugura pacēlumā, kur atradusies senās dzīvesvietas centrālā daļa, kas bijusi apdzīvota agrāk un arī intensīvāk. Vēl 1976. gadā Jelgavas 2. ceļu būves pārvaldes vadības neizpratnes dēļ tika nopostīta ap 2000 m² liela apmetnes platība. Tāpēc 1975.—1977. gadā arheoloģiskie izrakumi lielākā platībā notika pieminekļa perifērijā (2. att.: 6).

Izpētot astoņus (I—VIII) laukumus apmetnes austrumu daļā, trīs (IX—XI) dienvidu malā un trīs (XII—XIV) pārbaudes laukumus ap 200 m uz rietumiem no 1977. gada grants karjera rietumu gala, kopumā izpētīta 2700 m² liela platība. Visā apmetnes teritorijā kultūrslānis (2. att.: 4) intensīvi melns, pētītajā platībā tas iesniedzas 0,15—0,60 m, bet atsevišķās vietās pat līdz 1 m dziļumā. Zemi intensīvi apstrādājot, kultūrslānis bija stipri jaukts, tajā guva maz atradumu. Visos izpētītajos laukumos un tīrumos ārpus izrakumu laukumiem kā savrupatradumus ieguva tikai 99 senlietu uzskaites vienības, 970 māla trauku lausku, 2385 māla apmetumu* fragmentus (paņēmti 255 lielāki gabali). Zemesdarbu gaitā dzīv-

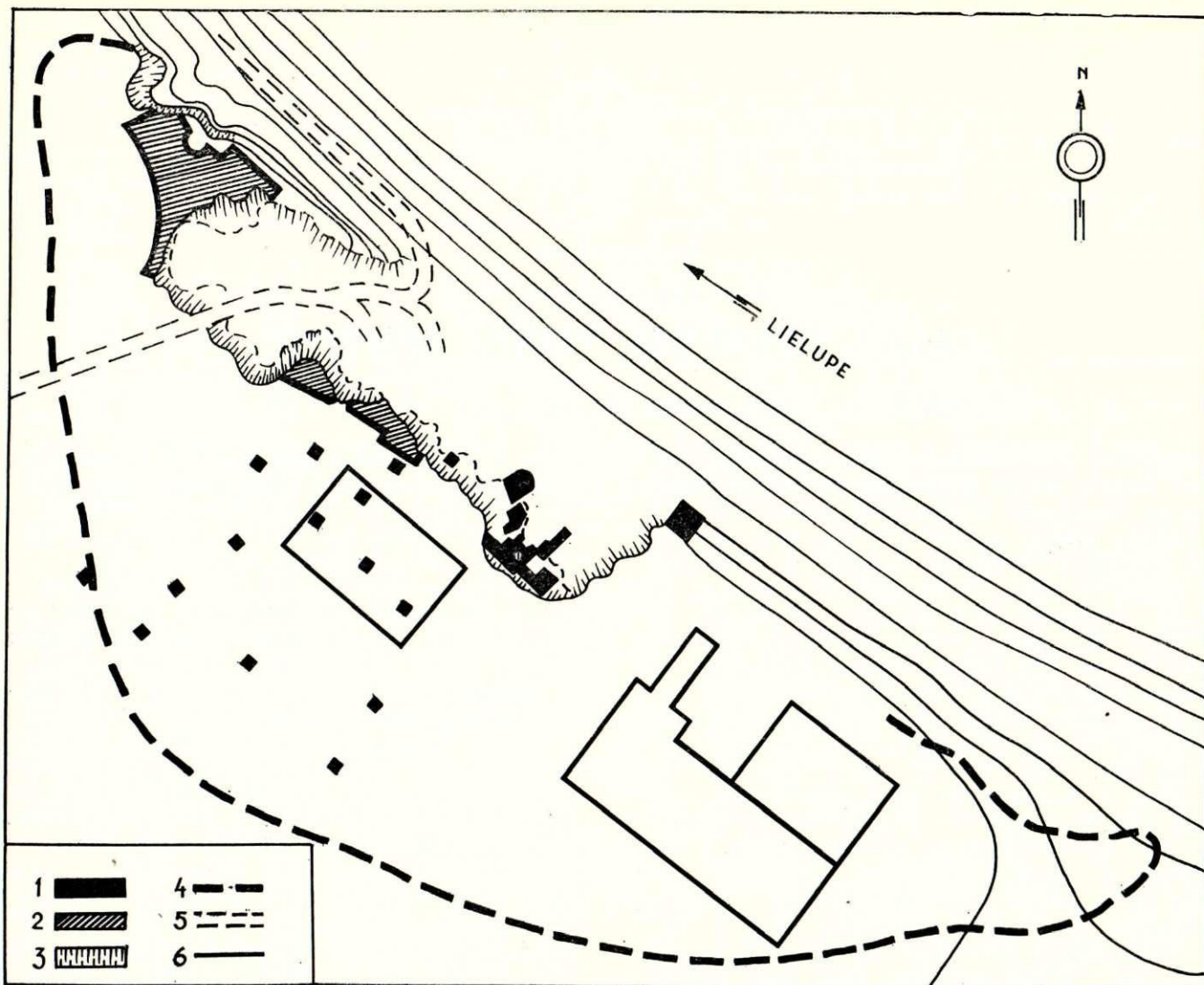
* Ar vārdu «apmetumi» apzīmēti gareniski, griezumā trīsstūrveida māla veidojumi, kas radušies, aizziežot spraugas starp baļķiem celtņu sienās. Šo veidojumu viena plakne gluda, līdzena. Tās virsmā saskatāmas vienīgi rievās, ko iespieduši pirksti virsmas gludināšanas gaitā. Pārējās divas plaknes ir ar ieliekumiem, kas atspoguļo ziedumam pieguļošo baļķu diametru. Tādējādi šie atradumi sniedz noteiktu informāciju par tālaika celtniecību.

nieku kauli salauzīti, tāpēc no 4160 atrastajiem noteikšanai paņēma tikai 2100 vienību. Kauli tika savākti visā teritorijā, kur konstatēja kultūrslāni. Izrakumu gaitā konstatēja tikai divu celtņu un 12 citu celtniecības objektu drošas vietas.

Lauksaimnieciski intensīvi izmantotajā laukā celtniecības paliekas bija saglabājušās ļoti vāji. Celtniecības objektu vietas iezīmējās tikai pēc aramkārtas norakšanas vai arī tad, ja to pamati bija iedziļināti gaišajā pamatzemē (3. att.). Tā, vienas celtnes vieta (6. objekts) iezīmējās V izrakumu laukumā pēc 3. kārtas norakšanas, kad bija noņemts ap 0,5 m biezs zemes slānis. Laukuma 37—40/e—h kvadrātos celtnes vietu norādīja ap 3,5×4,0 m liels četrstūra laukums, kurā atsedzās cieši noblīvētas zvīrgzdains grants klājums. Grants noblīvējums (4. att.) — pētītajā teritorijā nekur citur tāda nebija — uzlūkojams par te bijušas celtnes klonu. Noblīvējumu norokot, izrādījās, ka grants kārtā ir 0,05—0,12 m bieza, zem tās tūlīt seko gaiša pamatzeme. Grants slāni un arī zem tā nekādu atradumu nebija, bet izrakumu laukumā ap eventuālās celtnes vietu atrada samērā daudz māla apmetumu, arī dzīvnieku kaulu fragmentus un pat senlietas (spieķadatas un dzelzs

1. att. Arheoloģiskie pieminekļi Dālūžu grants karjerā.
1 — kulta pļava, 2 — lidzenie kapi, 3 — apmetne.

2. att. Vedgu apmetnes situācijas shēma.

1 — E. Sturma izrakumu vietas, 2 — A. Karnupa izrakumu vietas, 3 — rajons, kas izpostīts 1937. gadā, rokot granti, 4 — aptuvenas kultūrslāņa robežas, 5 — ceļš 1937. gadā, 6 — 1975.—1977. gada izrakumu rajona aptuvenas robežas.

ilenus — 12. att.: 2, 4, 14; vērpiamās vārpstas skriemeli — 11. att.: 4). Šie atradumi arī var liecināt par celtnes esamību. Celtnes platība, jādodomā, ap 20 m².

Citas celtnes vietu (10. objekts) VIII izrakumu laukuma 53—55/i—1 kvadrātā iezīmēja ap 2,5×4,0 m liels izdegušu un sadrupušu akmeņu klāsts (5. att.). Kā varēja vērot laukuma profilā, akmeņu klāsts turpinājies tālāk austrumu virzienā, taču postījumu dēļ to izsekot nevarēja. Akmeņu klāstu daļēji sedza deguma kārta. Klāsts un ar to saplūduši deguma kārta bija 0,07—0,18 m bieza. To noņemot, dziļāk atklājās gaiša pamatzeme. Atsegtajā celtnes daļā pavardu nekonstatēja. Tas, iespējams, atradies celtnes daļā ārpus izrakumu laukuma.

Labāk saglabājušos celtnes vietu 1931. gadā 16 m² lielajā IV izrakumu laukumīnā fikseja E. Šturms (6. att.). Ap 0,25 m dziļumā zem aramkārtas te konstatēts šķautņainu izdegušu akmeņu klāsts (0,15—0,20 m biezis), kas sedza visu izrakumu laukumu. Laukuma vienā stūrī atklājās 1,2 m diametrā liela pavarda vieta. Pavarda bedre no akmeņu klāsta virsmas iesniedzās 0,45 m dziļumā. Pavarda apakšu labi iezīmēja ap 0,05 m bieza ogļu kārta. Bedri pildīja

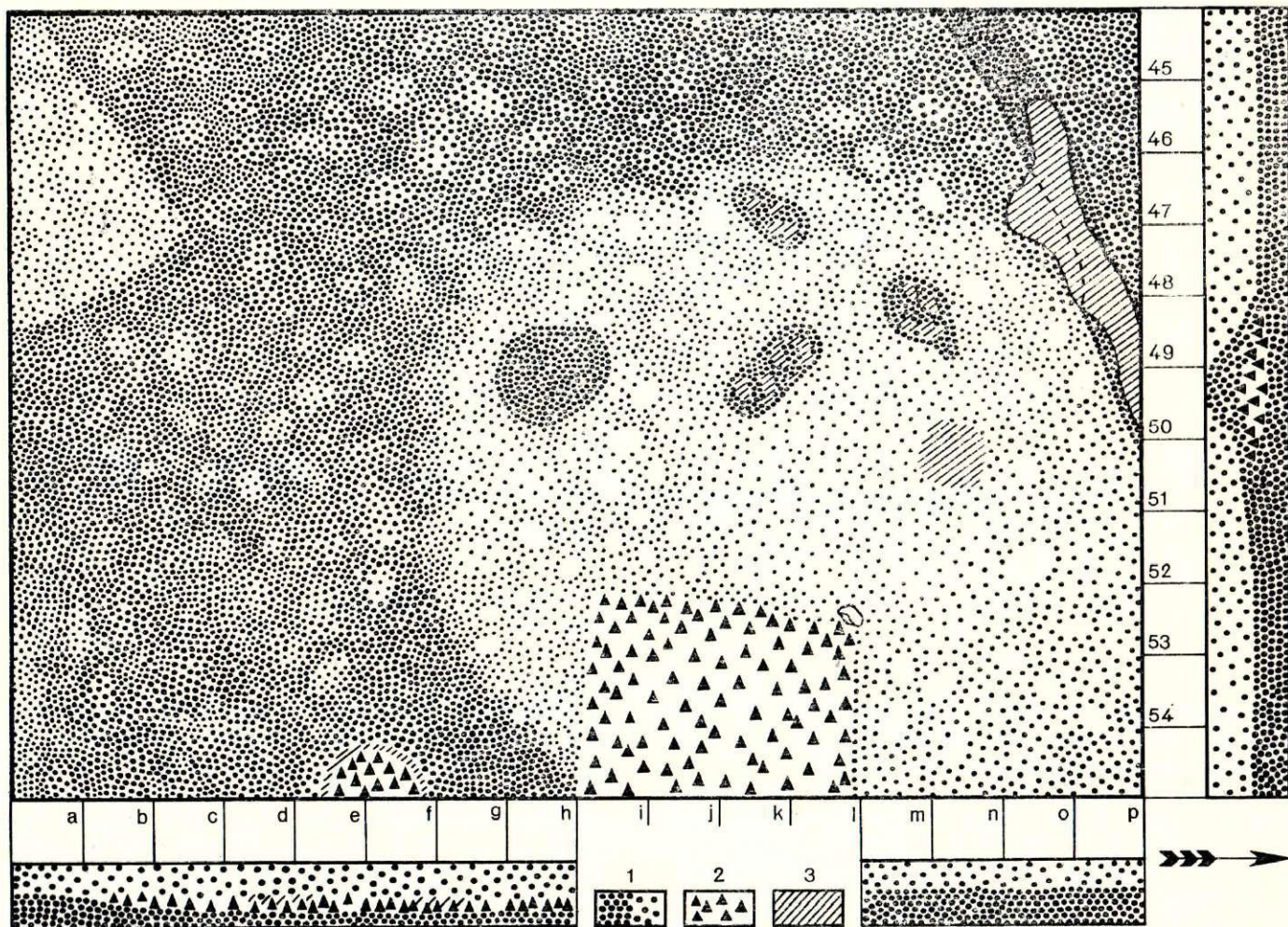
tumša zeme ar šķeltu degušu akmeņu, māla apmetumu un dzīvnieku kaulu piejaukumu. Pildījumā atrada arī sīku galodas gabaliņus. Celtnes rajonā kultūrslānī virs akmeņu klāsta un arī starp klāsta akmeņiem atrada māla trauku lauskas, māla apmetumu un dzīvnieku kaulu fragmentus. Blakus pavardam celtnes vietā atklājās 0,5 m dziļa, apaļa, Ø 0,27 m staba bedre. Otra bedre — griezumā sešstūrveida, Ø ap 0,30 m un 0,75 m dziļa — atradās celtnes pretējā pusē. Domājams, ka šie stabi balstījuši ēkas jumta konstrukciju. Arī šīs celtnes platība varēja būt ap 20 m².

Konstatētajās celtnes vietās ieguva maz liecību par ēku celtniecības paņēmieniem. Bet, tā kā šo celtnes vietās un arī citur pētītajā teritorijā netika uzietas staba bedres, kas varētu būt celtnes sienas veidojoši elementi, jāsecina, ka vismaz izpētītajā apmetnes daļā staba konstrukciju celtnes nav bijušas raksturīgas. Dominējušas guļbūves. Par to, šķiet, liecina arī lielais māla apmetumu (apziedumu) daudzums. Baļķiem pieguļošās vietas māla apziedumu ielikuma Ø ir 14—18 cm, tāpēc var pieņemt, ka ēku celtniecībā izmantoti tieši šāda diametra baļķi.

Ēku apkurei izmantoti tikai atklātie pavardi. Pavardu vietas norādīja intensīvi tumša, pat melna, vietām ogļaini pelnaina mītņu zeme un degušu akmeņu drumslas. Raksturīga pavarda vieta ap 0,4 m dziļumā atklājās III izrakumu laukumā pēc 2. kārtas norakšanas. To 14/c kvadrātā norādīja tumšākas krāsas pelnaina zeme, kurā rietumu—austrumu virzienā gulēja plienakmeņu virkne (7. att.). Pēc kultūrslāņa pilnīgas noņemšanas pavards reljefi iezīmējās 13—14/b—c kvadrātā ar intensīvi melnu, tomēr pelnainu zemi un degušu laukakmeņu drumslām. Bedres diametrs augšdaļā ap 1,10 m, dziļums pamatzemē līdz 0,9 m. Visā bedres pildījumā pelnaina, ogļaina zeme, laukakmeņu drumslas, tajā atrada arī vienu apmestās keramikas lausku. Pavarda bedres malas stāvas. Šī bedre atgādināja Daugavas lībiešu ciemos atsegtās «pārtikas bedres», bet degušie akmeņi un ogļaini pelnainās zemes pildījums liecināja par pavarda vietu.

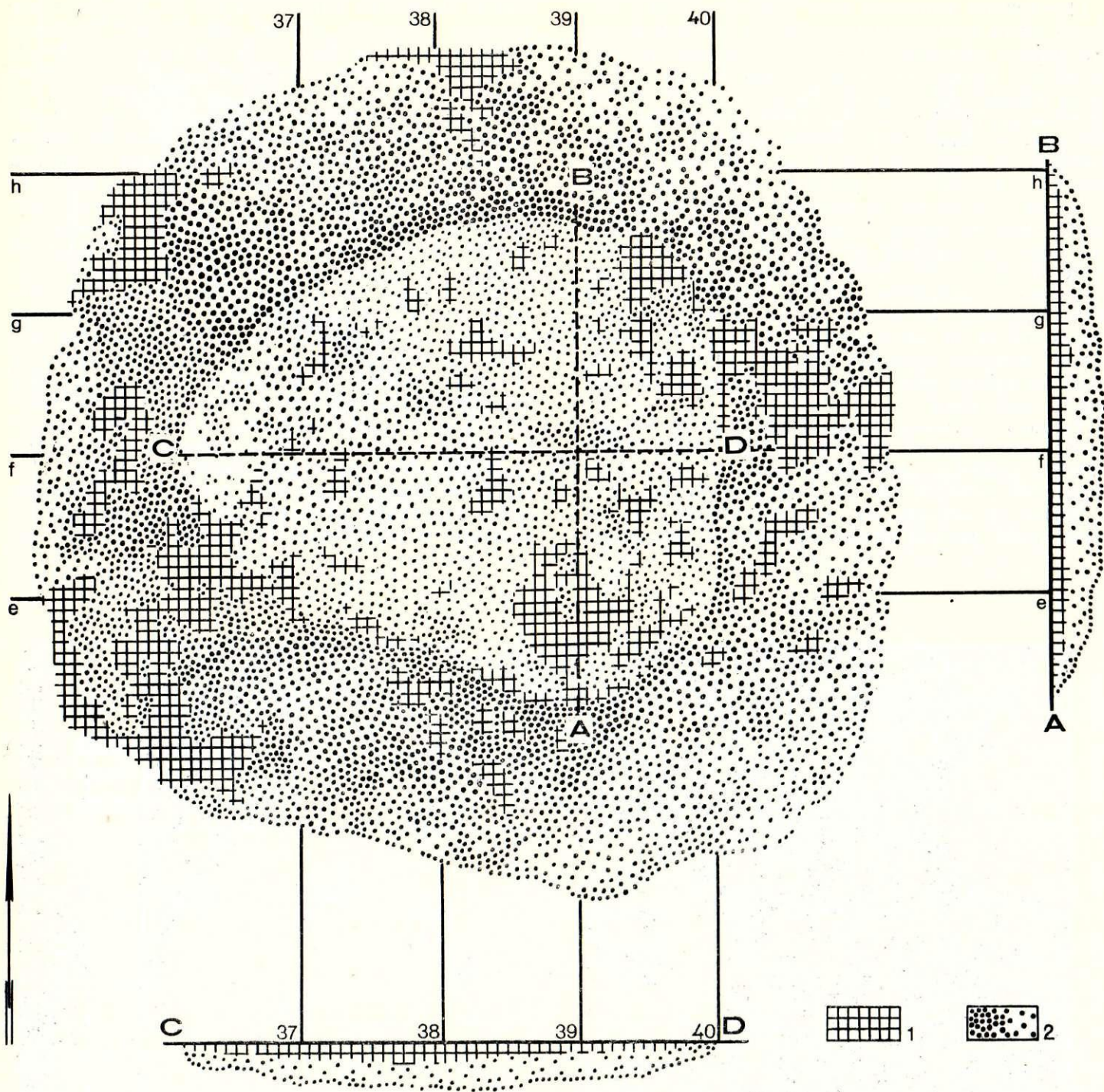
Turpat III izrakumu laukumā pēc 2. kārtas noņemšanas 13/e—f un 19—20/j—k kvadrātā degušu laukakmeņu drumslas un tumšāka pelnaina zeme norādīja citas pavardu (2. un 3. objekts) vietas. Pēc 3. kārtas noņemšanas tās vairs neiezīmējās. Tas liecina, ka šie pavardi piederējuši celtnēm, kas saistā-

mas ar augstākām kultūrslāņa kārtām. Minēto celtnu kontūras diemžēl uztvert neizdevās. Laukuma 11/m—n kvadrātā 0,60 m dziļumā tumša zeme un izdeguši dūres lieluma laukakmeņi norādīja vēl vienu pavarda vietu. Ap 1,0 m platā un 1,4 m garā pavarda bedre pamatzemē iesniedzās tikai 0,20 m, bet tās pildījumā atrada 64 laukakmeņus — olas līdz dūres lielumā — un dažas primitīvas apmestās keramikas lauskas. V izrakumu laukuma 39—40/d—f kvadrātā pēc 2. kārtas norakšanas 0,4 m dziļumā tumša mītņu zeme un raksturīgie izdegušie akmeņi iezīmēja sa-postītā pavarda vietu. Ap to atrastās māla trauku lauskas, māla apmetumi un dzīvnieku kaulu fragmenti liecināja par celtnes pastāvēšanu. Taču pavarda un celtnes kontūras kaut cik precīzi noteikt nevarēja. Zemes raksturs un izdegušie akmeņi iezīmēja pavardu vietas arī VI izrakumu laukuma 46—48/n—p (7. objekts) un 51—52/i—j (8. objekts) kvadrātā. Pēdējā pavarda katlveida bedrei augšdaļas \varnothing 1,10 m, dziļums pamatzemē — līdz 0,30 m. Bedres pildījumā ogļaina zeme ar izdegušu laukakmeņu drumslām. Ne māla trauku lausku, ne senlietu tur neatrada. 8. objektam blakus esošā staba bedre norādīja uz apbūves situāciju, kas līdzīga 6. attēlā redzamajai celtnes vietai. Asi iezīmētas kontūras, bet

3. att. VII izrakumu laukums pēc 2. kārtas noņemšanas.

1 — tumšs kultūrslānis, 2 — deguši akmeņi, 3 — mālze. Iezīmējas atsevišķi celtniecības objekti.

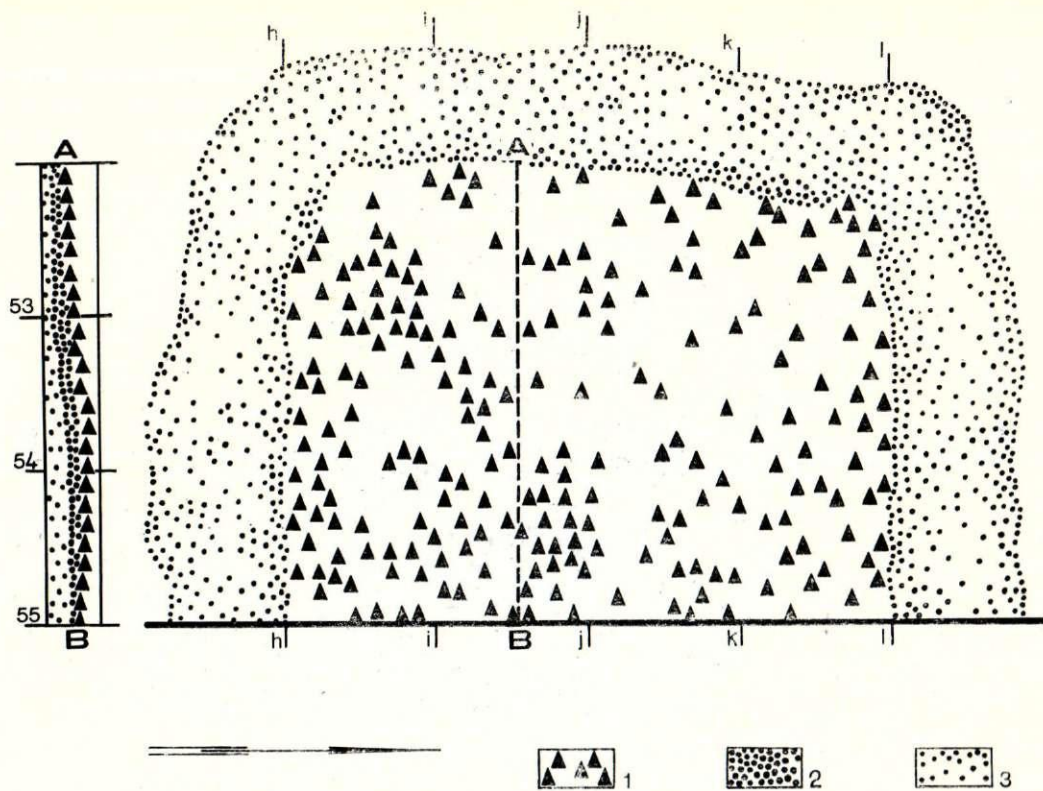

4. att. Celtnes vieta V izrakumu laukumā (6. objekts).
1 — grants, 2 — tumša zeme.

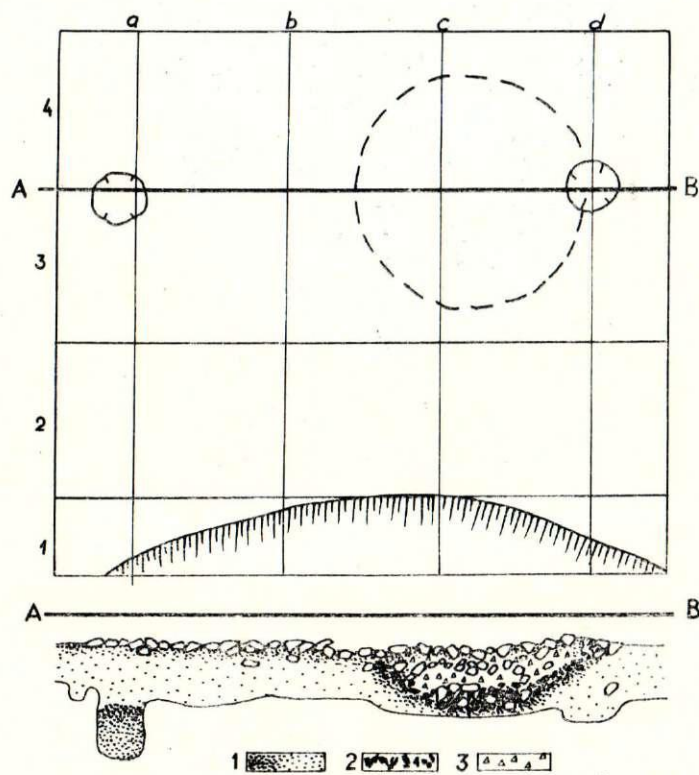
sekla bedre bijusi pavardam, kas konstatēts VIII laukuma 49—50/h—i kvadrātā (8. att.). Tā \varnothing ap 1,4 m, bet iedziļinājums pamatzemē tikai 0,25 m.

Arī citos izrakumu laukumos atklājās iedziļinātu pavardu vietas. To pildījuma analīze norāda, ka tieši šādi pavardi bijuši raksturīgi Vedgu apmetnei visā tās pastāvēšanas laikā. Teritorijā samērā blīvi situētie un dažādā dziļumā konstatētie pavardi apliecina gan visai intensīvu apmetnes apdzīvotību, gan to, ka laika gaitā notikusi ēku pārbūve un vairākkārt pārveidoti arī pavardi. Atradumu trūkums diemžēl neļauj atsevišķus pavardus datēt precīzāk.

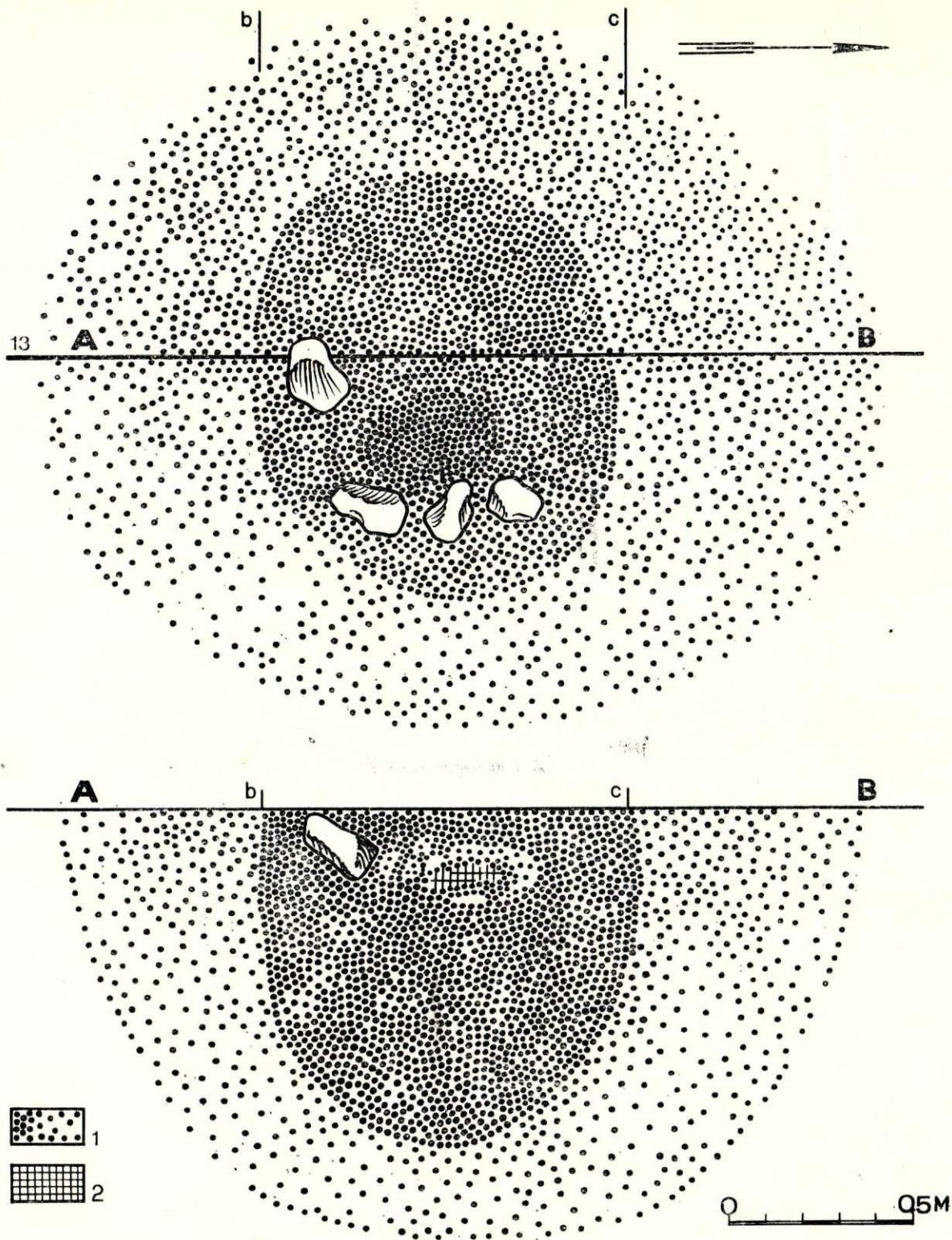
Savdabīga konstrukcija bija VIII izrakumu laukuma 51/m—n kvadrātā atsegtais sarkanīgu smilšu aplis (13. objekts; 9. att.), kura \varnothing ap 0,9 m. Izdarot tā griezumus, noskaidrojās, ka zem 0,15 m bieza sarkano smilšu slāņa atradās katlveida bedre — augšdaļas \varnothing ap 1,0 m, pamatzemē līdz 0,43 m dziļa. Šī veidojuma praktiskā nozīme nebija droši nosakāma, bet pēc līdzīgām bedrēm Salaspils Reznu kapulaukā⁴ var spriest, ka šādi veidojumi, iespējams, saistāmi ar Saules kultu. Apmetnes iedzīvotāju — zemkopju un lopkopju — vidū šāda kulta pastāvēšana ir reāla. Uzmanību saistīja paaugstināta vieta Lielupes kreiv-

5. att. Cēlnes vieta VII izrakumu laukumā (10. objekts).
1 — deguši akmeņi, 2 — tumša zeme, 3 — gaiša zeme.

6. att. 1931. gadā atsegtās cēlnes vieta.
1 — kultūrslānis, 2 — ogles, 3 — akmeņi.

7. att. Pavarda vieta III izrakumu laukumā (1. objekts).
1 — tumša zeme, 2 — gaiša zeme, 3 — māli, 4 — akmeņi.

sajā krastā 200—300 m uz rietumiem no 1977. gadā bijušā grants karjera rietumu malas, kur kurmju rakumos bija intensīvi melna zeme. Pārbaudei izpētīja trīs laukumus 144 m² kopplatībā. Atsedza divus plašākus iedziļinājumus. Viens no tiem bija apaļas formas, augšmalas Ø ap 4,0 m. Tā pildījumā zeme bija viendabīgi melna, ar deguma piejaukumu, turklāt iedziļinājuma pamatā deguma piejaukums pastipri-

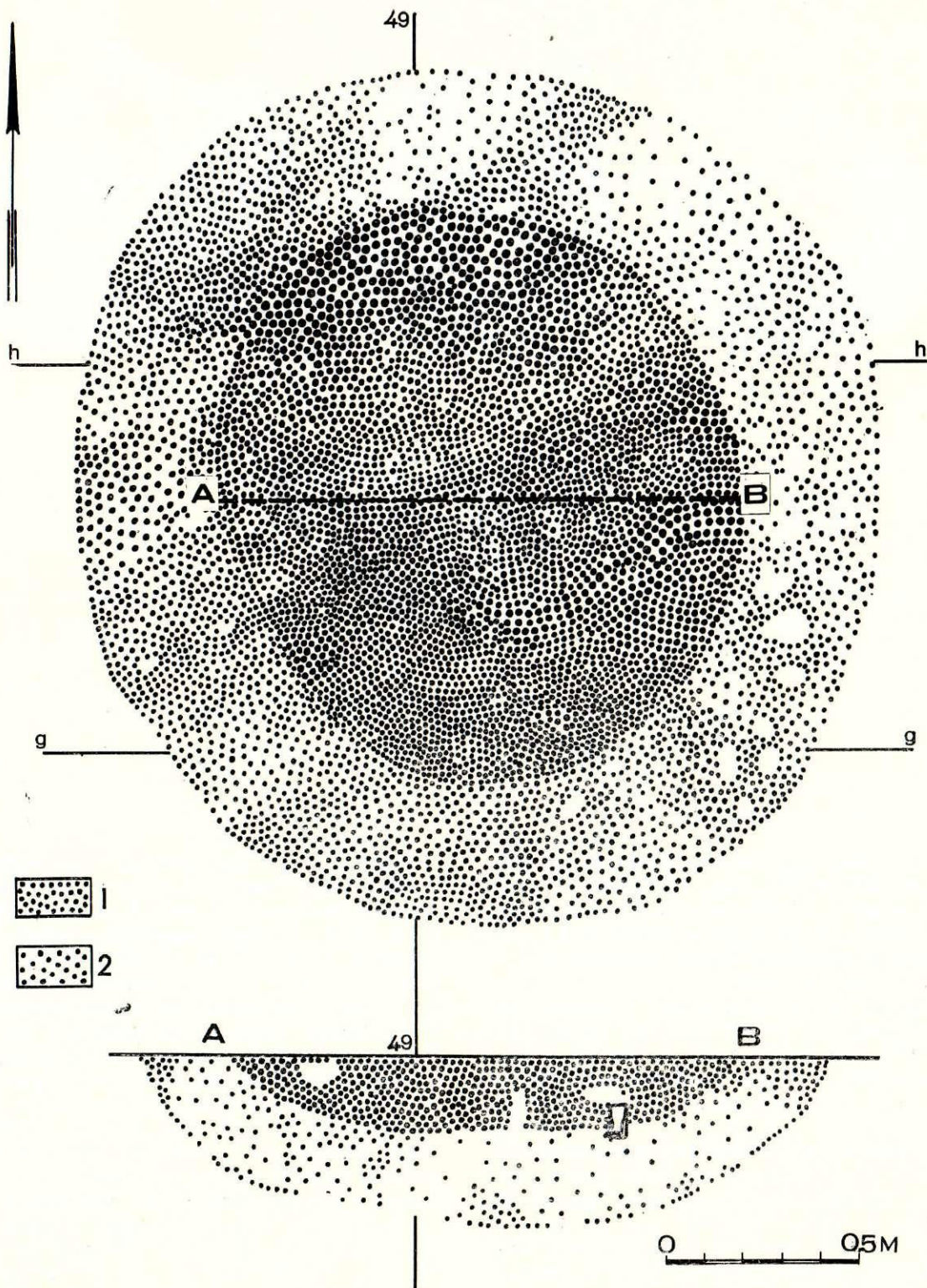
nājās. Plašā bedre ar stāvām malām iesniedzās pamatzemē līdz 1,2 m dziļi. Izmeltajā zemē atrada pāris siku kaulu drumslu un arī kaula rotadatu (12. att.: 28). Varētu domāt, ka šajā vietā atradusies iedziļināta celtne, bet pret to liecina pilnīgs keramikas trūkums.

Otrs iedziļinājums bija ap 3 m plats, 6,5 m garš un 1,6 m dziļš. Sienu slīpums — 30—40°. Iedziļinā-

juma pildījumā nebija nekādu atradumu. Darba gaitā izzināts pārāk maz, lai noteiktu pārbaudes laukumos konstatēto objektu hronoloģiju un noskaidrotu to praktiskās funkcijas. Var tikai domāt, ka atklātie iedziļinājumi saistīti ar cilvēku dzīvi arī šajā Lielupes krasta rajonā.

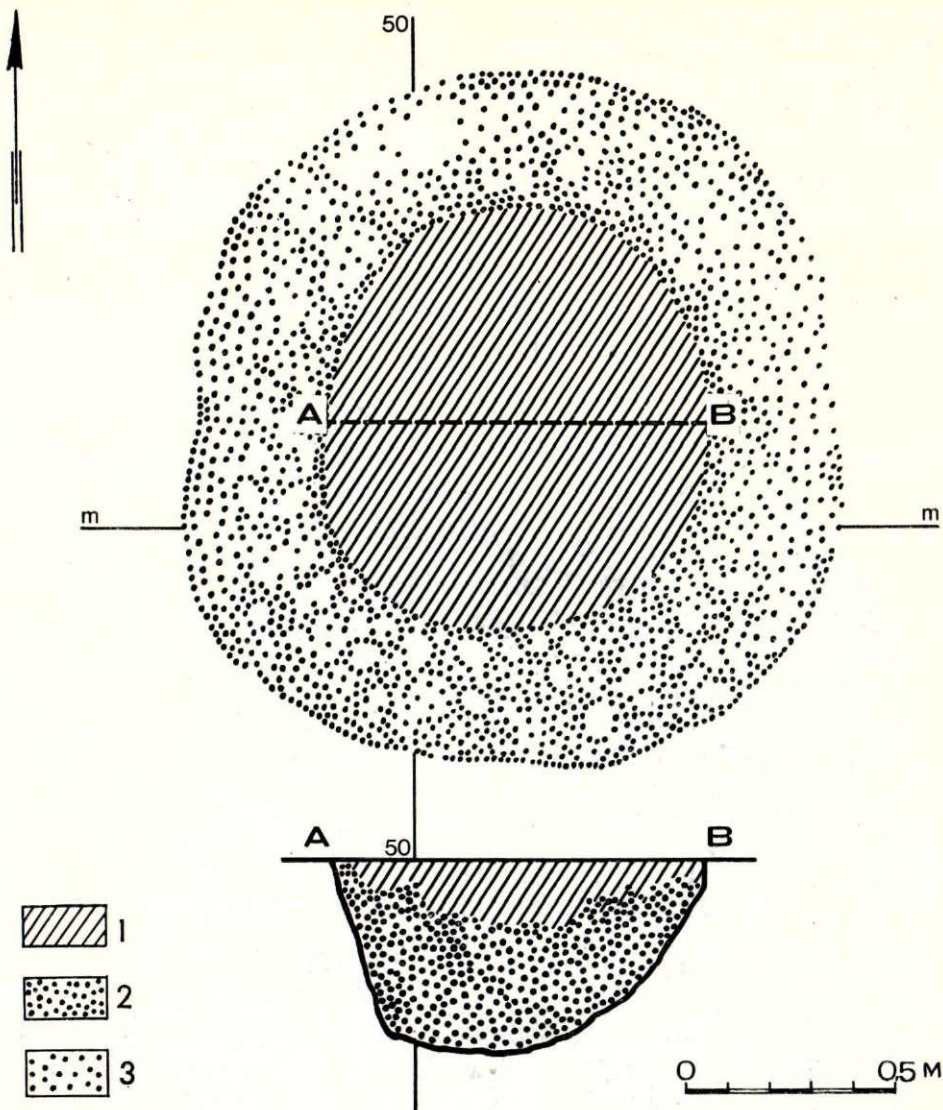
Arheoloģiskajos izrakumos iegūtie dati liecina, ka Vedgu apmetnē celtas bijušas virszemes, četrstūra

plānojuma, celtas, šķiet, galvenokārt guļbūves tehnikā. To siltumnoturības pastiprināšanai baļķu sienas aizziestas ar māliem. Atradumi liecina par šī paņēmiņa plašu lietošanu. Apkurei izmantoti tikai iedziļināti, ar akmeņiem izlikti pavardi. Kultūrslāņa izplatība norādīja, ka apmetne aizņēmusi Lielupes kreisā krasta paaugstināto rajonu vismaz līdz 800 m garumā un līdz 160 m platumā. Dienvidu virzienā šī

8. att. Pavarda vieta VIII izrakumu laukumā (12. objekts).

1 — tumša zeme, 2 — gaiša zeme.

9. att. Sarkanu smilšu konstrukcija VIII izrakumu laukumā (13. objekts).

1 — sarkana smiltis, 2 — bedres pildījums, 3 — gaiša zeme.

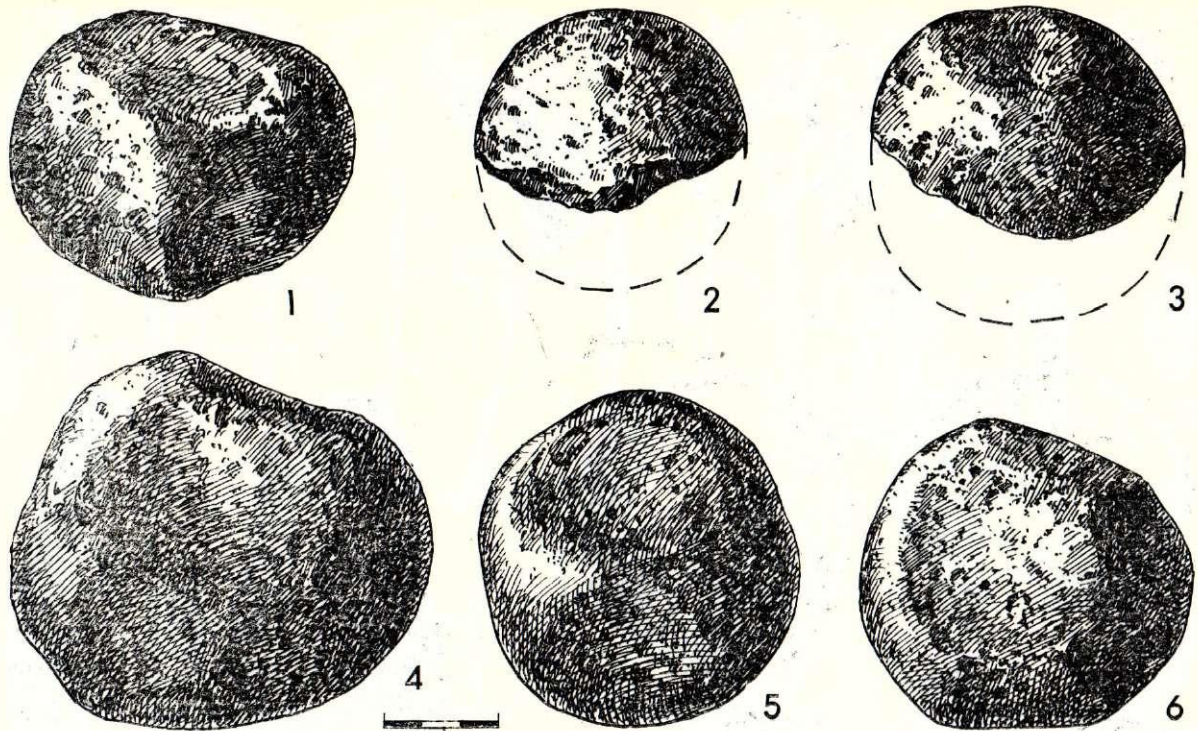
augstiene pāriet plašākā ieplakā ar Lielupes sengultni. Vecākie apvidus ļaudis stāstīja, ka vēl šā gadsimta sākumā sengultne bijusi ievērojami platāka un ūdenīgāka. Tā bijusi zivīm bagāta zvejvieta. Liekas, ka tagad vērojamā augstiene Vedgu apmetnes apdzīvotības laikā bijusi kā sala.

Vedgu apmetnes hronoloģija grūti nosakāma, jo ap 80% tās teritorijas nopostīts, turklāt tieši apmetnes centrālā daļa, kur kultūrslānis varēja dot bagātīgāku atradumu klāstu. Tagad izrakumu gaitā iegūtie atradumi gan ir raksturā dažādi, bet nav precīzi datējami.

Izrakumu laukumos un tīrumā kā savrupatradumi iegūti 14 graudberži. Tie galvenokārt ir lodveida, dažāda izmēra, ar pilnīgāk (10. att.: 2, 3, 5) vai mazāk pilnīgi (10. att.: 1, 4, 6) iekapinātu — noberztu — virsmu. Zīmīgi, ka visā apmetnes teritorijā neatrada ne lielos apakšējos, ne arī divrocīgos augšējos graudberžus. Var domāt, ka šādi lielāku izmēru eksemplāri no lauka novākti celtniecībai, jo apkārtne akmeņu ļoti maz.

Dažādu materiālu apstrādei, to slīpēšanai, kā arī asināšanai izmantotas galodas (11. att.: 7) un slīpējamie akmeņi (11. att.: 8—12). Maza izmēra akmeņi ar ļoti gludi nopolējušos virsmu (11. att.: 8) atgādina 1. g. t. p. m. ē. pieminekļos atrastos «gludklišus» (gludināmos). Plašāku virsmu gludināšanai varētu būt lietoti arī nelieli slīpējamie akmeņi, kuru virsmā iekapinājuma pēdu nav (11. att.: 9, 10). To virsma nogludinājusies, apstrādājot mīkstu vai puscietu materiālu. Plašāku virsmu gludināšanai vai arī slīpēšanai izmantoti lielāki plakani plienakmeņi un smilšakmeņi (11. att.: 11, 12). Uz šādiem akmeņiem, slīpējot vai arī asinot smailus rīkus, piem., īlenus, ierīvējušās gropes (11. att.: 11).

Nozīmīgs atradums Vedgu apmetnē ir māla, plienakmens un smilšakmens vērppjamo vārpstu skriemeļi (11. att.: 1—6). To \varnothing 33—70 mm, biezums — 13—16 mm. Visi skriemeļi ir masīvi, ripveida. To plaknās puses slīpētas rūpīgi, malas paviršāk. Ripveida smilšakmens vārpstu skriemeļi iegūti arī kuršu un zemgaļu agrā dzelzs laikmeta pieminekļos⁵, taču to

10. att. Graudberži (VI 205:). 1 — 2, 2 — 4, 3 — 62, 4 — 44, 5 — 76, 6 — 96.

izmēri mazāki, apdare rūpīgāka. Plienakmens un arī smilšakmens vārpstu skriemeļi atrasti gan vidējā dzelzs laikmeta⁶, gan vēlākos pieminekļos⁷. Tur atrastie vairāk līdzinās Vedgu apmetnē iegūtajiem eksemplāriem. Tāpēc Vedgu apmetnes samērā pavisā darinātos vārpstu skriemeļus var attiecināt uz vidējo un vēlo dzelzs laikmetu.

Vedgu apmetnē atrasto metāla priekšmetu skaits neliels (12. att.: 1—10, 12—19), daļa šo atradumu ir sīki fragmenti, kuru nozīme nav nosakāma. Starp atradumiem minams namdara kalts (12. att.: 12), kam ļoti līdzīgs ir vēlā dzelzs laikmeta atradums Tērvetes pilskalnā⁸, tas līdzīgs arī Lokstenes kaltam, kas datēts ar 13.—17. gadsimtu⁹. Vedgu apmetnē iegūtajam rīkam līdzība arī ar fragmentāro Kokmuižas depoziātā atrasto kaltu.¹⁰ Šādas analogijas var liecināt par attiecīgā darbarīka tipa ilgstošu lietojumu, un tuvāka tā hronoloģija nav nosakāma. Viena un tā paša tipa darbarīka ilgstoša izmantošana liecina par kāda viena darba paņēmiena pastāvēšanu celtniecībā vairākos vēstures posmos. Liekas, ka tas saistāms ar guļbūvju celšanu.

Vedgu apmetnē iegūtajiem dzelzs īleniem (12. att.: 14, 15) raksturīgs plakans iedzītņis, kas, pakāpeniski uzbiezinoties, pāriet apaļā darba daļā. Tieši tādu šā tipa darbarīku sastop maz¹¹, jo parasti īlenu iedzītņi šķērsriezumā ir kvadrātiski vai formā tam tuvi¹². Pēc visa izveidojuma Vedgu īleni tuvi līdzīgi Ķentes pilskalnā, Mūkukalnā u. c. atrastajiem rīkiem¹³, tāpēc, neraugoties uz sīkām atšķirībām iedzītņa izveidojumā, tie datējami ar vidējo un vēlo dzelzs laikmetu. Stratigrāfiski un tipoloģiski nav datējams ne dzelzs šķēpa gala fragments, ne sirpja smailes daļa (12. att.: 13, 16).

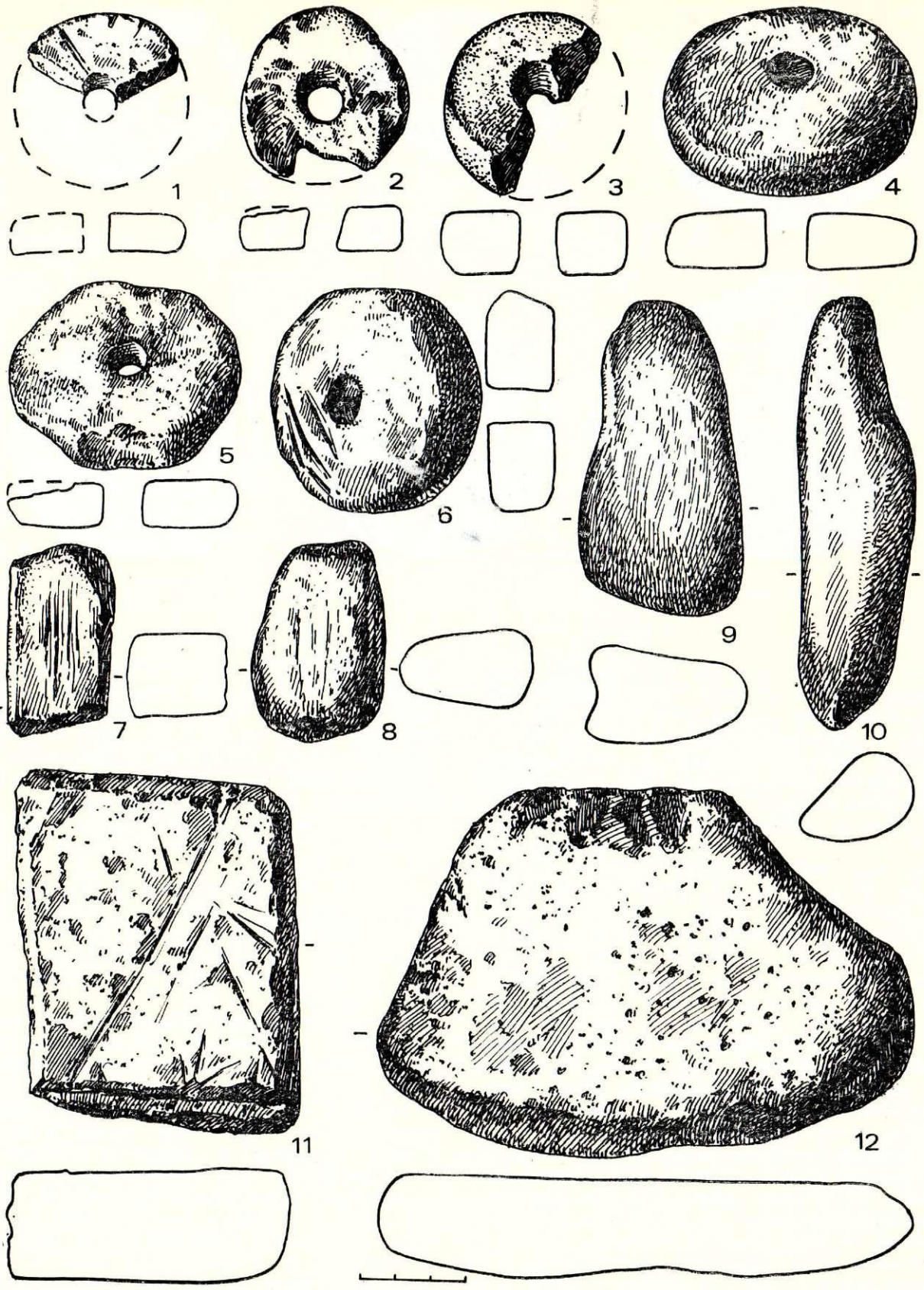
Naži ir dažāda veidojuma. Vienu no tiem¹⁴ — ar taisnu muguru, ar abpusēju ierāvumu pārejā no šķeltna uz iedzītņi, ar nedaudz paplatinātu smailes

galu — var pieskaitīt pie kaujas nažiem, to agrīnajai formai. Šis atradums būtu attiecināms uz vidējā dzelzs laikmeta sākumu. Diviem spala nažiem (12. att.: 17, 18) — vēla forma. Naži ar kakliņu starp šķeltni un spalu, kā arī naži ar piekniedētu spalu uz plakanas spala daļas sastopami 13. gs. un vēlākos atradumos.¹⁵ Tā kā visā Vedgu apmetnes inventārā nav citu atradumu, kas būtu tik vēlu datējami, jādomā, ka šādi naži nav no apmetnes aktīvākās apdzīvotības laika.

Viens no vēlākiem atradumiem apmetnē ir piramīdālais dzelzs iedzītņa bultas gals (12. att.: 19). Stopa bultas gals ar samērā īsu apaļu iedzītņi līdzīgs Mežotnes un Talsu pilskalnā atrastajiem,¹⁶ kas pieder vēlā dzelzs laikmeta beigu posmam vai varbūt pat 13. gs. sākumam.

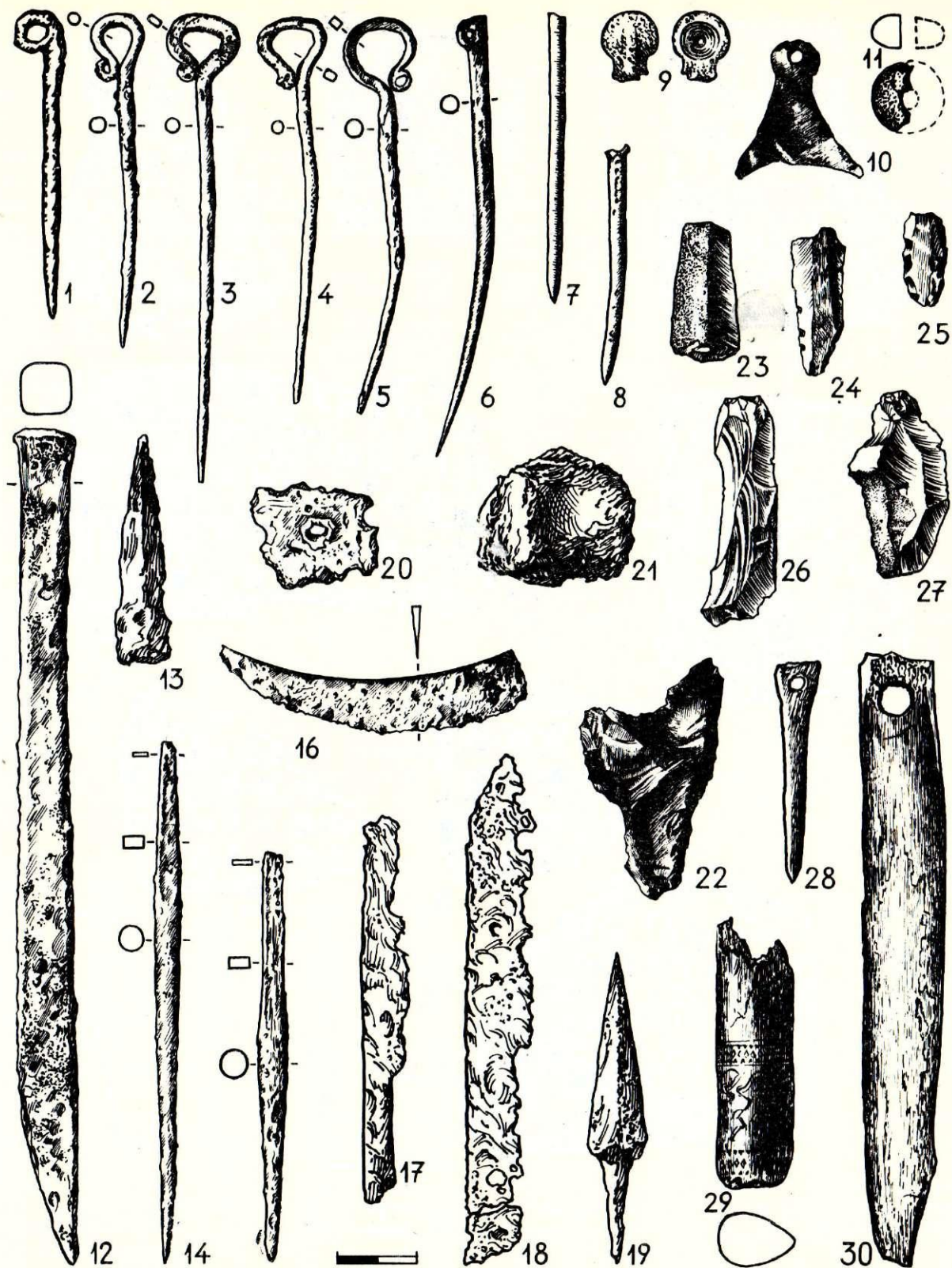
No rotām minamas astoņas dzelzs spieķadatas (12. att.: 1—5). Pēc galviņas veidojuma tās pieder agrā dzelzs laikmeta otrajai pusei un vidējam dzelzs laikmetam.¹⁷ Bronzas rotadatu fragmenti pārāk sīki (12. att.: 6—9), un pēc tiem nevar noteikt ne rotadatu veidu, ne hronoloģiju. Strikti datēts nav arī netipiskais bronzas piekariņš, kā arī dzintara ripveida krelle (12. att.: 10, 11). Kaula rotadatu, rokture fragmentu un duncis (12. att.: 28—30) liecina par kaula apstrādi un kaula priekšmetu lietošanu, taču dzīvesvietas hronoloģijas precizēšanai tie izmantojami nav. Turpretī māla kāstuve fragmentu un krama priekšmeti (12. att.: 20, 22—27) noteikti liecina par cilvēku dzīvi te jau 1. g. t. p. m. ēras. Arī atrastie blodveida tiģeļu fragmenti (12. att.: 21) var piederēt 1. g. t. p. m. ēras, bet tie var būt lietoti arī mūsu ērā.¹⁸

Lielākā atradumu grupa bija māla trauku lauskas, kaut arī, mālaino aramzemi apstrādājot, tās sabērztas sīkās drumslās. Tāpēc no 970 atrastajām lauskām saglabāšanai paņemtas tikai 570. Starp tām

11. att. Dažādi priekšmeti (VI 205:).

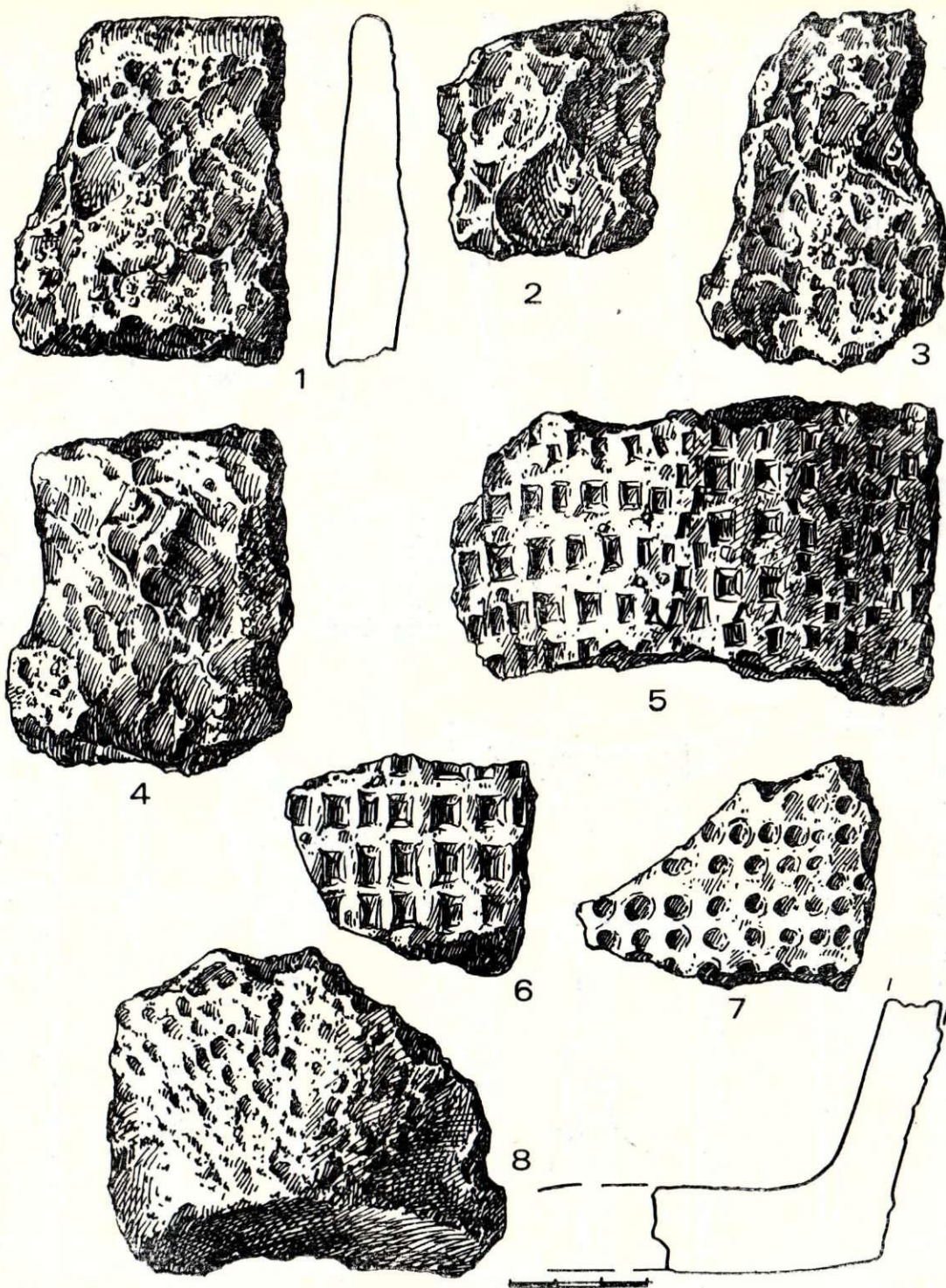
1-6 — vārpstu skriemeļi (50, 51, 57, 35, 33, 89), 7 — galoda (10), 8-12 — slīpējamie akmeņi (11, 61, 81, 65, 1).
 1, 2, 4, 5, 11 — plienakmens, 3 — māls, 6, 7 — smilšakmens, 8-10, 12 — laukakmens.

12. att. Senlietas.

1-5 - spiekadatas (LVM A 7841, VI 205: 31, 38, 39, 74), 6-9 - rotadatu fragmenti (VI 205: 55, 21, 24, 70), 10 - piekariņš (VI 205: 30), 11 - krelle (VI 205: 58), 12 - būvkalts (VI 205: 26), 13 - šķēpa gala fragments (VI 205: 71), 14, 15 - īleni (VI 205: 41, 72), 16 - sīrpja fragments (VI 205: 60), 17, 18 - spala naži (VI 205: 99, 93), 19 - bultas gals (LVM A 113011: 5), 20 - kastes fragments (VI 205: 13), 21 - tiģeļa fragments (VI 205: 67), 22-27 - krama priekšmeti (VI 205: 12, 86, 27, 46, LVM A 7663: 4, 60485), 28 - rotadāta (VI 205: 94), 29 - roktura fragments (VI 205: 23), 30 - duncis (LVM A 7130: 3).

1-6, 12-19 - dzelzs, 7-10 - bronza, 11 - dzintars, 20, 21 - māls, 22-27 - krams, 28-30 - kauls.

13. att. Keramikas paraugi.
1-4, 8 - apmestā, 5-7 - ar bedrītēm rotātā.

dominē apmestās keramikas lauskas (48,95%), mazāk ir gludās (28,50%) un ar nagiespiedumiem rotātās (11,36%) keramikas lausku. Pavisam maz ir švikātās (0,71%) un ripas (0,5%) keramikas trauku lausku. 9,96% lausku ir cita rakstura un šajās grupās neietilpst.

Apmestās keramikas trauku lauskas atrada visos laukumos un visās kultūrslāņa kārtās. Šī veida trauki gatavoti no veidmasas ar vidēja, daļa pat ar liela daudzuma rupju un vidēja lieluma zvirgzdu piejaukumu. Lauskas cietas, blīvas, bet to šķautnēs iezīmē-

jas gaiši sārtas malas un tumši pelēka vidusdaļa. Lauskas 10-14 mm biezas. Pēc sīkajām lauskām traukus restaurēt nevar, taču, spriežot pēc taisnajiem malu gabaliem (13. att.: 1; 14. att.: 8) un pēc to izliekuma (\varnothing lēšami uz 140-230 mm), jāsecina, ka trauki bijuši liela izmēra taisnmalu podi vai arī spaiņveida ar nedaudz paplašinātu augšdaļu. Apmetums dažādas intensitātes — no tikko manāma līdz spēcīgam, asi stiegrotam (13. att.: 1-4, 8; 14. att.: 8, 9).

Gludo keramiku, kā spriežams pēc atrastiem frag-

mentiem, pārstāv galvenokārt profilētie trauki (14. att.: 2). Gludās virsmas trauki gatavoti no veidmasas ar smilšu un nelielu sīku zvīrgzdu piejaukumu. Retāk sastopami trauki no veidmasas ar jūtamā vidēja lieluma zvīrgzdu saturu. Traukiem ar sīku zvīrgzdu piejaukumu bijušas plānākas sienas (lauskas 6—9 mm biezas), lauskas cietas. Trauki ar lauztu plecu daļu atgādina gludināto keramiku. Zvīrgzdainās masas lauskas 9—13 mm biezas, primitīvāka rakstura. Atsevišķiem traukiem plecu daļā bijis nagiespiedumu rotājums (14. att.: 5).

Neliela, tomēr nozīmīga trauku daļa bijusi rotāta ar nagiespiedumiem (14. att.: 10—13, 15). Pēc sīkajiem fragmentiem nav nosakāmas ne šī veida trauku formas, ne arī izmēri. Lauskas ir blīvas, cietas, 10—12 mm biezas, veidmasā zvīrgzdu piejaukumu nemana. Nagiespiedumi trauku virsmā grupēti slīpās rindās, tie, liekas, klājuši visu trauku virsmu.

Dažas lauskas pieder akmensmasas traukiem (14. att.: 1, 7), nedaudz, kā minēts, ir ripas keramikas trauku. Švikātā keramika pārstāvēta ar tik sīkiem fragmentiem, ka šo keramikas veidu var gan konstatēt, bet tuvāk raksturot nevar.

Savdabīgu kopu Vedgu keramikā veido lauskas ar horizontālās rindās grupētu četrstūra bedrišu rotājumu virsmā (13. att.: 5, 6). Pēc bedrišu izvietojuma jāsecina, ka tās ar attiecīgu spiedogu izveidotas visā trauka virsmā. Ap 12—14 mm biežās lauskas cietas, blīvas, ar ļoti niecīgu sīku zvīrgzdu piejaukumu veidmasā. Trauki, spriežot pēc lausku izliekuma, bijuši liela diametra. To forma tomēr nav nosakāma, jo nav atrasti malu gabali. Virsmas aparē šai keramikai līdzīga zināma Ķentes pilskalnā¹⁹, bet šī pieminekļa aprakstā tā nav tuvāk aplūkota. Pēc vispārējā Ķenteskalna datējuma šī keramika pieder vidējam dzelzs laikmetam. Tāpat varētu datēt arī Vedgu apmetnē atrasto.

Visa Vedgu apmetnes keramika kopumā, šķiet, norāda, ka dzīve Lielupes krasta augstienē ritējusi no agrā dzelzs laikmeta beigām līdz vēlā dzelzs laikmeta beigām. Par to liecina fakts, ka keramikas atradumos dominē apmetā un gludā keramika, ka tajā samērā liels ir ar nagiespiedumiem rotāto trauku īpatsvars, kā arī konstatēti tikko aplūkotie, ar bedrītēm rotātie fragmenti. Daži norādītie atradumi var liecināt arī par to, ka cilvēki te apmetušies jau pat 1. g. t. p. m. ē. un, iespējams, dzīvojuši arī vēl 13. gs. sākumā.

Par dzīvesvietu, kuras lielo platību apstiprina melnais kultūrslānis, jāsaka, ka tās tagad konstatējamā teritorija nav bijusi apdzīvota vienlaicīgi. Pēc E. Šturma un A. Ķarnupa izrakumu materiāliem un 1975.—1977. gada ieguvumiem jākonstatē, ka apvidus augstākajā vietā atradusies apmetnes vecākā, liekas, arī intensīvāk apdzīvotā daļa. Iedzīvotāju skaita pieaugums vai, iespējams, kādi citi motīvi laika gaitā noteikuši dzīvesvietas vēršanos plašumā. Tomēr, kā minēts, samērā blīvi konstatētās pavardu vietas ļauj domāt par intensīvu apmetnes teritorijas apbūvi arī tās pastāvēšanas beigu posmā.

Maz konkrētu liecību ir par Vedgu apmetnes iedzīvotāju saimniecību. Zemkopību apliecina graudberži, lopkopību — mājdzīvnieku (liellopi, sīklopi, cūkas, zirgi) kauli. Ir pamats domāt, ka Vedgu apmetnes apdzīvotāju saimniecība pēc sava rakstura un attīstības līmeņa atbilda citur Latvijā dominējošām tendencēm.

Norādīto Vedgu apmetnes hronoloģiju ar zināmu drošību apstiprina ar to saistītais, tai atbilstošais Ciemaldes kapulauks.²⁰ Šis kapulauks atrodas ap 1 km austrumos no Vedgu apmetnes un aizņem otru paaugstinātā reljefa rajonu starp Lielupi un plašāku tās vecupes zemieni. Kapulauku atklāja 1881. gadā, kad, rokot jauniemērītā kapsētas paplašinājuma robežgrāvi un kapa bedres, atrada cilvēku kaulus un senlietas. Liela daļa rakšanas gaitā atrasto senlietu pazudusi, bet zināma daļa nonākusi Kurzemes provinces muzejā (tag. Jelgavas Ģ. Eliasa mākslas un vēstures muzejā) un daļa Rīgas Latviešu biedrības Zinību komisijas īpašumā (tag. Latvijas Vēstures muzejā). 1895. gadā austrumos no kapsētas K. Bojs veica izrakumus. Viņš atsedza 27 kapus, kur ieguva samērā bagātīgu senlietu klāstu.²¹ Tomēr kapulauka robežas noteiktas netika.

Tā kā Ciemaldes kapulauks ietvērās Dālūžu grants karjera teritorijā un bija pakļauts iznīcināšanai, tad 1976. gadā Vedgu arheoloģiskā ekspedīcija tur veica pārbaudes izrakumus. Svarīgi bija noteikt kapulauka robežas, kā arī atklāt jaunus apbedījumus, lai iegūtu materiālus pieminekļa hronoloģijas precizēšanai un apbedīšanas paražu raksturošanai.

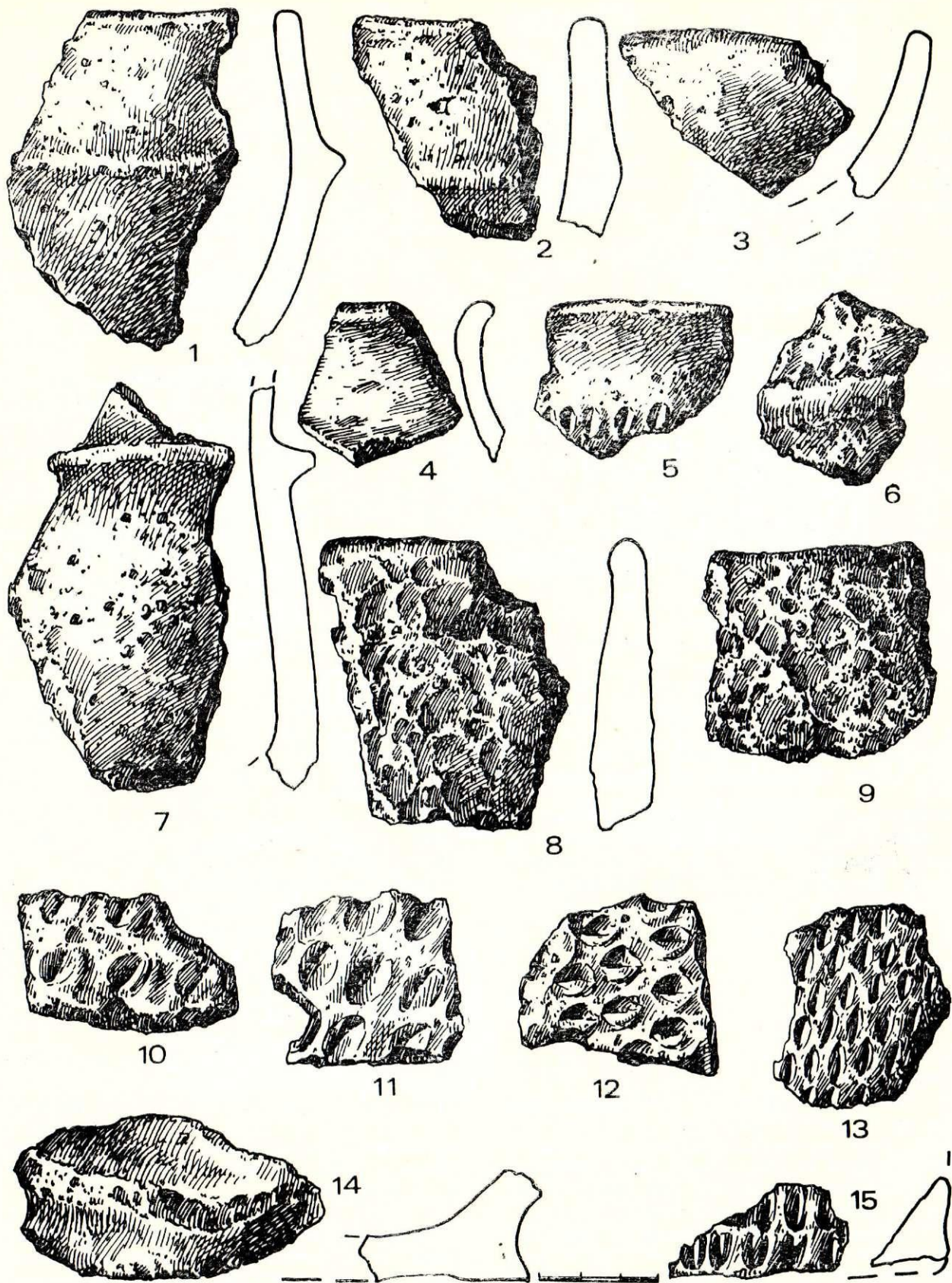
Izrakumu gaitā noskaidrojās, ka Ciemaldes zemgaļu kapulauks apjomā bijis neliels un aizņēmis nelielu platību pašā augstākajā apvidus vietā, kas neapplūda pavasara palos. Kristiešu kapsēta ierīkota tieši virs šī kapulauka un kopā ar 1880.—1881. gada paplašinājumu to gandrīz pilnīgi iznīcinājis. Pārbaudē, izpētot ap 300 m² lielu teritoriju rietumos un austrumos no kapsētas un dienvidos no K. Boja izpētītā rajona, konstatēja vienu nepostītu kapu (Nr. 28!) un trīs sapostītu kapu vietas. Dienvidos no K. Boja pētītā rajona atklāja divus iedziļinājumus, kas pēc orientācijas, formas un izmēriem līdzīgi kapa bedrēm. Šajos iedziļinājumos neatrada ne senlietas, ne cilvēku skeleta paliekas. Tur acīmredzot bijuši simboliski kapi vai arī bezpiedevu skeletkapi, kuros apbedīto indivīdu skeleti iznikuši bez pēdām.

Piedevām bagātā kapā ADA virzienā bija apbedīta sieviete. Tās kakla un krūšu rajonā atrada kaklartas stikla krelles, sīkas bronzas spirālītes no apģērba rotājuma, bronzas kaklariņķi ar noplacinātiem paplatinātiem galiem un mēlišu piekariņiem. Uz krūtīm atradās trīs pakavsaktas, kas lietotas apģērba sašpraušanai, uz rokām lentveida aproces ar zvērgalvu galiem, pirkstos gredzeni.

Pakavsaktas, krelles, zvārguļus, nažu fragmentus atrada arī sapostīto kapu bedrēs, dzelzs cirvjus un šķēpu galus — pārbaudes tranšejās abpus kapsētai, kur kapu pazīmju vairs nebija. Starp atrastajām pakavsaktām dominēja pakavsaktas ar paresninātu loka aizmuguri, tam tordējuma imitācija, ar četrskaldņu vai liliņu galiem.²²

Pēc visa iegūtā senlietu materiāla Ciemaldes zemgaļu kapulauks datējams ar laiku no agrā dzelzs laikmeta otrās puses līdz pat 13. gs. sākumam.²³ Kapu inventārā starp zemgaļu kultūrai raksturīgiem atradumiem ir arī latgaliskas rotas (28. kapa aproces, kaklariņķis).

Tādējādi konstatējams, ka Vedgu apmetnes un Ciemaldes kapulauka hronoloģija ir aptuveni vienāda. Pilnīgi sakrīt abu pieminekļu pastāvēšanas beigu laiks, bet apmetnes apdzīvotības sākums ir agrāks par senākajiem Ciemaldes kapulauka apbedījumiem. Kur apbedīti apmetnes pirmie iedzīvotāji, pagaidām

14. att. Keramikas paraugi.

1, 7 — akmensmasas, 2–6, 14 — gludā, 8, 9 — apmestā, 10–13, 15 — ar nagiespiedumiem rotātā.

nezinām, bet apmetnes intensīvākās apdzīvotības laiks atbilst Ciemaldes kapulauka izmantošanas laikam. Zīmīgi, ka dzīvesvieta un kapsēta aizņēmušas divas pavasaros neapplūstošas Lielupes krasta augstienes, turklāt tā, uz kuras atrodas kapulauks, situēta vistuvāk augstienei, uz kuras atrodas apmetne. Tas viss ļauj pamatoti uzskatīt Ciemaldes kapulauku par Vedgu apmetnes iedzīvotāju kapsētu.

Abu minēto pieminekļu izmantošanas izbeigšanās 13. gs. sākumā var būt saistāma ar vispārējo vēsturisko situāciju Latvijā un Zemgalē šajā laikposmā.

Ar šiem pieminekļiem vienā senvietu kompleksā iederas arī Ciemaldes kulta pļava, kas atrodas dienvidos no senkapiem (1. att.: 1).²⁴ Vietējie iedzīvotāji zināja stāstīt, ka tīrums par kulta pļavu iesaukts tāpēc, ka senāk tur atradies liels akmens, pie kura senči nesuši upurus. Bet tad mācītājs licis blakus akmenim izrakt lielu bedri un akmeni tajā aprakt. Stāstījuma pareizību izrakumos pārbaudīt nevarēja, jo neviens no stāstītājiem nevarēja kaut aptuveni parādīt šo vietu.

Vedgu senvietu komplekss nozīmīgs ar to, ka tajā ietveras dzīvesvieta ar tai atbilstošu kapulauku un

arī kulta vieta, kas Latvijas teritorijā konstatējams reti. Par nožēlošanu, šajā daudzpusīgā kompleksā zinātniski pētīt varēja tikai stipri postītus pieminekļus, tomēr arī tie devuši nozīmīgus avotus šī nelielā Zemgales mikrorajona pagātnes skaidrošanai, avotus, kam ir vērtība visas Zemgales vēstures izgaismošanā. Īpaši tas sakāms par celtniecību dzīvesvietā, par keramikas raksturu, par senkapos vērotajām garīgās kultūras liecībām.

Šajā kompleksā spilgti parādās arī kristīgās baznīcas ciņa pret sīkstī saglabātajām pagāniskām tautas tradīcijām. Tikai šādi var skaidrot kristīgās kapsētas ierīkošanu tieši senajā zemgaļu kapulaukā. Tikai ar ciņu pret senām tautas paražām izskaidrojama mācītāja rīcība, iznīcinot senā kulta objektu.

Mikrorajons nozīmīgs arī ar to, ka Vedgu apmetnes un Ciemaldes kapulauka izrakumos vairākās vietās atrada balta krama priekšmetus.²⁵ Pēc rakstura un apdares tie līdzīgi agrajiem krama atradumiem Salaspils Laukskolā.²⁶ Tie var būt liecība tam, ka arī Lielupes krastā Jaunsvirlaukas apvidū Baltijas ledus ezera krasta tuvumā cilvēki ienākuši jau mezolītā.

PARINDES

- ¹ Izrakumos piedalījās ekspedīcijas darbinieces I. Siliņa un I. Ķepule, fiziskā darba strādnieki bija Jelgavas, Rīgas, Ogres vidusskolu audzēkņi un Daugavpils pedagoģiskā institūta studenti. Iegūtie materiāli glabājas AF (kolekcija Nr. 205). Sk.: Graudonis J. 1975. gada pārbaudes izrakumi Limbažu Dravniekos un Jaunsvirlaukas Vedgās // Mat. 1975. — R., 1976. — 59., 60. lpp.; Graudonis J. Vedgu arheoloģiskās ekspedīcijas darbs 1976. gadā // Mat. 1976. — R., 1977. — 35.—37. lpp.; Graudonis J. Izrakumi Lielupes krastā 1977. gadā // Mat. 1977. — R., 1978. — 4.—42. lpp.
- ² Dokumentācija un materiāli glabājas LVM Arheoloģijas nodaļā (Nr. A 7130, 7481, 7662, 7663 un CVVM 64605).
- ³ Ginters V. Beiträge zur vorrömische Eisenzeit Lettlands // CS. — R., 1931. — S. 149—162; Граудонис Я. Латвия в эпоху поздней бронзы и раннего железа. — Рига, 1967. — С. 24, 25.
- ⁴ Graudonis J. Reznu kapulauks // RT 1969. — R., 1970. — 22. lpp.
- ⁵ LA. — 27. tab.: 2; 29. tab.: 4.
- ⁶ Stubavs A. Ķentes pilskalns un apmetne. — R., 1976. — XIII tab.: 3—5.
- ⁷ Mugurēvičs E. Oliņkalna un Lokstenes pilsnovadi: 13.—15. gs. arheoloģiskie pieminekļi. — R., 1977. — XII tab.: 1, 2, 14; XXVII tab.: 10—12.
- ⁸ LA. — 70. tab.: 17.
- ⁹ Turpat. — 80. tab.: 45; Mugurēvičs E. Oliņkalna un Lokstenes pilsnovadi. — 93. lpp.; XVIII tab.: 7.
- ¹⁰ Moora H. Die Eisenzeit in Lettland bis etwa 500 n. Chr. T. 1: Die Funde. — Tartu, 1929. — S. 77, Taf. XXXI: 8.
- ¹¹ Mugurēvičs E. Oliņkalna un Lokstenes pilsnovadi. — I tab.: 4.

- ¹² Stubavs A. Ķentes pilskalns. — XI tab.: 12—16; Mugurēvičs E. Oliņkalna un Lokstenes pilsnovadi. — I tab.: 1—3 u. c.
- ¹³ Stubavs A. Ķentes pilskalns. — XI tab.: 14—16; Graudonis J. Apdzīvotība un celtniecība Mūkukalnā // AE. — R., 1978. — 12. laid. — 44. lpp., VIII tab.: 13.
- ¹⁴ Graudonis J. Izrakumi Lielupes krastā 1977. gadā. — 9. att.: 4.
- ¹⁵ Snore E., Zariņa A. Senā Sēlpils. — R., 1980. — 76. att.: 14; 116. att.: 16.
- ¹⁶ LA. — 55. tab.: 7; 47. tab.: 4.
- ¹⁷ Turpat. — 34. tab.: 8; 42. tab.: 12; Stubavs A. Ķentes pilskalns. — V tab.: 24—26, 51.
- ¹⁸ Daiga J., Grosvalds J. Senākie tīģeļi Latvijā // AE. — R., 1964. — 6. laid. — 8.—12., 21. lpp.; 3. att. (11. lpp.).
- ¹⁹ Stubavs A. Ķentes pilskalns. — XVI tab.: 4.
- ²⁰ Boy C. Bericht über Ausgrabungen auf dem Kronsgute Ziemalden in Kurland // Sb. Kurl. 1895. — Mitau, 1896; Graudonis J. Vedgu arheoloģiskās ekspedīcijas darbs 1976. gadā. — 37.—39. lpp.
- ²¹ Boy C. Bericht über Ausgrabungen..
- ²² Graudonis J. Vedgu arheoloģiskās ekspedīcijas darbs 1976. gadā. — 37., 39. lpp.; 8. att.: 4—9, 15—18 (38. lpp.).
- ²³ Turpat. — 39. lpp.
- ²⁴ Kurtz E. Verzeichnis alter Kultstätten in Lettland // Mitteilungen. — Riga, 1924. — Bd 22, H. 2.
- ²⁵ Graudonis J. Vedgu arheoloģiskās ekspedīcijas darbs 1976. gadā. — 39. lpp., 8. att.: 11—13; Graudonis J. Izrakumi Lielupes krastā 1977. gadā. — 44. lpp., 10. att.: 18.
- ²⁶ Zagorska I. Akmens laikmeta atradumi Salaspils Laukskolā // Mat. 1974. — R., 1975. — 99.—101. lpp.

J. Graudonis

DIE SIEDLUNG VEDGAS IM DORF JAUNSVIRLAUKA — EIN ARCHÄOLOGISCHER DENKMAL KOMPLEX

Zusammenfassung

Im Territorium der Kiesgrube Dāluži im Dorf Jaunsvirlauka, Rayon Jelgava, wurde ein Komplex von Bodendenkmälern aufgedeckt, der die Siedlung Vedgas, das Flachgräberfeld Ciemaldi und eine Kultstätte («Kultwiese» genannt) umfaßt.

Die Siedlung war auf einer Anhöhe gelegen, die im Norden an das linke Ufer der Lielupe grenzte und im Süden in die Aue ihres alten Flußbetts überging (Abb. 1). Die Siedlung wurde in der Kiesgrube im Jahre 1928 aufgedeckt. In den Jahren 1929, 1931

und 1937 fanden dort beschränkte Rettungsgrabungen statt, doch wurde in der Zeit bis zum Jahre 1975 ein großer Teil des Bodendenkmals durch Beackung und Grubenarbeiter zerstört. Deshalb wurden die Ausgrabungen 1975—1977 auf die Randbezirke der Siedlung beschränkt (Abb. 2). Die Ausgrabungsfläche betrug 2700 m². Die durch landwirtschaftliche Bodennutzung vermischte Kulturschicht hatte eine tiefschwarze Farbe, war 0,3 bis 1,0 m stark, enthielt aber sehr wenig Artefakte.

Die wenigen Bautenreste waren schlecht erhalten. Es wurden zwei Bautenstellen und zwölf Herdstellen freigelegt. Als ehemalige Bautenstellen konnten mit Kies belegte Bodenflächen identifiziert werden (Abb. 3—6). Die Bauten waren ebenerdig oder ein wenig eingetieft, viereckig, hatten eine Fläche von etwa 20 m² und waren in Blockbauweise errichtet. Die Wände der Wohnbauten waren mit Lehm bestrichen. Beheizt wurden die Räume durch offene, etwas eingetieft Herdstellen (Abb. 7, 8). Die Herdgruben hatten einen Durchmesser von 1,0 bis 1,4 m und waren 0,3 bis 0,9 m tief. Die Grubenfüllung besteht aus einer dunklen, mit Kohle und Asche vermischten und von angebrannten Steinen durchsetzten Erdschicht. Von besonderer Eigenart ist das mit Anwendung von rotem Sand konstruierte Objekt Nr. 13 (Abb. 9). Anhand von Analoga im Gräberfeld Rēznes darf angenommen werden, daß das Objekt Nr. 13 eine kultische Bedeutung hatte.

Im dem von den Grabungen erfaßten Territorium der Siedlung wurden 99 ganze oder fragmentarische Artefakte (Abb. 10—12), 970 Scherben, etwa 2400 Fragmente von Lehmverputz und 4200 Bruchstücke von Tierknochen gefunden. Die ausgegrabenen Reibsteine sind von verschiedener Größe und stets kugelförmig. Getreidequetscher mit Doppelgriff wurden in der Siedlung nicht gefunden, wohl aber Wetz- und Schleifsteine sowie Spinnwirtel aus Lehm, Sandstein oder Kalkstein. Nach der Bearbeitung und Form werden die Spinnwirtel in die mittlere und jüngere Eisenzeit datiert. Die Zahl der gefundenen Metallgegenstände ist gering. Ein eiserner Meißel, Ahlen und Messer (Abb. 12: 12—16) gehören ebenfalls in die mittlere und jüngere Eisenzeit, eiserne Hirtenstabnadeln (Abb. 12: 1—5) in das Ende der älteren und in die mittlere Eisenzeit. Feuersteinerzeugnisse, Seiferfragmente und Bruchstücke von Tiegeln können in das 1. Jahrtausend v. u. Z. datiert werden.

Die Keramikfunde der Siedlung Vedgas sind sehr verschiedenartig. Es dominiert die Bewurfskeramik (48,15%), ihr folgt in beachtlichem Abstand die glatte Keramik (28,5%). Die übrigen Arten sind in

geringer Anzahl vertreten: Keramik mit Nageleindrücken (11,36%), Strichkeramik (0,71%), Scheibenkeramik (0,52%) und andere (Abb. 13, 14).

Alles in allem weist der in der Siedlung gehobene Fundstoff darauf hin, daß das Ufer der Lielupe am Ausgang des 1. Jahrtausends v. u. Z. besiedelt wurde und daß es bis zum Ende der jüngeren Eisenzeit und womöglich noch zu Beginn des 13. Jh. bewohnt war.

Es wurden wenig sachliche Hinweise auf das Wirtschaftsleben der Siedlungsbewohner gewonnen, doch zeugen die gefundenen Reibsteine, Haustierknochen (Groß- und Kleinvieh, Schweine, Pferde) sowie Bautenreste zugunsten der Annahme, daß der Charakter und das Entwicklungsniveau des Wirtschaftslebens an der Lielupe sich nicht von demjenigen der benachbarten Territorien Lettlands unterschied.

Auf einer kleinen Erhebung, etwa einen Kilometer östlich der Siedlung befindet sich das am Ausgang des 19. Jh. entdeckte Flachgräberfeld Ciernalde. Im Jahre 1895 wurden von K. Boehm archäologische Grabungen im östlichen Teil des Gräberfeldes unternommen und 27 Grabstätten freigelegt. Der westliche Teil des Gräberfeldes war durch einen Friedhof gestört worden. Durch Probegrabungen im Jahre 1976 wurde daselbst eine noch ungestörte Bestattung, drei zerstörte Grabstätten und zwei symbolische Bestattungen aufgedeckt. Durch das reichlich vorhandene Inventar wird das Gräberfeld Ciernaldi in die Zeit von der zweiten Hälfte der älteren Eisenzeit bis zum Beginn des 13. Jh. datiert. Das Grabinventar hat einen typisch semgallischen Charakter, doch können einzelne Fundstücke auch aus anderen Gebieten importiert sein.

Östlich von Gräberfeld ist eine alte Kultstätte gelegen, die im Volksmund «Kultwiese» genannt wird. Laut Berichten alteingesessener Bewohner hängt dieser Name damit zusammen, daß dort vor Zeiten ein großer Feldstein lag, der als Opferstätte benutzt wurde. Später sei der Stein auf Anweisung des Gemeindepriesters vergraben worden. Da niemand den genauen Ort anzugeben wußte, wurde auf Suchgrabungen verzichtet.

Die Beseitigung des Opfersteins und die Einrichtung eines christlichen Friedhofs auf dem altsemgallischen Gräberfeld ist ein Schulbeispiel für den Kampf der Kirche gegen die altheidnische Volkstradition.

Von wissenschaftlichem Interesse sind vereinzelte Funde von Feuersteingeräten, die in Hinblick auf die Bearbeitung und den Charakter des Feuersteins an die frühmesolithischen Funde von Laukskola bei Salspils erinnern.

VERZEICHNIS DER ABBILDUNGEN

- Abb. 1. Die archäologischen Bodendenkmäler in der Kiesgrube Dālūži.
 Abb. 2. Situationsplan der Siedlung Vedgas.
 Abb. 3. Plan des Grabungsabschnitts VIII nach der zweiten Schicht.
 Abb. 4. Ort eines Gebäudes im Grabungsabschnitt V (Objekt Nr. 6).
 Abb. 5. Ort eines Gebäudes im Grabungsabschnitt VIII (Objekt Nr. 10).
 Abb. 6. Ein im Jahre 1931 freigelegter Gebäudeplatz.

- Abb. 7. Herdstelle im Grabungsabschnitt III (Objekt Nr. 1).
 Abb. 8. Herdstelle im Grabungsabschnitt VIII (Objekt Nr. 12).
 Abb. 9. Konstruktion aus rotem Sand im Grabungsabschnitt VIII (Objekt Nr. 13).
 Abb. 10. Reibsteine.
 Abb. 11. Verschiedene Kalkstein-, Ton-, Sandsteingegenstände.
 Abb. 12. Verschiedene Bronze-, Bernstein-, Ton-, Flintstein-, Knochen- und Eisengegenstände.
 Abb. 13. Keramikmuster.
 Abb. 14. Keramikmuster.

PAR JAUNLĪVES APMETNI UN TAJĀ ATKLĀTO DZELZS IEGUVES KRĀSNI

Daugavas kreisajā krastā posmā starp Rīgu un Ķegumu līdz 1965. gadam sistemātiski pētītas bija tikai trīs senvietas: Katlakalna Pļavniekkalns¹, Ķekavas Kļančukalns² un Daugmales pilskalns³. Labais krasts apzināto un pētīto senvietu skaita ziņā bija bagātāks. Ar Rīgas HES celtniecību saistītie izrakumi (kopš 1966. g.) notika galvenokārt Daugavas labajā krastā un salās (kopumā 10 lielākas ekspedīcijas), savukārt kreisajā krastā — divas,⁴ arheoloģiskās izpētes ziņā šī starpība bija vēl lielāka. Tādēļ jau 1966. gadā, Vēstures institūta arheoloģiskajai ekspedīcijai izdarot arheoloģisko pieminekļu apzināšanu Zemgalē, maršrutā tika iekļauta arī Tomes, Daugmales un Ķekavas apkārtnē.⁵ Atjaunojot izrakumus Daugmales pilskalnā, divas jaunas pašu atklātās apmetnes (Nāves salā⁶ un Vedmeros⁷) pētīja Latvijas Vēstures muzeja darbinieki. 1968. gadā Ķekavas Strautnieku apmetnē un Tomes Nariņu kapulaukā izrakumus izdarīja Vēstures institūta ekspedīcija.⁸ Pirms ūdens līmeņa pacelšanas pēdējo Daugavas kreisā krasta apzināšanu (posmā no Katlakalna līdz Ikšķiles pārceļtuvei) veica šā raksta autors laikā no 1971. gada 10. līdz 30. jūnijam.⁹

Raksta nolūks ir īsi iepazīstināt ar šās apzināšanas pēdējās dienās atklāto Jaunlīves apmetni, sīkāk pievērsties kādam apmetnes izrakumos iegūtam atklājumam. Jaunlīves apmetne — viens no nedaudzajiem agrā dzelzs laikmeta un vidējā dzelzs laikmeta 1. posma pieminekļiem, kas apzināts Daugavas lejtecē lejpus Ķeguma un kurā notikuši izrakumi.

Daugavas likums lejpus Ikšķilei veido pussalu, ko sauc arī par Nāves salu.¹⁰ Sajā, ap 2 km² lielajā lēzenajā Daugavas kreisā krasta paaugstinājumā, kas atrodas apmēram 2—4 km rietumos no Ikšķiles dzelzceļa stacijas un kuru no rietumiem, ziemeļiem un austrumiem ieslēdz Daugava, bet no dienvidiem — maza Daugavas pieteka, uzmanību saistīja fakts, ka jau kopš pagājušā gadsimta sākuma te iegūti atradumi no visiem dzelzs laikmeta posmiem.¹¹ Taču arheologa lāpsta līdz šim bija skārusi tikai V. Urtāna (1968) un A. Vaska (1969) vadībā pētīto Nāves salas apmetni (1. g. t. 2. puse—2. g. t. sākums), kura izrādījās stipri cietusi plūdu darbības rezultātā.

Tādēļ apzināšanā rūpīgi tika pārbaudīta tā Nāves salas daļa, kura atradās augstāk un kuru mazāk bija skārusi ūdens darbība, ģipsākmens laužu un kara tranšejas. Tāda izrādījās Nāves salas austrumu daļa, «kreisais iecirknis» — pirmā pasaules kara laikā nopostītās Līves muižas (Dunhof¹²) centra teritorija, kuru aizņēma Plostnieku, Jaunlīves un Ilgu māju

zeme (1. att.). 1971. gada 28. jūnijā uz austrumiem no Jaunlīves mājām Daugavas kraujas malā un nogāzē starp Līves muižas ēku pamatiem (aptuveni 30 m attālumā no tiem) un Ilgu mājām konstatēta tumša, zilga zeme ar sadrupušu laukakmeņu piejaukumu. Atrada bezripas gludo un apmesto keramiku un dzelzs sārņus. Noskaidrojās, ka kultūrslānis ir arī Alberta Labanoviča sakņu dārzos, laukā uz dienvidiem un rietumiem no Ilgu mājām, kā arī Līves muižas parkā, kopumā aizņemot platību, kas nav mazāka par 100×125 m (1. att.). Vēlāk noskaidrojās, ka apmetnes platība aizņem ap 150×140 m un lēšama ap 2,2 ha.

Apmetne situēta ap 600 m lejpus Mācītāja salas lejasgala. Iepretim apmetnei Daugavas labajā krastā, tā sauktajā Zušugalā atrodas Ikšķiles dārzniecība (2. att.). Attālums līdz Rīgai — 34 km, Ķekavai — 15 km, Jēkabpīlij — 107 km.¹³ 1971. gadā Jaunlīves apmetne atradās Rīgas rajona Ķekavas ciema padomes teritorijā un ietilpa kolhozā «Sarkanais strēlnieks», no 1974. gada — Daugmales ciemā.

Pētījumus Jaunlīvē uzsāka tikai 1973. gadā, kad Vēstures institūta Arheoloģijas sektora līdzstrādnieces Jolantas Daigas vadītās Spoliškalna arheoloģiskās ekspedīcijas ietvaros laikā no 1. jūlija līdz 15. oktobrim šeit tika izdarīti izrakumi autora vadībā.¹⁴ Darboties nācās diezgan grūtos apstākļos. Aplūdināšanas zonā gandrīz visas ēkas bija nojauktas, koki nocirsti, satiksme pārtraukta un iedzīvotāji pārcēlušies dzīvot citur. Tas sarežģīja dzīves apstākļus un nodrošinājumu ar darbaspēku. Nelielā apjomā izrakumi turpinājās vēl 1974. un 1975. gadā, kad zīmēšanas, uzmērīšanas un citus fiksācijas darbus veica Daugmales astoņgadīgās skolas skolotājs Aivars Egle.¹⁵ Pavisam izpētīta 700 m² liela platība.

Vispirms ar pārbaudes izrakumu laukumu (izlūktranšeju) palīdzību tika precizēta apmetnes aizņemtā platība un kultūrslāņa raksturs. Pāri apmetnes centrālajai daļai tika izraktas trīs perpendikulāri izvietotas 1,5 m platas un 20—90 m garas izlūktranšejas ar mērķi — noteikt apmetnes rajonus, kuros būtu nepieciešams izrakumus izvērst plašāk (3. att.).

Noskaidrojās, ka kultūrslāņa biezums Jaunlīves apmetnē svārstās no 30 līdz 200 cm, bedrēs līdz 250 cm. Apmetnes centrālajā daļā kultūrslāņa biezums caurmērā 80 cm. Tā virsējā daļa cietusi ne tik daudz no arkla un plūdiem (nogāzē), kā karadarbības rezultātā: līdz 40—50 cm dziļumam tā daudzās vietās ir šāviņu saārdīta.

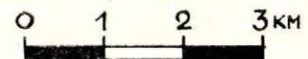
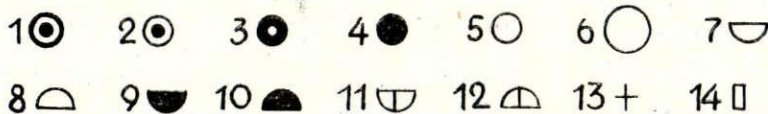
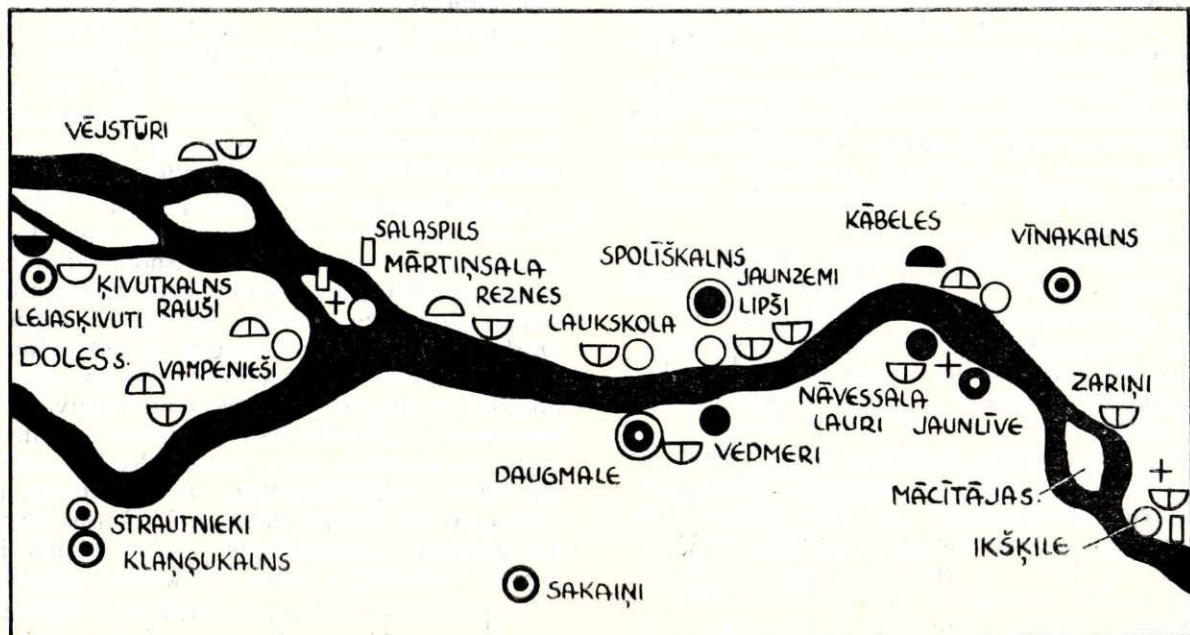
Apdzīvošanai piemērotākā daļa ir ap 150 m garš, 50—100 m plats trapeceveida laukums ar līdzenu virsmu Daugavas kraujā. Plakums paceļas 9,5—10 m virs Daugavas līmeņa. Tā ziemeļrietumu un dienvidaustrumu daļa apbūvēta ar Līves muižas un Ilgu ēkām. Kultūrslānis turpinās arī nogāzē. Tādēļ 90 m garais 1. izrakumu laukums (kas orientēts dienvidu—dienvidrietumu — ziemeļu—ziemeļaustrumu virzienā ar 31° novirzi no ziemeļu virziena uz rietumu pusi) iemērīts starp bijušajiem ēku kompleksiem un atrodas gandrīz perpendikulāri Daugavas krastam. No šī izrakumu laukuma profila gūvām ieskatu par apmetnes kultūrslāni un tā veidošanos (4. att.). Laukuma virsmas kritums pret nogāzi līdz 50. metram — 30 cm, nogāzē no 50. līdz 90. metram — 4,5 m. Kultūrslāņa biezums no 50—80 cm plakumā palielinās līdz 200 cm nogāzē. Tā kā virsējie 90 cm nogāzes profilā satur pelēcīgu zemi, kurā maz atradumu, nav šaubu, ka šī kārtā radusies, kultūrslāni pakāpeniski izskalojot plūdos un noarot nogāzē. Kultūrslānis plakumā, sākot ar 50 cm dziļumu, fiksēts 4 kārtās (pa 10 cm katrā). Tas uzrāda izkļiedētus šķeltos laukakmeņus visā laukuma garumā, bet lielāka koncentrācija sastopama posmā starp 38. un 50. metru. Starp 47. un 50. metru 40—50 cm dziļumā (1. kārtā) iezīmējās ugunī sadrupušu akmeņu kaudze (Ø 1 m) — pavarda vieta, bet līdzās atsedzās lielāki laukakmeņi, daudz sārņu un māla apmetuma drumslu. Cik varēja

sprīest, bija daļēji atsegta dzelzs ieguves krāsns (5.—7. att.). Līdzās pavardam atrasta bezripas gludās keramikas lauska. Sākot dzelzs ieguves krāsns attīrīšanu, uzīts tā saucamās māla kāstuve apmales fragments. Šī senlieta atrasta krāsns austrumu pusē līdzās vietai, kur vajadzētu būt krāsns šahtas paliekām.

Lai izpētītu dzelzs ieguves krāsni, 1. izrakumu laukumam rietumu pusē starp 45. un 50. metru piemērīts paplašinājums (2×5 m). 2. un 3. kārtā pavards un dzelzs ieguves krāsns atsedzās pilnībā (8.—10. att.). Paplašinājuma dienvidu pusē 1. un 2. kārtā atsegtos sīkākos akmeņus, kas nebija saistīti ar pavardu un dzelzs ieguves krāsni, noņēmām, citādi aina, laukumu padziļinot, būtiski nemainījās. Attīrot 2. kārtu, tika atrastas bezripas gludās keramikas lauskas — tāpat kā iepriekšējās, tās bija ar rupju zvīrgzdu piejaukumu.

Dzelzs ieguves krāsns koordinātes 47,20—49,0×0,135—1,10 m. Krāsns virsējie akmeņi atsedzās 40—47 cm dziļumā. 47 cm dziļumā atradās lielāka akmeņa — krāsns šahtas pamatakmeņa — augstākais punkts.

Krāsns izmēri kopā ar sārņu bedri 0,60×2,15 m. Krāsns būvēta vietā, kur pamatzemi veido smiltis. Krāsns šahtas pamatakmeņš — pelēki sārns granīts ar gludu, limenisku virsmu; tā pamatne iedziļināta pamatsmiltī. Pamatakmeņa izmēri 40×45 cm. Aug-

1. att. Jaunlīves apmetnes vieta Daugmales — Ikšķiles apkārtnes arheoloģisko pieminekļu kartē (bronzas laikmets — 13. gs.).

1 — 2.—1. g.t.p.m.ē. nocietinātās apmetnes, 2 — 2.—1. g.t.p.m.ē. atklāta tipa apmetnes, 3 — 1. g.t. dzīvesvietas, kur apdzīvotība sākās 1. g.t.p.m.ē., 4 — 1. g.t. dzīvesvietas (nenocietinātās un nocietinātās apmetnes), 5 — 2. g.t. sāk. (11.—13. gs.) apmetnes, 6 — 11.—13. gs. pilskalns, 7 — 2. g.t.p.m.ē. beigu — 1. g.t.p.m.ē. līdznie kapulauki, 8 — 2. g.t.p.m.ē. beigu — 1. g.t.p.m.ē. uzkalniņkapi, 9 — 3.—9. gs. līdznie kapi, 10 — 2.—6. gs. uzkalniņkapi, 11 — 10.—13. gs. līdznie kapi (skeletkapi un uguns kapi), 12 — 10.—13. gs. uzkalniņkapi (skeletkapi un uguns kapi), 13 — romiešu monētu depoziiti un savrupatradumi, 14 — 12.—14. gs. mūra nīlis.

stas temperatūras ietekmē tas vairākās vietās — sevišķi pret krāsns muti — saplaisājis. Virs pamatakmeņa — slikti saglabājušās māla šahtas paliekas, kurās atradās vairāki sārņi.

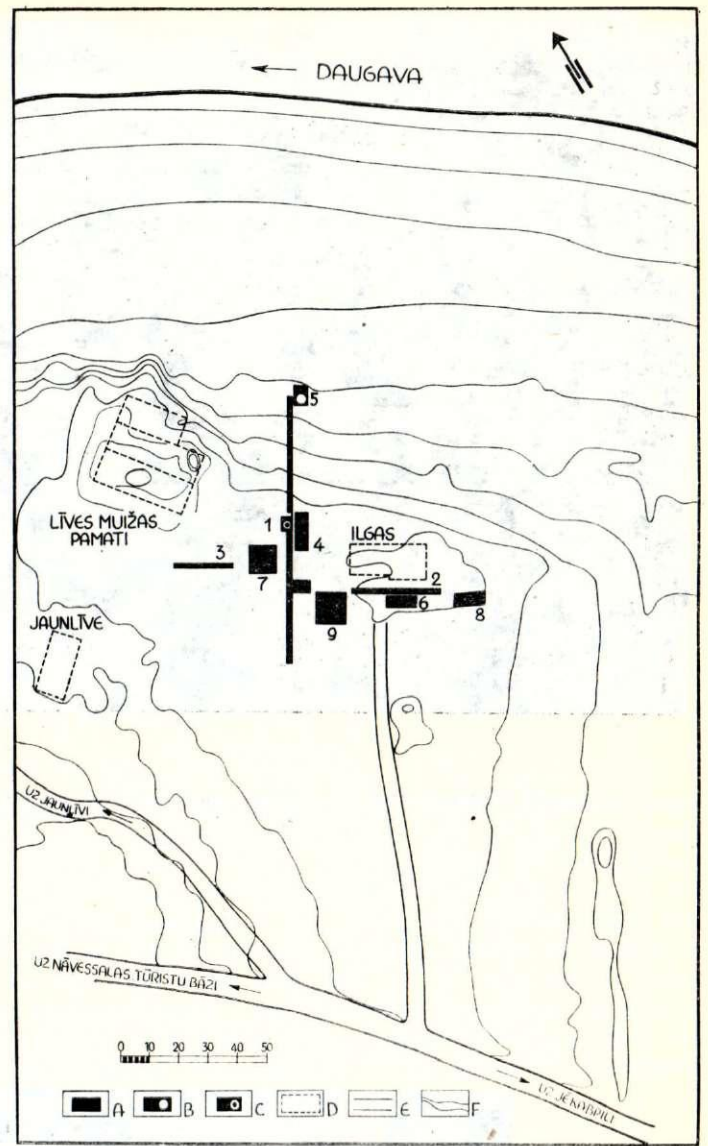
Krāsns mutes sāni izlikti ar četriem lielākiem un diviem mazākiem akmeņiem — pa trim katrā pusē. Mutes platums — 13—20 cm. Lielāko akmeņu izmēri: garums 22—33 cm, platums 10—22 cm, biezums — 9—12 cm. Šahtai piekļauto mutes daļu veido divi granitakmeņi (viens no tiem karstumā saplaisājis), bet tālākajā, pret sārņu bedri vērstajā daļā — trīs dolomīti un viens granitakmens. Mutē pie šahtas bijusi piesegta ar divām ovālām, 14×19—11 cm lielām, 2—3 cm biežām granitakmens plāksnītēm.

Krāsns mutei pieslēdzas ovāla, ap 0,6×1,15 m liela un ap 0,2 m dziļa sārņu bedre, kas pildīta ar sārņiem un tumšu zemi. Bedrē un krāsns mutē atrasts 15—20 kg sārņu.

Krāsns pieskaitāma virszemes cilindriskajām šahtveida pūsmas procesa krāsniem. Lai gan no māla darinātās šahtas pāri palikušas tikai drumslas, šahtas pamatakmens, labi saglabājušās mutes izbūve un sārņu bedres iekārtojums pilnīgi līdzinās Sēlpils Spietiņu apmetnē konstatētajām dzelzs ieguves krāsniem. Kad noņēma māla šahtas paliekas, saplaisājušajā pamatakmenī varēja saskatīt speciāli veidotu — iecirstu — sārņu noteku, kurai līdzīgu redzam Sēlpils Spietiņu 4. dzelzs krāsni.¹⁶ Tikai atšķirībā no Spietiņu krāsniem, kuru pamatakmeņi un sārņu bedres iecirstas radzē, Jaunlīves dzelzs ieguves krāsns būvēta vietā, kur pamatā ir smilts.

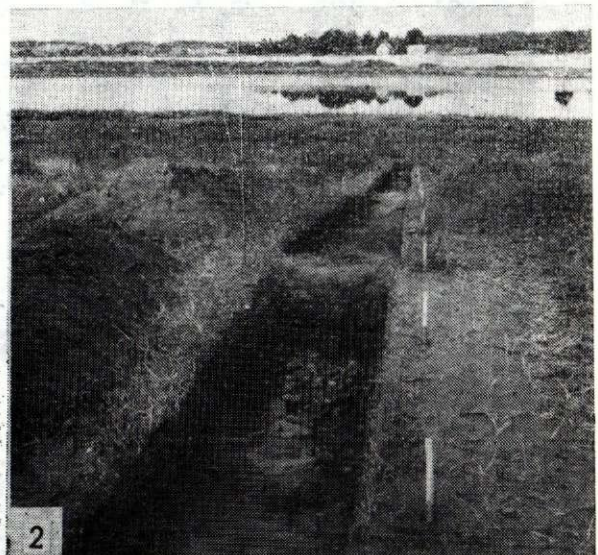
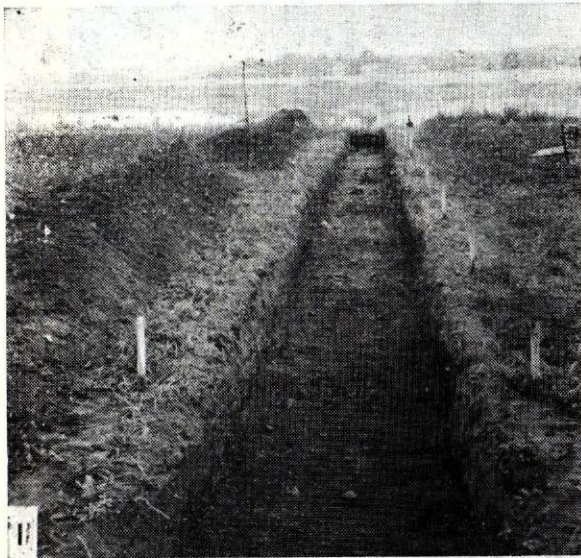
Dzelzs ieguves krāsns atradusies apmetnes paaugstinātajā daļā, vietā, no kuras uz ziemeļiem sākas kritums pret Daugavu. Krāsns orientēta ziemeļ—dienvidu virzienā, ar krāsns muti un sārņu bedri pret ziemeļiem, pret Daugavu. Senās amatniecības speciāliste Jolanta Daiga, apskatot krāsni izrakumu laikā, izteica pieņēmumu, ka šāda dzelzs ieguves krāsns orientācija, kā arī krāsns novietojums Daugavas kraujas tuvumā saistīts ar cešanos nodrošināt lauku vilkmi.

Nākamā, 1974. gadā piemēritais un pētītais 4. izrakumu laukums dzelzs ieguves krāsns austrumu pusē liecināja, ka vismaz 5 m joslā no dzelzs ieguves

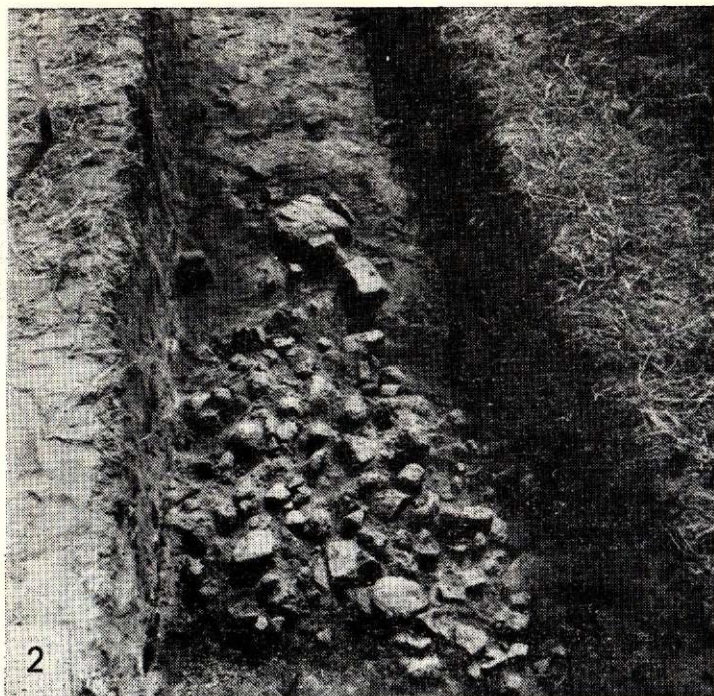
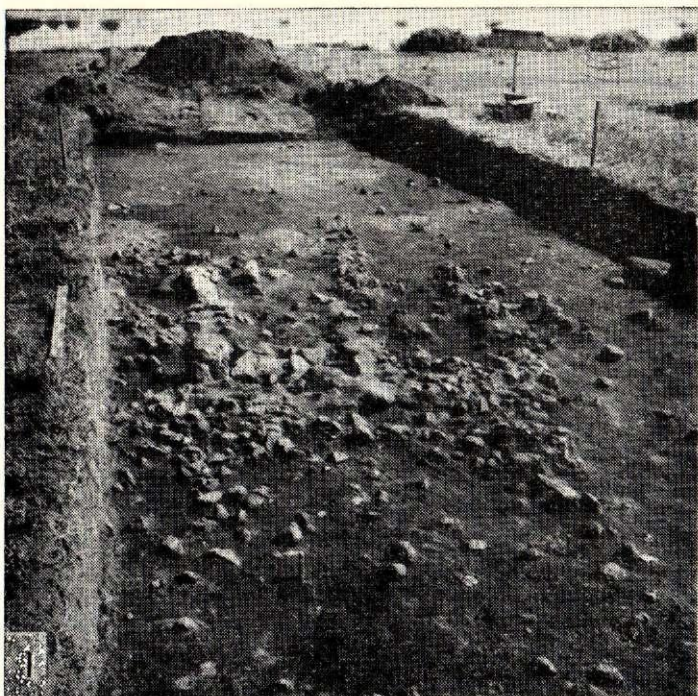
2. att. Jaunlīves apmetnes situācijas plāns un izrakumu laukumu izvietojums.

A — izrakumu laukumi (1—9), B — bedre ogļu dedzināšanai (5. laukuma 8. objekts), C — dzelzs ieguves krāsns (1. laukums), D — nojaukto ēku pamati, E — ceļi, F — augstuma līnijas (1 m).

3. att. Jaunlīves apmetne. 1. laukums, 1. kārta.

1 — 30—50 m no D, 2 — 5—90 m no D.

4. att. Jaunlīves apmetne.

1 — 4. laukuma 1. kārtā no DR, 2 — 1. laukuma 1. kārtā ar pavardu, kam blakus dzelzs ieguves krāsns. Atsegšanas sākuma stadija, 47—50 m no ZA.

5. att. Dzelzs ieguves krāsns atsegšana. Darba skats.

6. att. Dzelzs ieguves krāsns.

1 — attīrīšanas laikā, skats no D, 2 — pēc attīrīšanas, skats no Z.

krāsns senā apbūve nav pastāvējusi. Jādomā, ka tas izskaidrojams ar ugunsdrošības apsvērumiem. Arī Sēlpils Spietiņu dzelzs ieguves krāsnis bija izvietots apmetnes perifērijā, nomaļus no celtnu vietām.¹⁷ Celnēs dzelzs ieguves krāsni nebūvēja, tādēļ jāšaubās par Rīgā Alberta laukumā konstatēto dzelzs ieguves krāsni «pamatu», kas atklāts koka celtņē.¹⁸ Atklājumu drīzāk varētu saistīt ar dzelzs sārņu izmantošanu krāsni māla klonā pamatnē — šādi veidojumi bija iecienīti līdz pat nesēnai pagātnei.

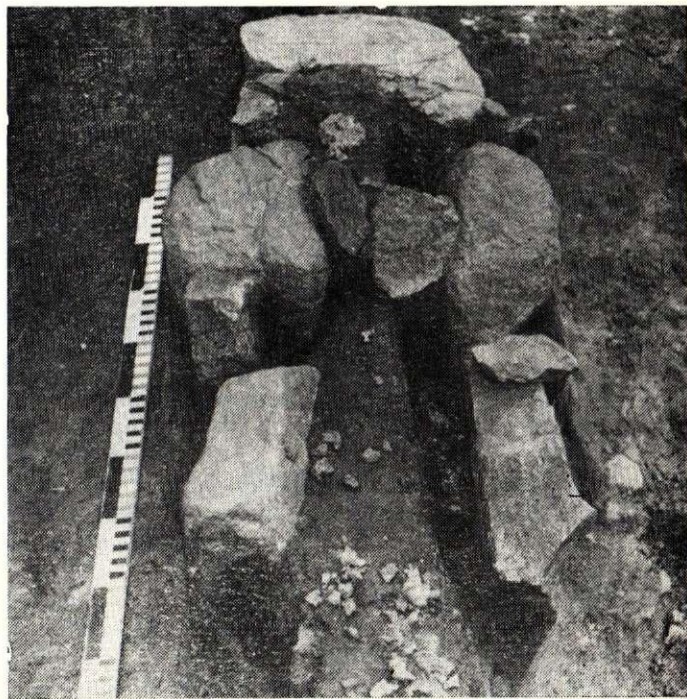
Uz kādu laiku attiecināma Jaunlīves dzelzs ieguves krāsni? Kā jau minēts, līdzība ar Sēlpils Spietiņu apmetnē atsegtajām sešām krāsnīm (datētas ar 2./3.—5. gs.) ir ļoti tuva. Ogres Ķenteskalnā un Kokneses pilskalnā konstatētas uz 5.—6. gs. attiecināmas dzelzs ieguves krāsni, kas saglabājušās vājāk.¹⁹ Arī Kokneses krāsnij šahtas pamatā laukakmens (Ø 33 cm), bet mutes izbūve ar akmeņiem nav konstatēta. Sārņu bedre (Ø 60 cm) pildīta ar oglēm.

Tāpat kā citas agrā un vidējā dzelzs laikmeta dzīvesvietas, Jaunlīves apmetne nav bagāta ar senlietu atradumiem. Izpētītajā 700 m² platībā iegūtas 223 senlietas. No tām darbarīki — 77, iedzīves priekšmeti — 94, rotas un apģērba priekšmeti — 19, pārējās senlietas — 33.

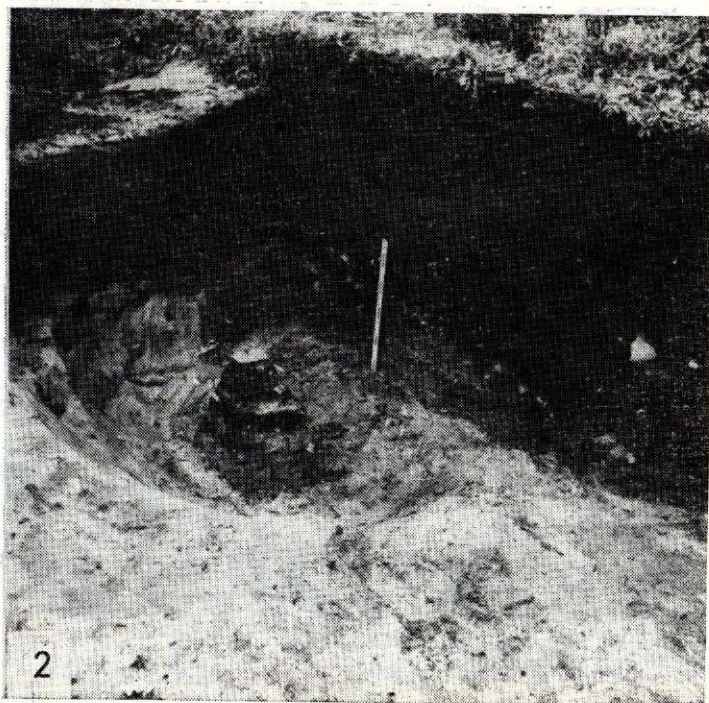
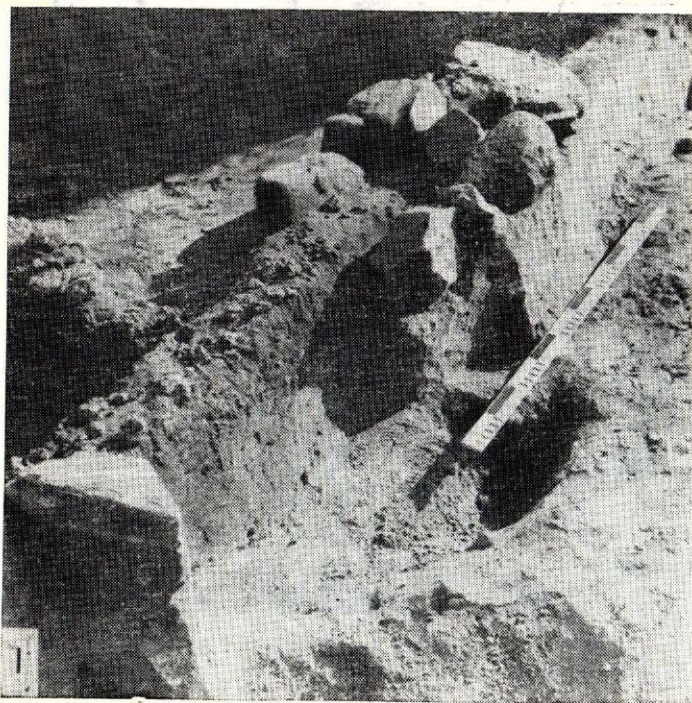
Apmetnes apdzīvotība sākusies jau 1. g. t. p. m. ē. Uz šo laiku attiecas daļa no apmetnē atrastās švikātās keramikas, krama nažveida šķīlas, akmens cirvja urbuma tapiņa; domājams, arī piekariņš — mežacūkas zobs. Šādi piekariņi pazīstami jau neolītā, taču, kā to liecina J. Graudoņa izrakumi Ķivutkalnā (47. kaps), lietoti vēl ap 1000. g. p. m. ē.²⁰ Daugavas labajā krastā iepretim Jaunlīvei atrodas J. Graudoņa pētītā 1. g. t. p. m. ē. nocietināta apmetne — Vinakalns.²¹ Šī laika apdzīvotība kreisajā krastā konstatēta Daugmales, Kļauģukalna un Strautnieku izrakumos²²; spriežot pēc savāktās švikātās keramikas, arī Katlakalna Sauliešu pilskalnā, Sakaiņu pilskalnā²⁴ un Tomes Jaunlubaušu²⁵ apmetnē. Tomēr, spriežot pēc švikātās keramikas īpatsvara un pārējiem atra-

dumiem, lielāka iedzīvotāju skaita palielināšanās Jaunlīvē sākusies tikai mūsu ēras 1. g. t. 1. pusē.

Apmetnes datēšanai nozīmīgākās ir atrastās bronzas un dzelzs rotaslietas (11. att.). Vispirms — 9. izrakumu laukuma 1. kārtā atrasta bronzas acu jeb saulišu sakta (11. att.: 2), kas pieder tā dēvētajai prūšu sērijai un datējama ar 2. gadsimtu.²⁶ Slēgtais, griezumā segmentveida bronzas gredzens (11. att.: 1) pārstāv 3.—4. gs. raksturīgu tipu, lai gan samērā retā variantā. Šādi gredzeni pazīstami

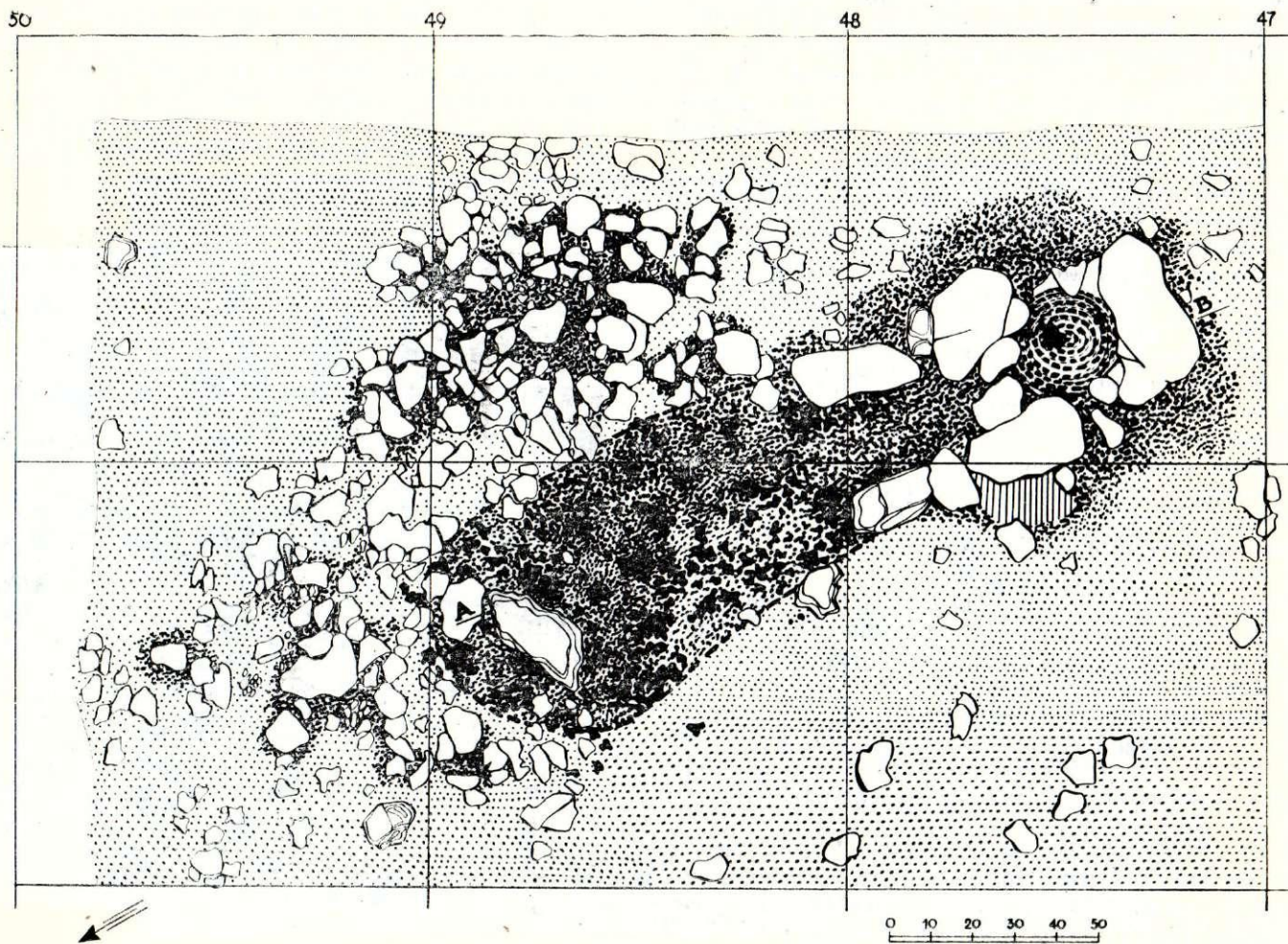

7. att. Dzelzs ieguves krāsni pēc sārņu bedres daļējas izsmelšanas, skats no Z.

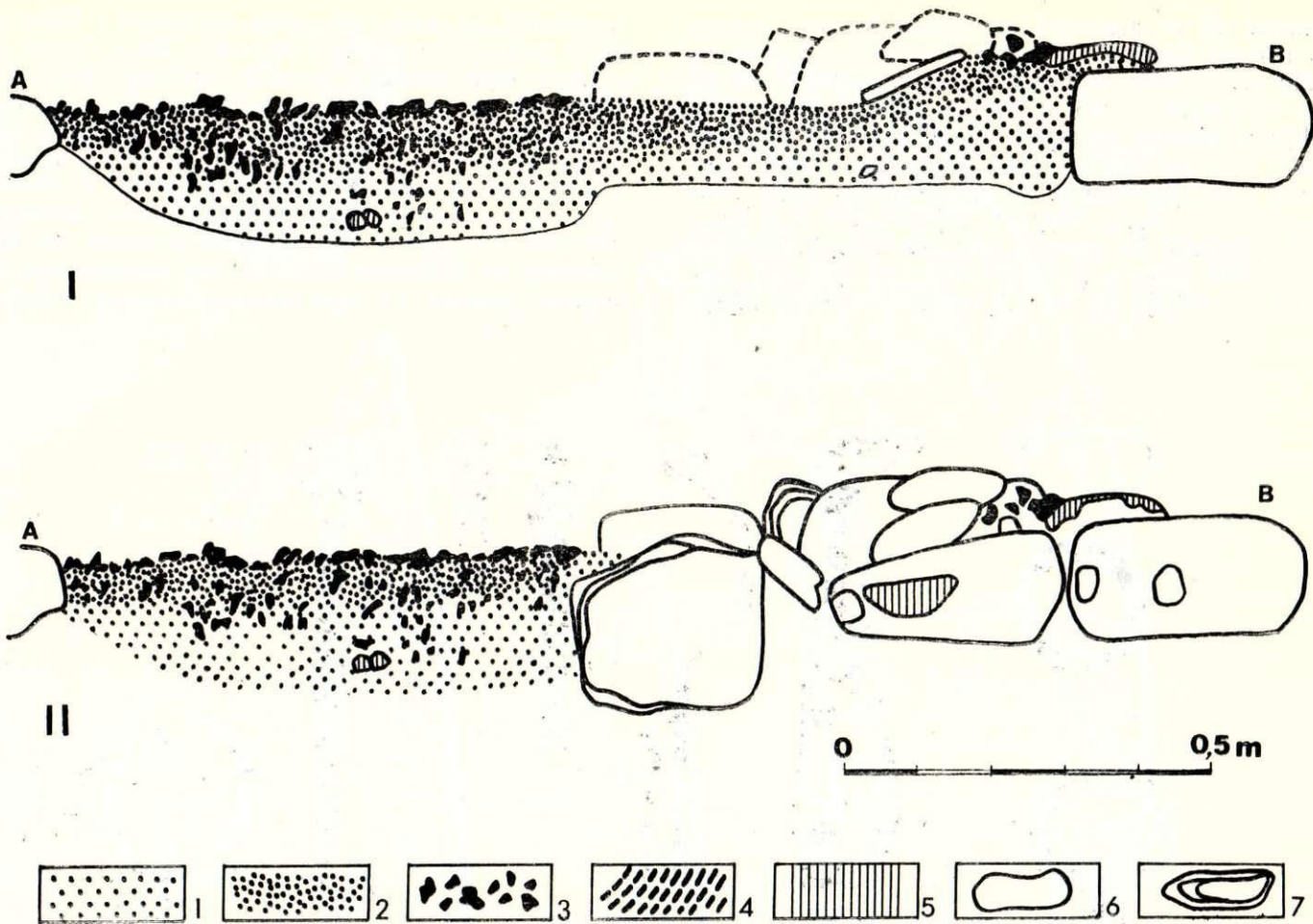

8. att.

1 — dzelzs ieguves krāsns pēc griešanas, skats no R, 2 — 8. objekts — ogļu bedre, skats no D.

9. att. Dzelzs ieguves krāsns un līdzās esošā pavarda plāns

10. att. Dzelzs ieguves krāsns.

I — griezumš, II — sānskats. 1 — pelēka zeme, 2 — melna zeme, 3 — sārņi, 4 — dedzis māls, 5 — māls, 6 — laukakmens, 7 — dolomīts.

Lietuvā,²⁷ Latvijā šādus gredzenus atrod Baltijas somu akmeņu krāvuma kapos.²⁸ Bronzas skārda caurulītes (11. att.: 11, 12) ar rupju slīpvirziena rievotumu ir zemgaļu un sēļu uzkalniņkapu novadā izplatītas sieviešu kaklarotas vai arī vainaga sastāvdaļa. Šādas caurulītes lietotas no m. ē. 2. gs. līdz vidējā dzelzs laikmeta sākumam (5.—6. gs.).²⁹ Rubas Rūsīšu—Debešu III uzkalniņa 3. kapā līdzīgi darinātas caurulītes atrastas 3. gs. inventārā.³⁰ Datēšanai svarīga ir 5. izrakumu laukumā atrastā dzelzs rotadata (11. att.: 3), kuru pēc R. Šnores izstrādātās klasifikācijas varētu uzskatīt par pārejas formu starp «adattām ar profilētām galvām» un «konusa adatām».³¹ Tas nozīmē, ka Jaunlīves rotadata datējama ar laiku ap 400. gadu. Apmetnes vēlākiem atradumiem pieder dzelzs rotadata ar konusveida galvu (11. att.: 4), kuru datē ar 5.—6. gs.³²

Spieķadata ar horizontālā virzienā ovālu, griezumā rombisku galvu (11. att.: 5), tāpat arī apmetnē atrastie divi naži ar liku muguru un sirpis (12. att.: 7) attiecināmi uz 3.—4. gadsimtu.³³ Ar agrā dzelzs laikmeta beigām datējama spieķadata ar griezumā plakaniņu galvu (11. att.: 7).³⁴ Spieķadatai ar griezumā rombisku, tordētu galvu (11. att.: 6) ir reta forma, kas, spriežot pēc analogijām Lietuvā un Somijā, attiecas uz laiku ap m. ē. 500. gadu.³⁵ Dzelzs spieķadata ar nelielu, trīsstūra formai tuvu, griezumā apaļu galvu un ovālas formas dzelzs sprādze (11. att.: 10), kas izgatavota no griezumā rombiska

stieņa, pārstāv formas, kas Latvijā sastopamas vidējā dzelzs laikmeta sākumā — ap 5.—6. gadsimtu.³⁶

Tādējādi Jaunlīves apmetnes intensīvākā apdzīvotība attiecas uz mūsu ēras 1. g. t. pirmo pusi, it īpaši uz 3.—5. gadsimtu. Izņemot slēgto bronzas gredzenu, priekšmetu vairākums tuvākās paralēles uzrāda ar senlietām, kas atrastas baltu apdzīvotajos apvidos Zemgalē, Augšzemē un dienvidrietumu Vidzemē. Sīkāk nenorādot konkrētas paralēles, no teritoriāli tuvākajiem pieminekļiem, kur līdzīgi priekšmeti atrasti, jāmin Katlakalna Pļavniekkalns, Daugmales apakšējie slāņi un Ogres Ķenteskalns. Minētos 5.—6. gs. pieminekļus gandrīz visi pētnieki pieskaita zemgaļiem. Jaunlīves apmetnes materiāls nav tik bagāts, lai to tik droši apgalvotu. Jo vairāk tādēļ, ka pēc dialektoloģijas datiem (J. Plāķis) zemgaļu—sēļu ciltsrobeža senatnē gājusi Daugmales pagastam ap tuveni pa vidu.³⁷

Ar 3.—5. gadsimtu varētu datēt Jaunlīvē atrasto dzelzs ieguves krāsni. Vienai krāsniņ tād datējuma diapazons ir pārāk plašs.

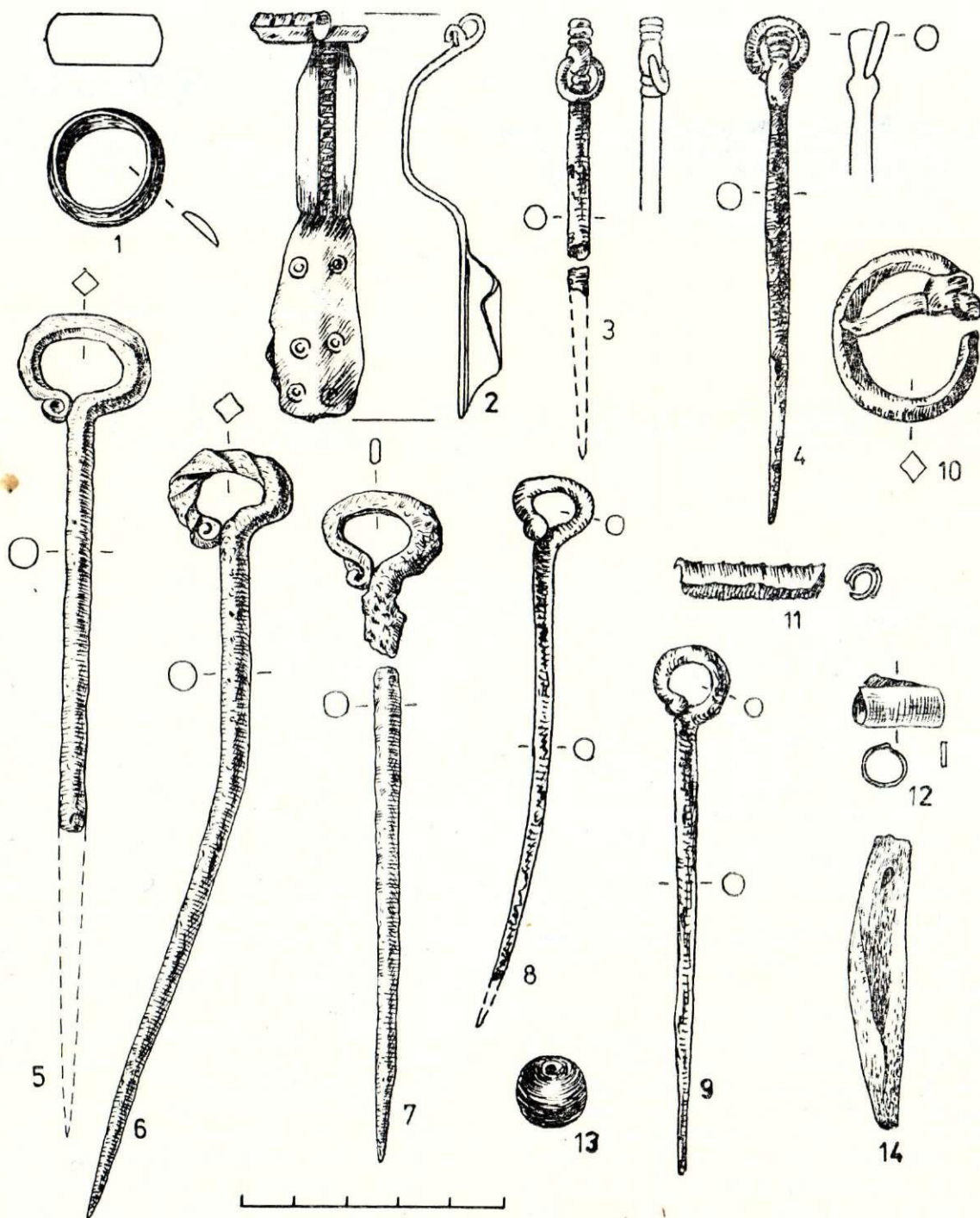
Apmetnē izpētītas 18 pavadu vietas. Vairākos gadījumos dzelzs ieguves sārņi kā siltumu saglabājošs materiāls jau senatnē nokļuvuši pavados.

Pastāv uzskats, ka dzelzs ieguves un apstrādes procesam nepieciešamās kokogles varēja sagatavot parastos pavados. Attiecībā uz pavadu, kas atsegts Jaunlīves izrakumos līdzās dzelzs ieguves krāsniņ, šādu liecību nav. Toties nogāzes pakājē 5. izrakumu

laukumā 40 m attālumā no dzelzs ieguves krāsns tika atsegta bedre (8. objekts), kura 0,5—0,8 m iedziļināta pamatzemē. Bedres dziļums no pašreizējās augšnes virskārtas — 2,5 m. Bedres Ø 3,0—3,9 m. Tās pildījumā akmeņi sastopami reti. Griezumā vairākās vietās bija saskatāmas līdz 5 cm biezas mālainas smilts starpkārtas. Lielais saglabājušos ogļu daudzums un keramikas trūkums šajā objektā ļauj hipotētiski pieņemt, ka bedre izmantota kokogļu ieguvei, kuras nepieciešamas gan dzelzs ieguves procesā, gan kalēja un rotkaļa darbā. (Apmetnē atrasti 28 tīģeļu

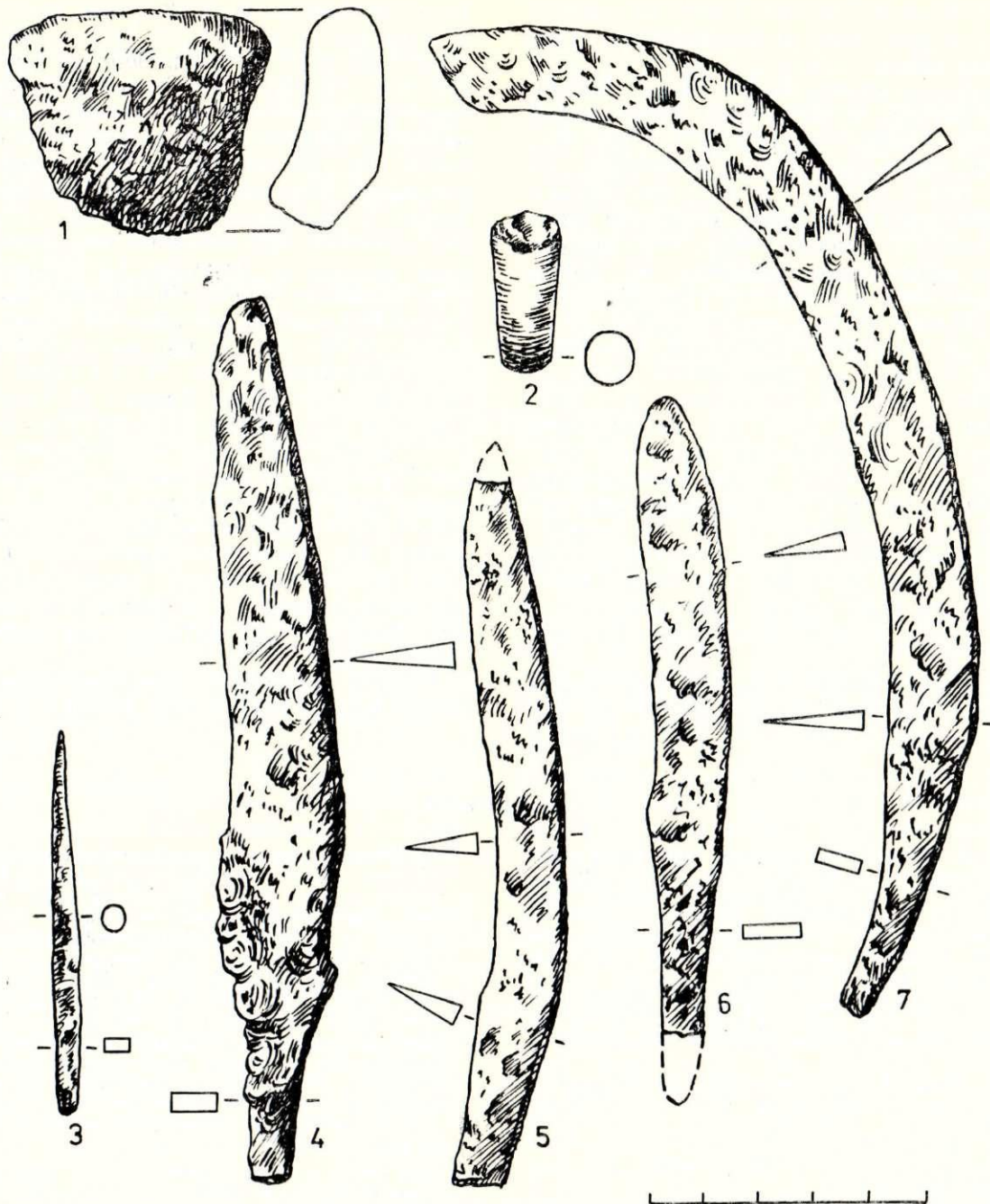
fragmenti, to skaitā arī viens bļodveida.) Sādu minētās bedres skaidrojumu akceptēja arī J. Daiga.

Ogļu dedzināšanai speciāli ierīkotas bedres un 15 dzelzs ieguves krāsns apraksta ukraiņu arheoloģe S. Pačkova.³⁸ Tās atrastas Zarubincu kultūrai (3.—2. gs. p. m. ē.—1. gs. p. m. ē.) piederošā apmetnē Ļutiņas ciema tuvumā Kijevas apgabalā. A. Anteins informēja autoru par līdzīgu ogļu sagatavošanas paņēmieni ap mūsu ēras sākumu Norvēģijā un iepazīstināja ar atbilstošu literatūru par tur veikto dzelzs ieguves procesa un ogļu dedzināšanas modelēšanu.

11. att. Jaunlīves apmetnē atrastās senlietas. Rotas.

1 — gredzens, 2 — acu sakta, 3—9 — rotadatas, 10 — sprādze, 11—12 — caurulīte, 13 — zobs/piekariņš, 14 — stikla krelle. 1, 2, 10—12 — bronza, 3—9 — dzelzs.

12. att. Jaunlīves apmetnē atrastās senlietas. Darba rīki.

1 — māla bļodveida tīģeļa fragments, 2 — akmens cirvja urbuma tapiņa, 3 — ilens, 4–6 — līkie naži, 7 — sirpis.

Galvenais princips šajā procesā — nepieļaut strauju degšanu. To panāk ar dedzināmās malkas īpašu krāvēnu bedrē un rūpīgu noseģšanu ar velēnām un apbēršanu ar zemi. Lai nodrošinātu gaisa piekļūšanu, pārklājuma vidū un mālā atstāja nelielus caurumus.³⁹ Šādu ogļu dedzināšanas paņēmieni lauku kalēji lietoja vēl mūsu gadsimta 20. un 30. gados, pat 40. gadu sākumā. Arheoloģe L. Vankina atcerējās, ka ap 1921.—1922. gadu Madonas apriņķa Grostonas Ezermuižā pazīstamajam kalējam Jānim Kausam smēde bijusi kalnā, bet nogazē viņš racis bedri ogļu dedzināšanai. Bedri viņš racis «kapa dziļumā», sakrāvis lielu malku, pārsēdzis to ar zemi, atstādams kādu spraugu, «lai deg gruzdama». Kad malka izdegusi,

bedri atraka. Neparasti ir tas, ka šis senais ogļu ieguves veids latviešu etnogrāfiskajā literatūrā gandrīz nemaz nav aprakstīts. Tas pieminēts tikai garāmejojot sakarā ar darvas tecināšanu, kur kā blakusproduktu ieguva arī ogles.⁴⁰ Iepazīstoties ar Latvijas Vēstures muzeja Etnogrāfijas nodaļas fondiem, pārliecināties, ka materiāli par ogļu dedzināšanu un ogļdeģiem nav fiksēti, jo droši vien likušies pārāk parasti. Tikai 1931. gadā sakarā ar darvas tecināšanu J. Eniņš Kandavas pag. Birzniekos pierakstījis 88 gadus vecā Ādama Volberga liecību: «Ogļis izlietoja kalšanai, deva kalējam, jo katram saimniekam zirga apkalšanai un tāpat darba rīku kalšanai bija kalējam jādod ogļis.»⁴¹ Arheologs J. Apals atce-

ras, ka vēl 1945. gadā, dzīvojot Ezerē, lai apkaltu zirgu, viņam vispirms nācies ar šo paņēmieni sagatavot bērza koka ogles.

Ogļu dedzināšanas veidus, kādus 20. gs. 20.—40. gados lietoja Latvijā, un šī procesa tehnoloģiskos aspektus samērā detalizēti aprakstījis Latvijas koksnes ķīmijas un ķīmijas tehnoloģijas pamatlicējs Arvīds Kalniņš: «Mūsu apstākļos ar ogļu dedzināšanu agrāk visvairāk nodarbojās lauku kalēji. Tie ogles dedzināja vai nu zemē izraktās bedrēs, rīkojoties pēc principa, kura pirmsākums meklējams vēl senajā Ķīnā, vai arī nelielos konveidīgos, apm. 2¹/₂ steru liela tilpuma (apakša 2¹/₂ m caurmērā un līdz 1,7 m augstumā) sartos, ap 600 kg sausas malkas sakraujot, to attiecīgi apsedzot ar lapainiem vai skuju zariņiem, slapiem salmiem un zemēm un apm. 48 stundu laikā izdedzinot. Viens šāda lieluma sarts dod ap 250 kg ogļu. Strādājot zemē ieraktās bedrēs, pēdējās taisīja ap 2 m dziļas un ap 2¹/₂ m platas. Bedrē sakrauto un ar velēnām pārklāto malku aizdedzina augšpusē, no augšas arī pievada nepieciešamo gaisa vairumu, bet dūmgāzes aizvada projām pa kādu izkrautu vai izmūrētu kanāli, kurš nobeidzas līdz ar bedres dibenu. Bedrē iekrautas malkas izdedzināšana un sarta atdzišana aizņem ap 10 dienas ilgu laiku.»⁴²

Hronoloģisku pieturpunktu Jaunlīves ogļu bedres datēšanai dod 5. laukumā bedres malā 160 cm dziļumā atrastā jau iepriekš aprakstītā profilētā adata,

kuru mēs datējam ar laiku ap 400. gadu. Ja patiešām šī rotadata noder minētās bedres datēšanai un ja starp ogļu bedri un dzelzs ieguves krāsni ir sakars, tad tiem vajadzētu būt hronoloģiski tuviem. Datējuma pārbaudei tika izvēlēts viens no daudzajiem ogļu paraugiem no minētās bedres (8. objektā), kas ņemts 170—180 cm dziļumā (17. paraugs). No sārņu paraugiem, kas atrasti 1. laukumā dzelzs ieguves krāsns tuvumā, izmeklēti divi liela izmēra sārņi, kuros saskatāmi ogļu ieslēgumi (38. paraugs). Abi paraugi nosūtīti uz Igaunijas ZA Zooloģijas un botānikas institūta laboratoriju vecuma noteikšanai pēc radioaktīvā oglekļa metodes. 1987. gada 30. XII saņemta atbilde par 17. ogļu parauga datējumu. Analīzi (laboratorijas šifrs ¹⁴C TA-1944) veikuši Arvi Līvs un Torvo Rinne. Vecums 1610±100 gadi. Datējumu gadu aprēķina, par atskaites punktu ņemot 1950. gadu. 1950. gads — 1610±100=340. gads ± 100 gadi. Tātad ogļu paraugs attiecināms uz laikposmu no 240. līdz 440. gadam (3. gs. vidus — 5. gs. vidus). Tā kā ogļu bedre, domājams, bijusi lietošanā ilgāku laiku, datējumu sašaurināt uz 4. gs. nav pamata. 38. sārņu parauga ¹⁴C analīze absolūtā vecuma noteikšanai diemžēl rezultātu nav devusi, jo organikas daudzums šajā paraugā bijis nepietiekams, lai veiktu analīzi.

Tādējādi pagaidām Jaunlīves apmetnē atsegtās dzelzs ieguves krāsni mēs datējam 3.—5. gs. ietvaros.

PARINDES

- 1 Buchholtz A. (Über die Aufdeckung einer Graberstätte auf dem Plawnekkalns) // Sb. Rig. 1901. — R., 1902. — S. 41—47; Jäköbsons F. Arhailoģiskie izrakumi Pļavniekkalnā // Brīvās Zemes Ilustrētais Pielikums. — 1928. — Nr. 33; Moora H. Die Eisenzeit in Lettland bis etwa 500 n. Chr. T. 1: Die Funde. — Tartu, 1929. — (Verh. Estn. 25). — S. 92—109. — N 97—131.
- 2 Snore R. Izrakumi Doles pagasta Kļāņu pilskalnā // SM. — 1936. — Nr. 1. — 57.—69. lpp.; Граудонис Я. Латвия в эпоху поздней бронзы и раннего железа. — Рига, 1967. — С. 16—18.
- 3 Ģinters V. Daugmales pilskalna 1935. g. izrakumi // SM. — 1936. — Nr. 1. — 33.—56. lpp.; Ģinters V. Daugmales pilskalna 1936. g. izrakumi // Turpat. — Nr. 4. — 87.—104. lpp.
- 4 Daugmales arheoloģiskā ekspedīcija (1966.—1969. g.) un Vecdoles ekspedīcija (1968. g.).
- 5 Atgāzis M. Arheoloģisko pieminekļu apzināšana Zemgalē 1966. gadā // RT 1966. — R., 1967. — 25. lpp.
- 6 Urtāns V. Daugmales ekspedīcijas rezultāti 1968. g. // RT 1968. — R., 1969. — 57. lpp.; Vasks A. Pētījumi Nāvēssalas apmetnē un Naugrubi kapulaukā 1969. gadā // RT 1969. — R., 1970. — 69.—70. lpp.
- 7 Urtāns V. Daugmales ekspedīcijas rezultāti 1968. g. — 56.—57. lpp.
- 8 Atgāzis M. 1968. g. izrakumi Nariņos, Strautniekos un Vecdolē // RT 1968. — R., 1969. — 22.—25. lpp.
- 9 Atgāzis M. Arheoloģisko pieminekļu apzināšana Rīgas un Jelgavas rajonā 1971. gadā // Mat. 1971. — R., 1972. — 44.—46. lpp.
- 10 Porietis J. Strēlnieki Nāves salā. — R., 1937. — 5.—11. lpp.
- 11 Daugmales Līves muižā, Līvu ciemā un Lauros. Sk.: Riekstiņš H. Latvijas arhailoģijas kartes // Latviešu aizvēstures materiāli. — R., 1930. — 1. daļa. — 15. lpp.; Snore R. Latvijas aizvēstures kartes. 1. daļa: Agrais un vidējais dzelzs laikmets (1.—8. gs. pēc Kr.) // CS. — R., 1936. — 1. sēj., 2. papild. — 50. lpp.
- 12 Pirang-H. Das Baltische Herrenhaus. — Riga, 1930. — Bd 3. — 45; Richters Baltische Verkehrs- u. Adressbucher / Red. von H. Hollmann, cand. oec. pol.; hrsg. von A. Richter. Bd 2: Kurlandische Verkehrs- und Adressbuch. — Riga, 1900. — Abt. 3. — S. 21.

- 13 Ap 350 m uz dienvidiem no apmetnes centrālās daļas atradās autobusu pieturu Mednieki, kur ceļa rādītāji fiksēja sekojošus attālumus: Rīga — 33,7 km, Ķekava — 14,7 km, Jēkabpils — 106,7 km, Nāvēssala (Lauri) — 1,5 km.
- 14 Atgāzis M. 1973. gada pētījumi Jaunlīves apmetnē // Mat. 1973. — R., 1974. — 7.—12. lpp.; Atgāzis M. Jaunlīves apmetnes pētījumi 1974. gadā // Mat. 1974. — R., 1975. — 8.—12. lpp.; Atgāzis M. 1975. gada izrakumi Jaunlīvē // Mat. 1975. — R., 1976. — 21.—24. lpp.
- 15 Zīmētāja pienākumus 1973. gadā veica Simona Matvejeva un Latvijas Valsts mākslas akadēmijas studente Karina Upīte. Izrakumos 1974.—1975. g. piedalījās mūsu ekspedīcijas pastāvīgie strādnieki Jānis Jurevskis, Jānis Vēveris un Klosterkalna arheoloģiskās ekspedīcijas tehniskā vadītāja Karina Zariņa.
- 16 Daiga J. Dzelzs ieguves krāsns Sēlpils Spietiņu apmetnē // AE. — R., 1964. — 6. laid. — 31. lpp., 10. att.
- 17 Turpat. — 25. lpp., 2. att.
- 18 Vīlsons M. Muzeja arheoloģiskie izrakumi Rīgā un to nozīme pilsētas vēstures izpētē // Rīgas vēstures un kuģniecības muzejs, 1773—1973. — R., 1973. — 121., 125. lpp., 70. att.
- 19 Stubavs A. Ķentes pilskalns un apmetne. — R., 1976. — 88.—90. lpp.; LA. — 142., 166., 167. lpp., 67. att.
- 20 Денисова Р. Я., Граудонис Я. Я., Гравере Р. У. Кивуткалнский могильник эпохи бронзы. — Рига, 1985. — С. 19.
- 21 Граудонис Я. Строительство на Икшкильском Винаккалне // SAHM. — Tallinn, 1970. — С. 63—68.
- 22 Atgāzis M. 1968. g. izrakumi Nariņos, Strautniekos un Vecdolē. — 25. lpp.
- 23 Atgāzis M. Arheoloģisko pieminekļu apzināšana Rīgas un Jelgavas rajonā 1971. gadā. — 45. lpp.
- 24 Atgāzis M. Arheoloģisko pieminekļu apzināšana Zemgalē 1966. g. — 25. lpp.
- 25 Turpat.
- 26 Moora H. Die Eisenzeit in Lettland. T. 2: Analyse. — Tartu, 1938. — S. 62—65; Mihelbertas M. Senasis geležies amžius Lietuvoje. — Vilnius, 1986. — 107.—110. lpp.
- 27 Mihelbertas M. Senasis geležies amžius Letuvoje. — 150. lpp., 61. att.: 1.

- ²⁸ Moora H. Die Eisenzeit in Lettland.. T. 2: Analyse. — S. 455—458.
- ²⁹ Mihelbertas M. Senasis geležies amžius Lietuvoje. — 152 lpp., 62. att.
- ³⁰ LVM A 10392: 8.
- ³¹ Snore R. Dzelzs laikmeta latviešu rotas adatas // Latviešu aizvēstures materiāli. — R., 1930. — 1. daļa. — 52.—54., 67.—68. lpp., IV, XI, XII tab.
- ³² Turpat. — 67.—68. lpp., XI tab.: 10.
- ³³ Moora H. Die Eisenzeit in Lettland.. T. 2: Analyse. — S. 531—539.
- ³⁴ Snore R. Dzelzs laikmeta latviešu rotas adatas. — 59.—60. lpp.
- ³⁵ Kivikoski R. Die Eisenzeit Finnlands: Bilderatlas und Text. — Helsinki, 1947. — T. 1. — S. 33, Taf. 28: 218; Snore R. Dzelzs laikmeta latviešu rotas adatas. — 100. lpp., VII tab.: 7.

- ³⁶ Līdzīgas sprādzes atrastas Katlakalna Pļavniekkalna un Do-beles Ošu senkapos.
- ³⁷ Plāķis J. Varbūtējā zemgaļu un sēļu senču robeža // Rīgas Latviešu Biedrības Zinātņu komitejas Rakstu krāj. — R., 1940. — 23. laid. A. — 82.—86. lpp.
- ³⁸ Пачкова С. П. Господарство східно-слов'янських племен на рубежі нашої ери. — Київ, 1974. — С. 3, 66, рис. 30.
- ³⁹ Anteiņš A. Melnais metāls Latvijā. — R., 1976. — 72. lpp.
- ⁴⁰ Arends P. Sluju darvas ceplis // SM. — 1937. — Nr. 1. — 60. lpp.
- ⁴¹ LVM Etnogrāfijas nodaļas arhivs. Talsu apriņķis. Lauku rūpniecība. Mape 1105 (3013); Kandavas pag. dokuments Nr. 191.
- ⁴² Kalniņš A. Ķīmiskā meža tehnoloģija. — R., 1944. — 84. lpp. Sk. arī: Kalniņš A. Mežu tehnoloģija. — R., 1925. — 70.—80. lpp.; Kalniņš A. Die Holzleerschwe-lung. — R., 1944. — S. 55—56.

M. Atgāzis

DIE SIEDLUNG JAUNLĪVE UND DER DORT AUFGEDECKTE EISENSCHMELZOFEN

Zusammenfassung

Die Siedlung Jaunlīve befand sich am linken Ufer der Daugava, 34 km von Riga entfernt, im Rigaer Rayon, Dorf Daugmale. Jetzt ist dieses Territorium vom Stausee des Rigaer Wasserkraftwerks bedeckt. Die Siedlung lag im östlichen Teil der Halbinsel Nāvessala, etwa 600 m unterhalb der Insel Mācītāja sala (Elsterinsel) im Territorium des ehemaligen Landguts Līves (Dünhof) zwischen den Gehöften Jaunlīve und Ilgas auf einem flach abfallender Uferhang nebst Terrasse des linken Daugavaufers. Ihre Fläche betrug 150×150 m (etwa 2 ha).

Die Siedlung Jaunlīve ist eines der wenigen bisher bekannten und erforschten Denkmäler der älteren Eisenzeit und der ersten Periode der mittleren Eisenzeit am Unterlauf der Daugava unterhalb von Kegums. Die Grabungen wurden in den Jahren 1973—1975 von der 2. Gruppe der archäologischen Spolīskalns—Expedition des Historischen Instituts der Akademie der Wissenschaften der Lettlands unter der Leitung des Autors durchgeführt. Die 0,3—2 m, in Gruben bis zu 2,5 m starke Kulturschicht war am Uferhang und auf der Terrasse von einer bis zu 1 m starken Ackerbau- und Schwemmlandschicht bedeckt. Am geeignetsten für die Besiedlung war der höher gelegene, vom Hochwasser nicht bedrohte Teil des Uferabhangs, der sich 9,5 bis 10 m über dem Wasserspiegel des Flusses erhob. Bei den Grabungen, die auf einer Fläche von 700 m² zur Daugava hin orientiert. Diese Orientierung sowie die Lage an der Uferböschung hängt vermutlich mit dem Bemühen zusammen, eine bessere Zugkraft zu gewährleisten. Aus Brandsicherheitsgründen war der Ofen in einiger Entfernung von den Wohnstätten errichtet.

Eine neben der Schlackengrube befindliche Herdstelle dürfte zur Vorbereitung (Erhitzung) des Beschickungsguts — der Holzkohle und des Eisensumpferzes sowie zur Erstbearbeitung des Schwamm-eisens gedient haben.

An den in der Siedlung Jaunlīve gefundenen Artefakten, 223 an der Zahl, sowie den Keramikfragmenten ist erkennbar, daß die Besiedlung hier bereits im ersten Jahrtausend v. u. Z. begann und am Anfang unserer Zeitrechnung intensiver wurde. Eine Augen-

fibel, die der sogenannten preußischen Serie angehört, wird in das 2. Jh., andere Funde (Nadel mit Kegelpfopf, eiserne Spange) in das 5.—6. Jh. datiert. Entsprechungen gibt es in den vorrömischen bewohnten Gebieten. Hirtenstabnadeln werden vorwiegend in das 3. bis 5. Jh., eine neben der Kohlengrube gefundene eiserne Ziernadel (eine Übergangsform zwischen Nadeln mit profiliertem Kopf und Nadeln mit Kegelpfopf) ungefähr in das Jahr 400 datiert. Falls zwischen der Holzkohlengrube und dem Eisenschmelzofen eine Verbindung besteht, müssen sie einander auch chronologisch nahestehen. Um das festzustellen, wurden Holzkohlenreste aus der Grube und zwei in der Nähe des Ofens gefundene Schlacken (mit Kohleneinschluß) dem Labor für Zoologie und Botanik der Akademie der Wissenschaften der Estlands zur Prüfung nach dem Radiokarbonverfahren übergeben. Die Testung wurde von A. Līvs und T. Rinne durchgeführt. Das Alter des Kohlenprüfstücks wurde mit 1610±100 Jahren bestimmt, stattgefunden, wurden 18 Herdstellen aufgedeckt. Den gefundenen Lehmewurfsresten nach zu urteilen, waren die Bauten vorwiegend in Blockbauweise errichtet.

Bemerkenswert ist ein in der Siedlung aufgedeckter Eisenschmelzofen. Seine oberen Decksteine befanden sich 40 bis 47 cm tief unter der Erdoberfläche. Zusammen mit der Schlackengrube war der Ofen im Grundriß 0,60×2,15 m groß. Er war an einer Stelle errichtet, wo Sand den Mutterboden bildete. Am Grunde des Ofenschachts lag ein 40×45 großer Granitstein mit glatter, waagerechter, durch die Hitze rissig gewordener Oberfläche. Über dem Granitboden waren nur noch geringe Reste des tönernen Ofenschachts erhalten.

Das 13 bis 20 cm breite Ofenloch war seitlich mit vier größeren und zwei kleineren Steinen ausgelegt, drei Steine auf jeder Seite. Die größeren Steine waren 22 bis 33 cm lang, 10 bis 22 cm breit und 9 bis 12 cm hoch. Den am Schacht gelegenen Teil des Ofenlochs begrenzten zwei Granitsteine und den entfernteren Teil drei Dolomitsteine und ein Granitstein. Am Schacht war das Ofenloch mit zwei 14×

×9—11 cm großen, 2 bis 3 cm dicken Granitplatten überdeckt. An das Ofenloch schloß sich eine ovale, 0,6×1,5 m große und etwa 20 cm tiefe Schlacken-grube an. In der Grube und im Ofenloch wurden etwa 20 kg Schlacke gefunden.

Der Eisenofen ist seinem Typ nach ein zylindri-scher Luftzug-Schachtofen. Der Grundstein mit eigens ausgehöhlter Schlackenabflußrinne, die Ein-richtung des Ofenlochs und der Schlacken-grube gleicht völlig den in der Siedlung Spietiņi bei Sē-pils ausgegrabenen Eisenschmelzöfen.

Der Ofen ist von Nord nach Süd, mit dem Ofen-loch nach Norden was dem Jahr 340 ± 100 (Mitte des 3. Jh.—Mitte des 5. Jh.) entspricht und mit der ty-pologischen Datierung (etwa 400 u. Z.) überein-stimmt. Im Schlackenprüfstück war der Gehalt an organischer Materie für die Radiokarbonanalyse un-genügend. Somit muß bis auf weiteres die Datierung des in der Siedlung Jaunlīve aufgedeckten Eisenschmelzofens mit dem 3.—5. Jh. beibehalten werden.

VERZEICHNIS DER ABBILDUNGEN

- Abb. 1.* Die Lage der Siedlung Jaunlīve auf der Karte der archäologischen Denkmäler in der Umgebung von Daugmale — Ikšķile von Nord.
- Abb. 2.* Legeplan der Siedlung Jaunlīve und der Grabungsab-schnitte.
- Abb. 3.* Siedlung Jaunlīve. 1. Grabungsabschnitt.
1 — 1. Schicht, 2 — 1. Schicht, am Abhang.
- Abb. 4.* Siedlung Jaunlīve.
1 — 4. Grabungsabschnitt, 1. Schicht von Süd-West;
2 — 1. Grabungsabschnitt, 1. Schicht. In Vordergrund Herdstelle, daneben der Eisenschmelzofen zu Beginn der Offenlegung. Blick von Nord-Ost.
- Abb. 5.* Der Eisenschmelzofen während des Schnitts.

- Abb. 6.* Der Eisenschmelzofen.
1 — Im Prozess des Reinigung, 2 — Blick auf den Ofen von oben.
- Abb. 7.* Der Eisenschmelzofen während des Schnitt. Die Weit-seite des Ofens ist beseitigt.
- Abb. 8.* 1 — Der Eisenschmelzofen nach dem Schnitt, 2 — Am Fuß des Abhangs freigelegte Grube (Objekt 8).
- Abb. 9.* Plan der Eisenschmelzofen und neben ihm die freige-legte Herdstelle.
- Abb. 10.* Schnitt und Seitenansicht des Eisenschmelzofens.
- Abb. 11.* Die Schmücke.
- Abb. 12.* Die Werkzeuge.

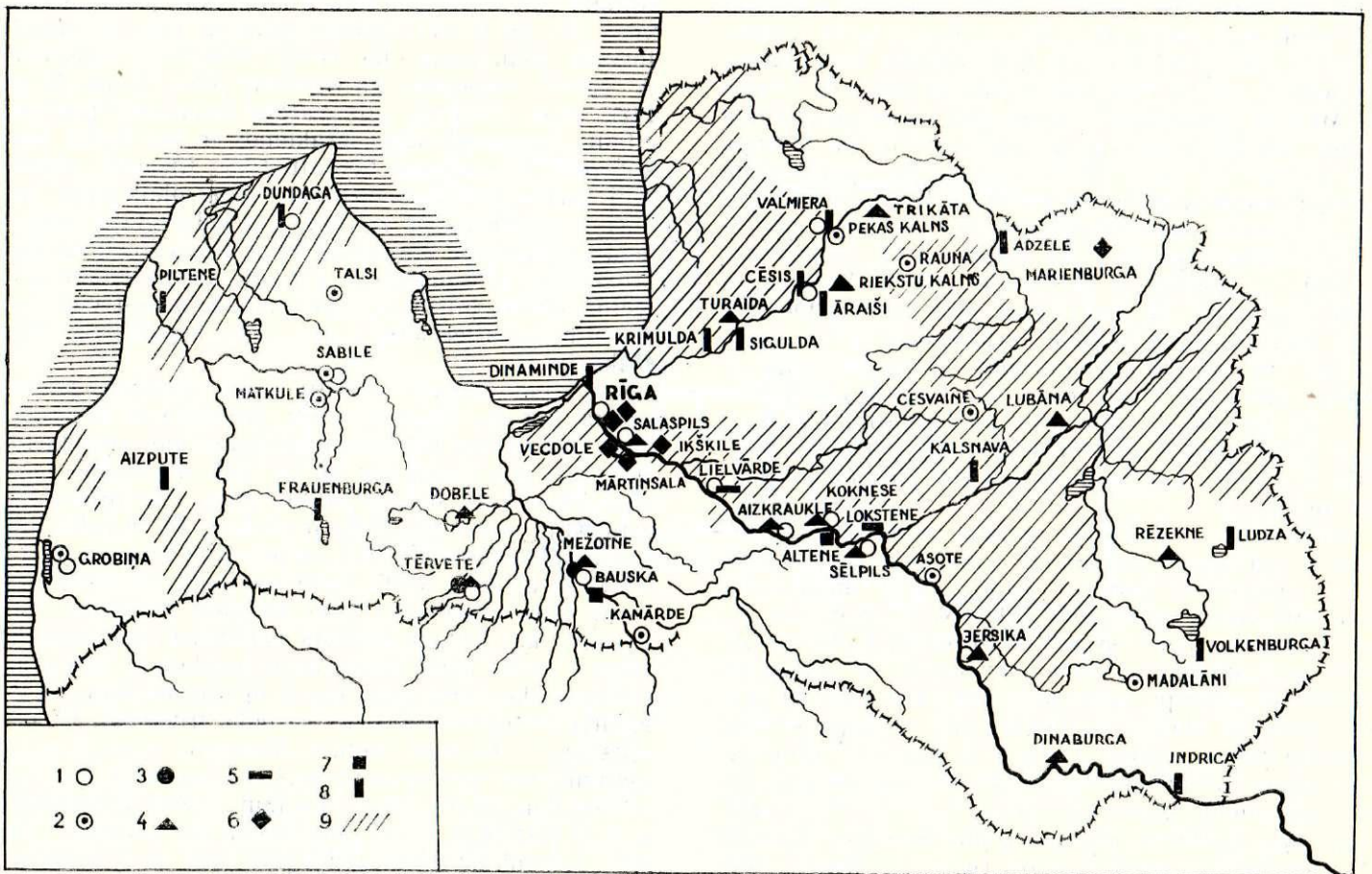
ARHEOLOĢISKĀS LIECĪBAS PAR LIVONIJAS ORDEŅA PIŅU APBŪVES ATTĪSTĪBU LATVIJAS TERITORIJĀ

No vairāk nekā simts viduslaiku (13.—17. gs.) pi-
līm Latvijas teritorijā apmēram puse ir tādu noci-
etinājumu, kuru izveide saistās ar vācu bruņinieku
ordeņu darbību. Pirmās piecas sešas pils 13. gs. pir-
majos gadu desmitos sācis celt Zobenbrāļu ordenis
(1202.—1236. g.). Pēc tam Livonijas ordenis (1237.—
1562. g.) cēlis vai tālāk nostiprinājis ap 40 piņu. Pā-
rējās viduslaiku pils ir vācu bīskapu nocietinājumi
vai arī no iepriekšējā perioda pastāvošas vietējo iedzi-
votāju celtās koka aizsardzības būves (1. att.).

Ordeņa piņu raksturojumam noder dažādi rakstītie

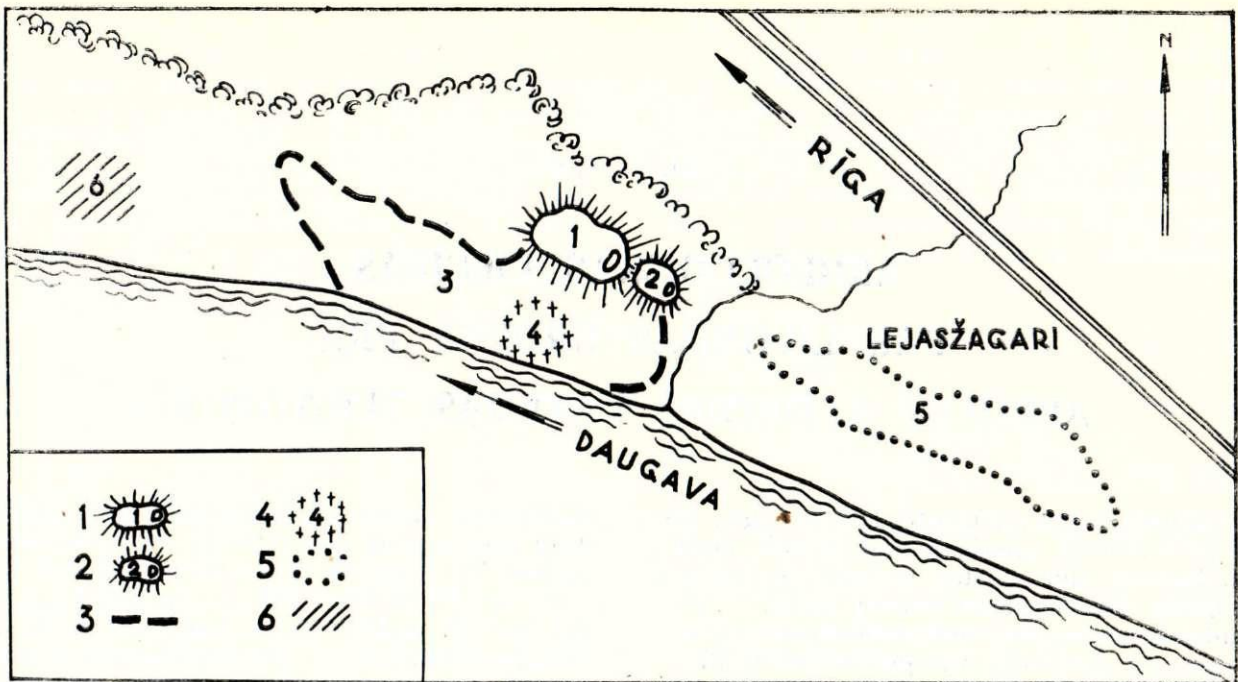
avoti: senās hronikas¹, dokumenti², piņu saraksti, no-
devu vākšanas un piņu revīzijas dati³. No šiem mate-
riāliem izriet, ka 15. gs. sākumā Latvijas teritorijā
bijis ap 40 ordeņa piņu. Livonijas kara sākumā
(16. gs. 60. gadi) daļa no tām bija zaudējusi savu
militāro nozīmi, jo 16. gs. hronikās vārdā nosauktas
50—54 pils, no tām tikai 28—29 bijušas ordeņa
pils.

Līdz mūsu gadsimta divdesmitajiem gadiem ar vi-
duslaiku piņu pētniecību nodarbojās baltvācu vēstur-
nieki. 19. un 20. gs. mijā tika veikta visu Livonijas

1. att. Latvijas teritorijā arheoloģiski pētītās viduslaiku dzīvesvietas.

1 — ciems vai senpilsēta, 2 — vietējo iedzīvotāju 13.—14. gs. pils, 3 — krustnešu uz laiku iekarotās vietējo iedzīvotāju pils, 4 — vācu celtās pils vietējo iedzīvotāju pilskalnās, 5 — vācu pils vietējo iedzīvotāju pamestajos pilskalnās, 6 — vācu pils vietējo iedzīvotāju ciemu vietās, 7 — vācu pils vietējo iedzīvotāju pamestajās apmetņu vietās, 8 — vācu pils jaunās, agrāk neapdzīvotās vietās, 9 — vācu bīskapu pārvaldītā teritorija; nepunktētā teritorija — ordeņu zemes.

2. att. Aizkraukles senvietu situācijas plāns (pēc V. Urtāna ekspedīcijas materiāliem).

1 — pilskalns, 2 — priekšpils, 3 — lībiešu senpilsēta un viduslaiku pilsapmetne, 4 — baznīca ar kapsētu, 5, 6 — lībiešu kapulauki.

perioda mūra piļu uzskaitē, vākti rakstīto avotu dati un attēli par tām. Baltvācu vēsturnieki veica izrakumus 9 mūra pilīs, no kurām vairākums bija ordeņa nocietinājumi. Šo pētījumu rezultātā radās K. Lēvisa of Menāra apkopojotais darbs par Livonijas perioda pilīm, kur tās aplūkojas kā vācu ordeņa vai bīskapa administratīvie un militārie centri.⁴ Bez parastajām ordeņa (mestra) pilīm vēl nodalītas komtura un fogta pilis. Visumā akceptējot šādu piļu dalījumu pēc to pārvaldītāja, jāpiezīmē, ka daudzas pilis vairākkārt mainīja saimnieku un brīžiem atradās te bīskapa, te ordeņa pārziņā. 14. gs. 1. pusē šāds liktenis piemēlēja gandrīz visas lielākās arhibīskapa pilis (kop-skaitā 16) un dažas Kurzemes bīskapijas pilis — ilgāku laiku tās bija ordeņa pārvaldījumā.⁵ Turklāt 13.—14. gs. dažas viduslaiku pilis joprojām pārvaldīja vietējie iedzīvotāji.⁶ Daudz retāk īpašnieku mainīja tās pilis, kas atradās ordeņa pārziņā esošajā teritorijā.

Atšķirībā no iepriekšējā perioda pētniecības darba, kad ar viduslaiku pieminekļu izpēti nodarbojās atsevišķi zinātnieki, pēckara gados⁷ šajā darbā tika iesaistīti veseli zinātnieku kolektīvi no Latvijas Zinātņu akadēmijas Vēstures institūta un Kultūras ministrijas iestādēm un muzejiem. Sakarā ar Daugavas hidroelektrostaciju kaskādes veidošanu 60.—80. gados izvērsās plaši viduslaiku piļu, to vidū ordeņa nocietinājumu, izpēti darbi lielā platībā. Pētnieciskais darbs šobrīd turpinās arī vairākās pilīs, kur plānoti pieminekļu konservācijas un restaurācijas darbi. Apjomīgi izrakumi pēdējos gadu desmitos izdarīti 30 viduslaiku nocietinājumos (puse no tiem — ordeņa pilis).

Ar plašu arheoloģisko izrakumu izvēršanu paveras iespēja pētīt ordeņa pilis to celtniecības un pārbūves attīstībā un padarīt dinamiskāku zinātnieku agrāk izvirzīto piļu klasifikāciju pēc to ģeogrāfiskā no-

tojuma⁸ un nocietinājumu plānojuma. Tomēr jāņem vērā tas, ka nocietinājumu dalījums pēc to arhitektoniskā plānojuma, ko veicis mākslas vēsturnieks A. Tūlze⁹, atspoguļo galvenokārt pils izbūves beigu fāzi, taču sākotnēji pils varēja izskatīties pavisam citādi. Arheoloģiskajos izrakumos ir iespējams izsekot pils būvēsturei tās attīstībā. Atsegtie objekti ļauj spriest par koka celtnēm, telpu plānojumu, apkuri, pagrabiem, kā arī par pils iedzīvotāju dzīvesveidu, kultūru un etnisko sastāvu. Pēc viduslaiku piļu attiecībām ar iepriekšējā perioda dzīvesvietām (apmetne, ciems, pilsvietā), par pamatu ņemot vidi, kur nocietinājums ierīkots, rodas jauns aspekts piļu klasifikācijā.¹⁰

Lai kādu objektu izpētītu tuvāk, vispirms precīzi jāzina, kur tas atradies, proti, jānosaka tā sākotnējā vieta. Kā liecina līdzšinējie pētījumi, nav vienota uzskata arī jautājumā par to, kur tieši atradusās vecākās Zobenbrāļu ordeņa celtās pilis. Par pirmo Zobenbrāļu ordeņa pili Rīgā ir zināms, ka tā celta blakus lībiešu Rīgas ciemam un pirmajai bīskapa pilij.¹¹ Vēlāk te atradās Svētā Gara konvents, taču no Konventa ēkas saglabājies tikai dienvidu spārns ar Jura baznīcu, kur 17. gs. ierīkoja noliktavu. Jāatzīmē, ka sakarā ar šīs ēkas restaurāciju pašlaik ir veikti arī arheoloģiskie zondējumi, kas te apstiprina senu 13. gs. apbūvi. Pētījumos, kas notika poļu arheologu I. Gurskas un V. Gļinska vadībā, Konventa sētas ziemeļrietumu stūrī atraka masīvus sienu pamatus, kas mūrēti no dolomitakmeņiem. Tie ļauj izsekot Zobenbrāļu ordeņa pils ēkas (apmēram 18×18 m) plānam.¹² Parasti pieņem, ka Aizkraukles pils¹³ jau no Zobenbrāļu ordeņa laikiem atradusies 2 km augšpus lībiešu Aizkraukles pilskalna. Taču lībiešu pilskalnā V. Urtāna vadībā veikto izrakumu¹⁴ gaitā ir atsegta divas vairāk nekā 8 m garas mūra aizsargsienas (1,1 m augstas un 1,5—2 m platas), kas pili aizsargājušas no

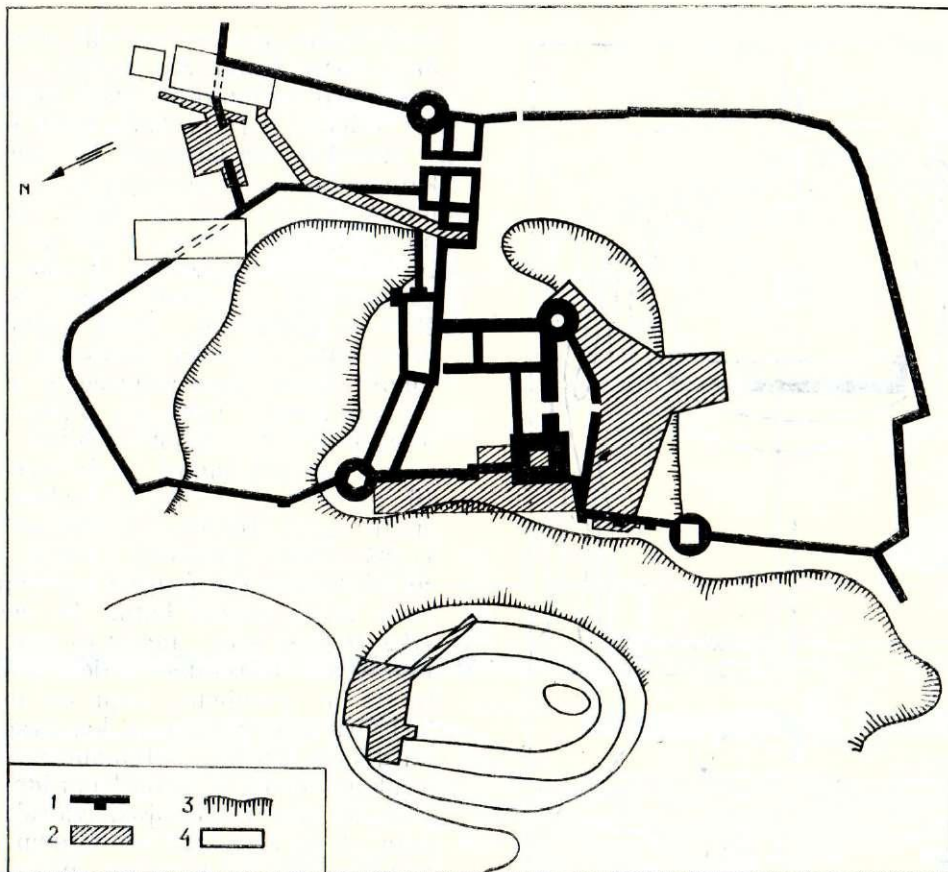
ziemeļrietumu un ziemeļaustrumu puses (2. att.). Pie mūra aizsargsienām atradušās 13.—14. gs. koka celtnes. Tā kā Aizkraukles pilskalna pakājē no 13. gs. pastāv kristiešu kapsēta un baznīca,¹⁵ kur 1375. gadā apglabāts ordeņa landmaršāls Andrejs Stenbergs, ticamāks ir pieņēmums, ka ordeņa nocietinājumi sākotnēji atradušies lībiešu pilskalnā.¹⁶ Jādōmā, ka tikai 14. gs. 2. pusē vācu ordeņa pils celta jaunā vietā. Šādam apgalvojumam par labu liecina kāds 1420. gada dokuments,¹⁷ kurā minēta Aizkraukles pils (*husz Aschraden*), kā arī tai tuvumā esošā vecā pils (*Oldenborg*).

Šādu Zobenbrāļu ordeņa senāko piļu attīstības gaitu, ka nocietinājumi sākotnēji ierīkoti kādā vietējo iedzīvotāju pilskalnā un tikai vēlāk celta jauna pils pēc ordeņa teritorijā pieņemtā plānojuma, apstiprina arī ordeņa Cēsu pils vēsture. Te pili (*hus zur Winden*)¹⁸ sāka celt mestra Venno (1204—1209) laikā. Indriķa hronikā, aprakstot uzbrukumu Cēsīm 1210. gadā¹⁹ un cīņas pie vecās pils (*ad antiquum castrum*), atzīmēts, ka vācieši un vendi dzīvo vienā pilī. Apzīmējums «vecā pils» liecina, ka vajadzēja būt arī «jaunajai pilij». Šai ziņā svarīgs ir 1218. gada notikumu apraksts,²⁰ kur minētā vecā, t. i., vendu pils (*vendorum castrum*), droši vien ir arī jaunā pils, respektīvi, ordeņbrāļu «sava pils» (*de castro suo*), no kuras vendiem palīgā devās Zobenbrāļu ordeņa bruņinieki.

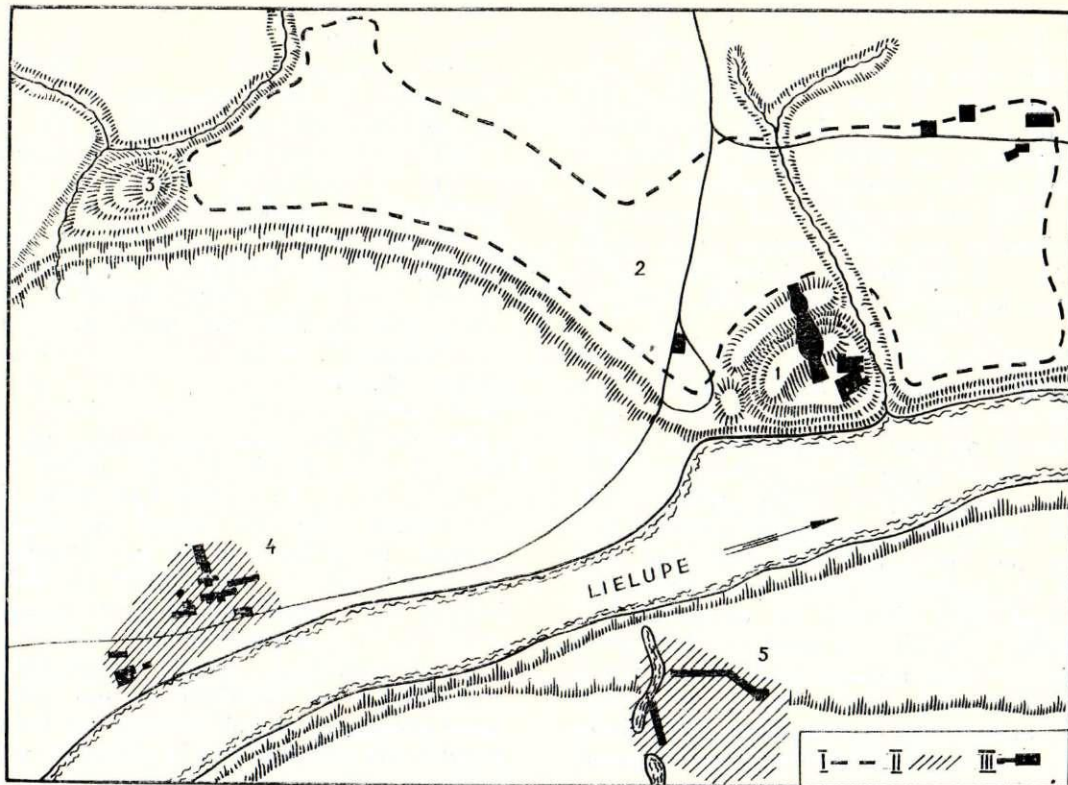
Izrakumos, kas J. Apala vadībā veikti Cēsu Riekstu kalnā, kur atradusies vendu pils (t. i., vecā pils), atklāta 40 m gara, 0,7—1,0 m augsta un 1,5 m plata

mūra aizsargsiena, kas veido taisnstūri.²¹ Tās ir paliekas no pirmās Zobenbrāļu ordeņa pils nocietinājumiem, kas apjozuši teritoriju, kurā bija vairākas celtnes un aka. Pašā Cēsu pilī (t. i., jaunajā) Z. Apalas vadībā izdarītajos izrakumos, kas koncentrēti pils dienvidu un rietumu pusē (3. att.), iegūts pārsvarā 14.—17. gs. materiāls. Vienīgi pils rietumu nogāzē konstatēts 13. gs. kultūrlānis ar Cēsu vendiem raksturīgām senlietām.²² Arheoloģiskie pētījumi uzsākti arī vienā no vecākajām Zobenbrāļu ordeņa pilīm — Siguldas pilī²³ —, kas rakstītajos avotos minēta vienā laikā ar Aizkraukli un Cēsīm.

Atšķirībā no Aizkraukles un Cēsu pilīm, kas ierīkotas sadarbībā ar vietējo iedzīvotāju dižciltīgajiem, pastāvējušas vairākas vietējo iedzīvotāju pilis, kas 13. gs. uz laiku nonāca iebrucēju rokās, bet pēc tam tika atkarotas. Sajās pilīs, par kurām no rakstītajiem avotiem zinām, ka ordeņa karaspēks tajās ir uzturējies ilgāku laiku, vērojamas svešas iezīmes kā pils apbūvē, tā senlietu materiālā. Piemēram, zīmīgi ir dati par Tērvetes pilskalnu,²⁴ ko ordeņa karaspēks ieņēma 1271. gadā un, kā hronists raksta, pili «apgādā ar visu nepieciešamo». Interesanti ir tas, ka jau šajā pašā gadā ordeņa mestrs vienojās ar Rīgas arhibīskapu un domkapitulu par Tērvetes pils celšanu (*magister et fratres castrum Terwetene .. aedificant*). Ar pils celšanu te jāsaprot zemgaļu nocietinājumu uzlabošana un piemērošana ordeņa garnizona vajadzībām. Tērvetes pilī astoņus gadus — no 1271. līdz 1279. g. — dzīvojuši 15 ordeņa brāļi un vismaz viena māsa. Pēc sivas cīņas zemgaļi šos

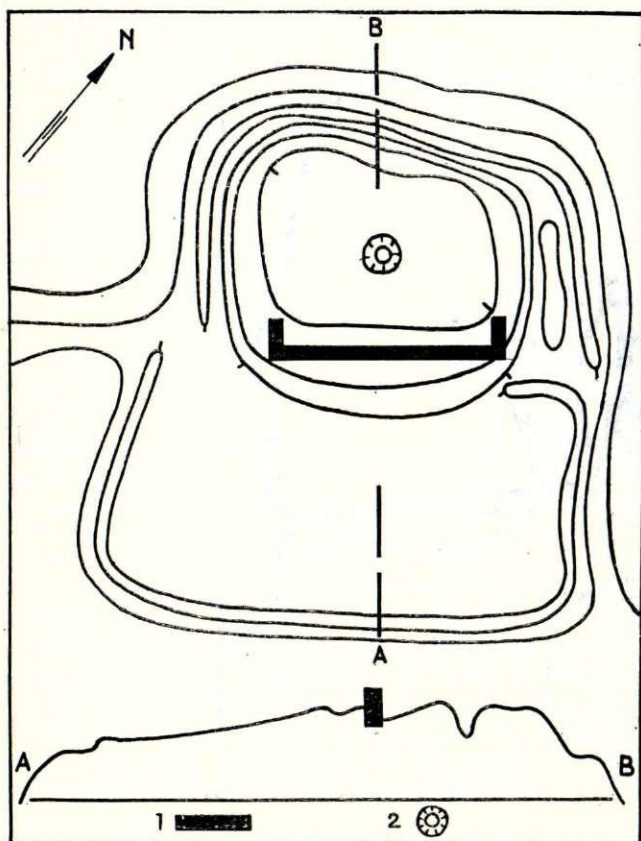

3. att. Cēsu senvietu situācijas plāns (pēc J. un Z. Apalu ekspedīcijas materiāliem).
1 — ordeņa pils mūru shēma (pēc K. Lēvisa of Menāra 1896. g. plāna), 2 — arheoloģisko izrakumu vietas Riekstu kalnā un ordeņa pils teritorijā, 3 — nogāzes, 4 — mūsdienu ēkas.

4. att. Mežotnes senvietu kompleksa situācijas plāns (LA 1964, 125. att.).

I — senpilsētas robežas, II — zemgaļu kapulauki, III — izrakumu laukumi pilskalnā un kapulaukos.
1 — pilskalns, 2 — senpilsēta, 3 — Vinakalns, 4, 5 — kapulauki.

5. att. Volkenburgas pils plāns (Neuman 1889. Taf. 1).

1 — mūra siena, 2 — akas vieta.

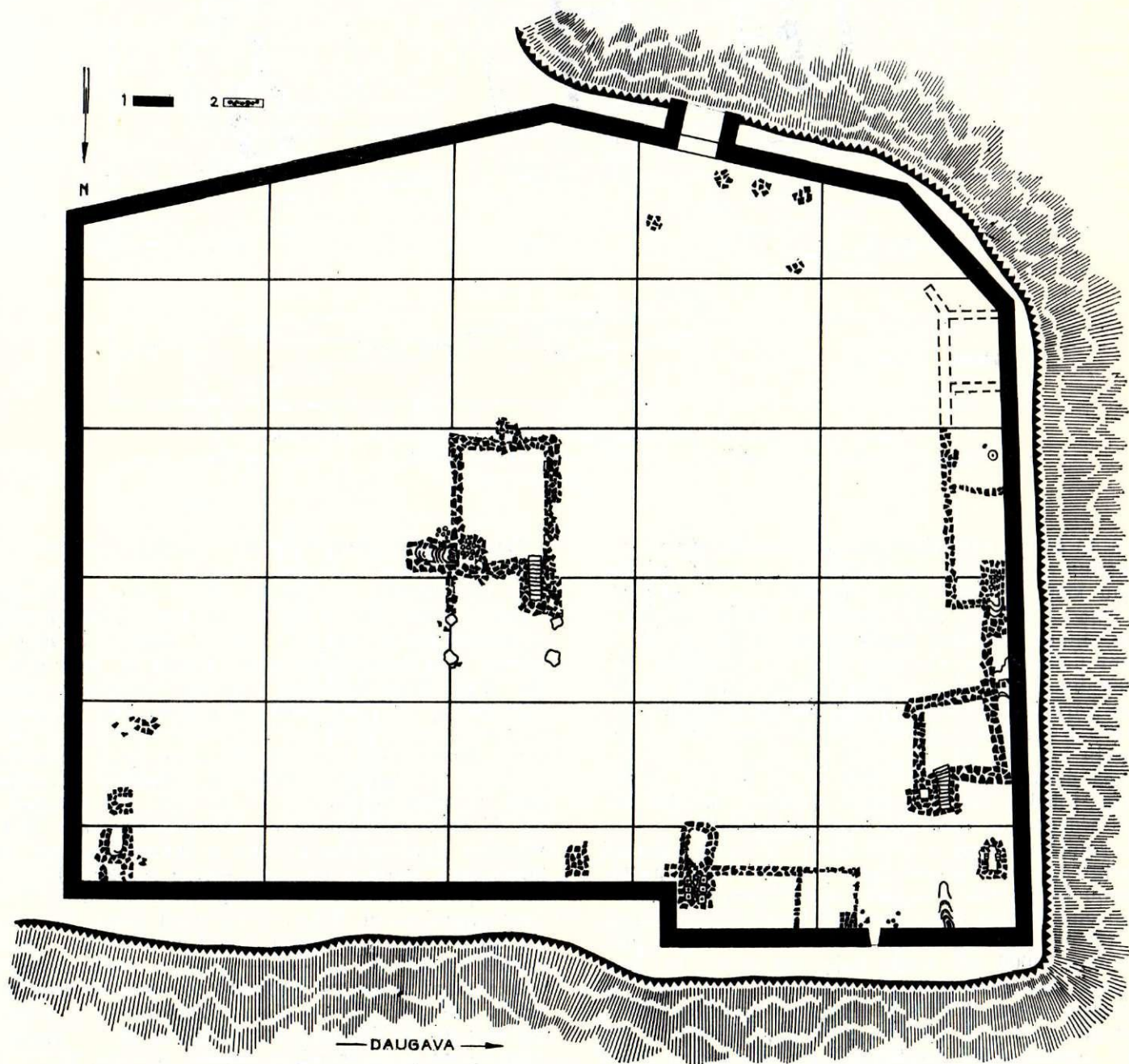
iemītniekus padzina un pili atjaunoja (*das hus sie buweten zu hant*). Šis gadījums apliecina to, ka Tērvetes pili izmantojuši gan vietējie iedzīvotāji, gan arī ordenis, kurš uz kādu laiku to okupēja.

Arheoloģiskie izrakumi Tērvetes pilskalnā E. Brīvkalnes vadībā²⁵ pierādīja, ka tas ir daudzslāņu piemineklis, kura augšējie slāņi, spriežot pēc senlietām un monētām, attiecas uz 13. gs. 2. pusi. Vāciešu uzturēšanos pilī apliecina senlietas un krāsni, kuru konstrukcijā izmantoti ķieģeļi. Savukārt dzīvojamās ēkas nocietinājumi, kuru saglabāšanās pakāpe ir vāja, bijuši no koka. Atsevišķi 14. gs. monētu atradumi²⁶ skaidrojami acimredzot ar ordeņa pils pastāvēšanu (1339.—1345. g.) pilskalnam blakus esošajā priekšpilī.²⁷ Te, jādoma, bijusi koka pils, turpretī mūri, kas vēl tagad saglabājušies, ir paliekas no 16. gs. 2. pusē ierīkotās medību pils.²⁸ Arī pusgadsimtu agrāk Tērvetes Svētkalnā²⁹ nedaudzus gadus (1285—1290) pastāvēja ordeņa pils, no kuras tika rīkoti karagājieni galīgai zemgaļu pakļaušanai. Pils celta 20 m augstā kalnā, ko dēvēja par Svētkalnu (*der Heilige berc*), tagad to sauc par Zviedru kalnu. Pēc Atskaņu hronikas datiem³⁰, pils bijusi labi nocietināta ar grāvjiem, žogu un torni. Pilī uzturējies 300 vīru liels garnizons, kas bija bruņots ar stopiem un divām akmeņu metamām mašīnām. Arheoloģiskie izrakumi Zviedru kalnā³¹ parādīja, ka šim nocietinājumam, ko norobežojuši vairāki grāvji un zemes vaļņi, bijis četrstūrveida laukums (3000 m²). Te atradušās tikai koka celtnes un kāds pagrabveida iedziļinājums, kurā vedušas kāpnes, kas veidotas no rupji apskaldītiem akmeņiem. Pagalma bruģējums konstatēts tikai nelielā platībā (6 m²).

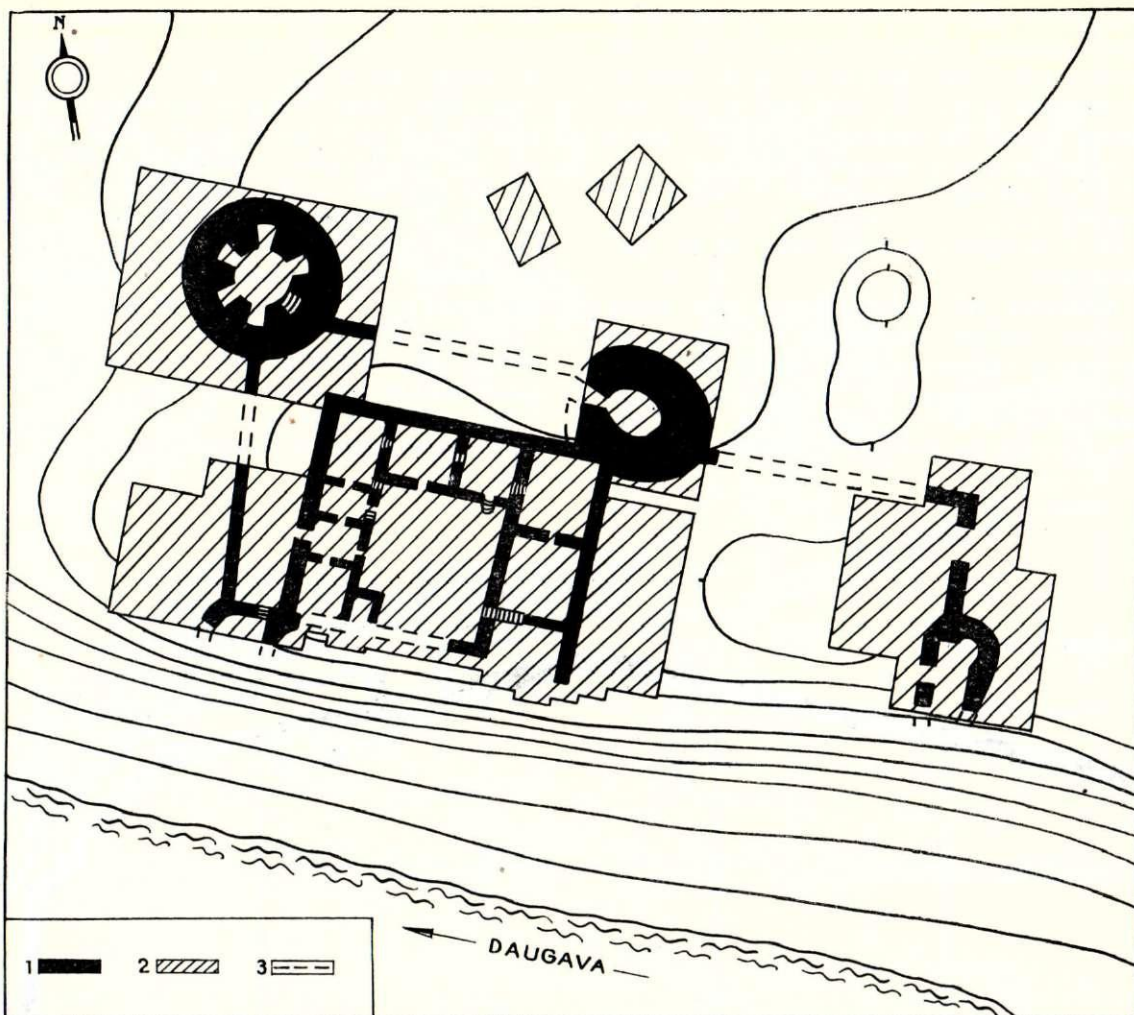
Zemgaļu Mežotnes pili, kuru 13.—14. gs. uz laiku pakļāva vācieši, bijušas tikai koka ēkas. Krustnešu karaspēks ieņēma pili 1220. gadā.³² 50. gadu beigās vispārējās sacelšanās laikā Mežotne uz desmit gadiem, šķiet, atkal nonāca zemgaļu rokās.³³ 1321. gadā ordeņa mestrs lika no jauna celt Mežotnes pili (*castrum Mezoten*), kas pastāvēja 25 gadus.³⁴ Tātad Mežotnes pils ilgāku laiku vācu rokās ir divreiz, proti, 13. gs., kad tā ir Zemgales bīskapa pils, un 14. gs., kad tā ir ordeņa pils.

Mežotnes pilskalns (4. att.) ierīkots pie kāda strauta, kas ietek Lielupē, un tas ir nocietināts ar diviem grāvjiem un vaļņiem. Ap pilskalnu ir 13 ha liela senpilsēta (apdzīvota arī pēc 13. gs.), kas stiepjas līdz otram pilskalnam — Vinakalnam, kurš atrodas 0,5 km atstatumā un kuru daži pētnieki uzskata

par kristīto mežotniešu patvēruma vietu (*Schutzwache*).³⁶ Izrakumi Mežotnes pilskalnā parādīja, ka laikposmā no 9. līdz 14. gs. te bijuši 10 apbūves periodi. Šīs tēmas ietvaros svarīgi ir aplūkot beidzamās četras pils apbūves periodus, kas attiecas uz 13.—14. gs. Izrakumi notika pils ieejas rajonā, kur 13. gs. atradās vārtu vieta ar 2 m platu ieeju. Tai tuvumā bija kāda celtne ar 13. gs. sākuma inventāru, tāpēc pētnieki (V. Ģinters, E. Brīvkalne), kuri tuvāk analizējuši iegūto materiālu,³⁷ attiecina to uz laiku, kad zemgaļu pils gāja bojā krustnešu uzbrukuma rezultātā (1220. g.). Vadoties pēc tā, celtniecības paliekas, kas atrastas tieši virs šī horizonta; loģiski attiecināmas uz vācu kundzības pirmo periodu Mežotnē (1220.—1260. g.). Sai laikā pili, tāpat kā zemgaļu nocietinājumu, sargājusi aizsargceltne, kas vei-

6. att. Altenes pils plāns (Graudonis 1983, 4. att.).
1 — mūra aizsargsiena, 2 — celtnu vietas.

7. att. Ordeņa Salaspils pils plāns (pēc A. Stubava ekspedīcijas materiāliem).

1 — izrakumos atsegtais mūru paliekas, 2 — arheoloģiski izpētītā teritorija, 3 — iespējamās mūra sienas.

dota no divām paralēlām guļkoku sienām. Valnis paugstināts, nogāzes nostiprinātas ar māla un akmeņu klājumu, bet apbūvē parādās jauna apkures sistēma — krāsnis, kas krautas no sarkaniem ķieģeļiem. Starp ieročiem daudz stopa bultu, plāksnesbruņu palieku u. c. vāciskas izcelsmes atradumu. Pēdējos divos apbūves periodos pilskalna celtnu plānojums kardināli mainījies, jo agrāko vietā būvētas celtnes, kuru apkurē lietotas viduslaikiem raksturīgās ķieģeļu krāsnis. Tā kā pilskalna virsējos slāņos atrastās desmit monētas³⁸ attiecas uz 14. gs. (Hamburga, Lībeka, Visbija), var uzskatīt, ka hronikā minētā ordeņa pils celta tajā pašā pilskalnā.³⁹

Livonijas ordeņa nocietinājumu ģenēzes izpratnē svarīgi aplūkot Volkenburgas pili, par kuras pastāvēšanu 13. gs. 60.—70. gados norādījumi ir netieši.⁴⁰ Pils celta Rāznas ezera dienvidu krastā augstā kalnā ar stāvām nogāzēm (5. att.). Pils trapeceveida formas plakumu (3000 m²) ietver vaļņi un grāvji, bet labi izteikts aizsargmūris 3 m platumā pilij bijis tikai no ziemeļrietumiem. No šīs puses galvenajam nocietinājumam pieslēdzas trīs reizes lielāka priekšpils. Kā rāda arheoloģiskie izrakumi,⁴¹ pie aizsargmūra sāniem pieslēgušies koka nocietinājumi. Pils plakuma vidū atradusies aka, kuras grodi veidoti no skaldītiem akmeņiem. Ieeja pilī vedusi caur priekšpili.

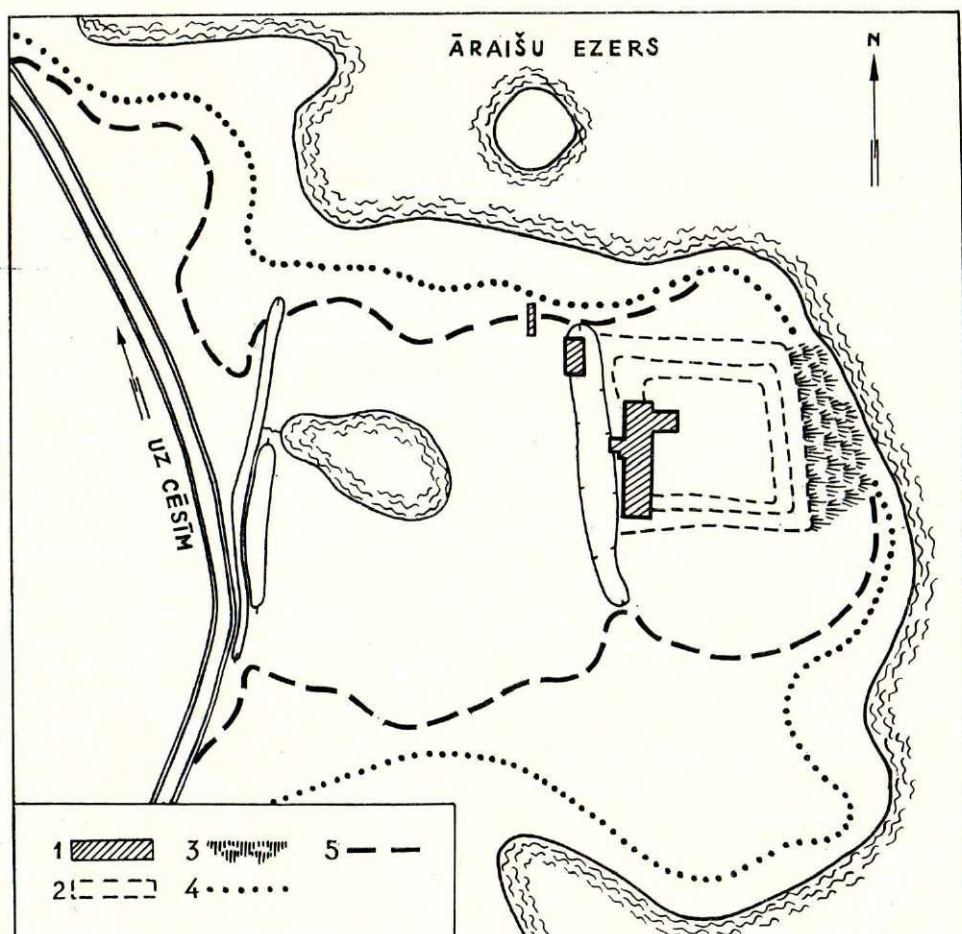
Ordeņa pīļu nākamo attīstības stadiju raksturo nocietinājumi, kas kā akmens mūra sienas ietver pils ēku kompleksu. Par tipisku šīs stadijas paraugu kalpo Altenes pils,⁴² kas kā militārs atbalstpunkts pastāvēja neilgu laiku (14. gs. 2. puse — 15. gs.).⁴³ Altene celta Daugavas kreisajā krastā (6. att.) iepretim arhibīskapa Kokneses pilij kā Aizkraukles komtura palīgpils.⁴⁴ Tās celtniecība droši vien sākusies drīz pēc tam, kad 14. gs. 2. pusē ordenim bija jāatsakās no uz laiku okupētās Kokneses pils. Arheoloģiskajos izrakumos J. Graudoņa vadībā⁴⁵ atsegta puse no 4200 m² lielās pils teritorijas, kur konstatētas 14 koka dzīvojamās un saimniecības ēkas. Dzīvojamās ēkas apsildītas gan ar parastām, gan ar hipokausta krāsnīm. Centrālā celtnē (9×20 m) atradusies pagalmā un to veidoja galvenā ēka ar 7×9 m lielu pagrabstāvu, koka virsbūve un plaša piebūve. Pa akmens kāpnēm varēja nokļūt pagrabā, kur atradusies hipokausta krāsnis — apkures sistēma telpu apsildīšanai ar karstu gaisu. Blakus pils aizsargmūrim atradusies kāda divtelpu dzīvojamā ēka ar plienakmeņu grīdas klājumu, bet netālu no tās — maizes ceptuve un pirts ar ūdens noteku. Atsegta arī maltuve ar dzirnakmeņiem, ozola mucas fragmentiem un degušiem graudiem. Kādas 8×7 m lielas celtnes pagrabstāvā strādājuši amatnieki, bet pils ziemeļ-

austrumu stūrī atsegta vieta, kur apstrādāta dzelzs. Celtniecības paliekas un atradumi (bultas, bruņas, pieši, bruņucepure u. c.) liecina, ka Altenē dzīvojis Livonijas ordeņa garnizons un skaitā neliels saimniecību apkalpojošais personāls. Atsegtie papildnocietinājumi liecināja, ka pili varēja iekļūt tikai pa tiltu, kas stiepās pāri 15 m dziļai gravai, un pa 3,25 m platiem galvenajiem vārtiem. Sakarā ar šaujamo ieviešanos Livonijā 14.—15. gs. sākumā pils mūri aizsardzībai vairs nebija piemēroti, lai gan pašas pils apdzīvotība konstatējama vēl 15. gs. beigās.

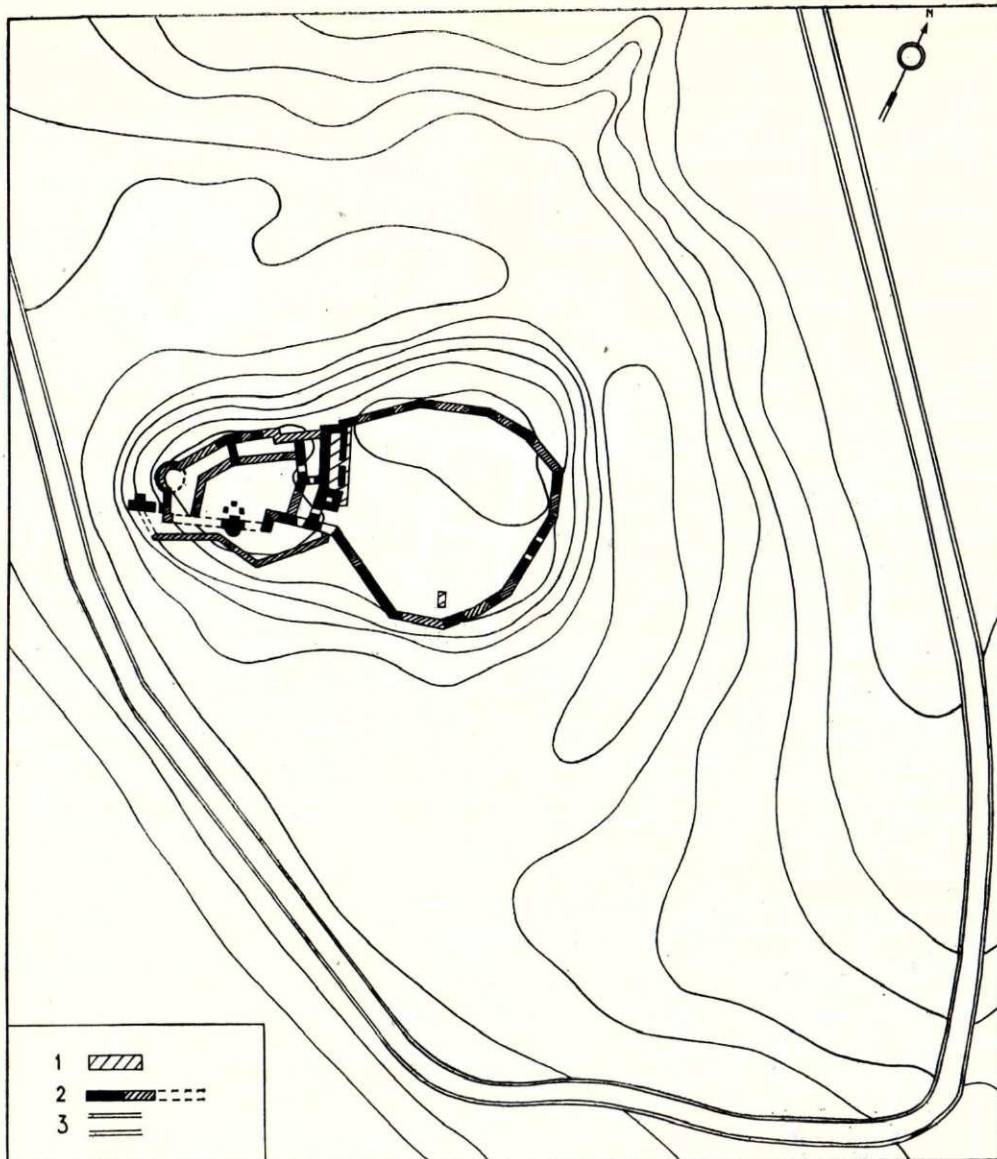
Konventēkas tipa pils attīstībai Livonijā 14.—16. gs. var izsekot, pētot ordeņa Salaspils pili (*Neu-Kirchholm*). Pils celtniecība Daugavas krastā pretī Mārtiņsalai (*Holme, Kirchholm*) acīmredzot sāka 14. gs. 60.—70. gados. 1380. gadā pils jau pastāv,⁴⁶ turklāt kādu laiku reizē ar līdzīga nosaukuma bīskapa pili,⁴⁷ kas, nonākusi ordeņa varā, panīka, pieaugot Daugavas sauszemes ceļa nozīmei. Tomēr ordeņa Salaspils pils ietekme palielinās tikai 15. gs., kad tā bieži minēta dažādos dokumentos.

Ordeņa pils celta nelielā paaugstinājumā — lībiešu pilskalna (12. gs. — 14. gs. sāk.) vietā.⁴⁸ Te pie kāda Daugavā ietekoša strautiņa pakāpeniski izveidots 113 m garš un ap 50 m plats nocietinājumu komplekss, kas sastāvēja no pils, divām priekšpilīm un četriem torņiem. Arheoloģisko izrakumu gaitā (1967.—1975. g.) pilnīgi izpētīta pils, daļēji arī

priekšpilis (7. att.). Izrakumu vadītājs A. Stubavs konstatējis četrus pils kompleksa pārbūves un paplašināšanas periodus.⁴⁹ Pretēji agrākajam pieņemamam,⁵⁰ ka ordeņa Salaspils pili bijušas koka ēkas, izrakumos konstatētas masīvas mūra celtnes, kas no iekšpuses pieslēdzās vairāk nekā 2 m biežam ārējam aizsargmūrim. Konventēkas tipa pils celta regulāra 36×37,5 m četrstūra formā, ar trīs labi izsekojamiem pils flangiem — korpusiem. Ceturtais — dienvidu korpus Daugavas pusē stipri cietis no palu ūdeņiem un daļēji nobrucis. 14. gs. pēdējā ceturksnī vispirms celti pils galvenie — austrumu un rietumu — korpusi ar šaujamlūkām, kas vērstas pret pils pagalmu. Rietumu korpusā bijušas četras dzīvojamās telpas, kas apsildītas ar krāsnis vai pavarda apkuri. Vienai telpai bijis pagrabs, bet Daugavas pusē izbūvēts sanitārais mezgls ar 4,75 m dziļu kanalizācijas šahtu. Austrumu korpusā bijis divstāvu celtnes ar pagrabiem, kas izmantoti kā preču un pārtikas noliktavas — par to liecina mucas, graudi u. c. Korpusa dzīvojamā daļā atradusās hipokausta krāsnis. Iespējams, ka te dzīvojis pils pārvaldnieks, jo vienā telpā konstatēta māla flīzišu grīda. Pārējās telpās ir dēļu vai dolomīta plākšņu grīda vai arī ķieģeļu klons. Pils ziemeļu un dienvidu korpusi uzcelti vēlāk, jādama, 15. gadsimtā. Ziemeļu korpusā sastāvējis no divām daļām. Tajā atradusās dzīvojamā un saimniecības telpas, pagrabi, kas izmantoti pārtikas glabāšanai. Korpusa rietumu galā atradusies dzīvojamā telpa,

8. att. Ordeņa Āraišu pils situācijas plāns (pēc J. Apala ekspedīcijas materiāliem). 1 — izrakumos pētītā teritorija, 2 — pils aizsargmūra kontūras, 3 — nogāze, 4 — paliene, 5 — noara.

9. att. Rēzeknes pilskalns ar Livonijas ordeņa pils paliekām.

1 — arheoloģiski pētītā teritorija, 2 — saglabājušās un iespējamās mūru paliekas, 3 — ceļš.

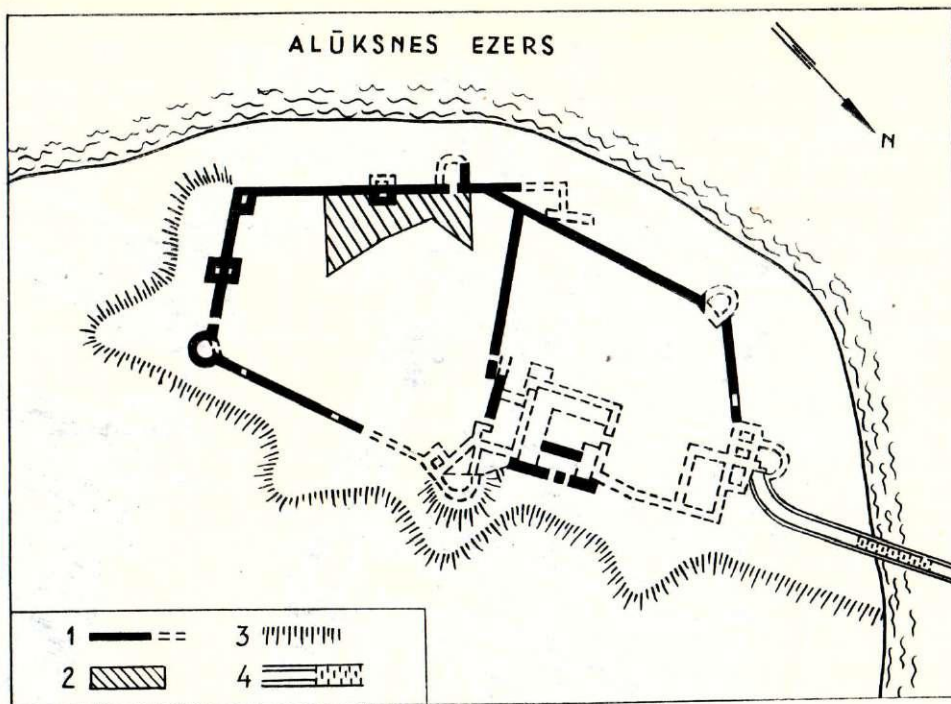
kur sākotnējo hipokausta krāsni 16. gs. nomainījusi parastā ķieģeļu krāsns. Dienvidu korpusā, kas bijis vienstāva vai divstāvu celtnē ar pagrabu, pētīta kāda dzīvojamā telpa ar podiņu krāsni.

15.—16. gs. pils iekšpusē atradies bruģēts pagalmis (17×19 m) ar ūdens notekām un aku (1,65×1,85 m), kuras grodi mūrēti no akmeņiem. Pils pamatnocietinājumu apjozis aizsarggrāvis. Rietumpriekšpils, kas izvietota paralēli rietumu korpusam, sākotnēji 7 m plata, vēlāk paplatināta vēl par 9 m, ietverot aizsarggrāvi, kas aizbērts. Priekšpils teritorijā darbojušies amatnieki kokapstrādātāji. 16. gs. sākumā, kad rietumu priekšpils pamesta, ierīkota 1600 m² lielā austrumu priekšpils ar pusapaļu torni Daugavas krastā un ovālu torni ziemeļrietumu stūrī. Torņa pagrabā atradies pils cietums. Austrumu priekšpilij ar 2 m biežajām aizsargsienām bijusi galvenokārt militāra nozīme, jo plašajā teritorijā konstatēta tikai viena saimniecības ēka. 16. gs. ārpus pils pamatnocietinājumiem 7,5 m uz ziemeļrietumiem pamestās rietumu priekšpils vietā uzcelts masīvs apaļš tornis, (Ø21,5 m) ar 6,5 m biežām sienām un sešām dažāda

lieluma šaujamlūkām, no kurām ar flankējošo uguni varēja aizsargāt pils rietumu un ziemeļu pusi.

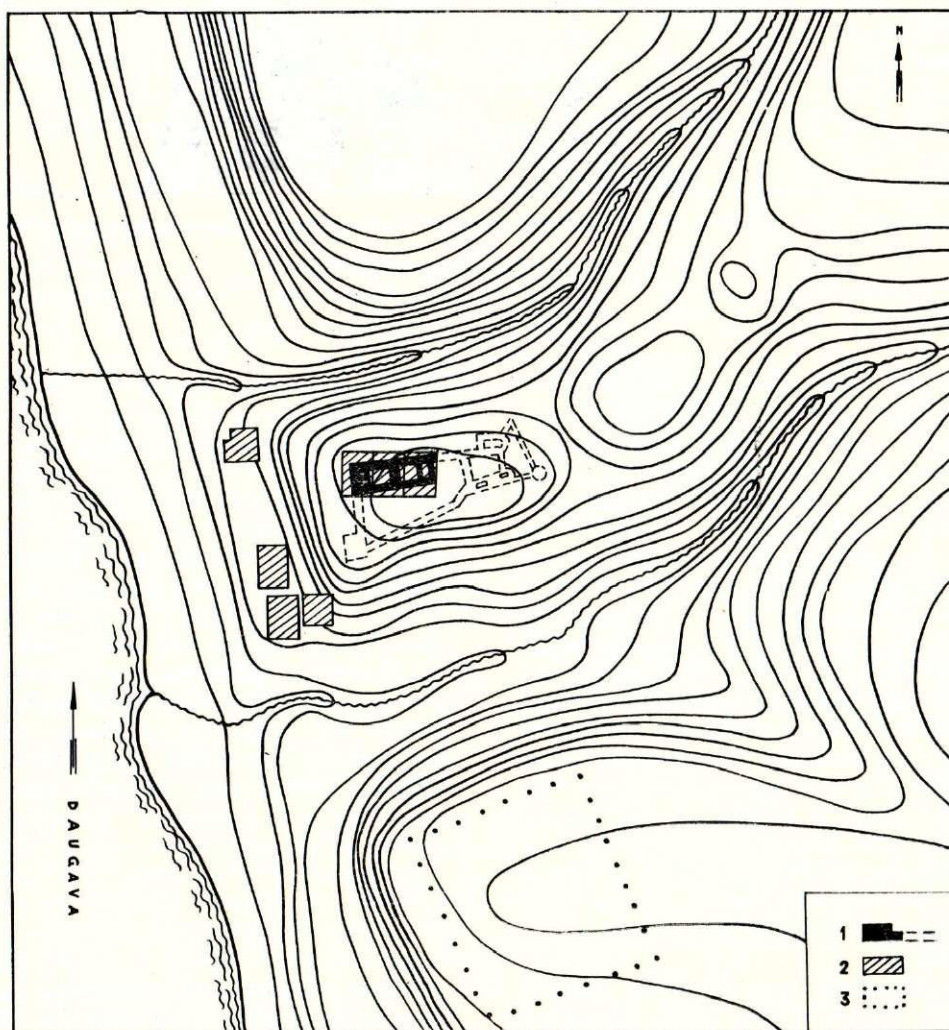
Ordeņa Salaspils pils ir tipisks Livonijas perioda militārs nocietinājums 15.—16. gs., jo atradumu vidū dominē ieroči un bruņojums (šķēpi, bultas, lodes, bruņas). Kultūrlāni iegūtas 14 monētas. No tām piecas attiecas uz 15. gs., pārējās monētas (arī depozi) — uz 16. gadsimtu.

Kastellas un konventēkas tipa piļu attīstība 14.—16. gs. bija iespējama tikai tur, kur to ļāva līdzenais zemes reljefs, kā, piemēram, Āraišos. Šeit atrodošos ordeņa pili plaši pētījis J. Apals (1972.—1974. g. un 1981.—1991. g.).⁵¹ Tagad šī pils tiek konservēta un sagatavota brīvdabas ekspozīcijai. Kvadrātveida kastellas tipa pili no priekšpils atdalīja dziļš aizsarggrāvis. Izrakumos pils rietumu spārnā atsegta labi saglabājušās aizsargmūra paliekas ar vārtailu, priekšvārtu celtni, ar dzīvojamēku, kas celta gar mūra iekšpusi, kā arī ar klēti, pirti u. c. saimniecības ēkām (8. att.). Tās bija saglabājušās pamatu, pagrabstāva, vietām pat pirmā stāva līmenī. Ēkas apsildīja gan parastās, gan hipokausta krāsni. Celtnu

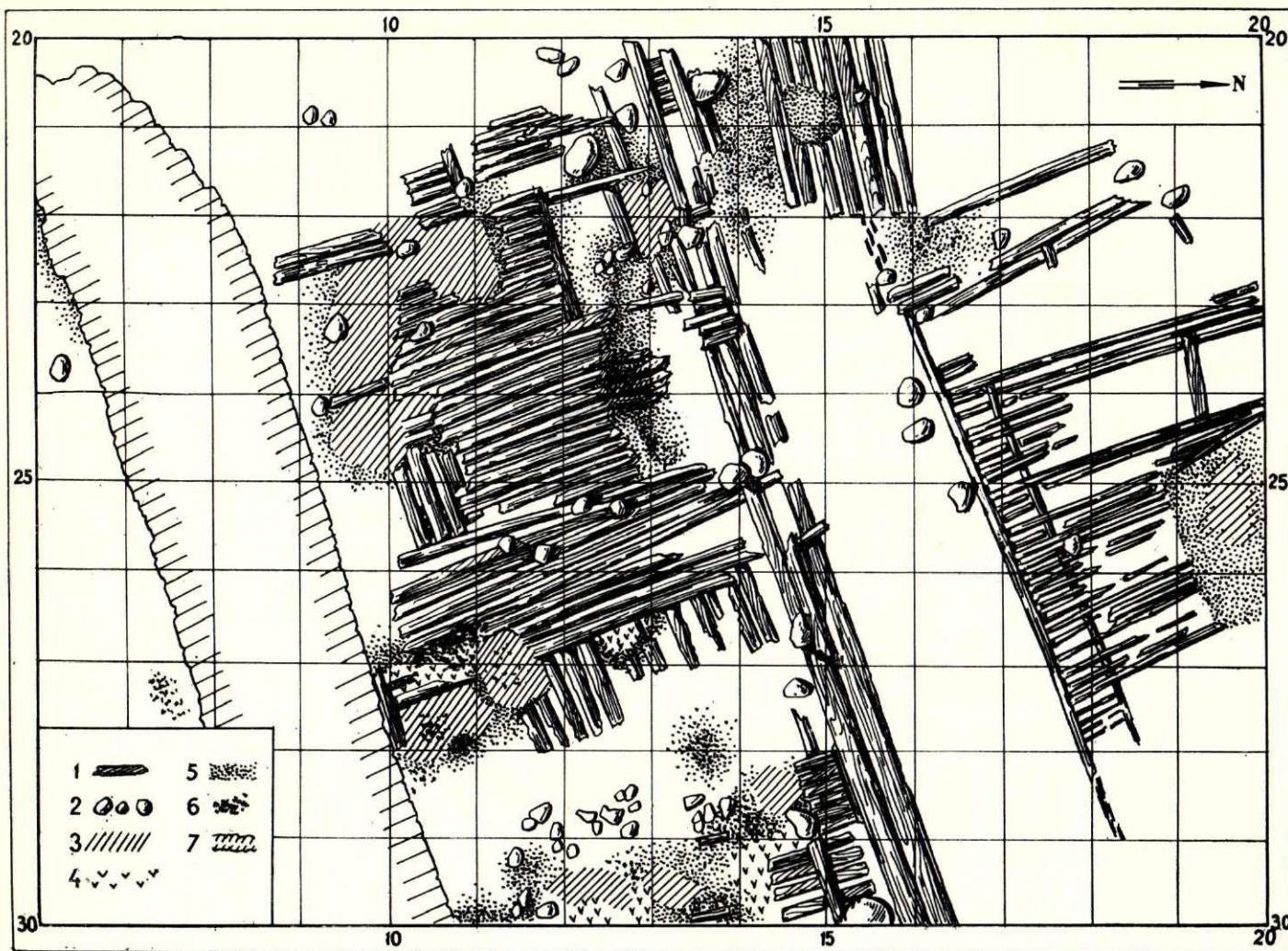
10. att. Alūksnes pils plāns (Atgāzis 1983, 1. att.).

1 — saglabājušās un iespējamās mūru paliekas, 2 — izrakumos pētītā teritorija, 3 — skanstveida aizsargvaļņi, 4 — ieeja pili.

11. att. Dinaburgas pils situācijas plāns.

1 — 1985.—1987. g. izrakumos atsegtie mūri un iespējamās mūra sienas (pēc V. Neimaņa pētījumiem 1888. g.), 2 — izrakumu laukumi pilsapmetnē, 3 — mūsdienu kapsēta.

12. att. Dinaburgas pilsapmetnes apbūve.

1 — trūdējuši koki, 2 — akmeņi, 3 — māls, 4 — pelni, 5 — tumša zeme, 6 — ogleš, 7 — mūra siena.

raksturs un senlietu atradumi rāda, ka pilij bijušas militāra un saimnieciska rakstura funkcijas, te glabāti pārtikas krājumi, novietoti kara zirgi. Āraišu pils aizsargāja piecu Cēsu pilij no dienvidu puses.

Plašajos izrakumos Livonijas ordeņa mestra rezidencē Cēsis Z. Apalas vadībā (1974.—1987. g.)⁵² atklāta agrāk nezināma apbūve pils dienvidu un rietumu pusē. Pils būvēstures izpratnē nozīmīgs ir rietumu korpusa 15.—16. gs. 1. puses celtņu atsegums, jo pēc 16.—17. gs. plāniem rietumu siena atēlota bez tai pieguļošām ēkām.⁵³ Ļoti svarīga nozīme bija 42 m garā tilta mūrētās apakšdaļas atgāšanai un apbūves precizēšanai teritorijā starp pils aizsargsienu un dienvidu korpusu. Pils rietumu pusē, kur pētījumi turpinās, konstatētas arī 13.—14. gs. senlietas. Unikāli atradumi ir arbaleta loks, bruņutēpa kapuce, kas darināta no dzelzs riņķiņiem, t. s. nierudunči u. c. senlietas. Cēsu pilī atrastās senās būvdetaļas tiek konservētas atseguma līmenī, par galveno mērķi izvirzot pils saglabāšanu tālākai vispusīgai izpētei (3. att.).

Ordeņa fogta pils Rēzeknē (9. att.) celta latgaļu 9.—13. gs. pilskalnā, piemērojoties kalna ierobežotajai platībai. 1980.—1982. gada izrakumos⁵⁴ konstatēja, ka ieeja pilī nav bijusi no ziemeļrietumu stūra, kā uzskatīja agrāk,⁵⁵ jo te atklāja divas celtnes, kas

nebija iezīmētas iepriekšējos situācijas plānos. Blakus tām atsegts 6 m plats un 2,5 m dziļš aizsarggrāvis, kas atdalījis pili no priekšpils jau 12.—13. gs. un pastāvējis arī Livonijas periodā. 16. gs. sākumā aizsarggrāvja malā pie pils austrumu sienas celts četrstūra formas tornis triju stāvu augstumā, kam bijusi svarīga nozīme pils ieejas aizsargāšanā laikposmā, kad ieviesās šaujamočļi.

15.—16. gs. rakstītajos avotos ir maz ziņu par Ludzas pili, jo laikposmā līdz Livonijas karam šai pilij kā Rēzeknes fogta palīgpilij nebija lielas stratēģiskas nozīmes. Izrakumi 1976. gadā J. Daigas vadībā⁵⁶ notika pils pagalmā uz dienvidiem no konventēkas, kur konstatēts iekšējā pagalma bruģis ar notekgrāvīšiem. Noslaidrots, ka pils ziemeļrietumu daļa bijusi intensīvi apbūvēta. Konstatēts, ka te notikusi dzelzs, krāsaino metālu un kaula apstrāde.

Izrakumi (1979.—1980. g.) ordeņa komtura pili Alūksnē M. Atgāža vadībā⁵⁷ notika dienvidu priekšpili. Tika noteikts aizsargmūra un mazā rietumu torņa celšanas laiks (14.—15. gs. mija). Apbūves raksturs, senlietas un keramika liecina, ka priekšpili atradušās kalpotāju, amatnieku un karavīru mītnes (10. att.). Atrasto rotu vidū liels īpatsvars ir vietējo iedzīvotāju materiālās kultūras raksturīgākajām formām.

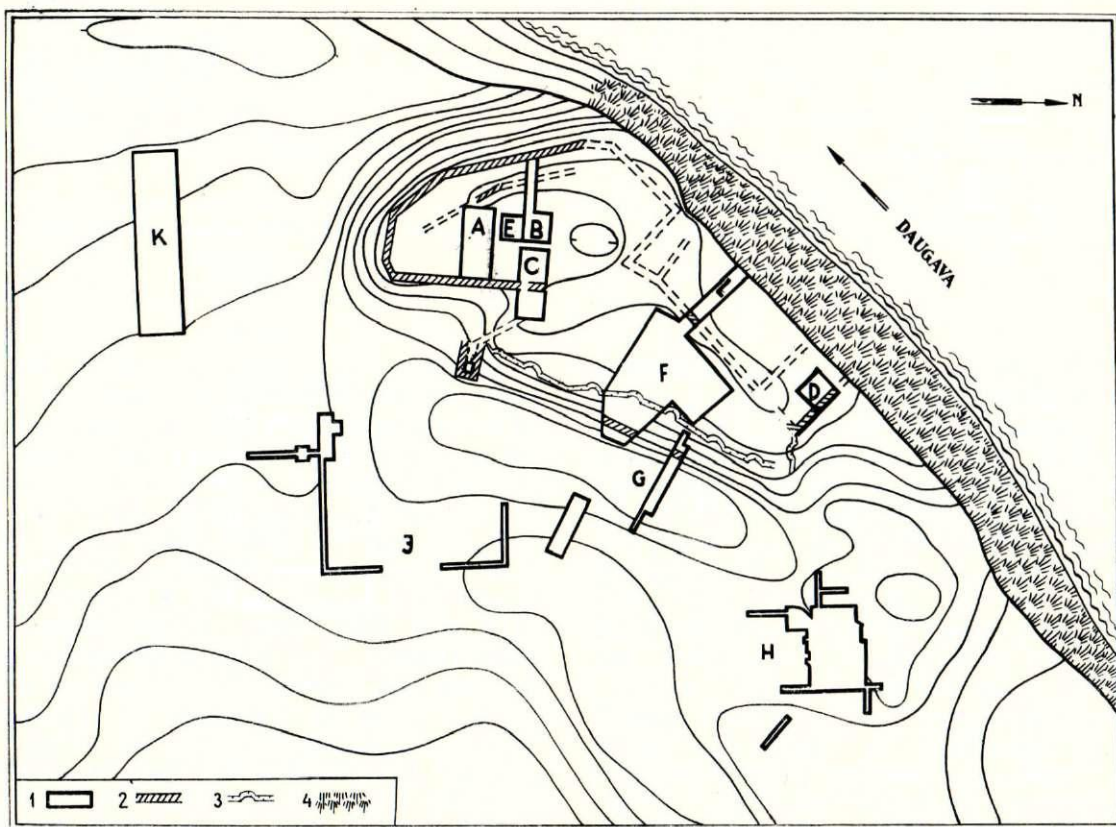
Ordeņa komtura pils Dinaburga, kas tāpat kā augšminētās Rēzeknes, Ludzas un Alūksnes pils bija celta Livonijas austrumu robežas aizsardzībai, ir piemērota agrākā latgaļu Naujenes pilskalna trapeceveida formai. 1888. gadā veiktie arheoloģiskie izrakumi⁵⁸ noteica pils vispārējo plānojumu tās beigu fāzē, savukārt izrakumi Ē. Mugurēviča, I. Virses (Ozeres), A. Vilcānes vadībā (1982.—1987. g.)⁵⁹ deva tuvāku ieskatu pils būvēsturē un pils pakājē esošās pilsapmetnes izcelsmē un attīstībā (11. att.). Spriežot pēc pētījumiem, senvietas ziemeļrietumu stūrī konstatējamas Naujenes pilskalnā ierīkotās Dinaburgas pils trīs lielākās pārbūves 14.—16. gs. Sākotnējo rietumu un ziemeļu aizsargmūri (14. gs.) laika gaitā papildinājuši apdzīvoti korpusi (15. gs.), pie kuriem atradušās telpas ar mūrētiem pagrabiem un cietumu. Ar šaujamlūkām nostiprināts pret Daugavu vērstaais rietumu aizsargmūris, kura platums sasniedz 7 metrus. Rietumu un ziemeļu korpusiem tieši pieklāvēs bruģēts pagalms.

Daugavas malā uz terases veidojusies Dinaburgas pilsapmetne (12. att.), kas ir turpinājums iepriekšējā perioda latgaļu senpilsētai. Kultūrlānis šeit 4 m biezs. Augšējā 2,5 m biežajā horizontā konstatēja intensīvu viduslaiku apbūvi. 14.—16. gs. pilsapmetni ietvērušas 1,4—2 m biezas mūra sienas. Dienvidu pusē gar pilskalna pakāji siena turpinās arī austrumu virzienā. Paralēli aizsargsienai atradās divas ēku rindas, kuras atdala 2 m plata iela. Te konstatētas tikai guļkoku vientelpas dzīvojamās ēkas ar māla un ķieģeļu krāšņu vai pavarda apkuri. Šādas apkures ierīces Latvijā pastāvēja jau vēlā dzelzs laikmeta (10.—12. gs.) apmetnēs. Mazas vientelpas dzīvoja-

mās ēkas (3,5×5,5 m) raksturīgas Austrumbaltijai, bet šajā laikposmā nav sastopamas ģermāņu zemēs. Atradumi, kas iegūti pilsapmetnē, saistāmi ar lauksaimniecību, amatniecību un tirdzniecību, savukārt pils iegūtās senlietas liecina par ordeņa militāro darbību. Izrakumos pilsapmetnē tika iegūts daudz rotu un darbarīku, kas raksturīgi vietējiem iedzīvotājiem. Atradumi liecināja par to, ka pilsapmetnes iemītnieki bija galvenokārt latgaļu pēcteči, kas pratuši saglabāt savu materiālo kultūru viduslaikos pat liela vācu politiskā un militārā centra tiešā tuvumā.

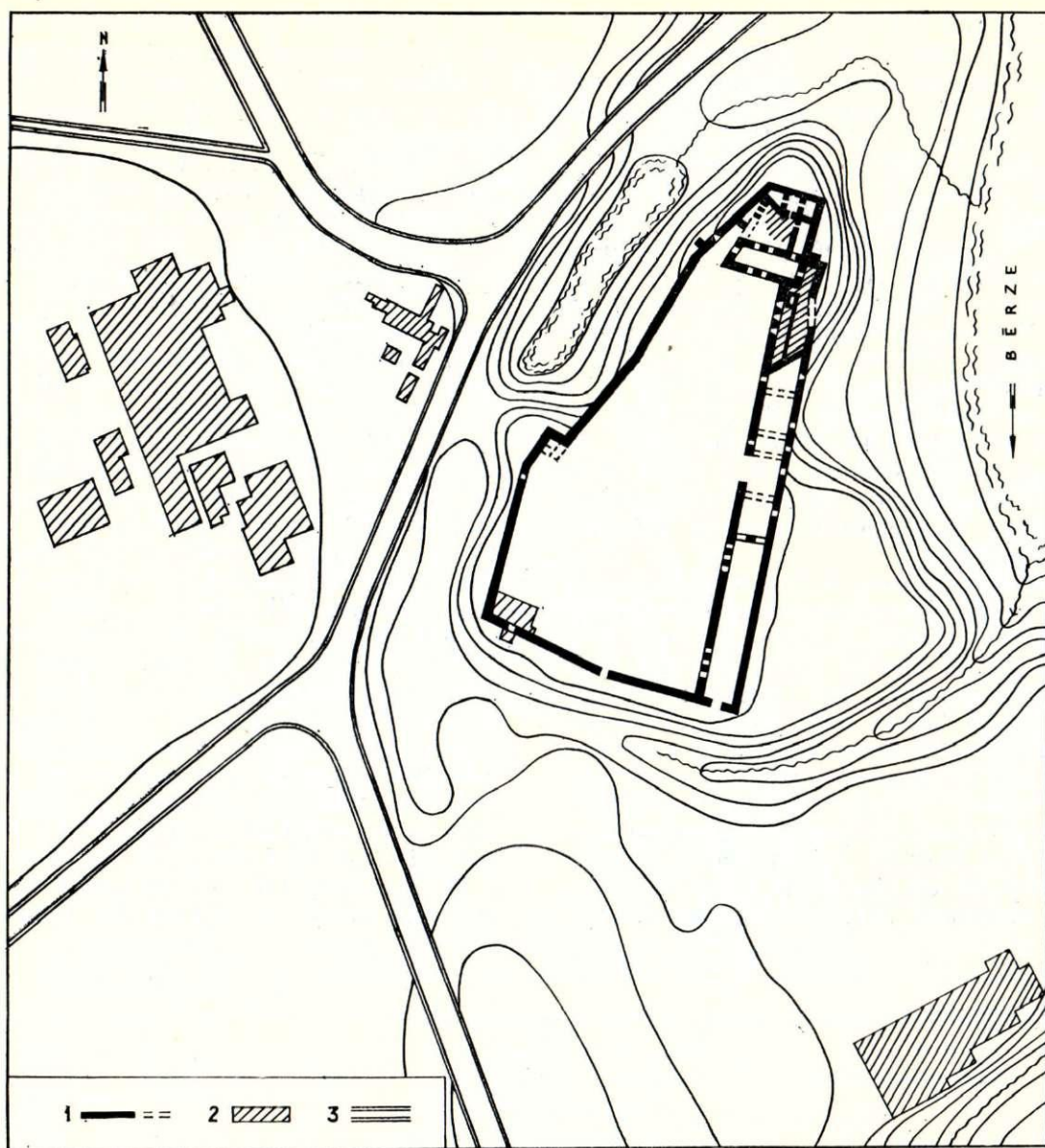
Ordeņa fogta pils Sēlpilī celta 14. gs. 2. pusē senajā sēļu pilskalnā ģeogrāfiski izdevīgā vietā Daugavas kreisajā krastā kā ordeņa atbalstpunkts cīņā ar Lietuvas valsti. Sēlpilij daudz kopēja ar Dinaburgu. Mūra pils Sēlpilī celta kā gareniski izliekta trapeceveida būve, kas centrālajā daļā pilnībā sakrīt ar sēļu nocietinājumu robežām. 1964.—1966. gadā E. Snore, A. Zariņas un M. Atgāža⁶⁰ izrakumos pētīts tornis pils dienvidaustrumu stūrī, iebraucamā vieta, daļa pils pagalma ar celtnēm, kas tam pieslēdzas, un priekšpils. Tika konstatēts, ka vienā laikā ar pili celta priekšpils aizsargsiena, kas apjož pilskalna austrumu un dienvidu nogāzes to pakājes rajonā un pieslēdzas pils dievidu tornim (13. att.). Aizsargmūra ārpusē bijis 25 m plats un 3,5 m dziļš grāvis. Arheoloģiskā materiāla analīze rāda, ka priekšpilī uzturējās pils apkalpe un amatnieki, turpretī pašā pilī, kur iegūtais materiāls bagātīgāks un kurā ir samērā daudz vāciskas izcelsmes atradumu, mitinājās ordeņa fogtam tieši padotie.

Pilsapmetnes (14.—17. gs.) teritorijā, kas atradusies pils pakājē un turpina sēļu senpilsētas apbūvi,

13. att. Ordeņa Sēlpils pils plāns (Šnore, Zariņa 1980, 7. att.).

1 — izrakumu laukumi, 2 — saglabājušās un iespējamās mūra sienas, 3 — kara laika pārrakumi, 4 — krasta krauja.

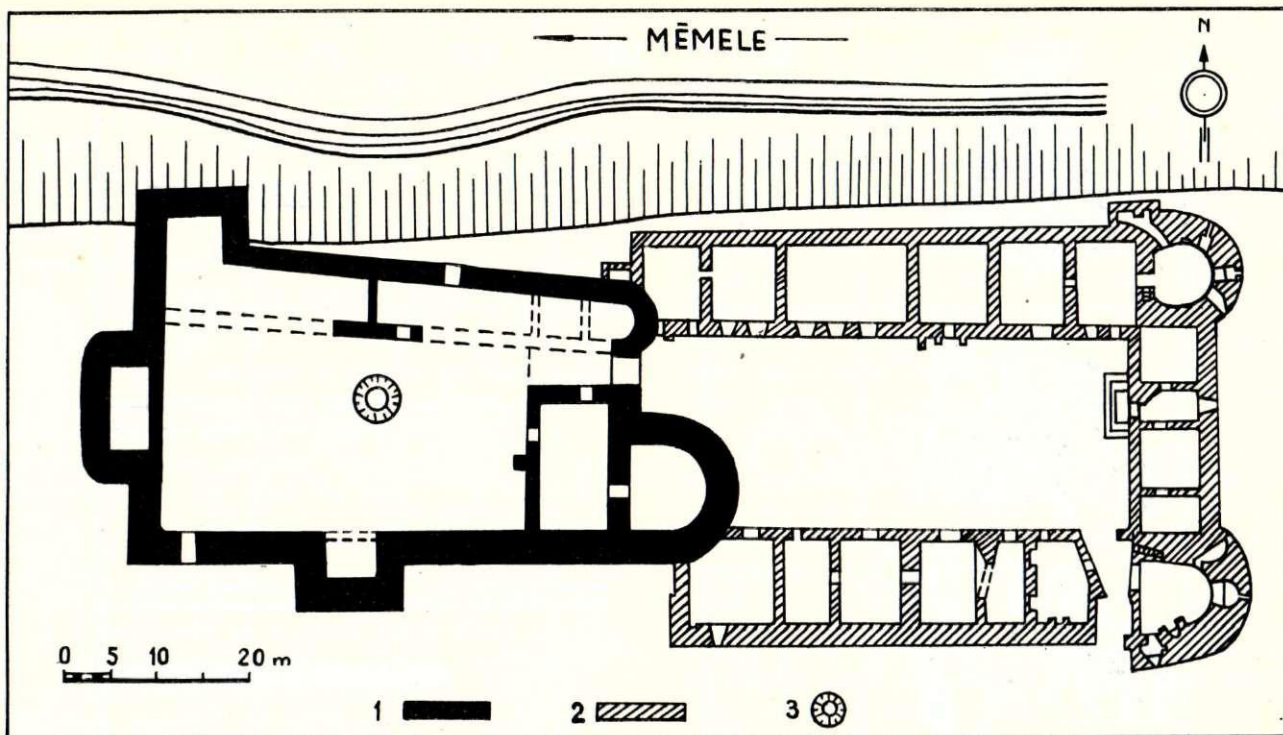
14. att. Dobeles arheoloģisko pieminekļu situācijas plāns (pēc J. Daigas izrakumu materiāliem).
1 — saglabājušās un iespējamās mūra sienas, 2 — arheoloģiski pētītā teritorija pili, senpilsēta un kapsēta,
3 — ceļš.

atklāta labi saglabājusies 14./15. gs. saimniecības ēka — klēts ar pagrabu. Klētī atrasta maltuve, ceptas maizes klaipi, graudu krājumi, savukārt pagrabā konstatētas 8 ozolkoka alus mucas. Pilsapmetnes iedzīvotāju galvenais kontingents — vietējie iedzīvotāji.

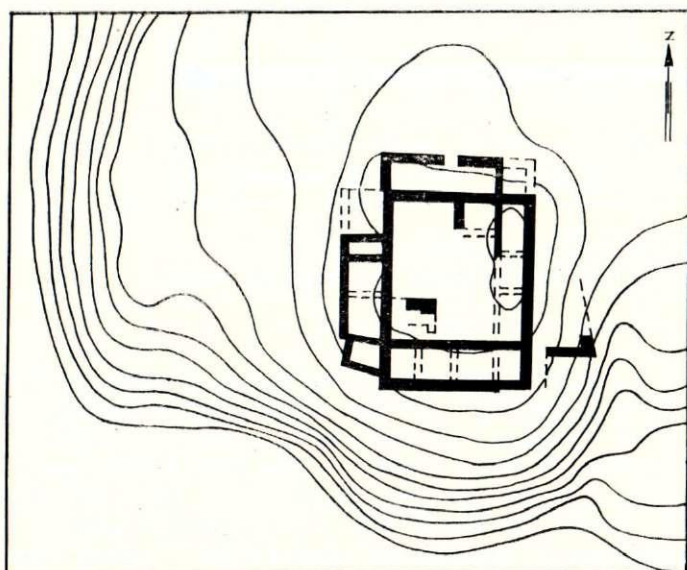
Izrakumi vairākkārt izdarīti Dobeles pilī,⁶¹ kas arī celta senā zemgaļu pilskalnā, aizsargmūri daļēji pielāgojot kalna konfigurācijai (14. att.). Pili sāka celt 14. gs. 1. pusē, pēc tam tā vairākkārt pārbūvēta. 19. gs. 2. puses izrakumos atsegts mūra pils pagalma bruģis, mūrēta aka un kanalizācija liekā ūdens novadīšanai. Attīrītas arī vairākas telpas un pagrabi, taču, tā kā izrakumos nekur nav sasniegta pamatzeme, nav drošu atradumu par ordeņa pils senāko posmu. 1958.—1959. gadā izrakumos pilsapmetnes teritorijā uz rietumiem no pils konstatēti 13.—14. gs. atradumi, bet 1977. gada izrakumos uz dienvidiem no pils, kur atradusies zemgaļu senpilsēta 2 ha platībā, apdzīvotība vērojama arī Livonijas periodā.⁶²

Bauskas pils (dokumentos minēta 1443. gadā) pieder pie visvēlāk ierīkotajiem ordeņa nocietinājumiem, kas celti neregulāra četrstūra plānojumā, ar pieciem uz āru izvīzītiem torņiem atbilstoši šaujamo ieroču lietošanai. Izrakumi A. Caunes un J. Grūbes vadībā (1976.—1991. g.) parādīja,⁶³ ka vēlāk celtās Kurzemes hercoga pils vietā Livonijas periodā šeit atradusies ar palisādu sētu nocietināta priekšpils, ko rietumu pusē no pils atdala 8 m dziļš sausais grāvis (15. att.). Tikai vēlāk gar kalna nogāzi uzcelta mūra aizsargsiena. Tās iekšpusē atradusies nelielas mūra celtnes, bet priekšpili no austrumu puses sargājis 3 m dziļš un 10 m plats grāvis. Priekšpils teritorijā notikusi dzelzs apstrāde (atrasti sārņi).

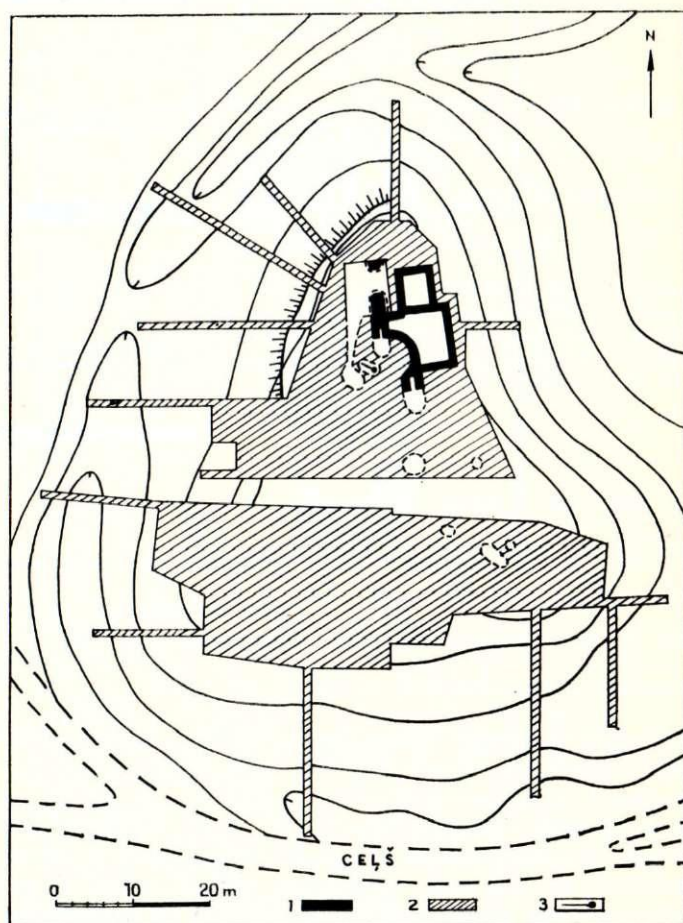
1970. gada izrakumos⁶⁴ daļēji izpētīta Saldus mūra pils teritorija. Šī pils celta 15. gs. sākumā (dokumentos pirmo reizi minēta 1411. gadā) no lieliem laukakmeņiem kvadrātiskā plānojumā, ar 34 m garām un 1,8 m biezām sānu malām, kas ir konventēkas

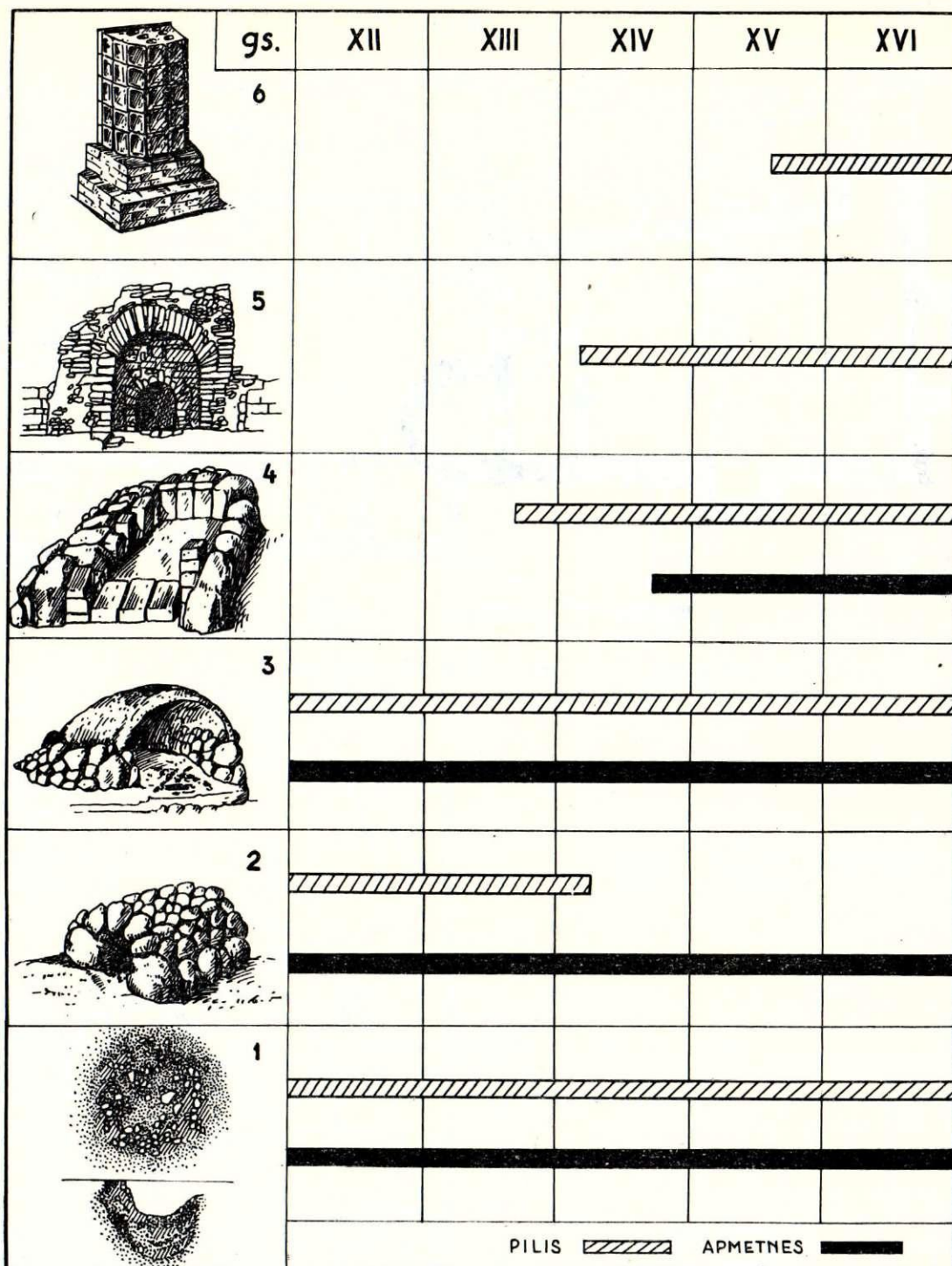
15. att. Ordeņa Bauskas pils plāns (Caune, Grūbe 1988, 11. att.).
1 — ordeņa pils mūri, 2 — Kurzemes hercogu laikā celtā pilnībā izpētītā pils daļa, 3 — akas vieta.

16. att. Saldus pils plāns.

17. att. Indriķas nocietinātā muiža (pēc A. Zariņas ekspedīcijas materiāliem).
1 — mūra sienu paliekas, 2 — arheoloģiski izpētītā teritorija, 3 — apbedījumu vieta.

18. att. Apkures ierīču attīstība Latvijas viduslaiku dzīvesvietās.

1 — pavards, 2 — akmeņu krāsns, 3 — māla kleķa krāsns, 4 — ķieģeļu krāsns, 5 — hipokausta krāsns, 6 — podiņu krāsns.

tipa piļu pazīme. Tomēr salīdzinājumā ar konventēkas sākotnējo tipu (13.—14. gs.) Saldus pili var saskatīt zināmas atšķirības, jo visi pils spārni uz ārpusi nav vienādi izbūvēti (16. att.). Saldus pils bijusi divstāvu celtnē ar gludiem, taisniem beztorņu stūriem, un pēc sava veidojuma tā tuva 15.—17. gs. vācu ordeņa pilīm Austrumprūsijā. Šādu pieminekļa datējumu apstiprina iegūtās stopa bultas, krāsns podiņi u. c. atradumi. Pils pamatmūra iekšpusē konstatētas vismaz piecas telpas, pils pagalmā bijis sīkiem akmentiņiem izlikts bruģis un 3,8 m plati vārti.

Savdabīgu pāreju no vienkāršiem nocietinājumiem ar grāvjiem un koka sētu uz senākajiem muižu centriem uzrāda A. Zariņas⁶⁵ vadītajos izrakumos (1982.—1985. g.) iegūtais materiāls 15.—17. gs. nocietinātās muižas vietā Indricā (17. att.), ko agrāk uzlūkoja par senču pilskalnu.⁶⁶ Senākā apbūve te attiecas uz 15.—16. gs., kad 15. gs. 2. pusē Dina-burgas komturijā⁶⁷ sāka veidoties muižu centri. Izrakumos Indricā kādas ēkas pagrabstāvā atsegta mūrētas telpas un zemnīca. Vienas telpas pagrabā, kura koka virsbūve nav saglabājusies, atsegta hipo-

kausta krāsns, savukārt otrā telpā bijusi saimniecības krāsns ar ķieģeļu velvi. Dzīvojamās celtnes rietumu pusē atklāta 2,5 m dziļi ierakta zemnīca (5,5×5,6 m), kas tāpat kā pagrabtelpas izmantota kā patvertne briesmu gadījumā. Senvietas pagalmu (2500 m²) aizsargājusi koka sēta un aizsarggrāvis — 1,5 m dziļš un 3 m plats. Nākamais apbūves periods (16. gs. 30. gadi — 17. gs.) Indricā saistās ar Plāteru dzimtu, tāpēc tautā pieminekli sauc par Plātera pili (замок Платера). Pārbūves gaitā muižas centra teritorija paplašināta līdz 4000 m², aizsarggrāvis padziļināts (3 m) un paplašināts (8 m). Koka dzīvojamā ēka, kas celta citā vietā, sākumā apsildīta ar hipokausta krāsni, kuru vēlāk nomaiņīja podiņu krāsni. Muižas ēkas izvietotas ap bruģētu pagalmu.

Rezumējot apskatu par ordeņa piļu evolūciju Latvijas teritorijā 13.—16. gs., var izdarīt dažus vispārēja rakstura secinājumus par nocietinājumiem un ēku kompleksu pilī. Ordeņa pilis — nocietinājumi — tika uzbūvētas krustnešu ekspansijas rezultātā, un lielākoties tās bija atbalstpunkti vietējo tautību pakļaušanai. Vienojušies ar vietējās sabiedrības sociālo virsotni, vāci sākotnēji ierīkoja dažas pilis agrāko nocietinājumu vietā, tos uzlabojot un papildinot. Šiem mērķiem kalpoja pilskalni, kas bija norobežoti ar zemes vaļņiem, koka sētām un aizsarggrāvjiem, kā papildnocietinājumu ierīkoja priekšpili, kuru no pašas pils atdalīja grāvis (13.—14. gs.). Šajā laikā aizsargmūri bija sastopami reti. No sākuma aizsargmūrus cēla tajā kalna pusē, kas bija grūtāk aizsargājama. Kopumā dominēja koka apbūve. Tai obli-

gāta bija aka. Aku grodi bija gan koka, gan akmens. Ar 14. gs. 2. pusi pieauga tikai to piļu skaits, kurām bija mūra aizsargsienas. Gar aizsargmūriem tika izbūvēti regulāri četrstūra formas korpusi ar koka virsbūvi, bet šo korpusu mūrētie pagrabi tika izmantoti kā noliktavas un amatnieku darbnīcas. No 15. gs. pils pagalms tika bruģēts, tajā ierīkoja noteku grāvīšus. Korpusu sienas mūrēja vairāku stāvu augstumā, ierīkoja speciālus sanitāros mezglus, akas ar akmens grodiem. Līdz ar šaujamieroču ieviešanos pieauga mūrētu vairākstāvu torņu nozīme. Tos cēla pils stūros vai arī aizsargsienas ārpusē izvīzījumā. Turpretī dažas pilis, ko nevarēja piemērot militārās tehnikas attīstībai, zaudēja savu nozīmi kā cietokšņi. Ekonomiskā un administratīvā dzīve 15. gs. beigās — 16. gs. 1. pusē koncentrējās lielākajos centros, kur tajā laikā tika veikti lieli pārbūves darbi, piemērojoties jaunajai politiskajai un militārajai situācijai. Ar 15. gs. iezīmējās būtiskas atšķirības starp piļu un to pakājē esošo pilsapmetņu iedzīvotāju kultūru. Ordeņu pilis arvien vairāk sastop no Rietumiem importētus ieročus, vāciskas izcelsmes darbarīkus un sadzīves priekšmetus, savukārt pilsapmetnēs tāpat kā priekšpiļu iedzīvotāju materiālajā kultūrā dominēja izstrādājumi.

Pils apkurē secīgi mainās akmens, māla, ķieģeļu krāsni (13.—14. gs.), hipokausta (14.—16. gs. sākums) un podiņu krāsni (15. gs. beigās — 17. gs.), turpreti pavardi pastāv visu aplūkojamo periodu (18. att.).

PARINDES

- ¹ Heinrici Chronicon / Transl. Ā. Feldhūns, interpret. E. Mugurēvičs. — R., 1993 (turpmāk — HC); Livlandische Reimchronik / Hrsg. L. Meyer. — Paderborn, 1876 (turpmāk — RC); Hermanni de Wartberge Chronicon Livoniae (turpmāk — Wartberge) / Hrsg. E. Strehle // *Scriptores rerum Prussicarum*. — Leipzig, 1863. — Bd 2 (turpmāk — SRP); Renner J. *Livländische Historien, 1556—1561* / Hrsg. P. Karstedt. — Lübeck, 1953; Russow B. *Chronica der Provinz Lyffland* // *Scriptores rerum Livonicarum*. — R., 1846. — Bd 2 (turpmāk — SRL).
- ² UB; *Livländische Güterurkunden* / Hrsg. H. Bruiningk, N. Busch. — R., 1908, 1923. — Bd 1—2 (turpmāk — LGÜ).
- ³ SRP. — Leipzig, 1874. — Bd 5. — S. 144—147; UB. — Bd 11. — N 145, 160; *Das grosse Zinsbuch des deutschen Ritterordens (1414—1438)* / Hrsg. P. Thielen. — Marburg, 1958. — S. 136; Biskup M. *Saksa ordu linnuste visitatsioon Liivimaal 1488 aastal* // *Eesti NSV Teaduste Akadeemia Toimetised. Ühiskonnateadused*. — 1985. — K. 34. — N 3. — Lk. 278—286.
- ⁴ Lōwis of Menar K. *Burgenlexicon für Alt-Livland*. — Riga, 1922.
- ⁵ UB. — Bd 2. — N 661; UB. — Bd 9. — N 628; Seraphim A. *Das Zeugenverhör des Franciscus de Moliano (1312)* // *Quellen zur Geschichte des Deutschen Ordens*. — Königsberg, 1912. — S. XVII, XXIV, 144 u. a.
- ⁶ HC, I, 7; X, 7, 8; Seraphim A. *Das Zeugenverhör*. — S. 262, 267. u. a.
- ⁷ Mugurēvičs E. *Zur Archäologie mittelalterlicher Burgen in Lettland* // *Lübecker Schr. zur Archäologie u. Kulturgeschichte*. — Bonn, 1986. — Bd 12. — S. 241—259.
- ⁸ Leighly J. *The towns of medieval Livonia* // *Univ. California Publ. Geography*. — 1939. — Vol. 6, N 7. — P. 235—314.
- ⁹ Tuulse A. *Die Burgen in Estland und Lettland*. — Dorpat, 1942.
- ¹⁰ Mugurēvičs E. *Latvijas viduslaiku piļu klasifikācijas un arheoloģiskās pētniecības jautājumi* // *AE*. — R., 1983. — 14. laid. — 3.—13. lpp.
- ¹¹ Lōwis of Menar K. *Burgenlexicon*. — S. 99; Bepninghoven F. *Der Orden der Schwertbrüder*. — Köln; Graz, 1965. — Taf. 10—12.

- ¹² Svarāne D. *Polijas arheologu pētījumi Vecrīgā 1990. g. // Mat. 1990. un 1991.* — R., 1992. — 93. lpp.
- ¹³ Lōwis of Menar K. *Burgenlexicon*. — S. 47; Tuulse A. *Die Burgen*. — S. 48.
- ¹⁴ Urtāns V. *Aizkraukles pilskalna mūra aizsargsiena* // *LZAV*. — 1983. — Nr. 4. — 34.—39. lpp.
- ¹⁵ Stepiņš P. *Senā Aizkraukles baznīca* // *SM*. — 1940. — Nr. 2. — 30.—40. lpp.
- ¹⁶ Līdzīgs secinājums izteikts jau pirms arheoloģisko izrakumu uzsākšanas, balstoties uz pilskalna reljefa īpašību novērtējumu, tā četrstūraino formu un tepat ierīkoto priekšpili (Ozols J. *Ordenszeitliche Erdburgen in Lettland* // *Ztschr. für Ostforschung*. — 1962. — Jg 11, H. 4. — S. 702, 703.
- ¹⁷ LGÜ. — Bd 1. — N 213.
- ¹⁸ RC, V. 626—640.
- ¹⁹ HC, XIV, 8.
- ²⁰ HC, XXII, 5.
- ²¹ Apals J. *Izrakumi Cēsu Riekstu kalnā* // *Mat. 1980. un 1981.* — R., 1982. — 12.—21. lpp.
- ²² Apala Z. *Arheoloģiskie pētījumi Cēsu mūra pilī un vecpilsētā* // *Mat. 1986. un 1987.* — R., 1988. — 9. lpp.
- ²³ Treijs N. *Izrakumi Cēsis, Rīgas ielā 2 un Siguldas pilsdrupās* // *Turpat*. — 134.—136. lpp.
- ²⁴ RC, V. 8015—8025; 8673—8760; UB. — Bd 1. — N 425, 426.
- ²⁵ Бривкалне Э. *Городище Тервете и его историческое значение* // *Тр. Прибалтийской объединенной комплексной экспедиции*. — М., 1959. — Т. 1. — С. 262, 263.
- ²⁶ Pelda K. *Latvijas viduslaiku dzīvesvietās atrastās 13.—16. gs. pirmās puses monētas* // *AE*. — R., 1978. — 12. laid. — 131. lpp.
- ²⁷ Wartberge. — P. 67, 72.
- ²⁸ Schmid B. *Die Burgen des deutschen Ritterordens in Kurland* // *Ztschr. für Bauwesen*. — 1921. — Jg 71, H. 7.—9. — S. 220.
- ²⁹ RC, V. 9933—9950; 11790—11810.
- ³⁰ RC, V. 9944—9949.
- ³¹ Bielenstein A. *Bericht über die Lokaluntersuchung auf Terveten und Heiligenberg bei Hofzumberge* // *Sb. Kurl.* — Mitau, 1866. — S. 50—55.
- ³² HC, XXIII, 8.

- ³³ RH, V. 5239—5263; 8030—8045.
- ³⁴ Wartberge. — P. 60, 77, 152, 153.
- ³⁵ Lōwis of Menar K. Burgenlexikon.. — S. 82, 83.
- ³⁶ Bielenstein A. Die Grenzen des lettischen Volksstammes und der lettischen Sprache in der Gegenwart und im 13. Jahrhundert. — Petersburg, 1892. — S. 144, 145.
- ³⁷ Ginters V. Senā Mežotne // SM. — 1939. — Nr. 1. — 64.—86. lpp.; 1939, 15—45; Brīvkalne E. Rakstītās ziņas un arheoloģiskās liecības par 9.—13. gs. Mežotni // AE. — R., 1960. — 2. laid. — 61.—78. lpp.
- ³⁸ Pelda K. Latvijas viduslaiku dzīvesvietās.. — 130. lpp.
- ³⁹ Ka 14. gs. Mežotnes vācu koka pilij nav citas atbilstošas lokalizācijas, rāda arī Zemgales pilskalnu vispārējais apskats un īpaši Mežotnes pili iegūtā materiāla analīze (sk.: Ozols J. Die vor- und frühgeschichtlichen Burgen Semgallens // Commentationes Balticae. — Bonn, 1971. — Bd 14/15, N 3. — S. 199).
- ⁴⁰ Lōwis of Menar K. Burgenlexikon.. — S. 125.
- ⁴¹ Neumann W. Die Ordensburgen im sog. polnischen Livland // Mitteilungen. — R., 1889. — Bd 14, H. 3. — S. 300—303.
- ⁴² Kad Altenē vēl nebija notikuši arheoloģiskie izrakumi, to uzlūkoja par raksturīgu noņemtas kastellas tipa pili bez ēkām (sk.: Tuulse A. Die Burgen.. — S. 237).
- ⁴³ Altenes pils minēta tikai 15. gs. sāk. dokumentos (UB. — Bd 4. — N 1760; UB. — Bd 5. — N 2090), bet tās vārds vairs nav minēts 1437. g. ordeņa piļu sarakstā.
- ⁴⁴ SRP. — Bd 5. — S. 145.
- ⁴⁵ Graudonis J. Altene // AE. — R., 1983. — 14. laid. — 40.—85. lpp.
- ⁴⁶ UB. — Bd 3. — N 1154.
- ⁴⁷ 1437. g. ordeņa piļu sarakstā starp nosaukumiem Salaspils (*Kirholm*) un Ropaži (*Rodenpusch*) minētas divas kādreizējās arhibīskapa pils Mārtiņsala (*Xkolm*) un Lielvārde (*Lenewerne*). Sk.: Das grosse Zinsbuch.. — S. 136.
- ⁴⁸ Стубавс А. Археологические находки из древнего Саласпилса и хронология памятника // SAMH. — Lk. 181—188.
- ⁴⁹ Stubays A. Izrakumi Salaspilī 1974. gadā // Mat. 1974. — R., 1975. — 76.—78. lpp.
- ⁵⁰ Tuulse A. Die Burgen.. — S. 236.
- ⁵¹ Apals J. Arheoloģiskie pieminekļi Gaujas nacionālajā parkā. — R., 1986. — 100.—102. lpp.; Apals J. Izrakumi Āraišu mūra pilī un priekšpilī // Mat. 1986. un 1987. — R., 1988. — 19.—26. lpp.
- ⁵² Apala Z. Daži uz Livonijas kara laiku attiecināmi atradumi Cēsu pilī // AE. — R., 1983. — 14. laid. — 14.—22. lpp.
- ⁵³ Tuulse A. Die Burgen.. — Abb. 16, 118.
- ⁵⁴ Mugurēvičs E. Rēzeknes pils un tās novads 9.—17. gs. // LZAV. — 1985. — Nr. 3. — 48.—71. lpp.
- ⁵⁵ Neumann W. Die Ordensburgen.. — S. 314.
- ⁵⁶ Daiga J. Pētījumi Ludzas pils pagalmā // LZAV. — 1984. — Nr. 3. — 38.—50. lpp.
- ⁵⁷ Atgāzis M. Par Alūksnes pili un tajā atrastajiem apgaismošanas piederumiem // AE. — R., 1983. — 14. laid. — 24.—39. lpp.
- ⁵⁸ Neumann W. Die Ordensburgen.. S. 303—312.
- ⁵⁹ Mugurēvičs E. Die archäologischen Ausgrabungen im Burgflecken bei der alten Dunaburg // Homburger Gespräch von 12. bis zum 14. Sept. 1984. — Bad Homburg, 1985. — H. 6. — S. 106—115; Mugurēvičs E., Viļcāne A. Naujenes arheoloģiskās ekspedīcijas darbs // Mat. 1984. un 1985. — R., 1986. — 91.—97. lpp.; Mugurēvičs E., Ozere I. Izrakumi Dinaburgas pilī // Mat. 1986. un 1987. — R., 1988. — 104.—109. lpp.
- ⁶⁰ Snore E., Zariņa A. Senā Sēlpils. — R., 1980. — 45.—164. lpp.
- ⁶¹ Schmid B. Die Burgen.. — S. 208—211.
- ⁶² Daiga J. Izrakumi Dobelē 1977. gadā // Mat. 1977. — R., 1978. — 35.—40. lpp.
- ⁶³ Caune A. Izrakumi Jaunsaules Siliņu kapulaukā un Bauskas pilsdrupās // Mat. 1976. — R., 1977. — 25.—28. lpp.; Caune A., Grūbe J. Pētījumi Bauskas pilsdrupās // Mat. 1986. un 1987. — R., 1988. — 58.—64. lpp.
- ⁶⁴ Mugurēvičs E. Saldus pils (Frauenburg) 15.—17. gadsimtā // LZAV. — 1972. — Nr. 2. — 54.—64. lpp.
- ⁶⁵ Zariņa A. Izrakumu rezultāti Indricas pilskalnā // Mat. 1984. un 1985. — R., 1986. — 143.—147. lpp.
- ⁶⁶ Brastiņš E. Latvijas pilskalni. 3. d. Latgale. — R., 1928. — 76., 77. lpp.
- ⁶⁷ UB. — Bd 12. — N 833.

E. Mugurēvičs

ARCHÄOLOGISCHE ZEUGNISSE DER ENTWICKLUNG DER BAUART LIVLÄNDISCHER ORDENSBURGEN IM TERRITORIUM LETTLANDS

Zusammenfassung

Die Ordensburgen entstanden im Territorium Lettlands im Zuge der Kreuzritterinvasion vorwiegend als Stützpunkte bei der Unterwerfung der einheimischen Völkerschaften. Manche dieser Burgen wurden anfänglich auf den bereits bestehenden einheimischen Burgbergen eingerichtet, indem man sie nach Absprache mit der örtlichen sozialen Führungsschicht verbesserte und ergänzte. Dazu benutzte man im 13.—14. Jh. mit Erdwällen, Holzzäunen und Schutzgräben befestigte Burgberge; als zusätzliche Befestigung errichtete man eine durch einen Graben von der Burg getrennte Vorburg. In dieser Periode waren steinerne Schutzmauern noch selten; sie wurden zunächst nur an offenen, schwer zu verteidigenden Stellen des Burgberges errichtet. Im übrigen waren hölzerne Bauten vorherrschend. Der unerläßliche Brunnen hatte eine hölzerne oder steinerne Einfassung. In der zweiten Hälfte des 14. Jh. vergrößerte sich die Zahl der mit Schutzmauern bewehrten Burgen. Längs der Mauer wurden auf dem Burggelände Holzbauten mit Steinkellern errichtet; die Keller dienten als Langerräume und Werkstätten. Im 15. Jh. pflegte der Burghof schon gepflastert und mit Abflußrinnen versehen zu sein. Die Burgebäude waren aus Stein, mehrere Stockwerke hoch und hatten

sanitäre Einrichtungen. Mit der Verbreitung von Feuerwaffen wuchs um diese Zeit die Bedeutung mehrstöckiger steinerner Türme, die an den Mauerecken oder in vorgerückter Lage an der Mauerlinie errichtet wurden. Manche Burgen, die der Entwicklung der Kriegstechnik nicht angepaßt werden konnten, verloren damals ihre militärische Bedeutung. Im 15. Jh. und in der ersten Hälfte des 16. Jh. konzentrierte sich das Wirtschafts- und Verwaltungsleben in größeren Zentren. In ihnen wurden bedeutende Umbauten und Erweiterungsbauten durchgeführt, um sie der veränderten politischen und militärischen Situation anzupassen. Im 15. Jh. begannen sich wesentliche Unterschiede zwischen der materiellen Kultur der Burginsassen und derjenigen der Bewohner der anliegenden Burgflecken abzuzeichnen. Während in den Ordensburgen immer mehr aus dem Westen eingeführte Gegenstände gefunden wurden, dominierten in den Vorburgen und Burgflecken die einheimischen Erzeugnisse.

Als Beheizungseinrichtungen lössen in den Burgen steinerne, Lehm- und Backsteinöfen (im 13.—14. Jh.), Warmluftöfen (14. Jh.—Ende des 15. Jh.) und Kachelöfen (15.—17. Jh.) einander ab, während Herdstellen die ganze Zeit über bestehen.

VERZEICHNIS DER ABBILDUNGEN

- Abb. 1.* Erforschte mittelalterliche Wohnstätten (Burgen, Burgflecken, Dorfsiedlungen u. a) im Territorium Lettlands.
- Abb. 2.* Lageplan der Bodendenkmäler von Aizkraukle (Ascheraden).
- Abb. 3.* Lageplan der Bodendenkmäler von Cēsis (Wenden).
- Abb. 4.* Lageplan des Bodendenkmalkomplexes von Mežotne (Mesothen).
- Abb. 5.* Plan der Wolkenburg.
- Abb. 6.* Plan der Burg von Altene (Altona).
- Abb. 7.* Plan der Ordensburg Salaspils (Kirchholm).
- Abb. 8.* Lageplan der Ordensburg Āraiši (Arrasch).
- Abb. 9.* Der Burgberg Rēzekne (Rositten) mit den Überresten der Burg des Livländischen Ordens.
- Abb. 10.* Plan der Burg von Alūksne (Marienburg).
- Abb. 11.* Lageplan der Dünaburg.
- Abb. 12.* Die Bebauung des Burgflecken Dünaburg.
- Abb. 13.* Plan der Ordensburg Sēlpils (Selburg).
- Abb. 14.* Lageplan der Bodendenkmäler von Dobeles (Doblen).
- Abb. 15.* Plan der Ordensburg Bauska.
- Abb. 16.* Die Burg von Saldus (Frauenburg) im 17. Jh.
- Abb. 17.* Das befestigte Landgut Indrica (Nederitz).
- Abb. 18.* Entwicklung der Beheizungseinrichtungen in den mittelalterlichen Wohnstätten Lettlands.

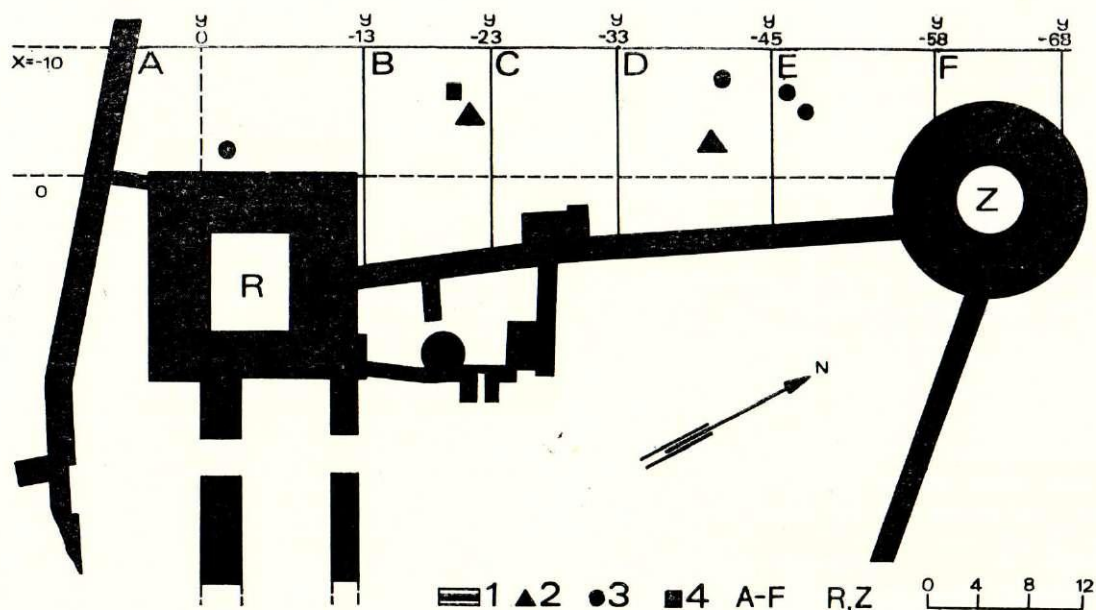
CĒSU MŪRA PILĪ ATRASTIE 16. gs. KATLU DEPOZĪTI

Sistemātiska Cēsu pils arheoloģiska izpēte turpinās jau septiņpadsmito sezonu. Šajā laikā (1974.—1991. g.) izrakumi notikuši pils rietumu torņa pagrabā un pagalma daļā.¹ Plašāka teritorija (ietverot pils ārējo aizsargsienu, tilta un aizsarggrāvja zonu) izpētīta pils dienvidpusē², bet aizsardzības rakstura izrakumi sakarā ar Cēsu Vēstures muzeja ēkas siltumpievada rekonstrukciju veikti 2. priekšpili.³ Kopumā arheoloģiskajos izrakumos līdz šim izpētīts ap 7200 m² kultūrslāņa (3. att. 95. lpp.), iegūstot bagātīgu arheoloģisko materiālu. Šis jauniegūtais materiāls konkrētīzē priekšstatus par Cēsu pils apbūvi, nocietinājumu sistēmu, sniedz liecības par pils iemītnieku materiālo un garīgo kultūru, kā arī norāda tirdzniecisko sakaru virzienus. Atradumi būtiski papildina feodālisma perioda avotu bāzi, īpaši jautājumā par viduslaiku piļu kultūru Latvijā.

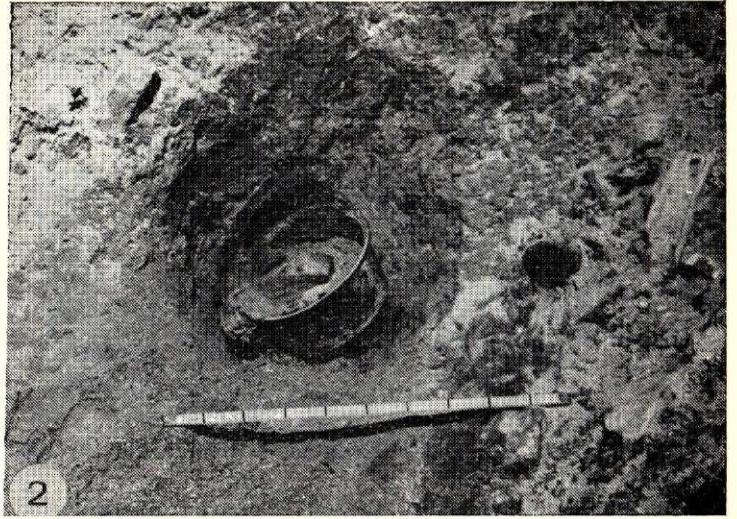
1985.—1991. g. sezonās arheoloģiskie izrakumi koncentrējās pilsdrupu rietumpusē — nogāzē aiz pils rietumu korpusa, rietumu un ziemeļu torņa ārsienām. Te pētīti seši (A, B, C, D, E, F) izrakumu laukumi, kas aptver 925 m² lielu platību. Kultūrslānī, kas veidojies laikā no 13. līdz 17. gs. un vietumis sa-

sniedz 3 m biezumu, konstatēti trīs hronoloģiski labi nodalāmi horizonti. Apakšējais horizonts pēc senlietu un radioaktīvā oglekļa ¹⁴C datējumiem⁴ attiecināms uz 13./14. gs. Vidējais horizonts veidojies 15./16. gs. Tā virsmu fiksē Livonijas kara (1558.—1583. g.) laikā 1577. gada septembrī sagraudā pils rietumu korpusa sienu nogrūvums.⁵ Augšējā — jaunākā — horizontā kultūrslānis uzkrājies laikā no 1577. g. līdz Ziemeļu kara sākumam (1703. g.), kad pili vairs neapdzīvoja.

Rietumu nogāzes kultūrslānī iegūts skaitliski liels un daudzveidīgs arheoloģiskais materiāls (2600 senlietu, 960 māla trauku lausku, 1150 krāsns podiņu fragmentu, pāri par 77 000 uzturā lietoto dzīvnieku kaulu, vairāki simti dažādu būvniecības detaļu, paraugu u. c.). Raksturīgi, ka senlietu vidū dominē ar militāro darbību saistāmi priekšmeti: bultu gali, dažāda kalibra lielgabala lodes, ieroču mehānismu detaļas, bruņutērpa sastāvdaļas — cimdi, to fragmenti, bruņuplāksnes, sprādzes. Iegūtas norādes par amatniecību, visvairāk liecību ir par kaula un raga vietējo apstrādi. Salīdzinoši maz te atrasts iedzīves priekšmetu. Taču tieši šīs senlietu kategorijas atra-

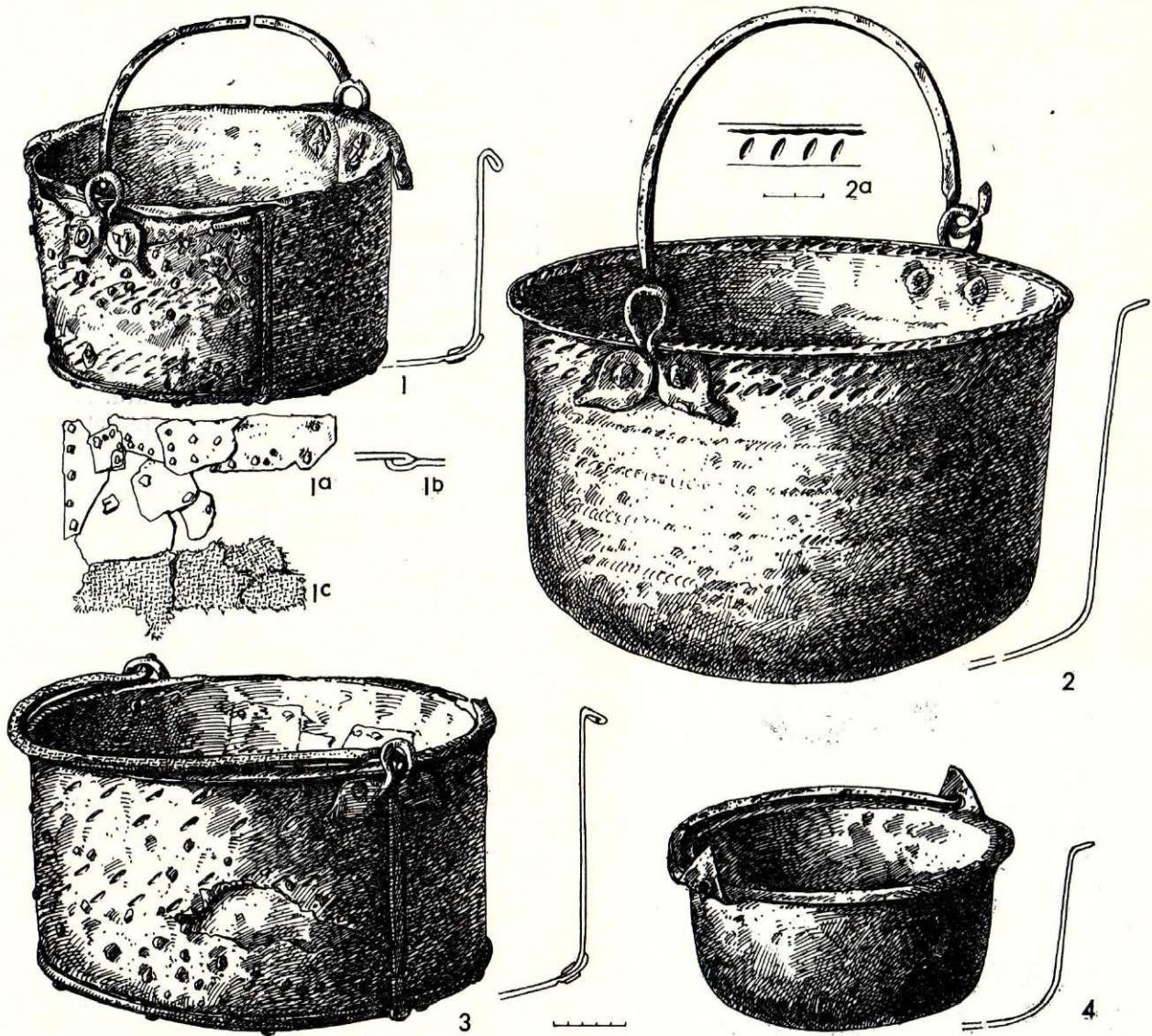

1. att. Cēsu pils rietumpusē 1985.—1991. g. pētīto laukumu shēma ar depoziņu atrašanās vietām.
1 — pils torņa un rietumu korpusa sienas, 2 — katlu depoziņi, 3 — monētu depoziņi, 4 — lemešu depoziņi.
A, B, C, D, E, F — izrakumu laukumi, R, Z — pils rietumu un ziemeļu torņi.

2. att.

1 — otrā katlu depoziņa atsegšana (darba skats), 2 — pirmais katlu depoziņš *in situ*.

3. att. Cēsu pili atrastie katli (VI 213):

1 — (5176), 1a — katla ielāpi, 1b — plākšņu savienojuma veids, 1c — auduma paliekas, 2 — (5175), 2a — katla augšmalas ornaments, 3 — (6038), 4 — (6039).
1, 3, 4 — bronza, 2 — varš.

dumiem, proti, katliem, veltīts šis nelielais apskats.

Laikā no 1985. līdz 1991. gadam pils rietumu nogāzes kultūrslānī tika atrasti septiņi depozi (1. att.): četri bija monētu⁶, viens — lauksaimniecības darbariku (spīļarkla lemešu pāris ar vērstuvi)⁷ un divi — katlu depozi, kuru sastāvā ietilpa četri dažāda lieluma katli. Visus septiņus minētos depozi atrada kultūrslāņa vidējā horizontā; tie attiecināmi uz 16. gs. vidu un otro pusi.

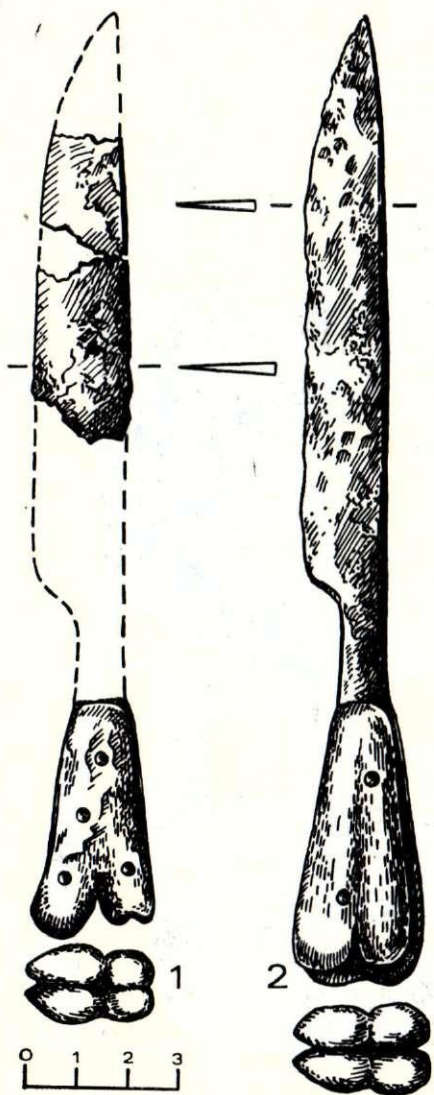
Pirmais katlu depozi atradās 10,10 m attālumā no pils rietumu korpusa sienas, nogāzes vidusdaļā; tas atklājās B izrakumu laukumā⁸ ziemeļu profila malā (kv. x — 4,70/y — 21,90 m) 2,70 m dziļumā no zemes virskārtas. Depozīta sastāvā ietilpa divi atšķirīgu izmēru katli (2. att.: 2), no kuriem viens bija ievietots otrā. No ārpuses abus katlus klāja bieza sodrēju kārtā.

Lielākais katls kalts no 2 mm biezas viengabala vara plāksnes (3. att.: 2). Tā augstums 225 mm, Ø — 410 mm; katla atlocītās augšmalas platums 17 mm; osas darinātas no vara, bet katla locenis — no dzelzs. Vidū tas platāks (17 mm) un, uz galiem sašaurinoties, veido cilpas loceņa iekarināšanai osās. Laika

gaitā katls nav deformējies. Tā sānu virsmā redzamas katla kalšanas procesā atstātās metāla izlīdzināšanas pēdas. Metālkalēja darba rūpīgums atspoguļojas ornamentā. Katla atlocītā augšmala rotāta ar 11—14 mm garām ieslīpi iecirstām svītrīnām (3. att.: 2^a), kas iestrādātas ar asu kaltu vai veidāmuru. Tāda pati, tikai retāk izvietotu svītrīņu josla divās rindās klāj katla sānus. Katls sver 2,6 kg (bez loceņa).

Mazākais katls darināts no četrām 1,5—2 mm biežām, kopā sakniedētām bronzas skārda plāksnēm (3. att.: 1). Trīs plāksnes veido sānu malas, bet ceturta — katla pamatni. Uz divām sānu plāksnēm redzams t. s. fona raksts — ieapaļi zvīņveida iedziļinājumi, kas radušies kalšanas laikā. Katla augstums 160 mm, Ø — 280 mm. Katla augšmala atlocīta divkārsī, tās platums 15 mm. Plāksņu salaiduma vietas precīzi pielocītas (3. att.: 1^b). Ļoti rūpīgi piekniedēta pamatnes plāksne, no ārpuses uzlocot to sānu malām 9 mm augstumā. Lai nodrošinātos pret šķidrums izplūšanu, katla pamatne pēc piekniedēšanas sānu malām vēl piefiksēta ar metālā iedziļinātu rievu (3. att.: 1, sk. griezumus). Katls ilgstoši lietots, vairākkārt labots. Par to liecina astoņi dažāda izmēra un formas ielāpi (3. att.: 1^a), kas klāti katla iekšpusē un piekniedēti ar kniedēm. Katla virsmā pavisam 85 bronzas kniedes. Daļa no tām izmantota katla sastāvdaļu savienošanai, daļa — izmēros mazākās kniedes — ielāpu uzklāšanai. Locenis šim katlam, tāpat kā pirmajam, gatavots no dzelzs, tā platums 9 mm, biezums 6 mm. Katls sver 1,8 kg. Izsmeļot katlā sabirušo kultūrslāni, tajā konstatēja virpota koka šķīvja malas fragmentus un kādas viendabīgas masas (putras?) paliekas. Pēc pildījuma pilnīgas izsmelšanas atklājās katla malām un pamatnei no iekšpuses pielipuši, ar bronzu patinējušies vienkārtna (1/1) lina auduma fragmenti (3. att.: 1^c) — 18—20 velki x 6—7 audi 1 cm², pavedieni vērpti Z virzienā.⁹ Jādomā, ka šajā audumā (pēc struktūras spriežot, no tāda parasti gatavoja apģērbu) bijis ietīts ar minēto masu pildītais koka šķivis. Citādā veidā grūti izskaidrot auduma palieku atrašanos katlā.

Otro katlu depozi¹⁰ atrada D izrakumu laukumā (kv. x — 2,30/y — 40,25 m) 17,25 m uz ziemeļaustrumiem no pirmā, nogāzes augšdaļā 1,80 m dziļumā no zemes virskārtas. Arī šī depozi sastāvā ietilpa divi no bronzas skārda darināti, pēc lieluma un izgatavošanas tehnoloģijas atšķirīgi katli. Lielākajā katlā bija ielikts mazākais, ar pamatni pagriezts uz augšu. Tādējādi katlu iekšpusē bija izveidojusies daļēji noslēgta telpa. Noceļot mazāko katlu, atklājās, ka arī šī depozi lielākajā katlā atrodas ēdiena paliekas. Acīmredzot pirms katla noglabāšanas zemē tajā vārijies (vai bijis sagatavots vārīšanai) gaļas gabals ar kaulu. Pusizirušās kaula struktūras paliekas varēja labi identificēt kopējā masā (kultūrslānis, rūsas paliekas u. c.). Izsmeļot katla saturu, atklājās, ka tajā atradies arī dzelzs nazis ar raga spalvu. Naža dzelzs daļas bija gandrīz pilnībā korodējušās, tomēr tā formu un izmērus varēja rekonstruēt precīzi. Spalam abās pusēs ar apaļām bronzas vai dzelzs kniedītēm bijušas piestiprinātas atrastās raga plāksnes. Attīrīšanas brīdī pašas kniedītes vēl bija manāmas, taču saira, pieskaroties tām ar otu. Spala plāksnītes izgatavotas no raga (kas, iespējams, nodrošināja to saglabāšanos), ar dekoratīviem iešķēlumiem galā (4. att.: 1). Šāda veida labi saglabājušies naži Cēsu

4. att. Dzelzs naži ar raga spalviem (VI 213:).

1 — (6412), 2 — (2471).

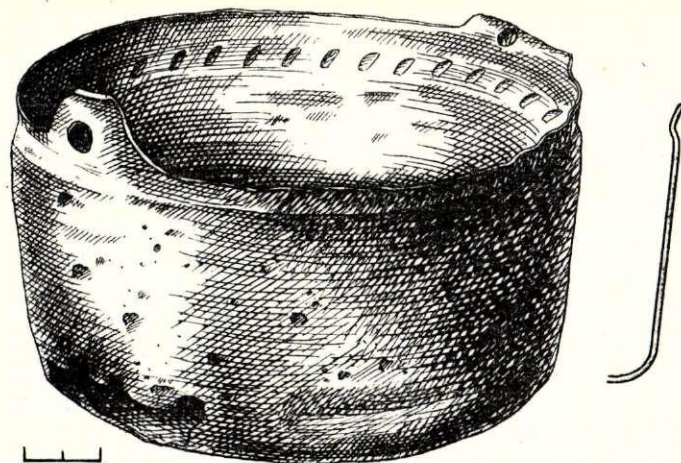
pils izrakumos atrasti vairākkārt.¹¹ Vislīdzīgākais katlā ieliktajam nazim ir nazis, ko atrada pils dienvidpuses kultūrslānī (4. att.: 2). Abi minētie rīki pieder universālo nažu grupai ar taisnu muguru un no asmens puses noapaļotu smaili.

Otrā depoziāta lielākā katla (3. att.: 3) augstums 175 mm, Ø — 325 mm. Tas izgatavots no trim 1 mm biezām bronzas skārda plāksnēm. Augšmala 16 mm plata, uz iekšpusi divkārti atlocīta. Sānu malas veidotas no divām salaiduma vietās dubulti ielocītām plāksnēm. Trešā plāksne izmantota katla pamatnes izgatavošanai. Pamatne sānu malām pielocīta no iekšpuses un piekniedēta ar kniedēm. Katls rūpīgi labots, iekšpusē uzklājot sānu malām 11 ielāpus. Ielāpi piegludināti arī no ārpusē. Katla sastāvdaļu salaidumu un ielāpu vietās konstatēta pavisam 101 dažāda veida bronzas kniede. Katla osas izgatavotas no bronzas, locenis — no dzelzs, tas stipri korodējies. Locenis ir 16 mm plats un 7 mm biezs (vidusdaļā). Katls sver 1,750 kg (bez locēņa).

Otrā depoziāta mazākais katls (3. att.: 4) kalts no 1,5 mm bieža bronzas skārda viengabala sloksnes. Katla augstums tikai 115 mm, Ø 245 mm. Raksturīgi, ka šim katlam osas nav tradicionāli veidotas: tām ir trīsstūra forma (augstums 35 mm) ar caurumu locēņa iekarināšanai. Osas piegrieztas no tā paša skārda viengabala sloksnes, no kura darināts katls. Katla augšmala 16 mm plata, taču atšķirībā no diviem iepriekš aprakstītajiem katliem tā nav atlocīta divkārti. Locenis izgatavots no dzelzs, tā platumš 9 mm, biezums 4 mm (vidusdaļā). Katls sver 0,950 kg.

Arī abi otrā depoziāta katli klāti ar biezu sodrēju kārtu. Pirms ierakšanas zemē tie ietīti rupjā līnu audumā (maisā?). Auduma izdēdējušās paliekas galvenokārt nospieduma veidā konstatēja kultūrslānī zem katliem. Tomēr vislabāk auduma struktūra atklājās ar rūsū piesūkušajos fragmentos (izmēri 1—1,8×8,5; 1×13 cm), kas saglabājušies pie otrā depoziāta lielākā katla locēņa. Atrastais audums bijis vienkārta līnu — 14 velki×5 audi 1 cm², pavedieni vērpti Z virzienā.

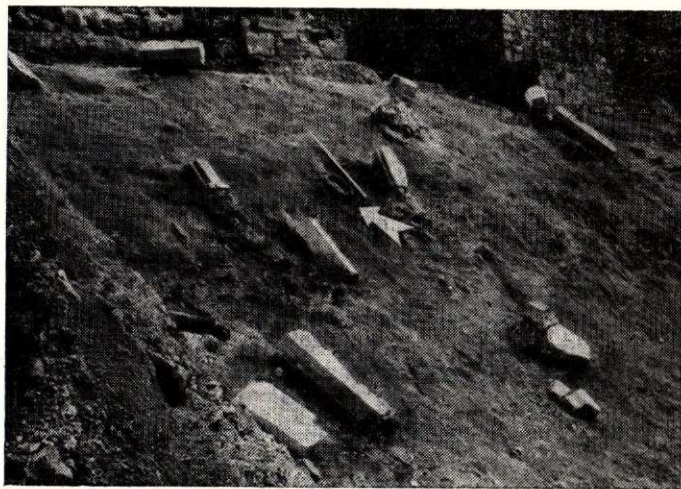
Salīdzinot atrasto katlu parametrus — izmērus, svaru, tilpumu u. c. (sk. 1. tab.), redzam, ka abi katli, kas darināti no atsevišķām bronzas skārda sloksnēm, maz atšķiras (lielākā starpība — 45 mm — konstatēta diametrā). Iespējams, ka tos izgatavojis viens meistars. Turpretim divi pārējie katli, kas kalti no viengabala metāla sloksnes, ir atšķirīgāki. Viens katls (pirmā depoziāta lielākais eksemplārs) kalts no vara plāksnes un ir gandrīz divas reizes lielāks nekā otrs, turklāt tā apdarē ir iestrādāts ornaments. Savu-

5. att. Rīgā atrastais katls (VI 212:574).

kārt otrā depoziāta mazākais katls kalts no bronzas skārda plāksnes, un tam raksturīgs nepierasts osu veidojums. Domājams, ka šos katlus darinājuši dažādi metālkalēji. Ar līdzīgi veidotām osām Latvijā zināms vēl tikai viens katls. Tas atrasts 1979. g. izrakumos Rīgā, Daugavas ielā 4, izrakuma laukuma 2. kārtā (kv. L, M-9).¹² Arī šis katls ir kalts no 1 mm biezas viengabala bronzas skārda plāksnes (5. att.). Tā augstums 75 mm, Ø — 155 mm, masa 0,268 kg. Atšķirībā no līdzīgā Cēsu katla Rīgā atrastajam eksemplāram augšmala nav atlocīta, nav saglabāties locenis. Salīdzinājumā ar Cēsu atradumiem Rīgas kultūrslānī uzietais katliņš ir mazietilpīgs, un tāpēc tā lietošanas iespējas varēja būt ierobežotas. Tāpat šim katliņam grūti noteikt aptuveno lietošanas laiku, jo tas atrasts pārjauktā 15.—17. gs. kultūrslānī.

Varētu pieņemt, ka depoziātos atrastie katli ir vietējo meistarū darināti, jo Cēsis, tāpat kā citas pilsētas, viduslaikos bija vietējas nozīmes amatniecības centrs. Diemžēl, kā to konstatējuši vēsturnieki Ā. Zeida un T. Zeids¹³, vēstures avoti par amatniecības attīstību Cēsis feodālisma laikmetā ir ļoti trūcīgi. Mūsu rīcībā vispār nav nekādu tuvāku ziņu par amatniecību Cēsis 13.—15. gs. Pavisam skopas ziņas saglabājušās arī no 16. gs. — zināmi tikai dažu Cēsu amatnieku vārdi un pāris dokumentos garāmejojot mi-

6. att. Daļēji attīrītais otrais katlu depoziāts kultūrslānī.

1. tabula

Katlus raksturojošie lielumi

Depoziāts	Katla inventāra nr.	Augstums, cm	Diametrs, cm	Sloksnes biezums, mm	Augšmalas platums, mm	Locēņa		Masa, kg	Tilpums, l
						platumš, mm	biezums, mm		
Pirmais	a) 5175	22,5	41,0	2	17	17	8	2,6	21,5
	b) 5176	16,0	28,0	1,5—2	15	9	6	1,8	6,5
Otrais	a) 6038	17,5	32,5	1	16	16	7	1,75	10,5
	b) 6039	11,5	24,5	1,5	16	9	4	0,95	3,2

nēta kāda amatnieku organizācija. Šajā sakarā svarīgas ir arheoloģiskajos izrakumos iegūtās liecības par amatnieku, arī metālkalēju darbu. Metāla trauku vērtība viduslaikos bija augsta — gan izejvielu dēļ, gan arī ņemot vērā kvalificēta amatnieka ieguldīto darbu. Viduslaiku dzīvesvietu izrakumos līdz ar plaši lietoto māla un koka trauku atradumiem sastopami arī bronzas, vara, retāk alvas trauku fragmenti — osas, trauku kājas, malu gabali, ielāpi, katlu loceņi. Sādu atradumu nav daudz¹⁴, un tieši katliem piederīgo fragmentu skaits ir vēl mazāks. Visbiežāk tiek atrasti ielāpi un trauku malu fragmenti. Taču nevar apgalvot, ka visi tie attiecināmi uz katliem. Daļa var būt arī no bļodām un šķīvjiem, kurus tāpat izgatavoja no bronzas skārda vai vara plāksnēm.

Var rasties jautājums, kad un kādos apstākļos katli — šie iedzīvē tik nepieciešamie priekšmeti — tika noglabāti zemē? Vēstures avotos minēto faktu un arheoloģisko atklājumu sakritības dēļ to var noteikt samērā precīzi. Tas noticis Livonijas kara otrajā posmā 1577. gada septembra sākumā, kad pēc piecu dienu ilgas apšaudes Krievijas cara Ivana Bargā karaspēks ieņēma Cēsu pili. Kā zināms no iepriekšējo gadu pētījumiem, karadarbības gaitā bojā

gāja pils rietumu korpus, aprokot zem drupām gan cilvēkus¹⁵, gan tobrīd tuvumā esošās lietas. Par to tālo dienu notikumiem Cēsis samērā plaši un spilgti stāstīts Baltazara Rusova Livonijas hronikas lappusēs.¹⁶ Glābdamies no kara briesmām, cilvēki centās noslēpt daļu īpašuma — naudu, rotaslietas, darbarīkus, vērtīgākos iedzīves priekšmetus. Ņemot to vērā, var pieņemt, ka katlus pils nogāzē — ļoti iezīmīgā vietā — ierakuši Cēsu pilsētas iedzīvotāji.¹⁷ Turklāt tas noticis lielā steigā, par ko liecina ēdiena palieku, koka šķīvja un naža atrašanās katlos. Sagruvušā rietumu korpusa sienu akmeņi pārklāja pils nogāzi, tādejādi iznīcinot orientierus, un katlu īpašnieki, ja arī viņi palika dzīvi, nevarēja vairs tos atgūt. Un tikai pēc vairāk nekā 400 gadiem, attīrot kultūrlāni zem sienu nogruvumiem, katlus uzgāja arheologi (6. att.). Atradums nozīmīgs, pirmkārt, ar precīzo datējumu — 16. gs. III ceturksnis, otrkārt, ar pilnīgo saglabāšanās pakāpi. Šie Latvijas teritorijā iegūtie veselie katli konkretizē priekšstatu par viduslaiku katlu veidiem. Atradumi var būt noderīgi arī detalizētiem metāla trauku izgatavošanas tehnoloģijas un amatniecības attīstības jautājumu pētījumiem.

PARINDES

¹ Apals J., Apala Z. Izrakumi Cēsu mūra pilī // Mat. 1974. — R., 1975. — 3. lpp.

² Pils dienvidu pusē izrakumi notika 1975.—1984. gadā. Īsu informāciju par rezultātiem sk.: Apala Z. Arheoloģiskie izrakumi Cēsu pilsdrupās 1975. gadā // Mat. 1975. — R., 1976. — 3.—8. lpp.; Apala Z. Arheoloģiskie izrakumi Cēsu mūra pilī // Mat. 1982 un 1983. — R., 1984. — 5.—10. lpp.; Апала З. Цесисская экспедиция // АО 1978. — М., 1978. — С. 464.

³ Apala Z. Pārskats par 1982. gada arheoloģiskajiem izrakumiem Cēsu mūra pilī // AA. — 5.—15. lpp.

⁴ Analīzes veica Igaunijas Zinātņu akadēmijas Zooloģijas un botānikas institūta laboratorijā Tartu (TA — 1943, 635±40).

⁵ Apala Z. Daži uz Livonijas kara laiku attiecināmi atradumi Cēsu pilī // AE. — R., 1983. — 14. laid. — 14. lpp.

⁶ Apala Z. Arheoloģiskie izrakumi Cēsu mūra pilī // Mat. 1988 un 1989. — R., 1990. — 16. lpp.; Apala Z. Arheoloģiskie pētījumi Cēsu mūra pilī un vecpilsētā // Mat. 1986 un 1987. — R., 1988. — 11.—12. lpp.

⁷ Turpat. — 12. lpp.

⁸ Pirmo katlu depoziātu atrada ekspedīcijas laborante I. Rožukalne 1986. gada augustā, pārtīrot fiksācijai B laukuma ziemeļu profilu.

⁹ Auduma fragmentu analīzi veica Dr. habil. hist. A. Zariņa.

¹⁰ Otro katlu depoziātu atrada 1987. gada 20. jūlijā pēc pils rietumu korpusa sienu nogruvuma akmeņu noņemšanas. Katli atsedzās, pārtīrot kultūrlāni starp plienakmens būvdetaļām — logu aplodu gabaliem.

¹¹ Apala Z. Cēsu arheoloģiskās ekspedīcijas darbs // Mat. 1980./1981. — R., 1982. — 9. lpp., 1. att.: 11.

¹² Caune A. Pārskats par 1979. gada arheoloģiskajiem izrakumiem Rīgā, Daugavas ielā // AA.

¹³ Zeida Ā., Zeids T. Amatniecības attīstība Cēsis feodālisma laikmetā // Vēstures problēmas. — R., 1961. — 4. laid. — 69. lpp.

¹⁴ Līdz šim Latvijā pētītajās mūra pilīs (Alūksnē, Āraišos, Bauskā, Cēsīs, Dinaburgā, Koknesē, Lokstenē, Rēzeknē, Sēlpilī, Turaidā u. c.) atrasts pavisam ap 230 metāla trauku fragmentu.

¹⁵ Апала З. Ю., Берга Т. М. Археологические данные о событиях Ливонской войны, полученные при раскопках Цесисского замка в 1985 году // LZAV. — 1987. — Nr. 5. — 14.—15. lpp.

¹⁶ Rusovs B. Livonijas hronika / Tulk. E. D. Veispals. — R., 1926. — 166.—167. lpp.

¹⁷ Katli nevarēja piederēt pils iemītniekiem, jo viņi aplenkuma un pils apšaudes apstākļos uzturējās pilī.

Z. Apala

KOCHTOPF-VERWAHRFUNDE DES 16. JAHRHUNDERTS IN DER BURG CĒSIS (WENDEN)

Zusammenfassung

Die systematische archäologische Erforschung der Burg von Cēsis (Wenden) wird schon im Laufe von 17 Grabungssaisons fortgesetzt. In den Jahren 1974—1991 wurde auf einer Fläche von etwa 7200 m² (Abb. 3, S. 95) ein umfassendes und vielseitiges Material gewonnen. In den Jahren 1985—1991 fanden Grabungen am Westabhand des Burghügels statt. Hierbei wurden auf einer Fläche von 925 m² sechs Grabungsabschnitte (A, B, C, D, E, F) erfaßt. Die

aus dem 13. bis 17. Jh. stammende Kulturschicht weist drei gut unterscheidbare Horizonte auf. Im mittleren Horizont, der dem 16. Jh. angehört, wurden 7 Verwahrfunde, darunter ein Pflugeisendepot, vier Munzdepots und zwei Kochtopfdepots aufgedeckt.

Das erste Kochtopfdepot bestand aus zwei ineinandergelegten Töpfen (Abb. 2: 2). Der größere von ihnen war aus einer Kupferplatte geschmiedet (Abb. 3: 2) und hatte einen umgebogenen Rand, der mit

einem Muster aus schräg eingeschnittenen kleinen Strichen verziert war (Abb. 3: 2a). Der kleinere Topf was aus vier zusammengenieteten Bronzeblechplatten hergestellt (Abb. 3: 1). In ihm befanden sich Fragmente eines gedrechselten Holztellers und Überreste einer nicht genau bestimmbar Masse (Grütze?).

Das zweite Depot bestand aus zwei Bronzeblechtöpfen von verschiedener Machart und Größe. Im größeren Topf (Abb. 3: 3) wurden halbzerfallene Knochenreste gefunden. Offensichtlich war in ihm, bevor er vergraben wurde, eine Fleischspeise gekocht worden. Bei der Präparierung des Topfinhalts kamen eine verrostete Messerklinge und knöcherne Griffplättchen zutage (Abb. 4: 1). Messer dieser Art wurden in der Kulturschicht der Burg von Cēsis mehrfach gefunden (Abb. 4: 2).

Der kleinere Topf (Abb. 3: 4) ist aus einer Bronzeblechplatte gefertigt und hat aus demselben Material zugeschnittene dreieckige Henkel. Ein Kochtopf mit ähnlich geformten Henkeln (Abb. 5) — bisher das einzige in Lettland bekannte Exemplar dieser Art — wurde vorher in Riga in einer vermengten Schicht des 15.—17. Jh. gefunden. Wie ein Vergleich der Kenngrößen der Töpfe zeigt (Tab. 1), unterscheiden sich die aus einer Blechplatte gefertigten Töpfe recht wesentlich voneinander, woraus man schließen kann, daß sie von verschiedenen Meistern gefertigt wurden. Dagegen sind die aus mehreren Platten genieteten Töpfe einander sehr ähnlich: möglicherweise handelt es sich bei ihnen um Erzeugnisse einer am

Ort befindlichen Werkstatt. Cēsis war im Mittelalter ein Handwerkszentrum von lokaler Bedeutung.

Es erhebt sich die Frage, wann und unter welchen Umständen diese im Haushalt so notwendigen Gegenstände vergraben wurden. Eine eindeutige Antwort geben übereinstimmend schriftliche Quellen und archäologische Befunde. Es geschah Anfang September 1577, in der zweiten Periode des Livländischen Krieges (1558—1583), als die Truppen des russischen Zaren Iwan Grosny nach fünftägigen Beschuß die Burg einnahmen. Wie aus früheren Forschungen bekannt ist, wurde durch den Beschuß der Westflügel der Burg zerstört; unter seinen Trümmern gingen Menschen mitsamt ihrem Hab und Gut zugrunde. Die Kochtöpfe wurden am Hügelabhang der Burg von Einwohnern der Stadt Cēsis vergraben. Die dicke ußschicht an den Töpfen sowie die in ihnen enthaltene Speise-, Messer- und Tellerreste lassen darauf schließen, daß dies in großer Eile geschah.

Das zweite Kochtopfdepot war vor dem Eingraben in ein grobes Flachstuch eingewickelt, vielleicht in einen Sack gesteckt worden. Beide Depots wurden beim Aufräumen der Mauertrümmer aufgedeckt (Abb. 6). Die Funde sind im Hinblick auf die genaue Datierungsmöglichkeit (3. Viertel des 16. Jh.) und den guten Erhaltungszustand bemerkenswert. Zum ersten Mal wurden in Lettland vier unbeschädigte Kochtöpfe gefunden, die eine genaue Vorstellung vom Aussehen und von der Herstellungsweise mittelalterlichen Kochgeschirrs dieser Periode geben und Rückschlüsse auf den Stand des damaligen Handwerks gestatten.

VERZEICHNIS DER ABBILDUNGEN

Abb. 1. Im Westteil der Burg in den Jahren 1985—1991 erforschte Grabungsabschnitte mit den Depotfundstellen (Skizze).

Abb. 2. Das 1. und 2. Kochtopfdepot. 1 — Arbeitsmoment bei der Freilegung des 2. Kochtopfdepots, 2 — das 1. Kochtopfdepot *in situ*.

Abb. 3. Die in der Burg von Cēsis gefundenen Kochtöpfe.

Abb. 4. Eiserne Messer mit Knochengriffen.

Abb. 5. Ein in Riga gefundener Kochtopf.

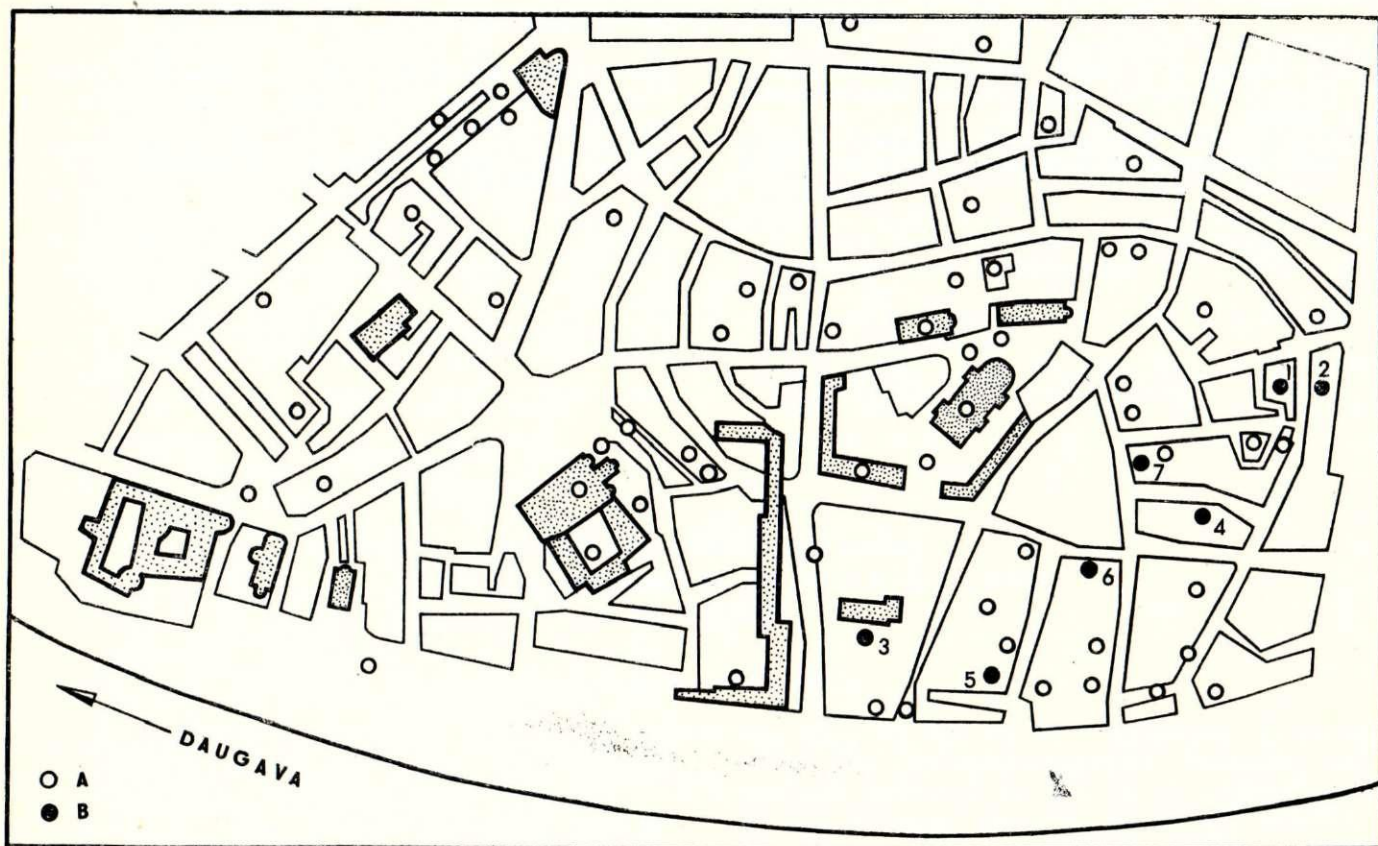
Abb. 6. Das teilweise freigelegte 2. Kochtopfdepot in der Kulturschicht.

13.—14. gs. RĪGAS KERAMIKA AR ANTROPOMORFO DEKORU

12.—14. gs. Ziemeļjūras piekrastes zemēs plaši lietotas ar svina glazūru klātas krūzes, kuru virsmu rotā fitomorfu, zoomorfu un antropomorfu plastisku motīvu variācijas. Dažādi šā dekora varianti un to senāka izcelsme pagaidām vairāk zināma Anglijā nekā kontinentālajā Eiropā. Tas, domājams, liecina par šās keramikas rašanās vietu, bet, iespējams, saistāms arī ar viduslaiku arheoloģijas zinātnes agrāku attīstību un vispusīgāku materiāla apguvi tieši šajā zemē. Antropomorfā dekora trauku lokāli varianti sastopami arī Francijā, Nīderlandē, Beļģijā un Dienvidskandināvijā.¹ Latvijai tuvākā teritorija, kur sastopami šīs keramikas atradumi, ir Baltijas jūras dienvidaustrumu piekraste. Jau 1943. gadā Dagmara

Selīga (*D. Selling*) aprakstījusi pirmos antropomorfās keramikas atradumus senajā Zviedrijas tirdzniecības centrā Sigtūnā.² Taču pirmie apkopojošie darbi par Skandināvijas atradumiem un šīs keramikas lokālu tipu nodalīšana veikta tikai mūsu gadsimta sešdesmito gadu beigās³, septiņdesmito gadu sākumā⁴. Astoņdesmitajos gados parādījušās publikācijas par antropomorfās keramikas atradumiem arī Vācijā — Lībekā⁵, Oldenburgā⁶ un citur.

Līdz šim antropomorfās keramikas izplatības kartēs kā tālākais tās sastopamības purīts austrumu virzienā norādīta Dienvidzviedrija.⁷ Rīgas arheoloģiskais materiāls, kurā jau zināmas vairāk nekā desmit šāda dekora trauku lauskas, liek mainīt valdošo

1. att. Antropomorfā dekora keramikas atradumu vietas Rīgā.

A — 1938.—1987. g. arheoloģisko pētījumu vietas, B — pētījumu vietas, kurās atrasta antropomorfā dekora keramika.

1 — Alberta laukums, 2 — 13. janvāra iela, 3 — Latviešu strēlnieku laukums, 4 — Peitavas iela, 5 — Peldu un Ūdensvada ielas stūris, 6 — Daugavas iela, 7 — Mārstaļu iela 12/14.

uzskatu par antropomorfās keramikas izplatību Baltijas jūras baseina zemēs.

Pirmā ar zaļu svina glazūru klātā keramikas lauska ar nelielu cilvēka galviņas atveidojumu trauka ārpusē Rīgā atrasta jau pirms 1914. gada. Tā glabājās bijušā Doma muzeja (tagad Rīgas vēstures un kuģniecības muzejs) arheoloģisko senlietu kolekcijā, līdz pat mūsu dienām pētnieku neievērota un neizprasta. Nākamie divi šīs keramikas atradumi iegūti 1959.—1964. g. izrakumos Alberta laukumā. Tad seko pa vienam atradumam 1968. gadā 13. janvāra ielas, 1969. gadā Latviešu strēlnieku laukuma un 1972. gadā Peitavas ielas pētījumos. 1974.—1976. g. plašajos izrakumos Peldu un Ūdensvada ielas stūrī iegūtas trīs šī tipa keramikas lauskas. Pa vienai antropomorfās keramikas lauskai iegūts arī 1980. gadā izrakumos Daugavas ielā un arheoloģiskās uzraudzības darbos 1986. gadā Mārstaļu ielā 12/14 (1. att.).

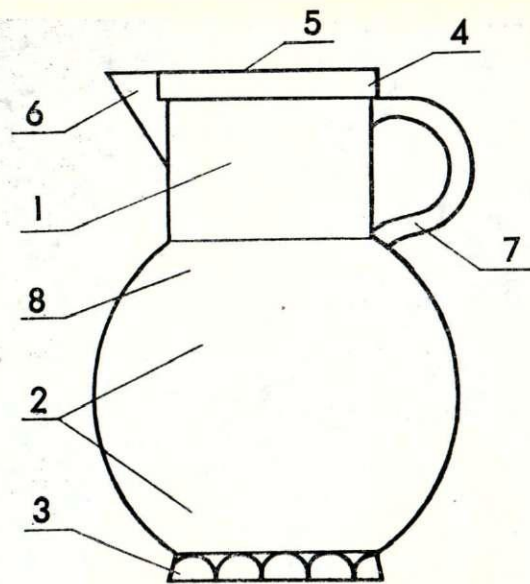
Literatūrā pirmās ziņas par Rīgas antropomorfo keramiku parādījās 70. gadu beigās—80. gadu sākumā īsos ikgadējos pārskatos⁸, kā arī plašākos apskatos⁹ par veiktajiem pēdējo gadu izrakumiem. Pirmais nelielais kopsavilkums par visiem Rīgas atradumiem publicēts 1986. gadā.¹⁰

Tā kā Rīgā atrasto antropomorfās keramikas vienību skaits (11) salīdzinājumā ar atradumiem citās Baltijas jūras piekrastes pilsētās pagaidām ir viens no lielākajiem, tad radusies nepieciešamība jauno materiālu apkopot, sīkāk analizēt un iepazīstināt ar to plašāku viduslaiku arheoloģijas pētnieku loku.

Pirms pievērsamies Rīgas materiāla sīkākai analīzei, nepieciešams sniegt dažus paskaidrojumus par šajā darbā lietotajiem keramikas terminiem un materiāla grūpējuma principiem. Trauka sastāvdaļu apzīmējumi sniegti 2. attēlā. Izstrādājot terminoloģiju ziemeļvācu viduslaiku keramikai, ir ieteikts dzeramo trauku bez īpaši izveidota lietņa saukt par krūzi, bet trauku ar lietni — par kannu.¹¹ Tā kā mūsu materiālā pēc atrastajām lauskām ne katrā gadījumā ir iespējams droši noteikt, vai lietnis traukam bijis vai ne, tad lietots viens kopējs nosaukums — krūze.

Atkarībā no tā, kurā vietā uz krūzes atradies antropomorfais plastiskais rotājums, pēc K. Bartona (*K. J. Barton*) ieteikuma materiālu var iedalīt piecās grupās¹²: pirmā grupa — seja uz krūzes apmales; otrā — seja uz krūzes lietņa; trešā — seja uz krūzes kakla; ceturtā — seja uz krūzes korpusa; piektā — seja uz krūzes roktura. Reizēm sastopams ne vien sejas atveids, bet arī cilvēka tēls visā ķermeņa garumā vai shematisks daļējs ķermeņa zīmējums. Tādā gadījumā seja novietota vienā trauka daļā, bet ķermenis turpinās citā. Uz krūzes var būt gan viena seja, gan arī vairākas. Ievērojot šo pazīmi, K. Bartons krūzes iedala vēl 12 apakšgrupās — tipos. Jāatzīmē, ka A. M. Benkards (*A. M. Bencard*), analizēdams Dānijas materiālu,¹³ sejas lauskas vispirms iedala divās grupās — ar skulpturālu dekoru un ar šablona dekoru — un tikai pēc tam tās sīkāk iedala apakšgrupās atkarībā no sejas novietojuma vietas uz trauka ārējās virsmas.

Rīgas krūzēm bija 10 skulpturāli veidotas sejas un viena darināta ar šablonu. Šī iemesla dēļ Benkarda ieteikto materiāla sadalījumu mēs neizmantosim. Klasifikācijai par pamatu ņemsim K. Bartona ieteiktās piecas grupas. Rīgas atradumi pārstāv pirmās četras grupas. Lielāks atradumu skaits ir tikai trešajā grupā (8 vienības). Tās visas atbilst K. Bartona 9. tipam —

2. att. Rakstā lietotie krūzes sastāvdaļu apzīmējumi.

1 — kakls, 2 — korpus, 3 — pamatne, 4 — apmale, 5 — apmales nobeigums, 6 — lietnis, 7 — rokturis, 8 — pēds.

sejas atveidotas uz trauka kakla, bet figurāli ķermeņa veidojumi atrodas uz korpusa. Taču šīm astoņām galviņām ir atšķirīgs ārējais izskats un izveidojums. Tāpēc trešā grupa sadalīta vēl trīs apakšgrupās. Katras apakšgrupas pazīme ir atšķirīgais galviņas izveidojums.

No pirmās grupas krūzēm (sejas atveidojums uz apmales) atrasta viena lauska.

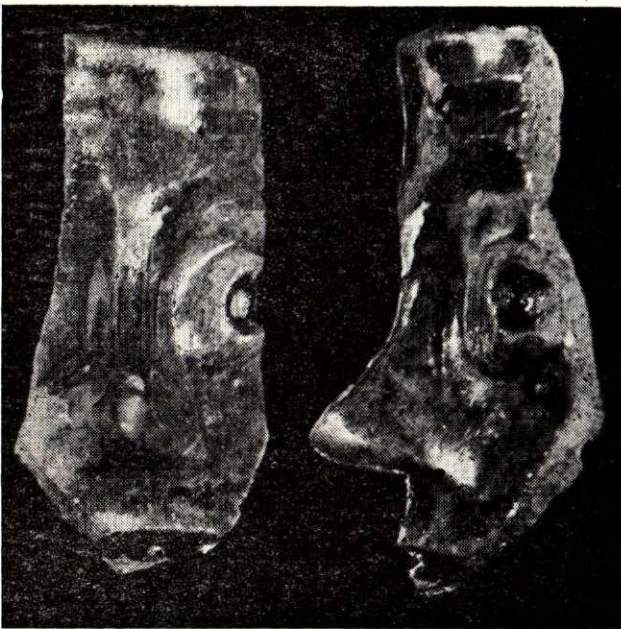
1. Brīvi stāvošas cilvēka galvas atveidojums uz krūzes apmales (3. att.; 12. att.: 5). Bumbierveida formas galva ar plakanu seju novietota uz gara, izstiepta kakla. Galviņa ir primitīvs plastisks darinājums no atsevišķas māla piciņas. Pirms trauka apdedzināšanas tā ar kakla apakšdaļu sāniski piespiesta pie krūzes apmales. Galvas augstums kopā ar kaklu 3,6 cm, sejas izmēri 2,6×1,6×2,3 cm (augstums, plātums, biežums). Acis izveidotas, iespiežot divas cilindriskas bedrītes. Deguns veidots kā neliela garena trīsplakņu piramīda. Mute ievilkta ar īsu taisnu līniju. Uz galviņas pāri pakausim un kaklam likta 0,7 cm plata māla lentīte, kuras virspusē ievilkta četras krusteniskas līnijas, kas, jādodomā, atdarina pīnumu. Šo veidojumu varētu uzskatīt par bīzi.

Galviņa, tāpat kā pati krūze, pagatavota no smalkgraudainas māla masas. Lūzuma vietā apdedzinātā māla krāsa ir gaiši ķieģeļsarkana. Trauka sienu biežums 0,5—0,7 cm. Krūzes virsma klāta ar caurspīdīgu, gaiši zaļu svina glazūru, kas satur varu. Uz trauka sienas blakus galviņai atrodas neliels baltas angobas ieklājums. Krūzes apmale glazēta vienmērīgi no abām pusēm. Galviņa ir brīvi stāvoša, tomēr blīvs glazūras slānis atrodas tikai tās priekšpusē un sānos. Pret trauka sienu vērstajā pusē, respektīvi, galviņas pakauša pusē, redzami tikai atsevišķi glazūras notecējumi. Tas liecina, ka krūzes ārpusē glazēšanai lietota sausa pulverveida glazūra.

Lauska atrasta 1976. gadā A. Caunes vadītajos izrakumos Peldu un Ūdensvada ielas stūrī. Datējums pēc slāņu stratigrāfijas — 13. gs. vidus. Atradums glabājas VI, kolekcijas inventāra numurs 193:1515.

3. att. Brīvi stāvošas galvas atveidojums uz krūzes apmales (VI 193: 1515).

4. att. Sejas atveidojums krūzes kakla priekšpusē zem lietņa (VI 212: 932).

Kā norāda K. Bartons¹⁴, krūzes ar seju uz trauka apmales vai ar seju uz malas un snīpja, vai arī ar seju uz snīpja, kas saistīta ar blakus uz apmales izveidotu figūru, sastopamas galvenokārt Ziemeļjūras baseina zemju dienvidrietumu daļā. Tās raksturīgas Anglijas dienvidrietumiem un Francijai. Šīs sejas var būt sīkas, krūzi darinot, tās iespiestas tieši apmalē. Sejas var būt arī relatīvi lielas; šādā gadījumā tās pievienotas pie apmales kā ar pirkstiem modelēts, izteikti plastisks figurāls veidojums. Kaut arī Rīgas atradums ir izmēros neliels, tas pieder pie plastiskiem, brīvi stāvošiem figurāliem veidojumiem. Tuva analogija šai Rīgas galviņai atrasta Upsalā Zviedrijā.¹⁵ Arī tā ir brīvi stāvoša, tikai ar kakla apakšdaļu pie trauka sienas pievienota, zaļi glazēta galviņa uz gara kakla. Seja tai izveidota tikpat primitīvi kā Rīgas galviņai: acis — iedurti punkti, ar svītriņu ievilkta mute. Upsalas atradums datēts ar 14. gs.

No otrās grupas krūzēm, kurām lietnis izveidots kā cilvēka seja, atrasta viena lauska.

2. Seja izveidota krūzes kakla priekšpusē zem lietņa, tā novietota daļēji uz trauka apmales un kakla (4. att.; 12. att.: 2). Lietnis darināts, krūzes apmales augšdaļu priekšpusē nedaudz izliecot. Lietņa veidojuma ārpuse apmalē reizē ir arī attēlotās sejas piere. Lauskā no antropomorfā dekora saglabāties deguns, augšlūpa un daļēji viens vaigs ar aci. Lauskas apakšdaļā lūzums iet pa sejas mutes līniju. Lauskas izmēri 6,5×2,5 cm. Liekas, ka attēlotās galvas vai sejas forma uz trauka virsmas nav bijusi norobežota. Atveidoti tikai deguns, mute, acis ar uzacīm, iespējams, arī zods. Acis iespiestas ar strupu irbuli kā seklas cilindriskas bedrītes, kurām apkārt neliels riņķveida valnītis. Uzacis ievilkta ar platu, izliektu, lēzenu rievu. Deguns izveidots kā neregulāra, smaila trīspakņu piramīda. Tā virsmas līnija vidusdaļā ieliekta. Mute ievilkta ar taisnu līniju, nedaudz izeļot lūpas. Sejas attēlojums plastiski izveidots tieši krūzes virsmā no paša trauka sienu materiāla. Varbūt tikai deguns ir darināts no pievienota māla gabala.

Krūze pagatavota no smalkgraudainas māla masas, kuras sastāvs ļoti viendabīgs, bez redzama smilšu piejaukuma. Apdedzinātā māla krāsa lauskas lūzuma plaknē ir oranži ķieģeļsarkana. Trauka sienu biezums 0,5—0,8 cm. Lauskai abas puses klātas ar caurspīdīgu, brūnu, liekas, dzelzi saturošu svina glazūru vienmērīgā plānā kārtā. Starp acīm uz deguna zem glazūras redzams neliels balts angobas laukumiņš, kas liecina, ka trauka virsma bijusi rotāta arī ar angobas iekļājumiem.

Lauska atrasta 1980. gadā A. Caunes vadītajos izrakumos Daugavas ielā. Datējums pēc slāņu stratigrāfijas — 13. gs. beigas — 14. gs. sākums. Atradums glabājas VI (212: 932).

No krūzēm, kurām lietnis darināts sejas veidā, kā īpašs tips tiek nodalīti trauki ar seju kakla priekšpusē zem lietņa. Pie tā pieder arī Rīgas atradums. A. M. Benkards norāda, ka šis tips ir ļoti nevienmērīgs, tam kopīga ir tikai galvenā pazīme — sejas novietojums zem lietņa.¹⁶ Šim «sejām», kā to konstatējis K. G. Dunings (*C. G. Dunning*), ir ļoti plašs izplatības areāls.¹⁷ Daudz šādu krūžu zināms Britu salās, it sevišķi Dienvidanglijā. Šī antropomorfā rotājuma forma ir viena no dominējošām, kas atrasta Londonas areālā. Kontinentālajā Eiropā tā zināma, sākot no Nantes Francijā, tālāk gar Ziemeļjūras piekrasti Nīderlandē un Beļģijā. Kā liecina lausku atra-

dumi pie senajiem ceļiem Forumā — vienā no viduslaiku keramikas ražošanas centriem 16 km uz ziemeļrietumiem no Kopenhāgenas —, šādas krūzes izgatavotas arī Dānijā.¹⁸ Baltijas jūras baseina zemēs šī tipa krūžu lauskas atrastas arī Zviedrijā — Lundā un Austrumgotlandē.¹⁹

Sejas daļas — acis, deguns, zods — uz krūzes parasti ir veidotas no atsevišķām māla picīņām. Reizēm zaļi glazētiem traukiem acis ir iekrāsotas brūnas vai melnas.²⁰ Sastop arī krūzes, kurām kakls priekšpusē ir izvirzīts uz āru, veidojot īpašu izcilni pār pārējo zemāk esošo kakla daļu. Vairākumam seju lejasdaļā ir izteikts izcilnis — zods vai bārda, ko uzskata par attēlotās būtnes raksturīgu vīrieša pazīmi.²¹ Daļai seju uzacis ir taisnas, citām — izteikti izliektas (t. s. arkveida uzacis). Mute vienmēr veidota kā taisns iecirtums trauka kaklā. Bieži sastopamas sejas, kurām izveidotas ausis ar ļoti lielu formu dažādību.

Kā norāda A. M. Benkards, Nīderlandē atrastais neglazētais trauks ar šādu sejas rotājumu varētu būt darināts jau 12. gs.²² Vēlākie otrās grupas trauki attiecināmi uz 14. gs.²³

Minēto sejas krūžu izplatības plašais areāls un attēloto seju formu varietātes liecina par ļoti daudzām otrās grupas krūžu izgatavošanas darbnīcām. Pašām krūzēm kopīgs ir tikai viens sava laika modes noteikts dekoratīvs motīvs.

No trešās grupas krūzēm, kuras rotā sejas uz trauka kakla, Rīgā atrasts vislielākais lausku skaits — 8 vienības. Pēc seju veidojuma tās, kā jau minējām, var sadalīt trīs apakšgrupās.

Pie pirmās apakšgrupas pieder lauskas ar t. s. mūku sejām, kas jāuzskata par augsta kakla krūžu īpašu dekorēšanas veidu, proti, katru galviņu var raksturot kā nelielu izcilni, trīsceturtdaļplastisku antropomorfu veidojumu uz krūzes kakla. Visiem šīs apakšgrupas atradumiem rotājuma izgatavošanas tehnika ir vienāda. Pirms trauka apdedzināšanas un glazēšanas podnieks ņēmis nelielu cilindrisku māla rullīti, kura viena mala vai apakšējā daļa piespiesta pie trauka kakla sienas. Pēc tam ņemts cits — garāks, bet plānāks māla rullītis vai sloksnīte un novietota visapkārt pirmajai, pārsedzot gan tās virs-

pusi, gan sānu malas. Pēc tam otrā sloksnīte piespiesta cieši klāt pie trauka ķermeņa — un tā iegūts vienots dekoratīvs rotājums: galviņa, kas atrodas zem nelielas arkas vai apņemta ar garu matu vainagu vai apsegta ar kapuci. No šī raksturīgā galviņas izskata, kuru noteica izveidošanas tehnika, D. Selinga, 1943. g. publicējot pirmos šādus Zviedrijas atradumus, sava pētījuma virsrakstā tās trāpīgi nodēvēja par «mūku sejām».²⁴ Vēlāk K. Bartons publikācijā par zviedru agro glazēto keramiku tās dēvē gan par arkas sejām, gan arī par sejām zem liektas arkas.²⁵ Literatūrā tomēr plašāk ieviesies D. Selingas dotais nosaukums «mūku seja».

Rīgā atrastas piecas «mūku sejas» lauskas, kas katra nākusi no savas krūzes. Tās atrastas trīs izrakumu vietās.

3. Cilvēka galvas plastisks atveids, no trim pusēm ieskaits ar «kapuci» (5. att.: 1; 11. att.: 3). Tas atrodas uz krūzes kakla apakšdaļas. Sejas izmēri «kapuces» iekšpusē 2,5×1,8×2,0 cm. Galvas forma gara, zods noapaļots. Acis lielas, izceltas, apaļas, ar mazām bedrītēm vidū, to Ø 0,6—0,7 cm, deguns liels, sānskatā izliekts, pie nāsīm paplatināts. Mute neliela, taisna, abas lūpas biezas, izceltas. Virs pieres smailes pacēlums akcentē «kapuci». Zem galviņas uz trauka korpusa bijis plašāks baltas angobas iekrāsots laukums. Angobas krāsojums reljefi izcelto galviņu it kā papildina ar plakanu ķermeņa attēlu.

Lauskas lūzuma vietā māls ķieģeļsarkanā krāsā, tā struktūra smalkgraudaina. Trauka sienu biezums 0,5—0,6 cm. No ārpuses lauska klāta ar vienāda biezuma caurspīdīgu, brūnu svina glazūru, kas, liekas, satur dzelzs oksīdu. Virs angobas iekļājuma glazūrai dzeltena krāsa. Trauka iekšpusē poraini glazūras notecējumi redzami tikai kakla daļā, zemāk virsma neglazēta.

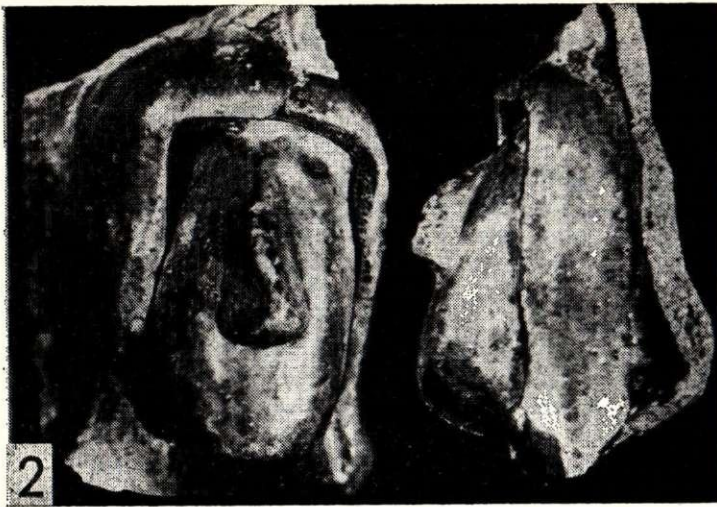
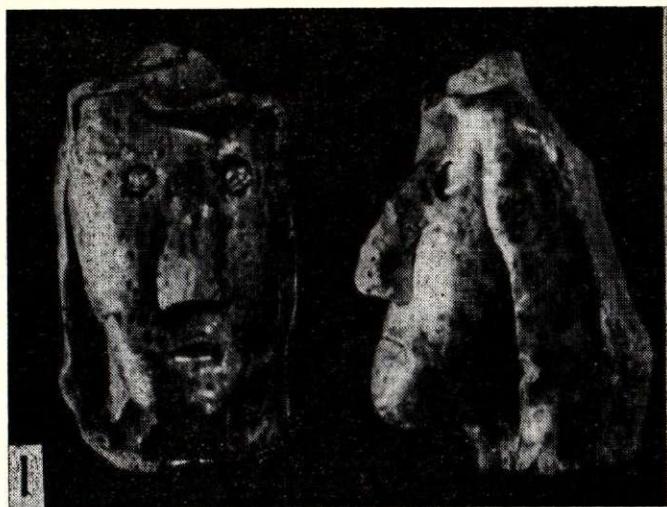
Lauska atrasta 1959. gadā M. Vilsones vadītajos izrakumos Alberta laukumā. Datējums pēc slāņu stratigrāfijas — 13. gs. Atradums glabājas Rīgas vēstures un kuģniecības muzejā (turpmāk RVKM), kolekcijas numurs VRVM 41995:1211.

4. Cilvēka galvas plastisks atveids zem «kapuces» (5. att.: 2; 11. att.: 2). Atradies uz krūzes kakla

5. att. Sejas atveidojums uz krūzes kakla, t. s. mūku seja.

1 — VRVM 41995 : 1211, 2 — VRVM 94708 : 14.

6. att. Sejas atveidojums uz krūzes kakla, t. s. mūku seja.

1 — VRVM 41994 : 307, 2 — VI 193 : 1512a.

apakšdaļas. Sejas izmēri «kapuces» iekšpusē $2,5 \times 1,8 \times 2,0$ cm. Galvas forma garena. Zods nenoteikts, izplūdis. Acis izceltas, lielas, apaļas, \varnothing ap 0,6 cm, ar punktiņu vidū. Sejas kreisajā pusē acs ar modelējamo kociņu veidota divas reizes. Zem galvas uz krūzes korpusa bijis ieklāts plašāks angobas laukums, kas uz lauskas daļēji nodrupis.

Lauskas lūzuma vietā māls ķieģeļsarkanā krāsā, tā struktūra smalkgraudaina. Trauka sienu biezums 0,5 cm. No ārpuses lauska klāta ar biezu, vāji caurspīdīgu, zaļu svina glazūru, kas satur vara oksīdu. Glazūras zaļganā krāsa vietām pāriet zaļganbrūnā, vietām tajā tumši punkti. Virs angobas ieklājuma glazūra nodrupusi. Trauka iekšpusē redzami atsevišķi caurspīdīgi brūnas glazūras notecējumi.

Lauska atrasta 1968. g. M. Vilsones vadībā veiktajos arheoloģiskās uzraudzības darbos 13. janvāra ielā, bij. Rīgas upes labajā krastā. Datējums pēc slāņu stratigrāfijas nav nosakāms. Atradums glabājas RVKM (VRVM 94708: 14).

5. Cilvēka galvas plastisks atveids zem «kapuces». Atradies uz krūzes kakla apakšdaļas — vietā, kur kakls pāriet plecā (6. att.: 1; 11. att.: 4). Sejas izmēri $4,3 \times 2,8 \times 2,9$ cm. Atšķirībā no 3. un 4. sejas šī dekora «kapuces» valnītis ir daudz plānāks — tā biezums tikai 1—2 mm. Valnītis veidots no divām atsevišķām plānām māla sloksnītēm, kuru gali virs pieres pārsedzas. Galviņas apakšdaļā «kapuce» neaptver zodu, bet taisni apraujas pie pleca. Galviņas forma garena, seja izstiepta. Zods liels, galā noapaļots, ķīļveida. Piere zema. Sānskatā sejas apakšdaļa un zods izbīdīti uz priekšu. Acis apaļas, iespiestas ar caurulīti, nevis ar modelējamā kociņa galu. Deguns garš, pretskatā plats, sānskatā izliekts. Mute taisna, neliela, ievilkta ar vienu svītriņu. Zem sejas vienā pusē redzams īss kakls. Par figūras ķermeņa attēlojumu uz trauka korpusa nav iespējams spriest, jo lauskai lūzuma līnija iet tieši zem galviņas.

Lauskas lūzuma vietā māls gaiši sarkanīga ķieģeļa krāsā, tā struktūra smalkgraudaina. Trauka sienu biezums 0,6—0,7 cm. No ārpuses lauska klāta ar plānu, caurspīdīgu, gaiši zaļu svina glazūru, kas satur vara oksīdu. Zem glazūras redzami daudzi tumši punkti. Angobas ieklājumu nav. Trauka iekšpusē atsevišķi poraini glazūras notecējumi.

Lauska atrasta 1961. g. M. Vilsones vadītajos izrakumos Alberta laukumā. Datējums pēc slāņu stratigrāfijas nav nosakāms. Atradums glabājas RVKM (VRVM 41994: 307).

6. Cilvēka galvas plastisks atveids zem «kapuces». Atradies uz krūzes kakla (6. att.: 2; 11. att.: 1). Sejas izmēri zem «kapuces» $4,0 \times 2,1 \times 2,5$ cm. Galviņas forma garena, seja izstiepta, brīvi plastiski izveidota. Seja un zods vienādi plati, zods nedaudz noapaļots. Galvas augšdaļa zem «kapuces» taisna. Piere gandrīz nav redzama. Acis nav izveidotas, labajā pusē aci veido neliels neregulārs izciļnis. Deguns liels, garš, pretskatā apvērsti ķīļveidīgs, platāks apakšdaļā, sānskatā izliekts. Mute nav izveidota, «kapuce» beidzas zoda limenī, vienā pusē tā taisni nokarājas līdz plecam, otrā pusē pieliekta pie zoda. Uz atrastās lauskas nav liecību par figūras ķermeni.

Lauskas lūzuma vietā māls ķieģeļsarkanā krāsā, tā struktūra smalkgraudaina. Trauka sienu biezums 0,5 cm. No ārpuses lauska klāta ar caurspīdīgu, pelēcīgi zaļu svina glazūru, kas satur vara oksīdu. Vietām zem glazūras atsevišķi tumši punkti. Angobas palieku nav. Lauskas iekšpusē plāna, caurspīdīga, bezkrāsaina glazūra — augšējā daļā tā klāta viscaur vienmērīgi, zemāk pāriet porainos, nevienādos notecējumos.

Lauska atrasta 1974. gadā A. Caunes vadītajos izrakumos Peldu un Ūdensvada ielas stūrī. Datējums pēc slāņu stratigrāfijas — 13. gs. beigas — 14. gs. Atradums glabājas VI (193: 1512^a).

7. Cilvēka galvas plastisks atveids zem «kapuces». Atradies uz krūzes kakla (7. att.; 11. att.: 5). Sejas izmēri zem «kapuces» $3,0 \times 2,4 \times 1,9$ cm. Galvas forma ir šauri izstiepta. Seja trīsstūrveida, virs zemās pieres tā beidzas ar taisnu līniju, lejasdaļā — ar smailu, noapaļotu zodu. Acis garenas, ievilkta ar divām paralēlām svītriņām. Deguns plats, lejasdaļā kļūst vēl platāks, sānskatā taisns ar nedaudz ieliektu galu. Mute neliela, taisna, ievilkta ar isu horizontālu svītriņu.

Salīdzinājumā ar iepriekšējām «mūku sejām» šai galviņai aptverošā «kapuce» sānskatā daudz augstāka, tā it kā pāiet zem zoda. «Kapuces» māla valnīti podnieks saspīdis ar pirkstiem virs pieres un zoda, tā radot divus vertikālus izciļņus.

Lauskas lūzuma vietā māls ķieģeļsarkanā krāsā, tā struktūra smalkgraudaina. Trauka sienu biezums 0,5 cm. Lauskas ārējā virsma klāta ar caurspīdīgu, brūnu, liekas, dzelzs oksīdu saturošu svina glazūru. Zem zoda «kapuces» malā zem glazūras saglabājies neliels angobas laukumiņš, kas liecina, ka uz trauka korpusa bijis ar angobu uzkrāsots figūras ķermenis. Arī lauskas iekšpusē brūna, caurspīdīga svina glazūra.

Lauska atrasta 1976. g. A. Caunes vadītajos izrakumos Peldu un Udensvada ielas stūrī. Datējums pēc slāņu stratigrāfijas — 13. gs. Atradums glabājas VI (193: 1512^b).

No piecām Rīgā atrastajām «mūku sejām» tikai divas (3. un 4. lauska) uzrāda tiešu līdzību gan pēc ārējā izskata, gan izmēriem, gan arī acu un «kapuces» tehniskā izpildījuma. Abas lauskas atrastas izrakumu objektos, kas situēti gandrīz blakus (Alberta laukumu no izrakumu vietas 13. janvāra ielā šķir tikai Kāleju iela), tomēr, spriežot pēc atšķirīgajām glazūrām, tās cēlušās katra no sava trauka. Jāatzīmē, ka šīm divām sejām līdzīgas galviņas — tieši tāda paša izveidojuma, tikai zaļi glazētas — atrastas Dienvidskandināvijā: viena Odensē Dānijā²⁶ un otra senajā Lēdēsē Zviedrijā²⁷. Var domāt, ka tās izgatavojis viens podnieks vai arī tās gatavotas vienā darbnīcā pēc tikai tajā izstrādātām tradīcijām. Pārējās trīs Rīgas «mūku sejās» (5., 6. un 7. lauska), lai gan to izgatavošanas tehnoloģija ir līdzīga, pēc ārējā izskata un izmēriem ir stipri atšķirīgas. Arī autoram pieejamajā salīdzināmajā materiālā tik izteiktas analogijas kā pirmajām divām nav atrodamas. Izgatavošanas tehnoloģijā tām kopīgs ir ne vien tas, ka seju piestiprina pie trauka sienas, izmantojot aptverošo kapuci, bet līdzīga ir arī pati sejas izgatavošana. Acis un mute katru reizi iedurtas ar modelējamo kociņu, deguns pievienots kā mazs uzspiests izcilnis. Lietojot minēto modelēšanas veidu, starp atsevišķiem izcilņiem un pievienotajām māla sloksnītēm, kā arī starp izcilņiem un trauka sienu reizēm radušies uz ārpusi atvērti mazāki tukšumi. Iegremdējot krūzi šķidrā glazūras masā, šie atvērumi reizēm piepildīti pilnīgi, reizēm tikai daļēji. Trauka iekšpusē nekad nav tikusi pilnīgi glazēta.

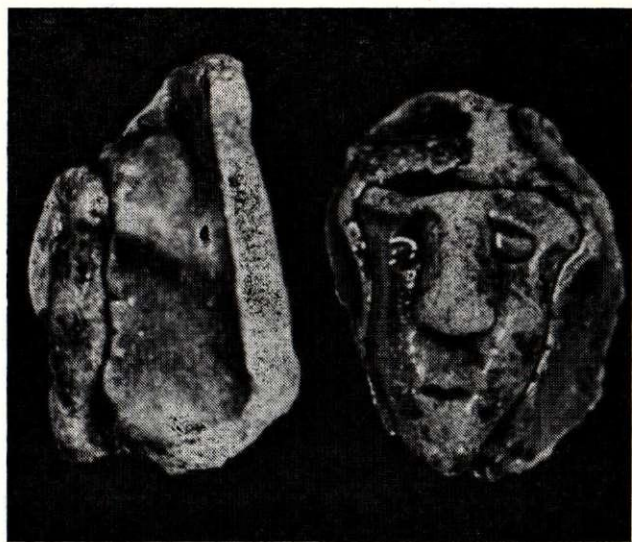
Par «mūku seju» keramikas izplatību un izcelsmi izteikti atšķirīgi uzskati. K. Bartons 1968. g.²⁸ šīs pievienotās galvas pieskaitīja savam 1. dekora tipam un uzskatīja, ka tās pielīdzināmas Vidusanglijas produkcijai. Spriežot pēc tā, ka 17 «mūku seju» atradumu vietas izplatītas galvenokārt tikai Dānijā un Dienvidzviedrijā, kā arī pamatojoties uz to, ka līdzība starp Dānijas un Zviedrijas «mūku sejām» gan skulpturālajā izpildījumā, gan keramikas izgatavošanas tehnoloģijā ir ļoti liela, A. M. Benkards tās visas uzskata pat par vienas darbnīcas produkciju.²⁹ Nav tomēr precīzi zināms, kur šis krūžu tips ticis ražots. Taču izplatība ir vērojama plašā teritorijā — vai nu lokāla keramika tikusi plaši pārdota, vai arī bijuši vairāki ražošanas centri. Otro pieņēmumu, liekas, apstiprina beidzamo gadu atradumi Oslo Norvēģijā³⁰, Lībekā³¹ un Oldenburgā Vācijā³². Kā atzīmē V. Erdmanis (W. Erdmann)³³, «mūku seju» ievērojamā līdzība šķiet vienīgi tehnoloģiski nosacīta, un, tāpat kā P. B. Molaugs (P. B. Molaug)³⁴, viņš apšaubā viena izgatavošanas centra pastāvēšanu. V. Erdmanis uzskata, ka šī keramika varētu būt gatavota arī Lībekā, atzīstot tiešu dāņu kultūras ietekmi.

Lībekā t. s. Lielajā Pētera grāvī atrasts lielāks fragments no kādas augstā kakla krūzes, kuru rotā trīs blakus novietotas «mūku sejās».³⁵ No šī fragmenta var gūt priekšstatu par «mūku seju» lokalizāciju uz krūzes korpusa (tas ir svarīgi tāpēc, ka šie dekorī parasti atrasti atsevišķi). Izrādās, ka «mūku sejās» atradušās visapkārt krūzes augstajam kaklam blakus cita citai un veidojušas noslēgtu rindu. Spriežot pēc trauka sienu izliekuma, «mūku sejās» piestiprinātas traukiem robežās no pleca liekuma sākuma līdz kakla vidusdaļai. Galviņas novietotas virs citiem ornamentāliem reljefiem vai krāsotiem rotājumiem, kas atradušies zem glazūras un klājuši krūzes korpusu, vai arī cieši tiem blakus. Reizēm, kā to parāda Lībekas atradums (11. att.: 6.), ar angobas krāsojumu uz trauka korpusa zem «mūku sejām» nosacīti attēlots cilvēka ķermenis. Domājams, ka angobas iekļājuma paliekas pie Rīgas atradumiem arī liecina par analogisku figūru ķermeņa attēlojumu uz Rīgas krūzēm.

Jau D. Selinga, kas pirmā aprakstīja «mūku sejās», uzskatīja, ka tās varētu datēt ar 13. gs.³⁶ Savu pieņēmumu viņa pamatoja ar šajā pašā slānī atrasto Reinzemes pirmatnējo akmensmasas keramiku. K. Bartons³⁷ un arī A. M. Benkards³⁸ uzskatīja, ka «mūku sejās» iekļaujas līdz tam pieņemtajā augsto, dekorēto, ar svina glazūru klāto krūžu datējuma robežās — apmēram no 1250. g. līdz apmēram 1350. g. Pēc jaunākajiem atradumiem Lībekā, glazētās augstā kakla kannas ar «mūku seju» dekoru varēja būt izgatavotas jau 13. gs. pirmajā pusē.³⁹ Jau minētajā t. s. Lielajā Pētera grāvī, slānī, kas dendrohronoloģiski datējams ar 1230.—1260. g., atrastas tādas pašas «mūku sejās», kādas aprakstījis un aptuveni datējis A. M. Benkards.

3. grupas otro apakšgrupu veido galviņas, kuras ir līdzīgas iepriekš aprakstītajām «mūku sejām», taču ap tām nav aptverošas māla sloksnītes — «kapuces». Rīgā atrastas divas lauskas ar šādiem antropomorfiem veidojumiem.

8. Šī lauska ir fragments no krūzes kakla un apmales ar daļu no lietņa. Antropomorfais trīsceturtdaļplastiskais veidojums atradies uz krūzes kakla

7. att. Sejas atveidojums uz krūzes kakla, t. s. mūku seja (VI 193: 1512^b).

8. att. Sejas atveidojums uz krūzes kakla (VRVM 22 735).

tieši zem apmales blakus lietnim (8. att.; 12. att.: 1). Zem galviņas uz krūzes kakla ar trim svītrām, kas iziet no viena punkta — iespiestas bedrītes —, attēlots figūras ķermenis. Svītras ievilkta neapdedzināta trauka virsmā. Laukumi starp svītrām ieklāti ar baltu angobu. Galviņai saspiesta konusa forma, ar aizmugures daļu tā piespiesta pie trauka sienas. Galviņas izmēri $3,6 \times 2,7 \times 2,0$ cm. Galvas virsma beidzas ar horizontālu plakni, ar apakšdaļā noapaļotu, uz priekšu izbīdītu zodu. Acis apaļas, iedziļinātas, $\varnothing 0,6$ cm. Deguns taisns, garš, izvirzīts uz priekšu. Virspuse tam nodrupusi. Mute ievilkta ar taisnu līniju. Lūpas īpaši nav izceltas.

Lauskai lūzuma plaknē gaiša ķieģeļsarkana krāsa. Māla struktūra smalkgraudaina. Trauka sienu biezums kakla daļā 0,6 cm, apmalē — 0,8—1,0 cm. No ārpuses lauska klāta ar caurspīdīgu, tumši zaļu, punktainu, vara oksīdu saturošu svina glazūru. Vietās, kur ieklāta gaiša angoba, glazūrai dzeltenī brūna krāsa. Trauka iekšpuse neglazēta, tikai pašā augšējā daļā vietām atsevišķi caurspīdīgi glazūras plankumi un notecējumi.

Lauska atrasta pirms 1914. g. zemes darbos Vecrīgā. Glabājusies bij. Doma muzejā. Pašreiz atrodas RVKM (VRVM 22 735).

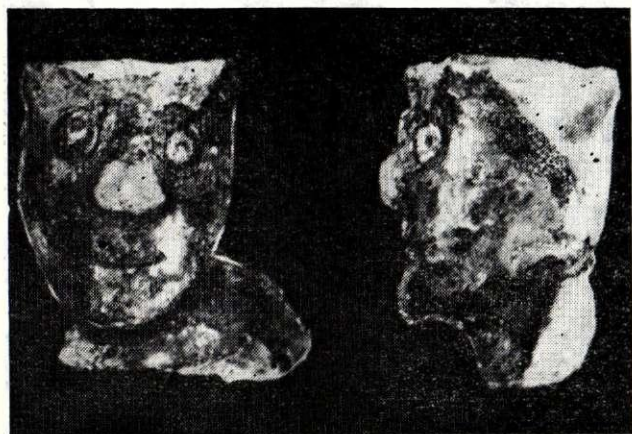
9. Lauskā redzama brīvi stāvoša cilvēka galviņa, kas ar apakšdaļu bijusi piestiprināta trauka korpusam tā izliekuma vietā (9. att.; 12. att.: 4). Galvas forma cilindriska. Augšējā daļa noslēdzas ar horizontālu plakni, apakšējās daļas priekšpusē izveidots plats, ieapaļš zods, aizmugurē īss, strups kakls. Galviņas izmēri $2,8 \times 2,3 \times 2,3$ cm. Sejas plaknē cilindra viena puse nedaudz saplacināta. Acis lielas, apaļas, pielipinātas pie sejas kā atsevišķas, $\varnothing 0,6$ cm lielas māla ripiņas. Labā acs izmēros nedaudz lielāka par kreiso. Arī deguns pielipināts no atsevišķas māla pičiņas. Tā forma trīsstūrveida, lejasdaļā paplatināta. Deguns tikai nedaudz izceļas no sejas plaknes. Mute iezīmēta ar nelielu iecirtumu.

Lauskai lūzuma plaknē krāsa ir gaiši ķieģeļsarkana, māla struktūra smalkgraudaina. Trauka sienu biezums 0,5—0,6 cm. Galviņas priekšpuse un daļēji arī sāni klāti ar caurspīdīgu, tumši zaļu, vietām zaļgani brūnu svina glazūru, kas satur vara oksīdu. Zem galviņas zoda saglabājies neliels zemglazūras angobas ieklājuma laukumiņš. Galviņas aizmugure, tāpat kā trauka iekšpuse, ir bez glazūras. Varam domāt, ka glazēšanai lietota sausa pulverveida glazūra, ar kuru nebija iespējams aplāt pret trauka sienu vērsto galviņas aizmuguri.

Lauska atrasta 1969. g. F. Zagorska vadītajos izrakumos Latviešu strēlnieku laukumā. Datējums pēc slāņu stratigrāfijas — 13. gs. Atradums glabājas VI (161:201^a).

Līdzīgi veidotas zaļi glazētas galviņas atrastas arī Sigtūnā Zviedrijā⁴⁰ un Eriksholmā Dānijā⁴¹. Literatūrā šī veida galviņas tiek apskatītas kopā ar t. s. mūku sejām, kaut gan Rīgas 8. lauska skaidri parāda, ka nekādas arkas, ne arī kapuces ap galviņām nav bijušas. Iespējams, ka šīs galviņas ir «mūku seju» atsevišķi varianti.

Trešās grupas trešajai apakšgrupai pieder t. s. dejojošo figūru jeb dejojošo sievu krūzes. Rīgā atrasta viena lauska no šī tipa traukiem.

9. att. Brīvi stāvošas galvas atveidojums uz krūzes apmales vai kakla (VI 161:201a).

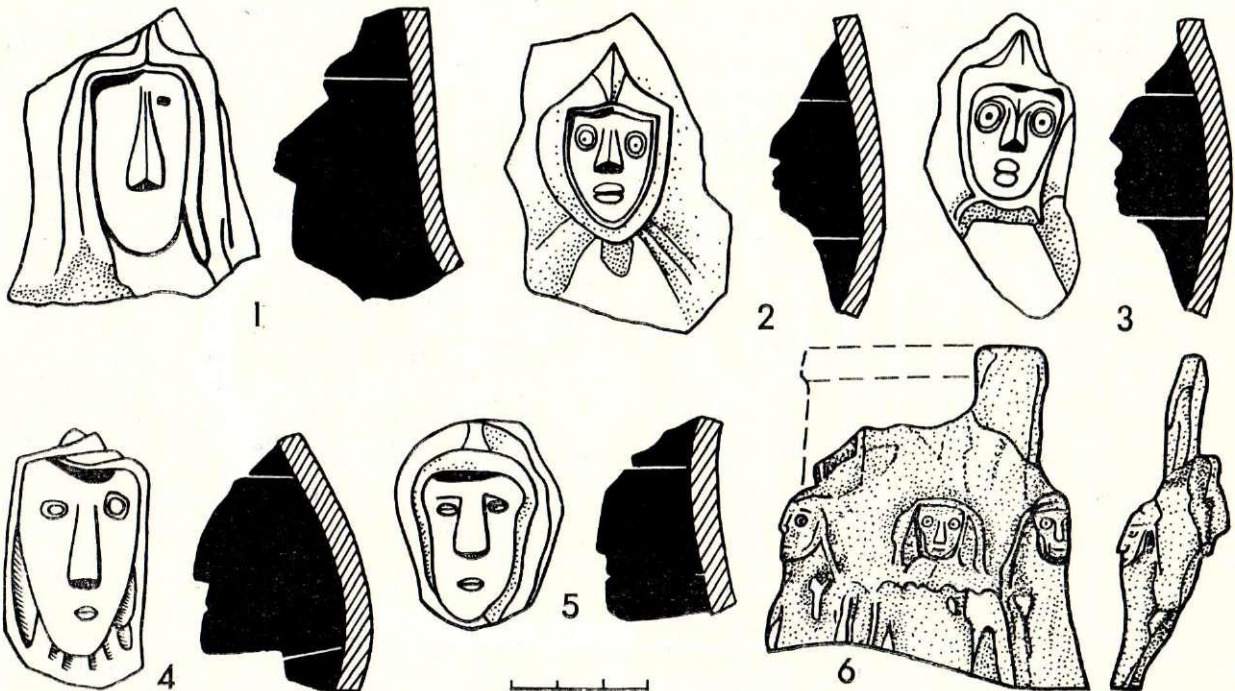

10. att. Sejas atveidojums uz krūzes pleca un kakla.
1 — VI 164 : 178, 2 — VI 288 : 43.

10. Glazēta māla trauka lauska, kuras ārpusē pirms apdedzināšanas pievienota ar šablona spiedogu veidota plastiska sievietes galviņa (10. att.: 2; 12. att.: 6). Salīdzinājumā ar iepriekš aprakstītajiem antropomorfajiem veidojumiem šī galviņa darināta daudz rūpīgāk, anatomiski pareizi atveidojot realistisku cilvēka galvas veidolu. Tās izmēri 2,7×2,7×0,8 cm. Galviņai apaļa forma. Augsta atsegta piere. Acis ovālas, izceltas, modelējot tām iezīmēti arī plakstiņi. Deguns taisns, tikai nedaudz izcelts, pie nāsīm papla-

tināts. Mute neliela, taisna, tai atveidotas abas lūpas. Zods trapecveidīgs, nedaudz izvirzīts uz priekšu. Mati cirtoti, īsi, līdz ausīm. Tie attēloti abās pusēs sejai ar trīs lielākiem, bet uz pieres ar trīs mazākiem apaļiem izciļņiem. Kakls proporcionāls sejai, atsegts. Plecu līmenī ap kaklu ievilkta viļņota dubultlīnija, kas varētu attēlot apģērba apkakli vai arī kaklarotu.

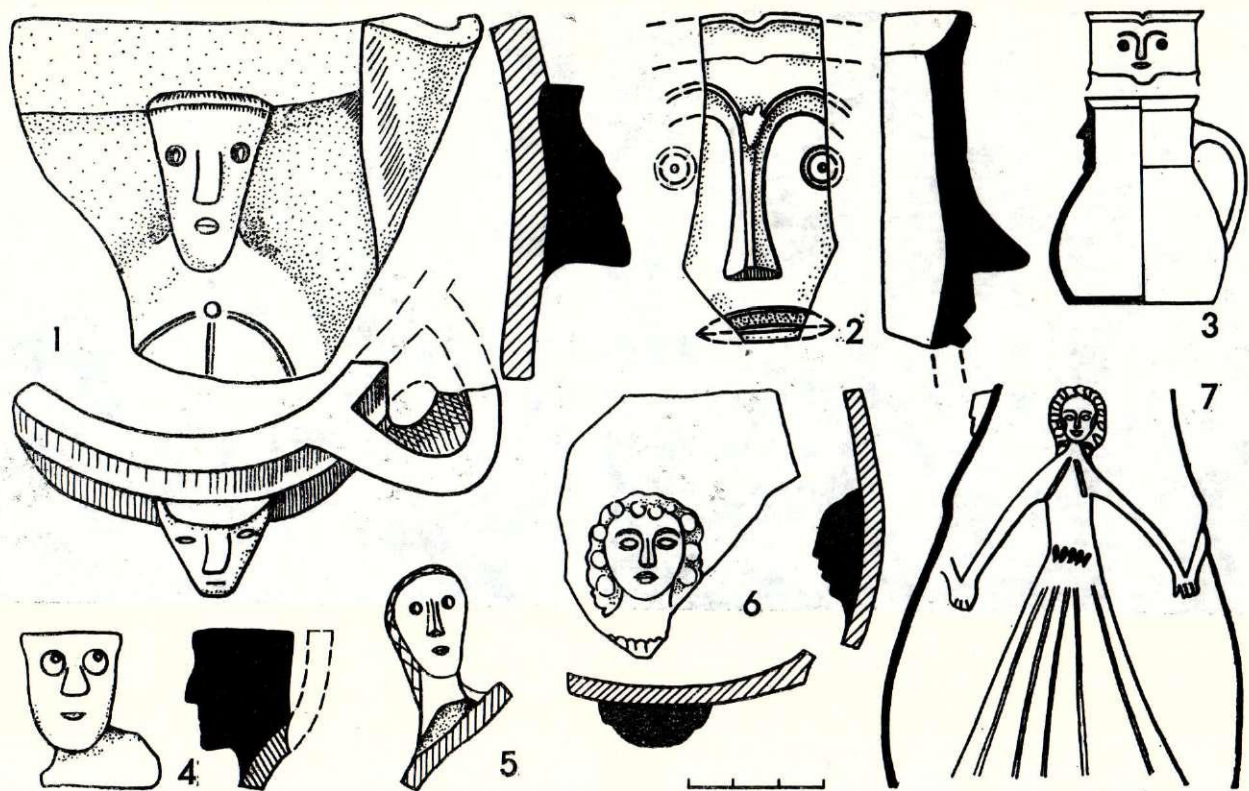
Lauskai lūzuma vietā gaiša, oranžsarkanīga ķieģeļa krāsa. Māla struktūrā saskatāmi atsevišķi smilšu graudiņi. Trauka sienu biezums 0,4 cm. Laus-

11. att. Sejas atveidojums uz krūzes kakla, t. s. mūku seja.

1-5 — Rīgas atradumi, 6 — Libekā atrastās krūzes fragments (pēc V. Erdmana).

1 — VI 193 : 1512a, 2 — VRVM 94708 : 14, 3 — VRVM 41995 : 1211, 4 — VRVM 41994 : 307, 5 — VI 193 : 1512b.

12. att. Sejas atveidojums uz krūzes apmales un kakla.

1, 2, 4, 5, 6 — Rīgas atradumi, 3, 7 — līdzīgi dekorēti veseli trauki no Zviedrijas (pēc K. Bartona).
1 — VRVM 22 735, 2 — VI 212 : 932, 4 — VI 161 : 201a, 5 — VI 193 : 1515, 6 — VI 288 : 43.

kas ārpusē kopā ar galviņu ir pārklāta ar plānu, caurspīdīgu, gaiši zaļu svina glazūru, kas satur vara oksīdu. Vietās, kur glazūra plānāka, tai cauri spīd sarkanīgā apdedzinātā māla virsma, kas piešķir zaļgani brūnganu nokrāsu. Trauka iekšpusē nav glazēta. Uz iekšējās virsmas redzami tikai atsevišķi nelieli caurspīdīgi glazūras plankumiņi.

Lauska atrasta 1986. gadā D. Svarānes vadītajos arheoloģiskās uzraudzības darbos Mārstaļu ielā 12/14 apmēram 2 m dziļumā vēlākos grunts pārrakumos pārjauktā zemes slānī. Atradums pēc slāņu stratigrāfijas nav datējams. Lauska glabājas VI (288:43).

Galviņa māla pikā iespiesta ar šablona spiedogu, kas attēlo sievietes seju. Šādas galviņas, kas pirms apdedzināšanas piestiprinātas krūzes kaklam, ir atrastas arī Skandināvijā — Zviedrijā (Lundā un Bohuslēnā⁴²) un Norvēģijā (Oslo⁴³). Uz šādu trauku virsmas attēlotas sievietes garos tērpos; rokās sadedzinātās, viņas stāv cita citai blakus (12. att.: 7). Uzskata, ka attēlotās figūras parādītas dejā vai rotaļā, tāpēc krūzēm ar šādu dekoru literatūrā dots apzīmējums «dejojošo sievu krūzes».

Sieviešu figūru ieskicē dažas līnijas, kas ievilkta trauka korpasa virsmā. Laukumi starp līnijām aizpildīti ar baltas angobas zemglazūras uzklājumu. Galviņas, kas parasti atrodas uz krūzes kakla, turpretim ir plastiski veidojumi — pievienotas māla pičiņas, kas apstrādātas ar spiedogu. K. Bartons pieņem⁴⁴, ka arī šādi dekorēta keramika varētu būt Zviedrijas vietējo podnieku ceplu produkcija, taču kultūras ietekmju sākotnējo izcelsmi viņš meklē Anglijā. P. B. Molaugs turpretim norāda⁴⁵ uz šo antropomorfo veidojumu lielo līdzību ar dekoru uz Hārle-

mas traukiem un izsaka varbūtību, ka «dejojošo sievu krūzes» ir Nīderlandes ražojums. Lundas atradumi Zviedrijā datēti ar 13.—14. gs.⁴⁶, Bohuslēnas atradumi — ar 1250.—1310. gadu⁴⁷.

Pie ceturtais grupas pieder krūzes, kurām antropomorfi veidojumi atrodas uz korpasa.

11. Rīgā atrastas 15 lauskas no viena šāda trauka, kas kopumā ļauj rekonstruēt tā izskatu (13. att.). Lauskas sniedz priekšstatu par krūzes pamatnes, korpasa, kakla apakšdaļas un roktura izveidojumu. Trūkst lausku no kakla augšdaļas un apmales. Krūzes pamatnes diametrs ir 15 cm, korpasa platākās daļas caurmērs ap 20 cm, un trauka augstums arī ir ap 20—21 cm. Krūzei bijis zems, saspīestas lodes veida korpuss, virs kura pacēlies relatīvi garš cilindrisks kakls. Tā sānos atradies masīvs, šķēsgriezumā apaļš rokturis, kura virspusē iespiestas paralēlas rievās, kas piešķir tam vijuma izskatu. Pamatnes apmale gluda, bez šī laika keramikai raksturīgās viļņotās ārējās līnijas, kuru veido pirksta iespaidumi apmales apakšdaļā. Krūzes virsma rotāta ar reljefiem veidojumiem. Korpasa apakšdaļā ik pa 2—3 cm ar ikšķi iespiesti lieli, ovāli, lēzeni iedobumi. Korpasa vidusdaļai ar šķidru tumšu mālu uzlietas vertikālas svītras. Virs tām atrodas no tāda paša māla veidotas «velna maskas». Trauka kakls bijis rotāts ar apaļām vai ovālām ripām. No tām saglabājušās tikai apakšdaļas. Starp ripām atradušās izceltas, no melna māla veidotas vertikālas joslas, kas lejasdaļā pāriet V veida iespaidumos, kuri klājas cits virs cita.

Antropomorfi veidojumi atrodas trauka korpasa augšdaļā uz pleca tieši zem kakla. Saglabājušās trīs lauskas ar seju attēliem. Viena seja redzama pilnīgi

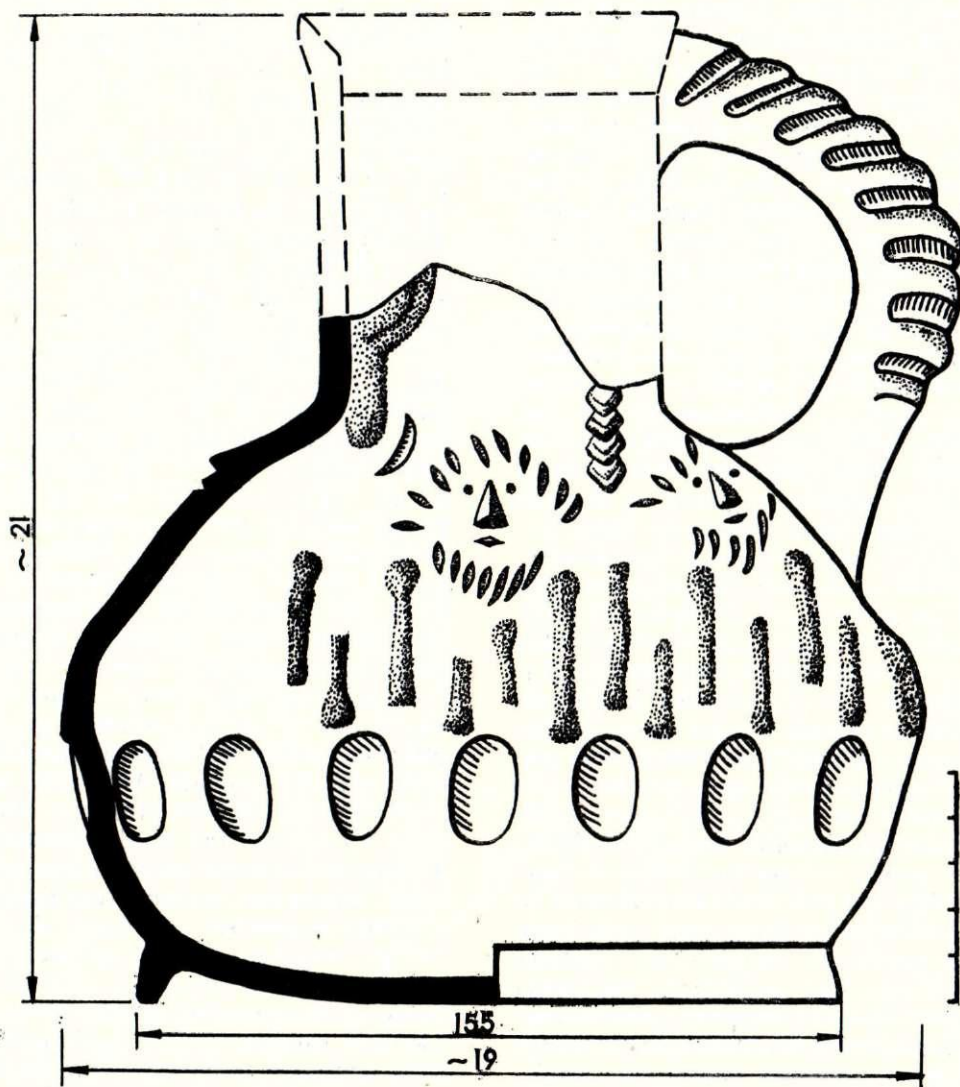
(10. att.: 1), otrai redzams augšdaļas fragments, trešai — apakšdaļa, proti, bārda. Sejas bijušas novietotas cita citai blakus visapkārt kakla lejasdaļai. Tās izveidotas, brīvi modelējot katru uz miksta, tumša māla apmetuma, kas uzklāts uz izvirpota, apžuva vai pirmoreiz nedaudz apdedzināta trauka virsmas. Visām trim atrastajām sejām veidojums ļoti līdzīgs. To izmēri aptuveni $3,5 \times 3,5$ cm. No augšpuses seju ierobežo 7—8 lielas starveidā iespiestas ķīļveida svītras, kas attēlo matas vai ragus. Zem mutes līnijas atrodas 4—6 līdzīgas svītras, kas attēlo bārdu. Svītru ierobežotā laukumiņa vidū ar diviem iedurtiem punktiņiem izveidotas acis un ar lēzenu trīsplakņu piramīdu izcelts plats, zems deguns. Deguna galā iedurtie divi punktiņi parāda nāsis. Muti iezīmē zem deguna ievilkta īsa taisna svītra. Zem galvas uz krūzes korpusa izveidotās tumšās vertikālās joslas nosacīti var uzskatīt par figūras ķermeni.

Trauka sienās māls smalkgraudains, oranži sarkanā ķieģeļa krāsā. Turpretī seju veidojumos un vertikālajās svītrās lietots pilnīgi cits — tumšpelēcīgi melns māls. Krūzes sienas relatīvi biezas — korpusa vidusdaļā 0,5—0,6 cm, bet apakšdaļā to biezums samazina pat 1,0—1,1 cm.

Krūzes ārējā virsma klāta ar caurspīdīgu, zaļu, vāji reducētu svina glazūru, kas satur varu. Virs tumšā māla uzklājumiem glazūras krāsa svārstās no tumši zaļas līdz melnai. Gaišākajās vietās zaļajā glazūrā redzami melni punkti un bedrites, vietām atšķiramas gaišākas un tumšākas joslas. Tas viss norāda, ka glazūra pirms apdedzināšanas ieklāta sausā veidā. Trauku ārpusē glazūra veido viendabīgu spožu slāni, turpretī iekšpusē glazūra ir tikai vietām, turklāt tā ir poraina, burbuļaina, ar notecējumiem.

Fragmentārais trauks atrasts 1972. gadā A. Caines vadītajos izrakumos Peitavas ielā. Datējums pēc slāņu stratigrāfijas — 13. gs. 1. puse. Atradums glabājas VI (164:178).

Sai īpatnējai, ar «velna maskām» rotātajai keramikai tuvākās paralēles ir Skandināvijas arheoloģiskajā materiālā — atradums Roskilē Dānijā.⁴⁸ Šajā lauskā, kuras virsma klāta ar brūnganu caurspīdīgu glazūru, attēlota antropomorfas būtnes seja. Virs tās pieres izveidoti Rīgas sejām līdzīgi četri vai pieci ragi. Acu, mutes un deguna atveidojums arī ir līdzīgs Rīgas atradumam. Atšķiras tikai abu galviņu lielums. Roskiles galviņa ir 5,8 cm, bet Rīgas galviņa — tikai 3,5 cm augsta. A. M. Benkards pieskaita Roskiles «velna masku» skandināvu ražojumiem, norādot,

13. att. Peitavas ielā atrastas krūzes grafiska rekonstrukcija (VI 164:178).

1201.—1230. g. un 13. gs. beigu — 14. gs. sākuma keramikas lausku īpatsvars sešās Rīgas arheoloģisko pētījumu vietās (1972.—1985. g.), %

Pētījumu vieta	Keramikas tips							
	1. tips — vietējā keramika		2. tips — zilganpelēkā keramika		3. tips — Reinzemes keramika		4. tips — ar svina glazūru klātā keramika	
	1201—1230	13./14. gs.	1201—1230	13./14. gs.	1201—1230	13./14. gs.	1201—1230	13./14. gs.
1972. g. izrakumi Peitavas ielā 7	93	—	—	60	—	40	7	—
1985. g. izrakumi Alksnāja ielā	46	21	9	—	9	74	36	5
1972. g. izrakumi Pils ielā	50	6	—	—	20	82	30	12
1985. g. izrakumi Trokšņa ielā	61	22	—	6	22	68	17	4
1977.—1980. g. izrakumi Daugavas ielā	7	6	65	38	10	27	18	29
1974.—1976. g. izrakumi Peldu un Ūdensvada ielas stūrī	61	31	19	32	7	32	14	15

ka tiešas paralēles šādas formas sejai nav zināmas. Roskiles «velna maskai» datējums nav dots.

Rīgas antropomorfās keramikas atradumiem dekorēšanas tipu diapazons ir plašs, dažādu seju atveidojumi novietoti atšķirīgās trauka vietās. Kaut arī cilvēka sejas izgatavošanai tehnoloģija ir atšķirīga, tomēr pašu trauku izstrādājumā saskatāma ievērojama vienveidība. Dominējošā keramikas izstrādājumu krāsa ir ķieģeļsarkana — gaišākā vai tumšākā tonī. Citas krāsas toni, kādi pazīstami agrākajai glazētajai keramikai — dzeltenbrūns un pelēks —, nav sastopami. Krūžu sienas ir relatīvi biezas (0,4—0,7 cm), tas liek domāt, ka trauki gatavoti uz samērā lēnas podnieka ripas. Visi darinājumi ir glazēti. Glazūra klājusi trauka kaklu un korpusu, bet bieži tā ir nevienāda biezuma, plankumaina. Krūžu iekšpusē glazūra sastopama kaut cik vienmērīgā slānī tikai kakla daļā. Visbiežāk uz iekšējās trauka virsmas atrodami tikai atsevišķi lielāki vai mazāki glazūras notecējumi vai plankumi. Glazūras krāsa ir galvenokārt zaļa vai zaļganbrūna, retāk brūna. Reizēm sastopami arī gaiši zaļas vai dzeltenas nokrāsas glazūras laukumi. Krāsu variācijas vienā traukā parasti ir radušās no zemglazūras baltās angobas iekļājuma, kas maina trauka virsmas tumšo fonu. Caurspidīgā glazūra uz gaišā iekļājuma rada citādu glazūras tonu gammu nekā uz pārējā tumši sarkanā māla fona. Krūzes formu varēja noteikt tikai vienā gadījumā, tāpēc pagaidām nav materiāla trauku formu salīdzinājumam.

Antropomorfās keramikas lauskas Rīgas izrakumos atrastas kultūrlānī kopā ar citām līdzīgām ar svina glazūru klātām sarkanā māla trauku lauskām. Uz tām bieži sastopams virsmas dekorējums ar zemglazūras angobas iekļājumu un piespiestām dažādi robotām māla strēmelēm, kas uz trauka virsmas veidojušas vertikālas joslas. Robotās joslas bijušas pildītas gan ar zviņām, gan rozetēm, gan izveidotas kā augu lapas. Sastopamas arī lauskas, kas liecina, ka trauka virsmai bijušas pievienotas mazas bumbiņas vai arī diskī, kas izspiesti ar spiedogu. Raksturīgas ir šādu mazu bumbiņu grupas — t. s. avenes. Visi minētie trauki ir bijuši krūzes. To glazūras visbiežāk ir zaļā krāsā, retāk brūnā vai zaļganbrūnā. Roboto joslu un zviņu rakstam parasti lietots balts vai melns zemglazūras iekļājums, kas dekorējumam piešķir raksturīgu spilgtu glazūras krāsu kontrastu. Visiem šiem traukiem ir raksturīga t. s. viļņotā pamatnes apmale. Apmale veidota pirms trauka apdedzināšanas, ar īkšķi iespiežot citu citam blakus lielus ovālus iedobu-

mus. Krūžu rokturi parasti ir gludi, masīvi stieņi, bet zināmi arī vīti rokturi vai arī tādi, kuru virsmā iespīestas rievās, kādas redzamas krūzei 13. attēlā.

Daļa šo glazēto lausku varētu būt cēlušies no antropomorfa dekora traukiem, taču vairākums, liekas, pieder citādi dekorētu krūžu grupai, kuru rotājuma pamatā bijuši fitomorfi motīvi.

Ar zaļo svina glazūru klāto un ar antropomorfo dekora rotāto sarkanā māla krūžu ziedu laiks Ziemeļjūras baseina zemēs tiek noteikts periodā no 1250. līdz 1350. g.⁴⁹ Grūtāk ir precizēt šīs keramikas sākuma un beigu datējumu. Kā liecina jaunākie arheoloģiskie atradumi Rībē (Dānija) un Lībekā (Vācija), iespējams, ka ar svina glazūru klātās māla krūzes bijušas zināmas jau 13. gs. sākumā vai, iespējams, pat 12. gs. otrajā pusē.⁵⁰ Protams, nevar uzskatīt, ka glazētās keramikas aizsākumi visā Dienvidskandināvijā saistās tieši ar šo laiku. Domā, ka zināšanas par glazēto keramiku un nepieciešamās iemaņas šo izstrādājumu gatavošanas sākumam vispirms bijušas tikai dienvidrietumu Dānijas podniekiem.⁵¹

Lielākā daļa Rīgas antropomorfās keramikas atradumu labi iekļaujas tradicionālajās šīs keramikas datējuma robežās (13. gs. vidus — 14. gs. vidus). Atsevišķi atradumi, kā jau minējam iepriekš, stratigrāfiski datējumi jau ar 13. gs. pirmo pusi. Jāatzīmē, ka arī Rīgas izrakumos ar zaļo svina glazūru klātās trauku lauskas bieži sastopamas 13. gs. sākuma kultūrlāņa horizontos. Apdzīvotības liecības Rīgas vecpilsētā pirms 13. gs. atrodamas tikai divās pētījumu vietās — Peldu un Ūdensvada ielas stūrī un Alberta laukumā.⁵² Pašos apakšējos kultūrlāņa horizontos glazētas lauskas šeit nav atrastas. Pārējā vecpilsētas daļā apdzīvotība līdz ar blīvu apbūvi izveidojusies laikā no 1201. līdz 1230. g.⁵³ Šajā periodā visa pilsētas senākā daļa vairāk nekā 28 ha platībā bija aizsargmūru apņemta. Visā šajā teritorijā izrakumu vietās jau apakšējā kultūrlāņa horizontā tika atrastas arī zaļi glazētas trauku lauskas. Salīdzinājumam 1. tabulā parādīta sešās Rīgas izrakumu vietās atrasto keramikas lausku procentuālā attiecība 13. gs. sākumā, respektīvi, laikā no 1201. līdz 1230. g., un 13. gs. beigās — 14. gs. sākumā. 13. gs. raksturīgi galvenokārt četri atšķirīgi keramikas tipi, kurus, protams, varētu sadalīt sīkākās grupās un apakšgrupās. Tie ir, pirmkārt, vietējie darinājumi — vāji apdedzināti neglazēti pelēcīga māla trauki, kuru izejmateriālam — mālam — piejaukti rupji zvīrgzdi. Otrkārt — vācu kolonistiem raksturīgā t. s. zilganpelēkā

neglazētā keramika, māla struktūra tai smalkāka, trauki apdedzināti spēcīgāk, sienas relatīvi plānākas nekā pirmā tipa traukiem. Treškārt, t. s. Reinzemes jeb pirmatnējās akmensmasas keramika. Tās virsma neglazēta vai klāta ar sāls glazūru. Ceturtkārt, jau iepriekš aprakstītās sarkana māla krūzes, kuru virsma klāta ar zaļu svina glazūru.

Piecās pētījumu vietās 13. gs. sākuma slāņos dominē (46—93%) vietējā keramika (1. tips). Tikai Daugavas ielas izrakumos, kur konstatētas vācu ieceļotājiem raksturīgās ēkas, vietējā keramika ir samērā niecīgā skaitā — tikai 7 procenti. 13. gs. sākumā zilganpelēkā vācu kolonistu izgatavotā keramika (2. tips) trijos objektos vispār nav uzzieta, divos tā ir relatīvi nelielā skaitā — 9 un 19%, un tikai Daugavas ielā tā dominē (65%) pār visiem pārējiem keramikas veidiem. Trešais tips — Reinzemes keramika 13. gs. sākumā sastopama relatīvi nedaudz, gandrīz visās pētījumu vietās no 7 līdz 22%. Ceturtais tips — svina glazūras keramika 13. gs. sākumā atrasta visos objektos lielākā skaitā nekā Reinzemes keramika — no 7 līdz 36%. Atsevišķos objektos tā ir pat lielākā skaitā nekā otrās un trešās grupas keramika kopā.

Jādomā, ka 13. gs. sākumā Rīgas pilsētā vācu kolonistu vietējā podniecība vēl nebija sevišķi attīstīta, tāpēc pārsvarā šai laikā lietoja vietējās keramikas izstrādājumus vai arī ievesto keramiku. Ar svina glazūru klātā keramika šai laikā Rīgā ir ieviesta lielākā skaitā nekā Reinzemes trauki.

13. gs. beigās — 14. gs. sākumā keramikas sadalījuma aina mainās. It visur samazinās vietējās keramikas daudzums, dažviet tā pat pilnīgi izzūd. Otrā tipa (vācu zilganpelēkā) keramikas daudzums turpretī pieaug. Tomēr visstraujāk pieaug Reinzemes keramikas daudzums. Tā kļūst par raksturīgāko šī laika keramiku Rīgā. Ar svina glazūru klātās keramikas daudzums arī samazinās, izņemot Daugavas ielu. Varam secināt, ka vietējās keramikas izgatavošanas tradīcijas pilsētā mazinās. Par iecienītāko keramiku kļūst vācu ieceļotājiem raksturīgie neglazētie zilganpelēkie māla trauki, kas izgatavoti uz vietas Rīgā, bet īpaši izplatīti ir Reinzemes keramika. Zaļi glazētie trauki ir lietoti, bet ne sevišķi lielā skaitā.

Rakstītajos vēstures avotos ziņas par Rīgas podniekiem pirms 16. gs. nav atrodamas. Arī izrakumos nav konstatētas liecības par podnieku darbnīcām. Jāņem vērā, ka ugunsdrošības dēļ trauku apdedzināšanas cepliem vajadzēja atrasties ārpus pilsētas mūriem vai arī pilsētas nomalē. Diemžēl Rīgas teritorijā, kas atrodas ārpus viduslaiku pilsētas, izrakumi plašāk nav veikti, iespējams, tāpēc mūsu rīcībā pagaidām nav liecību par keramikas apdedzināšanas cepliem. So iemeslu dēļ noteikt, kuri keramikas priekšmeti Rīgā ir ievesti, bet kuri darināti uz vietas, ne katru reizi ir iespējams.

Kas attiecas uz diviem pirmajiem iepriekš nosauktajiem keramikas tipiem, liekas, nevajadzētu šaubīties par to vietējo izcelsmi. Par to, vai pārējie divi keramikas tipi gatavoti Rīgā vai arī ievesti, domas dalās.

Mūsu rīcībā nav ne dokumentāru liecību, ne arī arheoloģiskā materiāla, kas apstiprinātu M. Vilsones pieņēmumu, kas izteikts 1952. g., ka daļa senākās akmensmasas trauku būtu gatavota Rīgā no ievesta māla.⁵⁴ Ir jāpievienojas literatūrā valdošajam uzskatam,

ka t. s. Reinzemes keramika arī Baltijā ir ieviesta, nevis uz vietas gatavota.

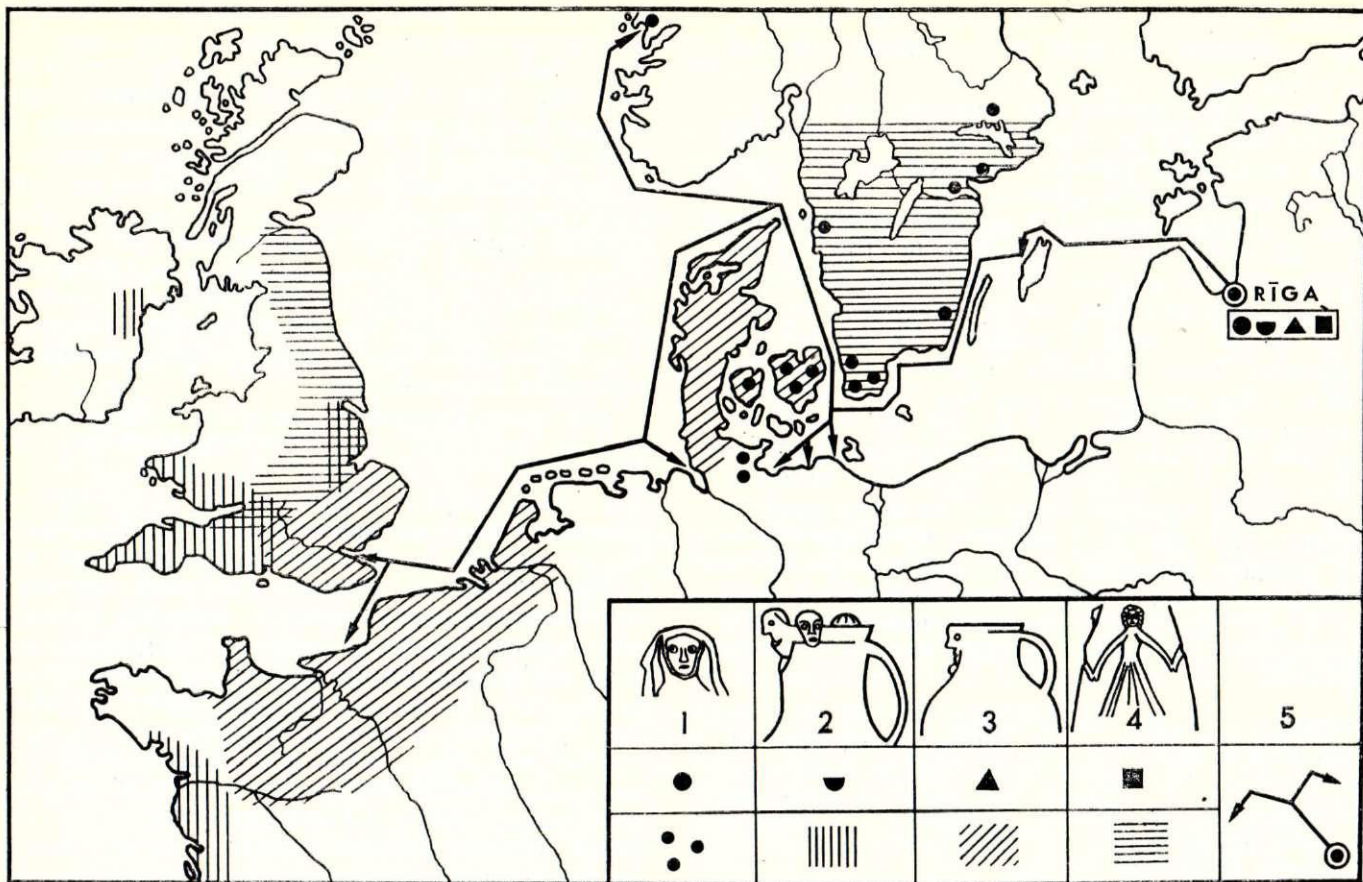
Cits viedoklis ir jautājumā par sarkana māla traukiem, kas klāti ar svina glazūru. Šo trauku pagatavošanai īpaša māla kvalitāte nav nepieciešama. Apdedzinot māla krāsa kļūst pelēka, tumši pelēka vai vidū pelēka ar gaišu ārējo joslu, kā arī sarkanīga vai ķieģeļsarkana atkarībā no tā, kā tiek regulēta skābekļa ieplūde ceplī trauku apdedzināšanas un atdzesēšanas laikā. Nianse trauka sienu krāsojumā ir atkarīga arī no tā, kurā vietā ceplī keramikas izstrādājums ir novietots. Jautājums ir tikai par to, kad Rīgas podnieki ir apguvuši attiecīgo keramikas apdedzināšanas tehnoloģiju.

1972. gada atklājums izrakumos Trokšņa ielā liecina, ka jau 13. gs. otrajā pusē Rīgas amatnieki mācējuši kausēt un pagatavot svina glazūru. Šeit pilsētas nocietinājumu mūru pakājē, kultūrlānī, kas veidojies, izberot no apkārtējiem gruntsgabaliem savāktos atkritumus, tika atrastas liecības par stikla apstrādi (stikla kausēšanas tiģeļi, stikla masas vārāmo trauku lauskas, pārbūvēs nojauktu kausējamo krāšņu klona ķieģeļi, kuru virspusē saglabājusies izlijusi stikla masa, kā arī lielā skaitā ražošanas brāķi un atkritumi).⁵⁵ Spriežot pēc atrastajiem pusfabrikātiem un ražošanas atkritumiem, Rīgas stikla apstrādes darbnīcā izgatavotas galvenokārt dzeltenas un zaļas krāsas stikla krelles un dzeltenā krāsā glazēti māla krustiņi. Vai šeit glazēti arī trauki, tiešu liecību trūkst. Atrastas daudzas lauskas ar biezu stikla masas kārtu trauku sienu iekšpusē. Glazūras slānis reizēm sasniedz pat 2—4 mm biezumu. Šī iemesla dēļ atradumi jāuzskata drīzāk par stikla masas kausēšanas tiģeļiem, nevis par ikdienas galda traukiem, kuriem glazēta iekšējā virsma. Visas šīs iekšpusē glazētās lauskas nākušas no vietējiem pelēkas krāsas podiem, kuru izejmateriālam — mālam — piejaukts daudz rupju zvirgzdu. Ar šādu glazūru nav pārklāta neviena lauska ar sarkanīgu smalkgraudainu māla struktūru. Arī šo trauku glazūras krāsa un veids atšķiras no dekorētajām zaļi glazētajām krūzēm. Trokšņa ielas atradumiem glazūra ir necaurspīdīga, biežā slānī uzklāta, spilgti dzeltenā, retāk tumši zaļā krāsā. Pēc ķīmiskā sastāva Rīgas stikls ir raksturojams kā nātrija stikls, kas bagātīgi satur svinu.⁵⁶

Jāatzīmē, ka Rīgā, izņemot Trokšņa ielu, nevienā citā izrakumu vietā nav atrastas līdzīgas iekšpusē glazētas lauskas. Arī šis fakts liecina par to, ka glazētās lauskas nebūs nākušas no galda traukiem, bet gan no stikla kausēšanas tiģeļiem.

Izrakumos iegūtās liecības par vietēju stikla izgatavošanu rāda, ka trauku glazēšanas prasme Rīgā 13. gs. otrajā pusē varētu būt bijusi zināma. Tomēr esošais materiāls pagaidām vēl nedod tiešus pierādījumus tam, ka dekorētās zaļi glazētās sarkana māla krūzes šai laikā būtu izgatavotas tieši Rīgā, tāpēc jāpieņem, ka Latvijā atrastā antropomorfa keramika visa ir importēta.

K. J. Bartons, nodalot vairākas krūžu antropomorfo rotājumu pamatgrupas, norāda, ka dažām no tām ir plašāks ietekmes un izplatības areāls, bet citām — šaurāks.⁵⁷ Līdztekus šajā darbā pieminētajām trim galvenajām grupām pastāv daudz apakšgrupu un reģionālu atšķirību dekora izveidojumā. Ziemeļjūras piekrastes zemēs var nodalīt vairākus minēto krūžu rotājumu izplatības rajonus. Pēc K. J. Bartona datiem, krūzes ar sejām kakla priekšpusē sastopamas

14. att. Ar svina glazūru klāto antropomorfi dekorēto krūžu (pēc K. Bartona un M. Benkarda izplatības areāls 13.—14. gs. ar autora papildinājumiem).

1 — t. s. mūku seja, 2 — seja uz apmales, 3 — seja kakla priekšpusē, 4 — figūras uz korpusa, 5 — Rīgas tālfrgotāju ceļš uz Rietumeiropu 13. gs. (pēc Beninghofena).

galvenokārt Anglijas dienvidaustrumu daļā, Nīderlandē un Francijā. Šī tipa ietekme vērojama arī Skandināvijā. Anglijas vidusdaļā turpretim izplatītas seja un figūras uz trauka korpusa. Šāds dekors atrodams arī uz Dienvidnīderlandes un Zviedrijas traukiem.⁵⁸

G. C. Dunings, analizējot dažāda dekora krūzes, kas klātas ar svina glazūru, konstatē atšķirīgu krūžu izveidojumu Anglijā, Francijā, Nīderlandē un Dānijā.⁵⁹ No apskatītajiem traukiem vistiešākās paralēles Rīgas atradumiem varam saskatīt Dānijas materiālā.

Rīgas atrastajām t. s. mūku sejām, pēc M. Benkarda datiem, paralēles saskatāmas arī Dānijā un Dienvidzviedrijā.⁶⁰

Rīgas antropomorfās keramikas ciešo saistību ar Dānijas un Nīderlandes arheoloģisko materiālu var izskaidrot vienīgi kā tirdzniecības attiecību rezultātu — attiecīgā keramika pa jūras ceļu tikusi atvesta uz Rīgu. Dānijas novietojums Ziemeļjūras austrumu krastā pie ieejas Baltijas jūrā un šīs valsts varenība 12. gs. un pat vēl 13. gs. sākumā noteica tās tiešās un ciešās attiecības ar Norvēģiju un Zviedriju, kā arī ar Ziemeļvāciju un citām Baltijas reģiona zemēm.

Tirdzniecība Baltijas jūras piekrastes zemēs vēl 13. gs. sākumā ir daņu rokās. Arī Lībeka līdz 1227. g. atradās zem Dānijas virsvaldības. 13. gs. sākumā daņu pakļautībā nonāca Ziemeļigaunija: biskaps Alberts griezās pēc palīdzības pie Dānijas karaļa Val-

demara II, apsotot par to viņam virskundzību kā pār vācu jau iekarotajām teritorijām Latvijā un Dienvidigaunijā, tā arī pār bīskapa rezidenci — Rīgas pilsētu. Karaļa Valdemars II uz šo aicinājumu atsaucās un 1219. g. ar karaspēku izcēlās malā Ziemeļigaunijā pie Tallinas, uzsākdams Igaunijas iekarošanu. Kaut arī rīdzinieki 1221. g. padzina Dānijas karaļa sūtni Gotšalku, Dānijas ietekme Livonijā saglabājās.

Viduslaiku Rīgas ekonomiskais pamats bija tirdzniecība. Jau 13. gs., pateicoties galvenokārt tālajai starptautiskajai tirdzniecībai, Rīga kļuva par trešo lielāko Baltijas jūras tirdzniecības centru (pēc Lībekas un Gdaņskas). Kopš 13. gs., kad Rīga kļuva par vienu no galvenajiem starpniekiem starp toreizējiem Rietumiem un Austrumiem, tā centās koncentrēt savas rokās krievu un lietuviešu zemju tirdzniecību ar tirgotājiem no Ziemeļeiropas un Rietumeiropas. Rīgas tirdzniecisko sakaru areāls rietumos bija ļoti plašs. 13. un 14. gs. mijā Rīgas parādgrāmatā rīdzinieku kontrahentu vidū minēti ieobraucēji no 13 Eiropas valstīm un zemēm, konkrēti nosauktas 48 Rietumeiropas pilsētas.⁶¹

Ja mēs kartē (14. att.) fiksējam K. Bartona sniegtās ziņas par galvenajiem antropomorfās keramikas izplatības reģioniem⁶² un F. Beninghofena savāktos datus par Rīgas aktīvo tirdzniecību rietumos⁶³, tad uzskatāmi redzams, ka Rīgas tirgotāju ceļš uz rietumiem tieši iekļaujas antropomorfās keramikas izplatības areālā.

Rakstītajos vēstures avotos tiešas ziņas par Rīgas tirdzniecību ar keramiku nav atrodamas. 13. un 14. gs. mijā Rīgas parādgrāmatā no Rietumeiropas precēm min sāli, audumus, dzelzi, sudrabu, garšvielas.⁶⁴ Kā liecina importētās keramikas atradumi arheoloģiskajos izrakumos ne vien Rīgā, bet arī citās Baltijas jūras piekrastes pilsētās, līdztekus tirdzniecībai ar galvenajām importa precēm jau 13. gs. šeit plaši tirgojās arī ar keramiku. Ir grūti konstatēt, kādā apjomā māla izstrādājumi ievesti Rīgā — vai tie aizņēmuši visu kuģa kravu, vai arī tirgotāji regulāri veduši līdzī krūzes nelielā daudzumā daļēji savām vajadzībām, daļēji pārdošanai.

Pagaidām antropomorfā keramika Baltijas jūras austrumu piekrastē uzietā tikai Rīgā, bet citu pilsētu arheoloģiskajos izrakumos tā nav atrasta. Domājams, ka turpmākajos pētījumos šī tipa trauku lauskas va-

rētu konstatēt arī Tallinā, kas 13. gs. atradās Dānijas pakļautībā, kā arī Tartu — nozīmīgā senās Livonijas tirdzniecības centrā.* Ņemot vērā Rīgas lomu Rietumeiropas tranzitirdzniecībā ar Krievzemi, grezni dekorētās krūzes, kuras klātas ar svina glazūru, ar rīdžinieku starpniecību varēja nokļūt arī Pleskavā, Polockā, Novgorodā, Smoļenskā.

* Pēc tam kad raksts jau bija iesniegts publicēšanai, Lihulas apmetnē Igaunijā tāda paša nosaukuma kādreizējās bīskapa pils tuvumā atrastas lauskas no krūzes ar antropomorfu dekoru. (Sk.: Mandel M. Über Forschungsarbeiten im Festlandgebiet Westeestlands // Eesti NSV TA Toimetised. — 1988. — N 4. — S. 355, Taf. IX.)

PARINDES

- ¹ Barton K. J. Anthropomorphic decoration on medieval jugs; some regional variations, with special reference to Swedish examples // *Archaeologica Lundensia*. — Karlshamn, 1968. — N 3. — P. 43—52.
- ² Selling D. Ett munkansikte i Sigtuna — väst europeisk 1200-talskeramik // *Situne Dei*. — 1943. — S. 53—66.
- ³ Dunning C. G. The trade in medieval pottery around the North Sea // *Rotterdam Papers*. — 1968. — N 1. — P. 35—58.
- ⁴ Bencard M. Dansk middelalderlertoy med antropomorf decoration. Et bidrag til den blyglaserede kandes historie. — Kuml, 1972. — S. 139—181.
- ⁵ Erdmann W. Untersuchungen in der Grossen Petersgrube zu Lubeck: Befunde zur Stadtgeschichte und Fundvergesellschaftung 1200—1250 // *Archäologisches Korrespondenzblatt*. — 1982. — N 12. — S. 543—554.
- ⁶ Erdmann W. Hochmittelalterliche Keramik // *Starigard / Oldenburg. Hauptburg der Slawen in Wagrien*. — Neumunster, 1984. — S. 101—116.
- ⁷ Bencard M. Dansk middelalderlertoy.. — S. 155.
- ⁸ Цауне А. Работы Бауской и Рижской экспедиций // *АО 1980*. — М., 1981. — С. 374—376.
- ⁹ Сауне А. Arheoloģiskie pētījumi Rīgā laikā no 1969. līdz 1980. gadam // *AE*. — R., 1983. — 14. laid. — 87., 110. lpp.
- ¹⁰ Цауне А. В. Новые данные о распространении антропо-морфной керамики XIII в. в странах бассейна Балтийского моря // X всесоюзная конференция по изучению истории экономики, литературы и языка скандинавских стран и Финляндии. Тез. докл. — М., 1986. — С. 191—192.
- ¹¹ Erdmann W., Kuhn J. H., Ludtke H., Ring E., Wessel W. Rahmenterminologie zur mittelalterlichen Keramik in Norddeutschland // *Archäologisches Korrespondenzblatt*. — 1984. — N 14. — S. 417—436.
- ¹² Barton K. J. Anthropomorphic decoration.. — P. 43—44.
- ¹³ Bencard M. Dansk middelalderlertoy.. — S. 139—140.
- ¹⁴ Barton K. J. Anthropomorphic decoration.. — P. 46—47.
- ¹⁵ Wahlöö C. Keramik 1000—1600 i svenska fynd. — Lund, 1976. — Abb. 437.
- ¹⁶ Bencard M. Dansk middelalderlertoy.. — S. 143—144.
- ¹⁷ Dunning C. G. The trade.. — S. 50.
- ¹⁸ Turpat. — 50.—51. lpp.
- ¹⁹ Barton K. J. Anthropomorphic decoration.. — P. 44.
- ²⁰ Dunning C. G. The trade.. — P. 50.
- ²¹ Erdmann W. Anthropomorphic decoration.. — P. 44.
- ²² Bencard M. Dansk middelalderlertoy.. — S. 176.
- ²³ Barton K. J. Anthropomorphic decoration.. — P. 45.
- ²⁴ Selling D. Ett munkansikte.. — S. 55.
- ²⁵ Barton K. J. Anthropomorphic decoration.. — P. 47.
- ²⁶ Bencard M. Dansk middelalderlertoy.. — S. 152—153.
- ²⁷ Wahlöö C. Keramik 1000—1600.. — Abb. 397.
- ²⁸ Barton K. J. Anthropomorphic decoration.. — P. 48.
- ²⁹ Bencard M. Dansk middelalderlertoy.. — S. 154—156.
- ³⁰ Molaug P. B. Oslo im Mittelalter. Ergebnisse der neuen archäologischen Ausgrabungen // *Ztschr. für Archäologie des Mittelalters*. — 1975. — N 3. — S. 253—256.
- ³¹ Erdmann W. Hochmittelalterliche Baugrundgewinnung in Lübeck und das Problem der Lokalisierung beider Gründungssiedlungen: Erste Befunde in den Gebieten Grosse Petersgrube und an der Untertrave // *Lübecker Schriften zur Archäologie und Kulturgeschichte*. — 1982. — N 6. — S. 7—31.
- ³² Erdmann W. Hochmittelalterliche Keramik. — S. 105.
- ³³ Turpat. — 110.—111. lpp.
- ³⁴ Molaug P. B. Oslo im Mittelalter.. — S. 252.
- ³⁵ Erdmann W. Hochmittelalterliche Baugrundgewinnung.. — Abb. 8.
- ³⁶ Selling D. Ett munkansikte.. — S. 55.
- ³⁷ Barton K. J. Anthropomorphic decoration.. — P. 16—17.
- ³⁸ Bencard M. Dansk middelalderlertoy.. — S. 154.
- ³⁹ Erdmann W. Hochmittelalterliche Keramik. — S. 110—111.
- ⁴⁰ Wahlöö C. Keramik 1000—1600.. — Abb. 425.
- ⁴¹ Bencard M. Dansk middelalderlertoy.. — S. 153, Fig. 16^a.
- ⁴² Wahlöö C. Keramik 1000—1600.. — Abb. 211, 409.
- ⁴³ Molaug P. B. Oslo im Mittelalter.. — S. 248.
- ⁴⁴ Barton K. J. Anthropomorphic decoration.. — P. 47—48.
- ⁴⁵ Molaug P. B. Oslo im Mittelalter.. — S. 248.
- ⁴⁶ Wahlöö C. Keramik 1000—1600.. — Abb. 211.
- ⁴⁷ Turpat. — 409. att.
- ⁴⁸ Bencard M. Dansk middelalderlertoy.. — S. 160, Fig. 20^a.
- ⁴⁹ Molaug P. B. Oslo im Mittelalter.. — S. 246.
- ⁵⁰ Madsen P. K. The earliest dated finds of glazed pottery in Ribe // *Ceramics*. — 1985. — N 9. — P. 57—63.
- ⁵¹ Turpat. — 62. lpp.
- ⁵² Цауне А. В. Жилища Риги XII—XIV вв. — Рига, 1984. — С. 140—141.
- ⁵³ Turpat. — 141.—142. lpp.
- ⁵⁴ Вилсоне М. Р. Археологические раскопки в городе Риге // *КСИИМК*. — М., 1952. — Вып. 13. — С. 130.
- ⁵⁵ Цауне А. В., Гросвалд И. Я. Новые данные о начале стеклоделия в Прибалтике // *Из истории естествознания и техники Прибалтики*. — Рига, 1976. — Т. 5. — С. 276—279.
- ⁵⁶ Turpat. — 279. lpp.
- ⁵⁷ Barton K. J. Anthropomorphic decoration.. — P. 50.
- ⁵⁸ Turpat. — 49.—50. lpp.
- ⁵⁹ Dunning C. The trade.. — P. 49—51.
- ⁶⁰ Bencard C. Dansk middelalderlertoy.. — S. 155.
- ⁶¹ Hildebrand H. Das Rigische Schuldbuch (1286—1352). — St. Petersburg, 1872. — S. XXXVII—XLIV.
- ⁶² Barton K. J. Anthropomorphic decoration.. — Fig. 4.
- ⁶³ Benninghoven F. Rigas Entstehung und der frühhan-sische Kaufmann. — Hamburg, 1961. — K. 4.
- ⁶⁴ Hildebrand H. Das Rigische Schuldbuch.. — S. L—LVII.

RIGAER KERAMIK DES 13.—14. JAHRHUNDERTS
MIT ANTHROPOMORPHEM DEKOR

Zusammenfassung

Bei archäologischen Ausgrabungen in Riga wurden an sieben Grabungsorten (Abb. 1) 11 Scherben mit anthropomorphem Dekor, und zwar Fragmente von hochhalsigen, mit Bleiglasur bedeckten Krügen aus rotem Ton gefunden. Je nachdem, wo sich die plastische anthropomorphe Verzierung am Krug befand, können die Rigaer Funde in vier Gruppen eingeteilt werden: Gruppe 1 — mit Gesichtsbildern am Krugrand — 1 Stück (Abb. 3 und 12: 5); Gruppe 2 mit Gesichtsbildern vorn am Gefäßhals in der Nähe des Schnabels — 1 Stück (Abb. 4 und 12: 2); Gruppe 3 — mit Gesichtern am Hals des Kruges — 8 Stück.

Die Gruppe 3 läßt sich nach der Herstellungsweise der Gesichtsbilder in drei Untergruppen einteilen. Zur ersten Untergruppe gehören Scherben mit sogenannten «Mönchsgesichtern»; hier befindet sich das dem Gefäßhals angefügte Gesichts- bzw. Kopfbild unterhalb eines leicht vorspringenden kleinen Bogens (der «Kapuze») (Abb. 5, 6, 7 und 11). Die zweite Untergruppe hat ebensolche Kopfbilder ohne Kapuze (Abb. 8, 9, 12: 1 und 4). Zur dritten Untergruppe gehören Scherben von Krügen mit «tanzen den Frauen». Bei ihnen ist unterhalb des Kopfbildes, das mittels einer Stempelschablone auf der Gefäßwand dargestellt ist, die Körperfigur hinzugezeichnet (Abb. 10: 2 und 12: 6).

Gruppe 4 bilden Scherben von Gefäßen, bei denen das Kopfbild plastisch auf dem Gefäßbauch dargestellt ist. Von einem so verziertem Krug wurden mehrere Scherben gefunden (Abb. 10: 1 und 13).

Bei aller Verschiedenheit der Gesichtsbilder sind die Gefäße selbst weitgehend gleichartig. Die Farbe der Krüge ist ein helleres oder dunkleres Ziegelrot. Die Gefäßwände sind 0,4 bis 0,7 cm stark. Alle Krüge

haben außen eine mehr oder weniger dick aufgetragene fleckige oder dunkel punktierte Bleiglasur. An den Innenflächen kommen nur vereinzelt Glasurkleckse oder Flecken vor. Die Glasur ist vorwiegend grün oder grünlichbraun, seltener braun. Manche Gefäße haben unter der Glasur helle Engobeeinlagen. Bei einem Gefäß ist die Einlage aus schwarzem Ton (Abb. 12).

Neben den anthropomorph verzierten Keramikscherben wurden bei den Ausgrabungen in Riga auch andere, ebenfalls mit Bleiglasur bedeckte Gefäßscherben aus rotem Ton gefunden, deren Oberfläche mit einem phytomorphen Dekor verziert war. Die ältesten dieser Funde werden in den Beginn des 13. Jh., der größte Teil aber in die Zeit von 1250 bis 1350 datiert (s. Tab. 1). Vorläufig gibt es keine Hinweise darauf, daß Gefäße dieses Typs von Rigaer Töpfermeistern hergestellt sein könnten.

Entsprechungen zur Rigaer Keramik mit anthropomorphem Dekor gibt es im archäologischen Fundstoff von Dänemark und Südschweden. Die Handelsbeziehungen der Rigaer Kaufleute zu Westeuropa erstreckten sich unmittelbar auch auf die Gebiete der an der Nordseeküste gelegenen Länder, in denen im 12. bis 14. Jh. Keramik mit anthropomorphem Dekor hergestellt wurde (Abb. 14). Wie der archäologische Fundstoff zeigt, wurden in Riga bereits zu Beginn des 13. Jh. neben den in schriftlichen Quellen erwähnten wichtigsten Importwaren — Salz, Gewebe, Eisen, Silber und Gewürzen — auch Keramikerzeugnisse in großem Umfang aus Westeuropa eingeführt.

Mit Ausnahme von Riga wurde Keramik mit anthropomorphem Dekor in keinem anderen mittelalterlichen Bodendenkmal Lettlands gefunden.

VERZEICHNIS DER ABBILDUNGEN

- Abb. 1. Fundstellen der Keramik mit anthropomorphem Dekor in Riga.
Abb. 2. Im Artikel benutzte Bezeichnungen der Gefäßteile.
Abb. 3. Freistehendes Kopfbild am Gefäßrand.
Abb. 4. Gesichtsbild am Hals des Kruges in Schnabelnähe.
Abb. 5. Gesichtsbilder am Hals des Kruges («Mönchsgesichter».)
Abb. 6. Gesichtsbilder am Hals des Kruges («Mönchsgesichter».)
Abb. 7. Gesichtsbild am Hals des Kruges («Mönchsgesicht»):
Abb. 8. Gesichtsbilder am Hals des Kruges.
Abb. 9. Freistehendes Kopfbild am Rand oder Hals des Kruges.
Abb. 10. Gesichtsbilder am Schulterteil oder Hals des Kruges:
Abb. 11. Gesichtsbilder am Hals des Kruges («Mönchsgesichter».)
1—5 — Fundstücke aus Riga, 6 — Fragment eines Gefäßes aus Lübeck (nach W. Erdmann).

- Abb. 12. Gesichtsbilder am Rand oder Hals von Gefäßen.
1, 2, 4—6 — Fundstücke aus Riga, 3, 7 — ein ganzes Gefäß mit ähnlichem Dekor aus Schweden (nach K. Barton).
Abb. 13. Graphische Rekonstruktion eines in der Peitau-Straße in Riga gefundenen Gefäßes.
Abb. 14. Verbreitungsgebiete der Keramik mit Bleiglasur und anthropomorphem Dekor im 13.—14. Jh. (nach K. Barton und M. Benkard mit Ergänzungen des Autors).
1 — «Mönchsgesicht», 2 — Gesichtsbilder am Gefäßrand, 3 — Gesichtsbilder vorn am Gefäßhals, 4 — Figuren am Gefäßbauch, 5 — Handelswege der Rigaer Kaufleute nach Westeuropa im 13. Jh. (nach Benninghofen).

BAUSKAS PILS RENEŠANSES STILA KRĀSNS PODIŅI

(PĒC 1976.—1986. g. ARHEOLOĢISKO IZRAKUMU
MATERIĀLIEM)

Podiņu krāsns Viduseiropā parādījās agrajos viduslaikos — ap 13. gs., gotikas stila sākumposmā — un izgāja garu attīstības ceļu. Tās pirmsākums ir primitīva māla velve, kas pārsedza kurtuvi un kurā bija iemūrēti atsevišķi dobi podiņi. Augot podnieku tehniskajai un mākslinieciskajai meistarībai, krāsns aizvien biežāk tika ierīkotas dzīvojamās telpās. Gotikas laikmeta beigās — 15. un 16. gs. mijā — tika celtas augstas, vairākskaldu vai cilindriskas, nereti daudzpakāpju arhitektoniskas sildierīces, kuru sānu sienas veidoja reljefi rotāti plāksnes podiņi.

Starp līdzšinējiem senākajiem krāsns keramikas atradumiem Latvijā tikai daži eksemplāri ir ar vēlajai gotikai raksturīgu dekoru.¹ Taču pēc tiem var spriest, ka Latvijā podiņu krāsns nav attīstījies no pašiem pirmsākumiem, bet parādījies mūra pilīs un pilsētu ēkās jau izveidotā formā 15. gs. otrajā pusē vai pat beigās.² Tātad senākie reljefi rotāti Latvijas krāsns podiņi radušies laikā, kad Ziemeļ- un Austrumeiropas mākslā noslēdzās gotikas posms un parādījās jaunais renesanses stils. Šī laikmeta krāsns podiņu augsto māksliniecisko vērtību noteica sarežģītāks, sižetiski daudzveidīgāks rotājums izteiksmīgi veidotā zemcīnī un vairāku krāsu spožās, arī polihromās glazūrās.

Atsevišķi 16.—17. gs. krāsns podiņi Rīgas un Jelgavas muzeju fondos ir nokļuvuši jau 19. gs., bet lielā skaitā šie lietiskās mākslas darinājumi mūsu republikā savākti tikai pēdējos gadu desmitos, kad, attīstoties viduslaiku arheoloģijai, paplašinājās izrakumu apjoms pilsētās un mūra pilīs. Šī iemesla dēļ arī publikāciju skaits par Latvijas seno krāsns keramiku pagaidām nav liels.

Pirmās informatīva rakstura ziņas par vietējiem krāsns podiņiem literatūrā sastopamas jau 19. gs. beigās, kad minētajos muzejos nodoti keramikas savrupatradumi, daži arī no Bauskas pilsdrupām.³ Tomēr pirmais nozīmīgākais darbs par Latvijas krāsns keramikas parādījās tikai 20. gs. 30. gados.⁴ Tā autore Helēna Tuncelmane īsi raksturojusi krāsns podiņu attīstības vēsturi, sniegusi atsevišķas ziņas par Rīgas podniekiem un sīkāk analizējusi dažus 16.—18. gs. eksemplārus. Publikācijā izmantota tolaik visai nelielā Doma muzeja (tagad Rīgas vēstures un kuģniecības muzejs) krāsns keramikas kolekcija, kuru veidoja galvenokārt Vecrīgā iegūtie atradumi.

Apjoma ziņā plašāks pētījums par Latvijas un Igaunijas 13.—19. gs. keramikas ir 1969. gadā Bāzelē izdotā K. Strausa monogrāfija.⁵ Tajā apkopoti attēli, kuros atspoguļota lielākā daļa krāsns podiņu, kas

glabājās Baltijas valstu muzejos līdz otrajam pasaules karam, kā arī publicēti atsevišķi arhīvu materiāli par vietējo podniecības vēsturi. Līdzās citam īsi raksturojot arī renesanses krāsns Livonijā, autors izsaka savus pieņēmumus par to uzbūvi, min dažus raksturīgākos podiņu rotājuma motīvus un izvirza ideju, ka atsevišķu Latvijas 16. gs. krāsns keramikas izstrādājumu dekora paraugi varētu būt bijuši vācu «mazo meistarū» kokgrebumi vai vara gravīras.⁶ Grāmatā sniegtas ziņas arī par Bauskas podniecību un ievietota turienes pilsdrupās atrasta podiņa fotogrāfija.⁷ Diemžēl monogrāfijas teksta daļā nav sīkāk aprakstīti un analizēti attēlos parādītie reljefi rotājumi, nav arī plašāku vispārīgumu par vietējās krāsns keramikas attīstību un ietekmēm, tāpēc par darba galveno zinātnisko vērtību jāuzskata plašā avotu publikācija.

Vairākās Latvijas arheologu rakstu ilustrācijās parādīti arī krāsns podiņi, taču nav sniegta to dekora detalizēta analīze. Dažu Valmieras pils izrakumos atrasto eksemplāru attēli atrodami jau pirmskara literatūrā.⁸ Pēdējo gadu izdevumos ievietotas Bauskas⁹, Cēsu¹⁰, Rēzeknes¹¹, Turaidas¹² u. c. mūra pilīs atrasto krāsns podiņu fotogrāfijas vai zīmējumi. Samērā plašs attēlu klāsts sniegts grāmatā par seno Sēlpili¹³, tādējādi dodot nelielu ieskatu šeit savāktajā krāsns keramikas materiālā.

Apkopojošu pārskatu par Bauskas pils 16.—17. gs. krāsns podiņu rotājumu attīstību, kā arī par dažu Latvijas renesanses stila eksemplāru kompozīciju prototīpiem publicējusi šī raksta autore.¹⁴

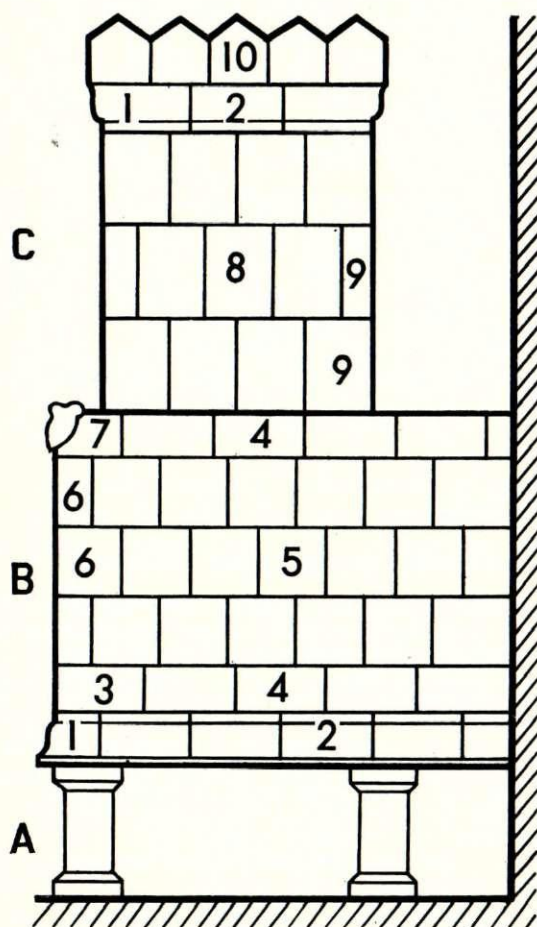
1976.—1986. gadā arheoloģiskajos izrakumos Bauskas pilsdrupās iegūta plaša krāsns keramikas kolekcija — vairāk nekā 7500 atradumu.¹⁵ Podiņi saglabājušies lielākoties fragmentāri. Tikai daži atrasti pilnīgi veseli. Vairākumam rotājums pilnīgi vai daļēji rekonstruējams, savienojot atsevišķu lausku motīvus. Izšķiramas apmēram 200 reljefas kompozīcijas. No tām 47 (ap 1100 fragmentu) veidotas renesanses stilā. Atrastie podiņi datēti un attiecināti uz renesansi, pirmkārt, pēc to stilistiskajām iezīmēm. Precīzāku datējumu sniedz uzraksti — gadskaitļi vai attēloto personu vārdi, kas gan sastopami samērā reti. Atsevišķiem krāsns keramikas eksemplāriem aptuvens izgatavošanas laiks noteikts pēc analogijām grafikā vai medaļās, kuras lietotas kā paraugi, izgatavojot podiņu modeļus. Datēšanai izmantotas arī paralēles — līdzīgi rotājumi uz citu zemju precīzi datētiem podiņiem.

Izrakumos iegūtā krāsns keramika glabājas LZA

Latvijas vēstures institūta fondos.¹⁶ Nedaudzi renesanses stila krāsns podiņu fragmenti atrodas arī Bauskas novadpētniecības un mākslas muzejā.¹⁷

Renesanses idejas Livonijā ienāca līdz ar reformāciju 16. gs. 20. gados, bet jau tā paša gadsimta 60. gados, sākoties kontrreformācijai, izplatījās jauns mākslas stils — manierisms. Renesanses attīstībai Livonijā tā arī neradās labvēlīgi apstākļi, jo to kavēja ar reformācijas kustību saistītās savstarpējās cīņas, postošais Livonijas karš (1558—1583), spēcīgas vietējās gotikas tradīcijas. Tāpēc arī Latvijas arhitektūrā un tēlotājmākslā sastopamas tikai atsevišķas renesanses stila iezīmes. Izņēmums ir krāsns keramika. Ieviešoties jaunam sildierīces tipam, plaši izplatījās gatavas podiņu rotājumu matricēs ar renesansē tipiskiem sižetiem un ornamentiem.

Bauskas krāsns podiņi ar renesanses stila rotājumu datējami ar 16. gs. otro ceturtdaļu un gadsimta vidu. Atsevišķus pārejas posma eksemplārus var attiecināt arī uz 16. gs. pirmajiem gadu desmitiem. Apskatāmais periods ir Livonijas ordeņa pastāvēšanas beigu posms, laiks pirms Bauskas pils lielās pārbūves. Tā notika 16. gs. beigās, kad Kurzemes hercogi, vēlēdamies padarīt Bausku par jaunizveidotās hercogistes galvaspilsētu, organizēja pili plašus pārbūves darbus, piešķirot tai manierisma iezīmes.

1. att. Podiņu krāsns elementi.

A — kājas, B — pabūve, C — augšbūve.
1 — dzegas stūra podiņš, 2 — dzegas podiņš, 3 — frīzes stūra podiņš, 4 — frīzes podiņš, 5 — pabūves sienas podiņš, 6 — pabūves stūra podiņš, 7 — frīzes stūra podiņš ar piestiprinātu vairodziņu, 8 — augšbūves sienas podiņš, 9 — augšbūves stūra podiņš, 10 — vainagojošais podiņš.

Podiņi ar renesanses stila rotājumu izrakumos iegūti galvenokārt apakšējos kultūrslāņa horizontos, it sevišķi pils vecākās daļas pagalmā un mūru pakājē Mēmeles krastā. Šie atradumi ir atliekas no pils pirmajām podiņu krāsnīm — tās pārbūvējot un remontējot, podiņi nokļuvuši būvgružos. Atradumu apstākļi liecina, ka neviena renesanses stila krāsns nav saglabājusies savā sākotnējā vietā un izskatā līdz pils pastāvēšanas beigām. Jaunajām krāsnīm tika izmantoti podiņi ar manierisma stila dekoru.

Renesanses stila krāsns podiņu forma veidojusies no senākajiem dobajiem podiņiem, kas atgādina atvērumā četrstūrains saspīestu nelielu puķu podu.¹⁸ Jau gotikas laikā, saplacinot dobo podiņu, pamazām attīstījās jauna sildķermeņa forma — t. s. bļodas podiņš un no tā vēlāk — plāksnes podiņš. Tas sastāv no kvadrātam tuvas vai taisnstūra formas reljefti rotātas plāksnes un tai aizmugurē piestiprināta valnīša — rumpas, kas paredzēta podiņa labākai iestiprināšanai krāsnī. Tādējādi māla velve ar atsevišķiem dobiem sildķermeņiem tika transformēta krāsnī, kuras sienas viscaur bija veidotas no cits citam blakus novietotiem taisnstūra formas podiņiem ar zemciļņa rotājumu.

Plāksnes podiņi ir dominējošā krāsns keramikas konstruktīvā forma Bauskas pilī. Gandrīz nemainot veidolu, tie izmantoti divus gadsimtus — visu pils pastāvēšanas laiku. Atbilstoši mākslas stilam mainījies tikai to dekors. Salīdzinājumā ar vēlākajiem plāksnes podiņiem daļai renesanses laika eksemplāru ir samērā augsta izcelta apmale — atgādinājums par to izcelsmi no bļodas podiņa.

Bauskas pils renesanses stilā rotātie atradumi pārstāv visus krāsns uzbūvē nepieciešamos elementus, kas domāti gan siltuma atdevei, gan dekoratīviem nolūkiem (1. att.). Šie elementi ir: krāsns sienas podiņi — gan kvadrātam tuvas formas —, kas tika izmantoti lielākoties kubiskajai krāsns pabūvei, gan arī augšbūvei domātie vertikālie taisnstūra formas podiņi; stūra podiņi; dzegas podiņi, kuru virsma ir izliekta atbilstoši iecerētajam krāsns dzegas profilam; frīzes podiņi — horizontāla taisnstūra formas, kā arī dažādi vainagojošie podiņi, kuru reljeftu rotājumu reizēm papildina ažiūri izgriezumi. Turklāt pēdējiem atšķirībā no iepriekš minētajiem krāsns būvelementiem ir tikai dekoratīva nozīme kā krāsns augšbūves noslēgumam.

Salīdzinājumā ar gotikas stila darinājumiem renesanses krāsns podiņu izmēri bieži vien ir krietni lielāki. Kopš 16. gs. vidus Dienvidvācijas lielajos amatniecības centros izgatavoja podiņus, kuri aizņēma visu krāsns pabūves šaurāko sienu.¹⁹ Kā liecina seno podiņu atradumi attālākās provincēs, tik lielu izmēru darinājumi te, šķiet, lietoti kā reti izņēmumi. K. Strausa grāmatā minēti atsevišķi podiņi no Kuldīgas pils, kas pirms kara glabājušies Jelgavā Kurzemes provinces muzejā un kuru malas garums bijis 40 cm.²⁰ Tieši tāda paša izskata podiņi, kādi attēloti K. Strausa grāmatā, atrodas arī Kuldīgas novadpētniecības un mākslas muzeja fondos (inventāra nr. KNM 3116). Šo podiņu malas izmēri nepārsniedz 20 cm. Spriežot pēc Kuldīgā esošajiem podiņiem, K. Strausa grāmatā ieviesusies kļūda.

Dažu Bauskas krāsns vainagojošo podiņu, kā arī taisnstūra formas sienas podiņu izmēri ir ap 30 cm augstumā, bet kvadrāta formai tuvo eksemplāru malas garums — līdz 24 cm. Bez liela izmēra krāsns

podīņiem Bauskā atrasti arī vidēji eksemplāri, kuru mala ir ap 18 cm, kā arī daži mazi izstrādājumi. 10—12 cm lieli ir stūra dzegai piestiprinātie vairodziņi, tādi paši ir arī dažu stūra podiņu īsākās malas izmēri. Visa Bauskā iegūtā renesanses stila krāsns keramika ir glazēta. Dominē dažādu toņu zaļā svina glazūra (61% atradumu), bet izmantota arī polihromija (38%). Atsevišķi eksemplāri ir dzeltenī vai brūni (0,5%). Melnā glazūra, kas kopš 17. gs. bija ļoti iecienīta, vēl ir rets izņēmums (0,3%). Podiņi gatavoti no vienkārša, sarkanīga māla, kāds raksturīgs Bauskas apkārtnē. Lauska lūzuma vietā ir samērā bieza — ap 1 cm.

Renesanses stila podiņu dekors darināts samērā augstā reljefā, reizēm izmantota pat pusfigūra, bet lielākoties veidots zemcilnis, rūpīgi izstrādājot detaļas. Rotājumā bieži sastopams cilvēka tēls. To nosaka renesansei raksturīgais interese pieaugums par laikabiedru, mākslā kā centrālo izvirzot reālas, individuālas personas tēlojumu. No 47 kompozīcijām, kas rotā Bauskas pils krāsns podiņus un ir veidotas renesanses stilā, cilvēka tēls izmantots 33 kompozīcijās. Puse šo kompozīciju ir grezni tērptu vīriešu un sieviešu portreti, vairākums, jādūmā, sava laika feodālo valdnieku atveidojumi, citi — alegoriski tēli, vēsturiskas, mitoloģiskas vai reliģiskas personas, kā arī dažas jokdaru figūras. Izplatītākā kompozīcija ir vīrieša vai sievietes pusfigūra vai stāvoša figūra, kas atveidota portālā. Kvadrāta formas sienas podiņus reizēm rotā medaljonā ievietots portrets. Dzegas podiņu dekoram izmantotas simetriskas kompozīcijas vai arī motīvu atkārtojums. Pārējās 14 kompozīcijās sastopami geometriski vai augu motīvi.

Grezni rotāto, daudzveidīgo podiņu kolekcijā izdalās polihromi glazētu eksemplāru grupa — 12 atšķirīgi zemciļņi (1.—12. nr. raksta beigās pievienotajā podiņu sarakstā). Lielākā daļa šo podiņu atrasta vienuviet. Līdzīgi rotājumi un izmēri, vienādās glazūru krāsas ļauj uzskatīt, ka tie veidojuši vienu krāsni.

Spriežot pēc atrasto podiņu izskata, šis krāsns sienas veidojuši kvadrātam tuvas formas podiņi, kurus rotājušas vairākas nedaudz atšķirīgas vīriešu pusfigūras zem grezna portāla (1.—6. nr.; 2. att.: 1—6). Arhitektoniskais ietvars visiem šiem podiņiem ir vienāds — segmenta arku katrā pusē balsta divas kolonnas. Attēloto vīriešu apģērbs atbilst 16. gs. 30. gados Vācijā valdošajai modei. Līdzīgi tērptas personas sastopamas vācu gleznotāju un grafiķu darbos, kas datēti ar 16. gs. 30.—40. gadiem.²¹

Bauskas polihromo podiņu datējumu ar 16. gs. pirmo pusi vai vidu apstiprina arī atradumu apstākļi. Lielākā daļa daudzkrāsaini glazēto fragmentu atrasta ārpus pils mūriem Mēmeles krastā, slānī, kas veidojies, vairākkārt izberot būvgružus, kas radušies pils pārbūvju un remontu laikā.²² Dažādos laikos izbērtās būvgružu kārtas stratigrāfiski labi nodalāmas. Polihromie krāsns podiņi atrasti vidējā kultūrslāņa kārtā, kura pēc monētām, kas arī atrastas šajā slānī (Rīgas brīvpilsētas 1566. g. šiliņš, Kurzemes hercogistes 1576. g. šiliņš), datējama ar 16. gs. otro pusi. Varam secināt, ka polihromo podiņu krāsns tikusi nojaukta pils lielās pārbūves laikā (1584—1596).²³

Uz minētajiem daudzkrāsaini glazētajiem krāsns podiņiem atveidotie vīrieši, jādūmā, bijuši tālaika feodālie valdnieki, iespējams, Saksijas vai Brandenburgas kūrfirsti, kuru portreti, kā atzīmē H. Tuncelmane, bieži izmantoti vācu 16. gs. krāsns keramikā.²⁴

Uz šiem Bauskas atradumiem nav nekādu uzrakstu, bet ļoti līdzīgas pusfigūras ar parakstiem — Saksijas valdnieku vārdiem — redzamas uz vairākiem podiņiem, kas atrodas Hamburgā un Grafenēgā un kuru attēli publicēti K. Štrausa grāmatās.²⁵

Tā kā visiem sešiem Bauskas eksemplāriem pusfigūru ietver vienāds profils, tos var uzskatīt par vienu sēriju. 16. gadsimtā podiņu rotājumu matricu sēriju gatavošana tika plaši izmantota, jo tādējādi krāsns ieguva gan vizuālu vienotību (uz katra podiņa atkārtojās ietverošās arhitektūras motīvs), gan arī sīzētisku saistību (zem portāla attēlotās figūras attiecās uz kādu noteiktu vēsturisku, reliģisku, alegorisku vai citu tēmu). Tādējādi krāsns, kas bija veidots no neliela izmēra podiņiem, uz katra no tiem atveidojot tikai vienu figūru, blakus dekoratīvajai funkcijai sniedza arī ilustratīvu informāciju par noteiktu sīzētu. Parasti visi vienas sērijas podiņi sastopami pilsētā, kur gatavoti to rotājumu modeļi. Uz citām vietām reizēm aizceļoja tikai viena vai dažas sērijas matricas.²⁶ Jādūmā, ka šajā gadījumā Bauskas podiņu gatavošanai atvestas visas vai lielākā daļa kādas sērijas matricu, jo jāšaubās, ka vietējie modeļu gatavotāji jau būtu sasnieguši tādu meistarību, lai patstāvīgi pēc grafikas lapām izgatavotu tik daudz atšķirīgu, profesionāli veidotu zemciļņu, ņemot vērā to, ka jaunais telpu apsildes veids — podiņu krāsns — tikai nesen bija parādījies Latvijā.

Krāsns stūra podiņus veido, taisnā leņķī savienojot divus darinājumus: vienu apmēram tikpat platu kā sienas podiņš, otru — uz pusi šaurāku. Abas podiņa malas rotāja zemciļņi, arī savienojuma vieta, proti, stūris, tika dekorēta ar reljefu pērļu virkni, vijumu vai citu motīvu.

Bauskas krāsni stūra podiņa garākā mala rotāta ar sienas podiņiem (1.—5. nr.) līdzīgu vīrieša pusfigūru zem portāla (6. nr.; 2. att.: 6). Spriežot pēc atrasto fragmentu izmēriem, glazūru krāsām un vienādā stūra rotājuma (divkrāsu lenšu vijums), šī stūra podiņa īsākajā malā bijusi attēlota stāvoša sieviete renesanses laika tērpā (7. nr.; 3. att.: 6, 9). Tā ir Vecās derības persona — Jūdīte, kuras rokās ir zobens un Holoferna galva. Arhitektūras ietvars podiņa šaurākajā malā salīdzinājumā ar portālu platākajā malā ir vienkāršāks — šeit nerotātu, lēzenu arciņu balsta tikai tievas, gludas kolonnas.

Krāsns dzegai izmantoti podiņi, kuru rotājums izvietots divās rindās: apakšējā redzams robotu lapu kimatijs, bet augšējā — arkatūru josla, kur zem katras otrās arciņas atveidots sievietes krūšutēls (8. nr.; 4. att.: 1). No šādiem podiņiem veidota dzega varēja būt gan krāsns apakšdaļā, gan arī funkcionēt kā krāsns pabūves un augšbūves atdalītājelements.

Līdzīgi rotāts kāds Rīgas podiņš,²⁷ bet tajā arkatūru josla ir apakšējā rindā un lapu kimatijs augšējā. Līdz ar to veidojas otrādi apgriezts dzegas profils, kuru varēja izmantot krāsns augšbūves noslēguma rindai arī iepriekš aprakstītajā Bauskas sildierīcē.

Krāsns augšbūvi, kas izmēros bija nedaudz šaurāka par pabūvi, varēja veidot ne vien no kvadrātiskiem, bet arī no vertikāla taisnstūra formas podiņiem. Viena no izplatītākajām kompozīcijām šādu podiņu rotājumā ir zem portāla atveidota figūra — alegorisks vai reliģisks tēls.

Diemžēl Bauskā no šādiem taisnstūra formas

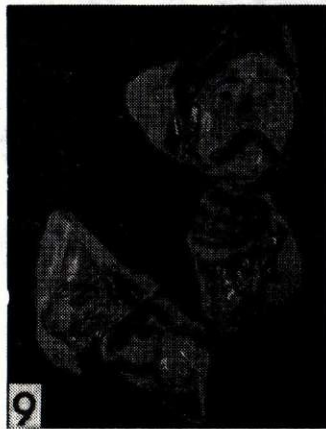
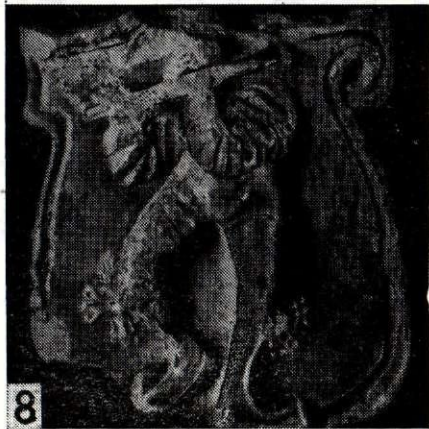
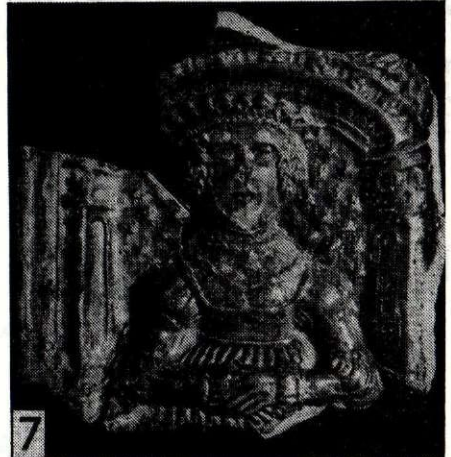
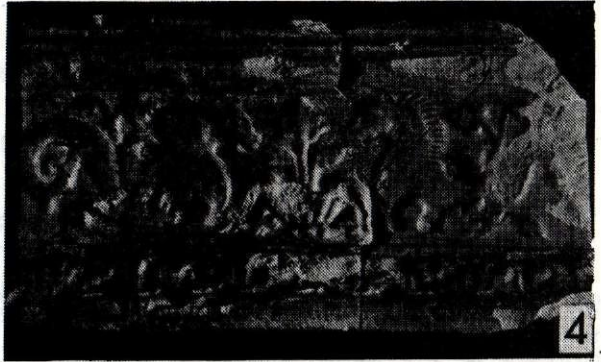
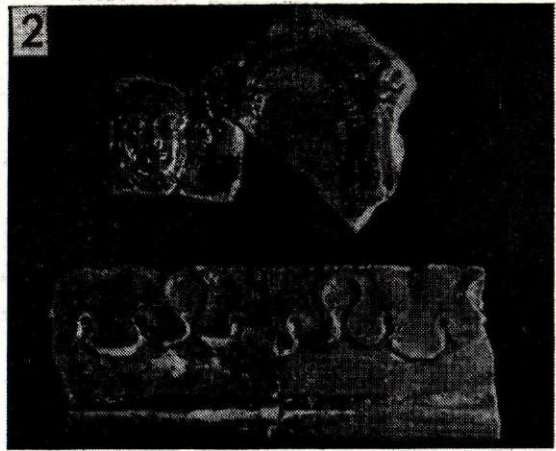

2. att. Polihromi un vienkrāsaini glazēti krāsns sienas podiņi ar vīrieša portretu.

1 — podiņu sarakstā Nr. 1, 2 — Nr. 2, 3 — Nr. 3, 4 — Nr. 4, 5 — Nr. 5, 6 — Nr. 6, 7 — Nr. 36, 8 — Nr. 35, 9 — Nr. 15,
10 — Nr. 28, 11 — Nr. 30, 12 — Nr. 29.

3. att. Polihromi un vienkrāsaini glazēti krāsns sienas, stūra un vainagojošie podiņi ar cilvēka attēlu.
1, 2 — Nr. 40, 3 — Nr. 9, 4 — Nr. 13, 5 — Nr. 16, 6, 9 — Nr. 7, 7 — Nr. 33, 8 — Nr. 32.

4. att. Polihromi un vienkrāsaini glazēti krāsns siens, stūra un dzegas podiņi ar cilvēku un dzīvnieku attēliem.
1 — Nr. 8, 2 — Nr. 14, 3 — Nr. 42, 4 — Nr. 44, 5 — Nr. 45, 6 — Nr. 37, 7 — Nr. 38, 8 — Nr. 41, 9 — Nr. 11, 10 — Nr. 10.

daudzkrāsaini glazētiem podiņiem atrasti tikai atsevišķi sīki fragmenti. Uz viena no lielākajiem redzama perspektīvā atveidota portāla augšdaļa un zem tā stāvoša figūra ar šķēpu rokā (9. nr.; 3. att.: 3). Šī kompozīcija, iespējams, bijusi kādas alegorisku personu sērijas sastāvdaļa.

Bauskas krāsns podiņu nelielo izmēru dēļ uz tiem parasti attēlota tikai viena figūra, bet no kāda, jādomā, lielāka eksemplāra saglabājies polihromi glazēts žanriskas ainas fragments ar divām darbojošām personām (10. nr.; 4. att.: 10).

Krāsni noslēdza vainagojošo podiņu rinda. Izrakumos iegūti atsevišķi sīki šādu polihromi glazētu zemciļņu fragmenti (12. nr.).

Toties atrasti vairāki gandrīz pilnīgi veseli un tādu pašu izmēru eksemplāri ar analogisku dekoru, tikai glazēti zaļā krāsā (13. nr.; 3. att.: 4). Tos rotā virieša krūšutēls zem portāla, kuru noslēdz grezna palmete ar granātābolu, bet arkas sānos atveidoti muzicējoši puti — viens ar stabuli, otrs ar bundziņām. So vainagojošo podiņu var uzskatīt kā polihromajai krāsniņ piederīgu ne tikai pēc izmēriem (tā augstums — 25 cm — ir neparasti liels šī tipa būvelementiem) un minēto fragmentu polihromās glazūras, bet arī tāpēc, ka atveidotais virieša portrets ir krāsns sienas podiņa (5. nr.) pusfigūras spoguļattēls.

Kā jau iepriekš tika minēts, Bauskas polihromās krāsniis nojauktas un to podiņi izsviesti būvgružos 16. gs. otrajā pusē. Līdz ar to vairs nav iespējams konstatēt, kurās pils vecākās daļas telpās šīs sildierīces atradušās, cik lielas tās bijušas, vai tās bijušas novietotas uz cokola vai kājām.

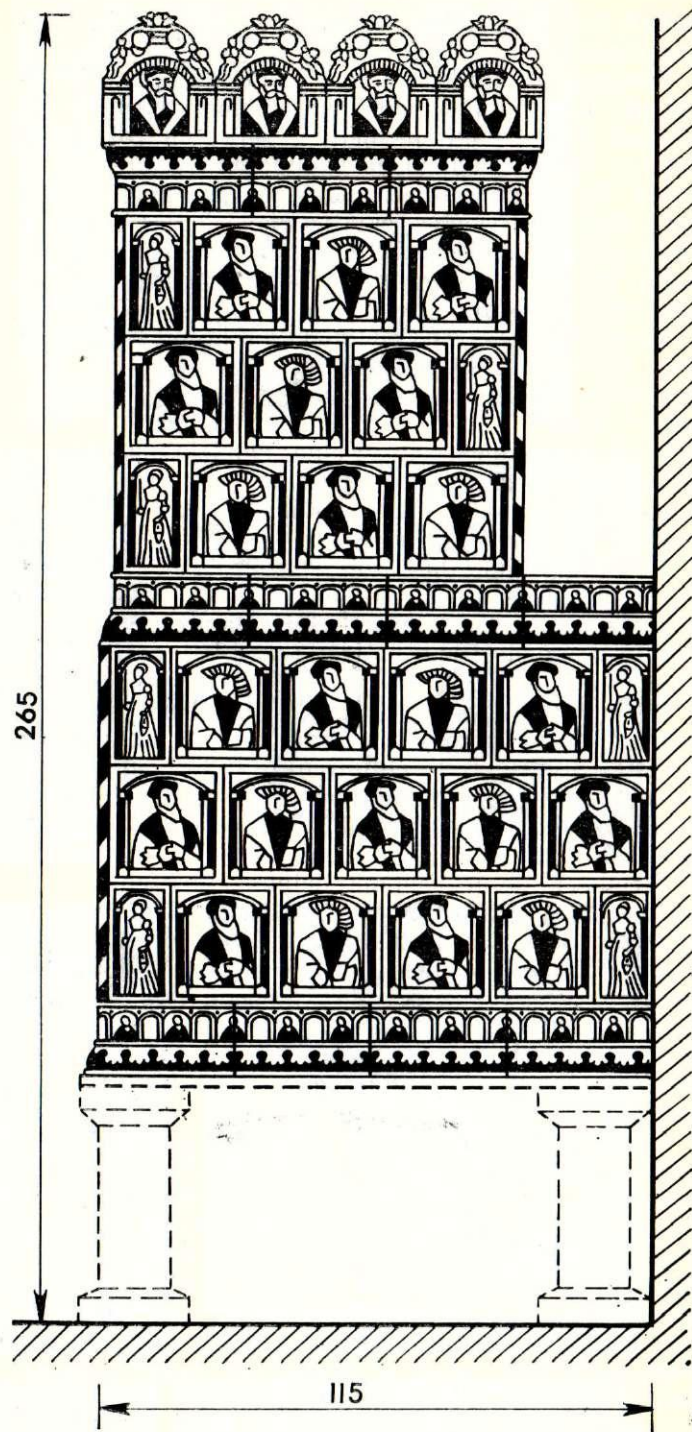
16. gs. pirmās puses podiņu krāsniis, kas saglabājušās vairākos Viduseiropas muzejos līdz mūsu dienām, ļauj spriest par šī krāsniis tipa ārējo veidolu. Tām līdzīga rekonstruēta arī krāsniis no Bauskā atrastajiem polihromi glazētajiem sienas (1.—5. nr.), stūra (6. un 7. nr.), dzegas (8. nr.) un vainagojošiem podiņiem (12. nr.).

Tā kā nav zināms, uz kā bijusi novietota kādreizējā pils krāsniis, pieņemts viens no iespējamiem variantiem. Rekonstrukcijā (5. att.) uz četrām vienkāršām kājām atrodas kubiska pabūve un virs tās nedaudz šaurāka četrskaldņa formas augšbūve. Pabūves aizmugurējā mala piemūrēta sienai tā, lai krāsniis varētu kurināt no blakustelpas, kā tas viduslaikos bija pieņemts.

Polihromās krāsniis augšbūvei varētu būt bijusi arī daudzskaldņa forma, veidota no vertikāla taisnstūra podiņiem. Rekonstrukcijai tie nav izmantoti, jo nav atrasti ne veseli, ne restaurējami eksemplāri, bet tikai sīki fragmenti.

Lielais skaits Bauskas pilī atrasto polihromo podiņu — apmēram 440 fragmentu, kā arī to daudzveidīgie rotājumi — liek apšaubīt K. Strausa uzskatu, ka mūsu gadsimta 30. gados Valmieras pilī uzietie atsevišķie daudzkrāsaini glazētie atradumi būtu bijuši importēti.²⁹ Spriežot pēc Bauskā atrastajiem glazūru brāķiem, gandrīz droši var apgalvot, ka polihromie podiņi gatavoti un ar daudzkrāsainām glazūrām pārklāti uz vietas Latvijā, izmantojot, iespējams, tikai ievestas matrices.³⁰

Matriču plašu izplatību apliecina fakts, ka Bauskā atrastā polihromā stūra podiņa Jūditei (7. nr.) analogiska (tikai zaļi glazēta) izstrādājuma fragments atrodas Rīgas vēstures un kuģniecības muzejā.³¹ Turpat glabājas arī polihromajam dzegas podiņam

5. att. Polihromi glazētu podiņu krāsniis rekonstrukcija (16. gs. vidus).

(8. nr.) līdzīga zaļa eksemplāra daļa.³² Arī tas liecina, ka šo podiņu matrices diez vai gatavotas Bauskā, bet gan atvestas vai nu no Rīgas, vai kādas citas pilsētas.

Visus Bauskas daudzkrāsainos podiņus gatavojis pieredzējis meistars. Glazūru krāsas ieklātas diezgan precīzi, tikai reizēm tās nedaudz iet pāri detaļas robežām, bet gandrīz nekad nav ieplūdušas viena otrā. Polihromajām glazūrām izmantota balta, brūna, dzeltena, gaiši un tumši zila, zaļa, violeša un melna krāsa. Krāsas lielākoties ir spožas, bet glazūras parasti nav caurspīdīgas. Atsevišķiem fragmentiem krāsas ir satumsušas. Šis izmaiņas, jādomā, notikušas

apdedzināšanas laikā no pārāk augstas cepļa temperatūras.

Zemcilņa detaļu krāsas vairākumā gadījumu iekļātas pēc kontrasta principa, bet gandrīz vienmēr atbilstoši dabiskajām, piemēram, sejas un rokas parasti ir baltas, tikai vienā fragmentā izmantota zila krāsa. Tomēr ne katrreiz podiņiem ar analogisku dekoru atbilstošās vietas iekļātas vienā tonī, piemēram, vienā gadījumā vīrieša mati un bārda ir brūna, citā — balta (5. nr.). Tāda pati dažādība ir tēpu un portālu detaļu krāsojumā.

Rietumeiropā krāsns podiņiem polihromās glazūras tika izmantotas no gotikas stila beigām, bet bija iecienītas vēl renesanses sākumā, t. i., 16. gs. pirmajā pusē.³³ Tomēr daļai izstrādājumu, kas gatavoti mazākos centros, piemēram, Ķelnē, daudzkrāsu glazūru lietoja vēl 16. gs. vidū un otrajā pusē.³⁴ Arī Lietuvas materiālā vairākrāsu glazējums attiecināts uz šo laiku.³⁵

Bauskas materiālā polihromija visvairāk izmantota renesanses stilā rotātajiem podiņiem. Manierisma sākumā — 16. gs. beigās — šāds daudzkrāsu glazējums sastopams samērā reti — tikai atsevišķiem eksemplāriem.

Interesants ir fakts, ka Bauskas pilsdrupās bez jau minētajiem vainagojošiem podiņiem (12. un 13. nr.) atrasti arī citi zaļi un polihromi glazētu podiņu fragmenti, kuru reljefais rotājums ir vairāk vai mazāk analogisks. Pēc sava izveidojuma tie dalāmi četrās grupās.

Pirmkārt, tie ir vienāda lieluma, ar vienu un to pašu zemcilni dekorēti eksemplāri, no kuriem viens glazēts zaļš, otrs — polihroms. Bez apskatītajiem vainagojošiem podiņiem tādi ir arī dzegas podiņi ar arkatūru joslū un sieviešu krūšutēliem (8. un 14. nr.). Šajā gadījumā viena un tā pati matrice izmantota divu krāšņu podiņiem. Iespējams, ka tas apliecina pāreju no gotikas mantojuma — polihromijas — uz renesansei tipiskāko zaļo krāsu.

Otrkārt, sastopami zaļi glazēti krāsns podiņi, kuru vīrieša pusfigūra (15. nr.; 2. att.: 9) ir vienāda lieluma un analogiska polihromajam izstrādājumam (4. nr.), taču portāls ir atšķirīgs — tas ir nedaudz mazāks izmēros un ar nelielām izmaiņām. Polihromajam podiņam kolonnas apvītas ar divkrāsu lentēm, zaļajam izmantoti gludi un ar sīkām puslodītēm rotāti vijumi. Zaļais eksemplārs gatavots no divām matricēm: viena — analogiska daudzkrāsainajam podiņam — lietota pusfigūras veidošanai, bet

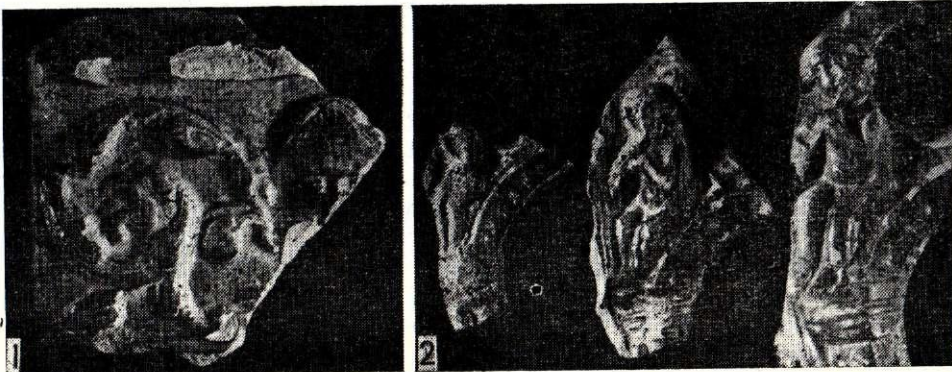
otra — izmantota jauna arhitektoniska ietvara darināšanai.

Treškārt, sastopami zaļi glazētu podiņu fragmenti ar polihromajiem līdzīgu rotājumu, bet nedaudz mazāki izmēros. Tāds, piemēram, ir zaļš krūšutēls (29. nr.; 2. att.: 12), kas analogisks daudzkrāsaini glazētajai pusfigūrai (1. nr.), tikai pirmais ir ievietots medaljonā, nevis atrodas zem portāla kā otrais. Iespējams, kā to norāda keramikas pētniece R. Franca³⁶, šie zaļie fragmenti varētu būt no polihromās krāsns vēlāk noņemtas kopijas. Tā kā māls apdedzināšanas procesā zaudē daļu masas, šo izstrādājumu izmēri ir par 10—15% mazāki.

Pie ceturrtās grupas jāpieskaita brīvi atdarinājumi. Par tādiem, šķiet, var uzskatīt vairāku vainagojošo podiņu fragmentus. Uz viena no tiem attēlots vīrieša (13. nr.), uz otra — sievietes krūšutēls (16. nr.; 3. att.: 5). Arhitektoniskais ietvars abiem podiņiem ir atšķirīgs, bet arkas sānos atveidotie muzicējošie putti — analogiski, taču vienam podiņam tie ir ievērojami mazāki. Bijis vēl trešais vainagojošais podiņš, kurš līdzīgs iepriekšējiem un no kura saglabājušies vienīgi abi muzikanti (17. nr.), kuru izmēri ir vidū starp abiem iepriekšējiem (6. att.: 2). Šajā gadījumā vai nu diezgan precīzi atdarināti cita podiņa rotājuma elementi, vai arī kā modeļu paraugs brīvi izmantots motīvs no vienas un tās pašas grafikas lapas.

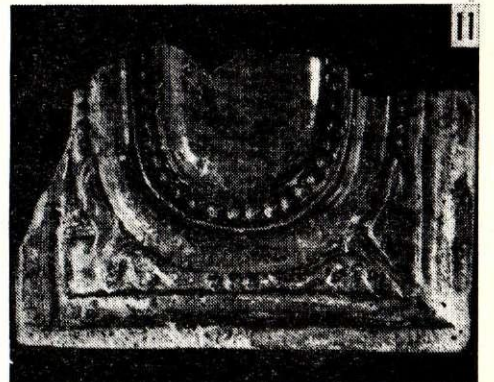
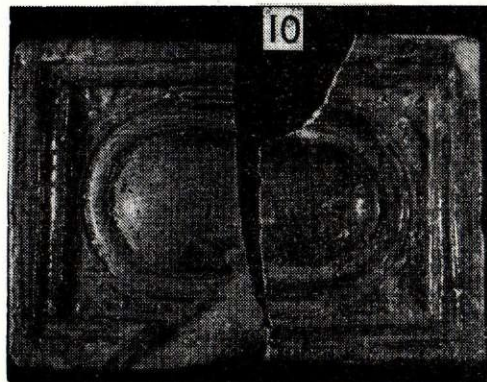
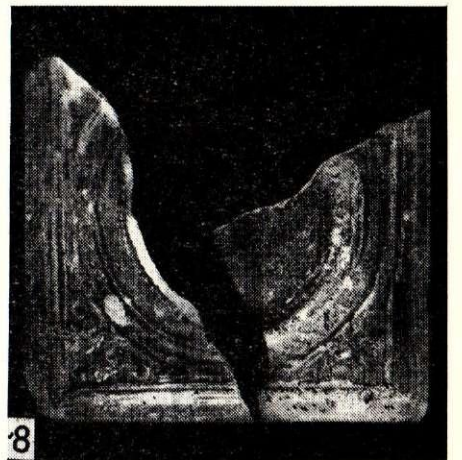
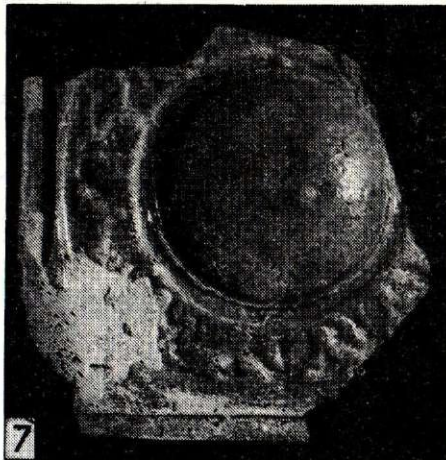
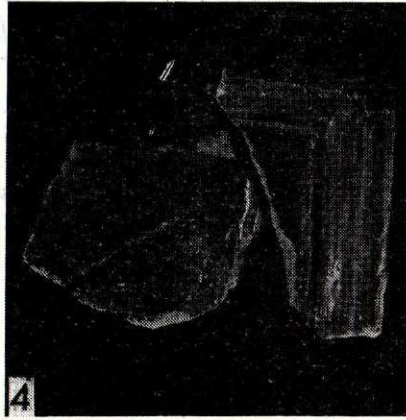
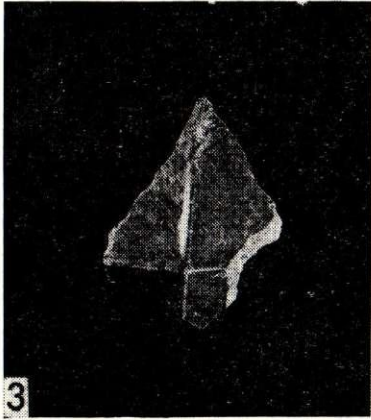
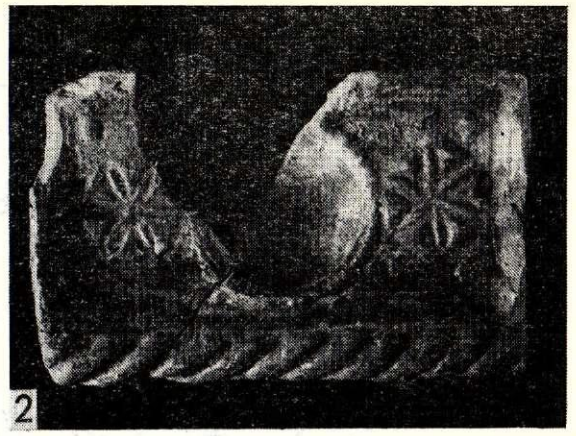
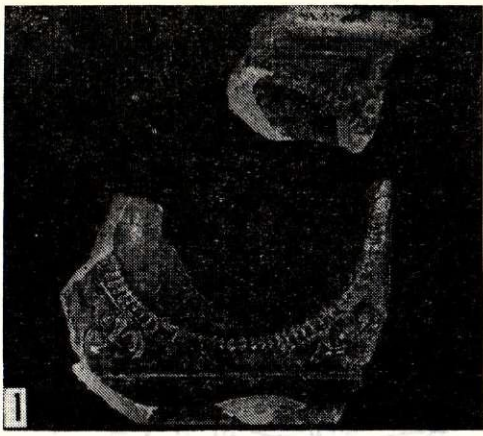
Pārējos Bauskas renesanses stila podiņus tik droši vienā krāsni apvienot nevar, kā tas bija redzams polihromu podiņu gadījumā; taču iespējams, ka atsevišķi izmēros līdzīgi eksemplāri kādreiz atradušies vienā sildierīcē. Tie tiks apskatīti, apvienojot grupās pēc rotājuma motīviem.

Formas attīstības stadija no bļodas uz plāksnes podiņiem vairākiem atradumiem izmantota kā rotājuma elements. Vienam Bauskas atradumam virsma ir paaugstināta kā lēzena četrstūra piramīda (18. nr.; 7. att.: 3, 4), bet citam pretēji — šādā veidā iedziļināta (19. nr.; 7. att.: 5). No pēdējam līdzīgiem, bet vēl dziļākiem bļodas podiņiem būvētas sildierīces redzamas kādā 15. gs. beigu kokgriezumā un 16. gs. sākuma rokraksta ilustrācijā.³⁷ Bauskas atradumi varētu būt šādu podiņu tālākas attīstības rezultāts. Tā kā viens no apskatāmajiem eksemplāriem ir taisnā leņķī veidots stūra podiņš (19. nr.), to var datēt ne agrāk par 16. gs. pirmo pusi, kad šāds krāsns būvelements parādījās.³⁸ Jāpiebilst, ka podiņš ar četriem līdzīgiem iedziļinājumiem atrasts Sēlpilī.³⁹ Lietuvā

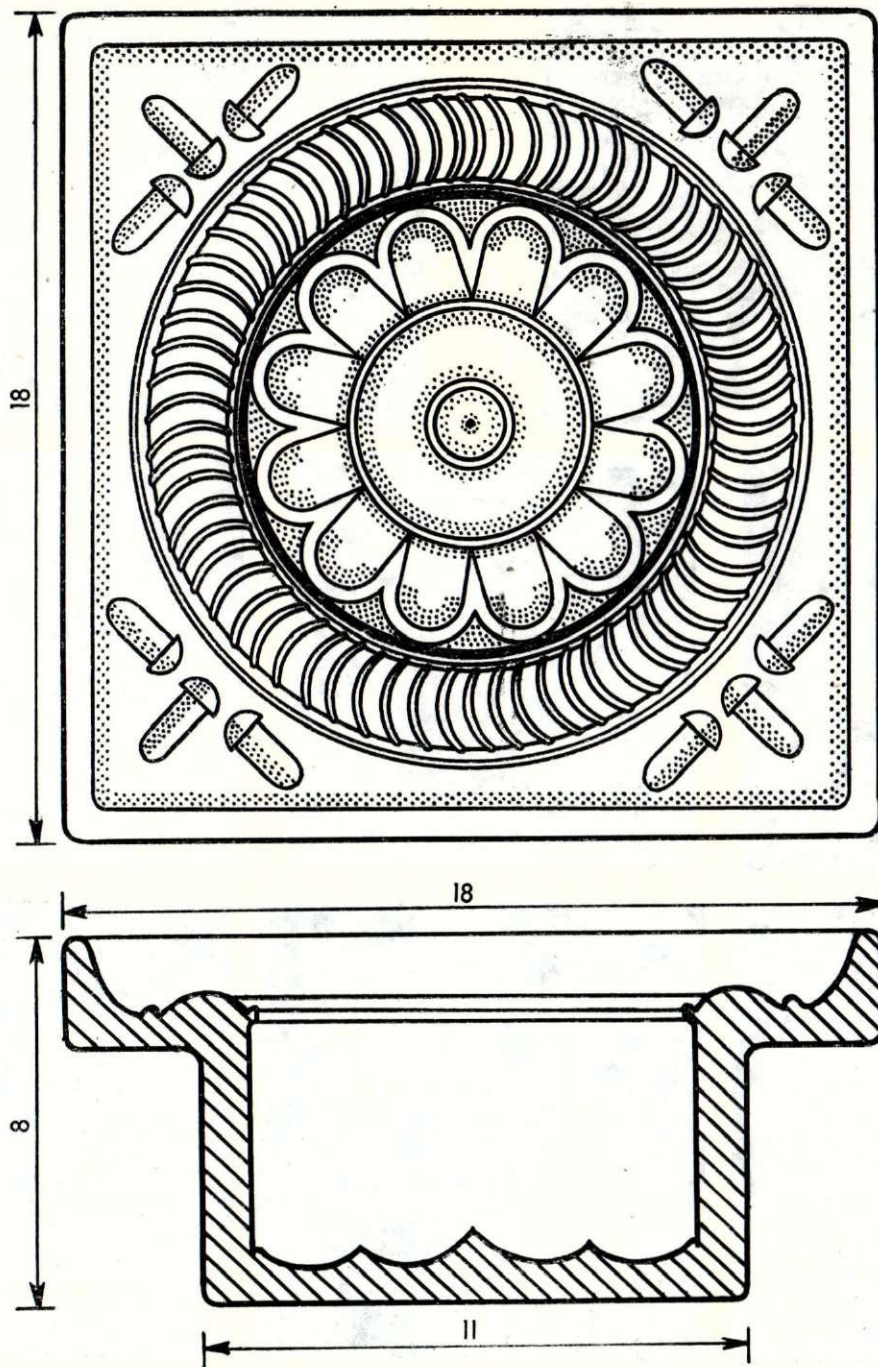

6. att. Zaļi glazētu frīzes un vainagojošo podiņu fragmenti.

1 — Nr. 43, 2 — Nr. 16, 17, 13

7. att. Vienkrāsaini glazēti krāsns sienas un stūra podiņi ar ģeometrisku rotājumu.
1 — Nr. 21, 2 — Nr. 26, 3, 4 — Nr. 18, 5 — Nr. 19, 6, 7 — Nr. 22, 8 — Nr. 23, 9 — Nr. 31, 10 — Nr. 24, 11 — Nr. 25.

8. att. Zaļi glazēta bļodas podiņa rekonstrukcija (Nr. 20).

zināmais, eksemplārs, datēts ar 1520.—1540. g.,⁴⁰ ir analogisks Bauskas atradumam, bet vienkāršās apmales vietā tam ir profilēts ietvars.

Podiņu formas veidošanās sākumposma atbalsis rodama vēl dažu atradumu rotājumā. Šajā ziņā sevišķi interesants ir kāds fragmentāri saglabājies eksemplārs (20. nr.; 8. att.). Tas ir bļodas podiņš, kurš izgatavots, savienojot divas daļas. Plāksnei ar matricē spiestu dekoru, kura vidū ir apaļš caurums, aizmugurē piestiprināts cilindrisks, uz podnieka ripas darināts trauks. Sis ir vēl viens variants, kur redzama pāreja no bļodas podiņiem uz plāksnes podiņiem. Apskatītais eksemplārs, jādoma, gatavots 16. gs. sākumā.

Nākamā podiņu formas attīstības pakāpe ir šāda:

vidū esošā atvēruma vietā tiek veidots matricē nospiests, sekls, pussfēriska padziļinājums, bet podiņa aizmugurē piestiprināta rumpa (21. nr.; 7. att.: 1).

Bauskā atrasti vairāki podiņi, kas rotāti ar pussfēriska padziļinājumu vai izliekumu un apkārt novietotu akanta lapu joslu (22. nr.; 7. att.: 6, 7) vai koncentrisku ietvaru (23.—25. nr.; 7. att.: 8, 10, 11). K. Strauss atzīmē, ka šādi dekorēti izstrādājumi zināmi jau kopš 16. gs. sākuma.⁴¹ Pie agrākajiem viņš pieskaita vienkāršāk rotātos, bet attiecina tos lielākoties uz 16. gs. vidū. Līdzīgi šī laika eksemplāri atrasti arī Igaunijā⁴² un Lietuvā⁴³.

Vienam no minētajiem Bauskas podiņu fragmentiem zaļo glazūru papildina viegls zeltījums (23. nr.). Šāds greznāks glazējums Viduseiropas krāsns kera-

mikā sastopams no 16. gs. sākuma, bet sevišķi iecienīts bija renesanses laikā.⁴⁴

Attiecināt apskatītos podiņus ar pussfērisku ielikumu vai padziļinājumu uz renesanses stilu ļauj ne tikai to bagātīgāk veidotais dekors, bet arī atsevišķu fragmentu lielie izmēri. Tā, piemēram, 25. podiņa platums ir 16,2 cm, augstums bijis ap 25 cm.

Šīs grupas sienas podiņu forma ir tuva kvadrātam. To rotājumā izmantotais padziļinājums vai izliekums ir apaļš, bet taisnstūra formas sienas podiņiem — ovāls. Stūra podiņiem pussfēra grezno garāko malu, bet isākajā aplis tiek saspīests par ovālu. Vēl kādam stūra podiņam isākajā malā nelielu pussfērisku padziļinājumu papildina divas sešlapu rozetes (26. nr.; 7. att.: 2).

Renesanses stila stūra podiņiem katras malas dekors tiek veidots no speciāli gatavotas matricēs. Toties manierisma stila eksemplāriem isāko malu nereti dekorē ar veselas matricēs pusi, kaut arī tā veidojas tikai kompozīcijas daļa.

Apskatītais podiņu rotājums — aplis un to ietverošā akanta lapu josla — renesanses laika priekšmetos var tikt papildināts ar portretisku medaljonu centrā. Bauskā atrasti četrus šādu podiņu fragmentus. Divos medaljonos redzams vīrieša profils, kas atgādina par minēto eksemplāru dekora saistību ar attēliem uz monētām un medaļām (27. un 28. nr.; 2. att.: 10).

Abos pārējos fragmentos atveidots vīrieša krūšutēls trīsceturtdaļpagriezienā pa labi vai kreisi (29. un 30. nr.; 2. att.: 11, 12). Medaljoniem apkārt ir robotu lapu ietvars, bet brīvajos stūros vienkāršas četrlapu rozetītes. Analogisks ietvars un stūru dekors ir vēl dažiem Latvijā atrastiem podiņiem, kur medaljonos attēloti sieviešu portreti.⁴⁵ Šajā gadījumā vai nu plaši izplatījusies medaljona ietvara matricē, vai arī minētie podiņi veidojuši vienu sēriju.

Podiņi, kuru rotājums veido sīzētisku sēriju, Latvijā sastopami maz. Lielākoties zināmi kādas sērijas

atsevišķi eksemplāri. Tādi ir arī daži Bauskā atrastie darinājumi, kurus rotā zem portāla stāvoša sieviete.

Senākais no tiem nav glazēts, tikai pārklāts ar baltu vielu. šķiet, angobu. Salīdzinoši augstā reljefā attēlota stāvoša sieviete garā, paralēlās krokās krītošā tērpā ar gotiskiem trijlapjiem dekorētu kroni galvā (32. nr.; 3. att.: 8). Figūru ietver perspektīvās arhitektūras motīvs, kas ļoti iecienīts renesanses podiņos, — pusloka arka uz masīviem balstiem. Bauskā atrastas nelielas lauskas no vairākiem šādi rotātiem podiņiem, kas, iespējams, ievesti kā paraugi, nevis izmantoti krāsns būvē. Pēc atrastajiem fragmentiem grūti pateikt, vai atveidotā bijusi svētā mocekle vai madonna. Šis ir pārejas laika eksemplārs, kurā vēlās gotikas iezīmes savijušās ar agrās renesanses elementiem. Apskatītais podiņš datējams ar 16. gs. pirmajiem gadu desmitiem.

Abus pārējos Bauskas atradumus pēc figūru atribūtiem var attiecināt uz noteiktu sēriju. Uz viena podiņa atveidota sieviete ar zobenu un svāriem. Tā ir Taisnība — viena no Septiņu tikumu alegorijām (33. nr.; 3. att.: 7). Analogiska kompozīcija izmantota Pērnavā atrasta stūra podiņa šaurākajā malā.⁴⁶ Sievietes tērps raksturīgs 16. gs. pirmajam ceturksnim.

Otrs fragmentāri saglabājies podiņš atveido Mēness alegoriju no Septiņu planētu cikla (34. nr.; 9. att.: 1).

Bez jau iepriekš apskatītajiem polihromajiem un tiem līdzīgajiem vienkāršajiem podiņiem Bauskas pilī atrasti vēl vairāki zaļi glazēti fragmenti ar vīrieša pusfigūru zem portāla. Arī šiem portretiem nav paskaidrojošu uzrakstu, toties dažiem no literatūras zināmas analogijas.

Viena fragmentāra eksemplāra (35. nr.; 2. att.: 8) portālam analogisks arhitektoniskais ietvars konstatēts Dobelē atrastam podiņam⁴⁷, bet atveidotā pusfigūra ir atšķirīga.

9. att. Zaļi glazēts krāsns sienas podiņš ar sievietes figūru un tā rotājuma prototips.

1 — Nr. 34, 2 — G. Penca gravūra Luna no Planētu cikla (1529).

Citam podiņam saglabājusies tikai zemciļņa apakšdaļa (36. nr.; 2. att.: 7), toties vesels izstrādājums, kas veidots no tādas pašas matricas, iegūts Rīgā.⁴⁸ Jāpiebilst, ka analogisks portāls ar nelielu ģerbonīti abos podiņa augšējos stūros, bet atšķirīgu pufigūru redzams uz kāda Jelgavas muzeja eksemplāra.⁴⁹ K. Štrauss izsaka pieņēmumu, ka, spriežot pēc podiņa labajā stūrī esošā ģerboņa ar ordeņa bruņinieka krustu, attēlotais varētu būt arhibīskaps Brandenburgas Vilhelms, kurš valdījis no 1539. līdz 1563. gadam.⁵⁰ Tam par labu runā arī vīrieša rokā esošais scepteris — bīskapa varas simbols. Tomēr šo hipotēzi apšaubīt liek otrs ģerbonītis ar trim šķērsvitrām, kas pieder Livonijas ordeņa mestra Hermaņa fon Briģeneja (valdījis no 1535. līdz 1549. g.) vāpenim.⁵¹ Turklāt Brandenburgas Vilhelms uz monētām, kā arī kādā tālaika gravīrā attēlots ar bārdū.⁵² Iepriekš minētajiem Bauskā un Rīgā atrastajiem podiņiem portāls ir gandrīz tāds pats kā nule apskatītajam Jelgavas eksemplāram, tikai, spriežot pēc fotogrāfijas⁵³, kreisajā stūrī redzams cits ģerbonītis, šķiet, ar slīpu krustu. Var piebilst, ka sakrustots zobens un scepteris ir arī Rīgas arhibīskapijas vāpenī⁵⁴, bet bruņutērpā un ar paceltu zobenu labajā rokā tiek attēloti ordeņa mestri uz 16. gs. Livonijas monētām⁵⁵. Turpretī uz krāsns podiņa atveidotais vīrietis ģērbts svārkos ar platu apkakli un zobenu tur kreisajā rokā.

Iespējams, ka abi apskatītie podiņi ietilpuši vietējo augstmaņu portretu sērijā. Tādā gadījumā tie būtu vienīgie līdz šim zināmie Livonijas vēsturisko personu attēlojumi uz Latvijā savāktajiem 16. gs. krāsns podiņiem, kā arī pierādījums, ka daļai eksemplāru modeļi gatauoti uz vietas, nevis ievesti no lielākiem amatniecības centriem.

Dižciltīgu sieviešu portreti arhitektoniskā ietvarā podiņu rotājumam izmantoti retāk nekā grezni tērti feodālie valdnieki. Bauskā atrasti divi šādi dekorēti eksemplāri. Uz viena sienas podiņa redzama pēc 16. gs. 20.—30. gadu modes tērtas sievietes pusfigūra (nr. 38; 4. att.: 7) zem portāla. Atšķirībā no citiem Bauskas podiņiem, kurus rotā portrets arhitektoniskā ietvarā, šajā gadījumā fons nav gluds, bet rotāts ar sikiem, reljefiem piecstaru ziedīņiem.

Tāds pats fona dekorējums, kā arī līdzīga sievietes pusfigūra, tikai zem atšķirīga portāla redzama uz Rīgā un Dobeles⁵⁶ atrastiem podiņiem. Nelieli šīs kompozīcijas fragmenti savākti arī Bauskas pilī (nr. 39). Nav izslēgts, ka podiņu modeļi ar sieviešu, iespējams, feodālo valdnieču pusfigūrām sākotnēji veidoti kā sērija, bet vietējais podnieks katram izstrādājumam izmantojis citu portāla matrici.

Citāds rotājums ir kāda stūra podiņa šaurākajā malā (nr. 40; 3. att.: 1, 2), kur atveidoto vīrieša pusfigūru ietver ar lēzenu arciņu pārsegts logs un vīrs tā lunetē septiņlapu pusrozete. Šī podiņa lielākā mala saglabājusies fragmentāri, no rotājuma redzama tikai ovāla ietvara daļa.

Apskatītā podiņa stūrī dekorējošais vairodziņš liecina par savdabīgu krāsns pabūves norobežojumu. Pabūvi no izmēros šaurākās augšbūves parasti atdala dzegas podiņu rinda. Bauskas krāsniņ, kuras stūrī izmantots minētais būvelements, pabūves augšējo rindu veidojuši sienas podiņi. Stūra podiņam ieslīpi piestiprinot vairodziņu ar reljefi veidotu jokdari, izveidota pāreja uz augšbūvi.

Līdzīgs stūra dekorējums bijis vēl kādai krāsniņ,

no kuras atrasts dzeltenī glazēts vairodziņš ar dejojošu jokdari — spēlmani (nr. 41; 4. att.: 8).

Dzegas un frīzes podiņiem parasti izmanto simetriskas kompozīcijas. Uz viena fragmenta šādi izvietota nerra galva un puķes (nr. 42; 4. att.: 3), otrs daļēji saglabāties atradums rotāts ar groteskas ornamenta motīvu (nr. 43; 6. att.: 1). Uz trešā podiņa simetriski viens pret otru novietoti divi jūras zirdziņi (nr. 44; 4. att.: 4).

Var izteikt tikai minējumus, kur radies un no kā ietekmēties vairākums apskatīto podiņu rotājumu veidotāju. Toties par atsevišķu Bauskas atradumu reljefā dekora izcelsmi var runāt konkrētāk, jo ir zināmi paraugi, kas iespaidojuši krāsns keramikas rotājuma radītājus.

16. gs. podiņu modeļu izgatavotāji savu kompozīciju veidošanā kā prototipus nereti izmantoja iespiesto grafiķu un tīrāzētās medaļas, kas ienesa krāsns dekorā jaunu tematiku un renesanses stila formu valodu, kā arī zināmā mērā noteica 16. gs. krāsns keramikas uzplaukumu. Atridot paraugus podiņu zemciļņa rotājumam, iespējams ne tikai precīzāk datēt atradumu, bet arī spriest par kultūras ietekmju ceļiem, podiņu tālo izplatību un vietējo podiņu dekora izcelsmi.

Par vienas Latvijā sastopamas krāsns podiņu sērijas prototipiem rakstījis jau K. Štrauss.⁵⁷ Tās ir 12 varoņu un 12 tirānu pusfigūras, kurām kā paraugi izmantotas vācu dzejnieka H. Zaksa (1494—1576) dzejoļa ilustrācijas — kokgrebumi. Lielākā daļa šīs sērijas podiņu atrodas Nirnbergas pils krāsni.⁵⁸ Tās pašas grafikas lapas izmantojis arī Brandenburgas podiņu modeļu gatavotājs.⁵⁹ Viens šīs sērijas podiņš atrasts Igaunijā⁶⁰, vairāki — Kurzemes pilīs⁶¹, arī Bauskā (nr. 45; 4. att.: 5). Taču šajā gadījumā nevar runāt par vienas matricu grupas ceļošanu, bet gan tikai par kopēju ietekmes avotu. Visiem minētajiem podiņiem pusfigūras veidotas pēc minētā kokgrebuma, bet tās novietotas zem vairākiem atšķirīgiem portāliem vai arī atveidotas bez tiem. Arī paraksti darināti atšķirīgi.

H. Zaksa dzejoļu ilustrācijās redzamās un tikai nedaudz vienkāršotās, uz podiņiem gandrīz precīzi kopētās pusfigūras ir Vecās derības personas, vairākums no tām tērtas renesanses laika bruņās.

No Dobeles pilsdrupām nāk trīs šīs sērijas podiņu fragmenti ar parakstiem GEDION, IEPTĒ un ECECHIAS⁶², no Kuldīgas viens — ASSA⁶³. Bauskā atrasta bruņinieka pusfigūra, zem kuras arī bijis uzraksts ECECHIAS, bet no tā uz fragmenta redzams tikai pēdējais burts S, toties blakus galvai ir numurs XI (nr. 45; 4. att.: 5). Šāda numerācija ir arī Nirnbergas podiņiem, un tā atbilst H. Zaksa dzejoļu ilustrāciju secībai. Ne uz Kuldīgas, ne Dobeles pils atradumu fragmentiem skaitļi nav redzami, bet Tartu muzeja eksemplāram pusfigūra atšķirībā no Dobeles podiņiem novietota zem portāla un tam pievienots numurs VII.⁶⁴ Bauskas podiņa fragments neļauj spriest, vai apkārt pusfigūrai bijis arhitektonisks ietvars vai tikai profilēta vai gluda apmale.

Tātad Livonijā šīs sērijas podiņi tikuši izgatavoti vismaz divos veidos — pirmā kompozīcija: uz 14—15 cm lieliem eksemplāriem paraksts zem pusfigūras, kuru ietver tikai podiņa apmale; otrā kompozīcija: zem portāla atrodas pusfigūra, kurai blakus kārtas skaitlis no romiešu cipariem, bet apakšā paraksts.

10. att. Zaļi glazēta krāsns sienas podiņa fragments ar vīrieša portretu un tā rotājuma prototips.

1 — Nr. 27, 2 — M. Gēbela medaļa Saksijas kūrfirstam Johanam Frīdriham (ap 1532).

Diemžēl nav zināms šīs sērijas krāsns podiņu paraugu — H. Zaksa dzejoļu ilustrācijām izmantoto kokgrebumu — precīzs tapšanas laiks un autors. M. Vingenrots ir pārliecināts, ka grafikas lapas radušās 16. gs. otrajā ceturtdaļā, par ko liecinot gan kokgrebumu stils, gan kādā izdevumā minētais 1531. gads; par vienu no iespējamiem autoriem uzskata P. Fletneru.⁶⁵ Tomēr pastāvot arī otrs datējums — 1560. gads.⁶⁶ K. Strauss kā autoru min Virgilu Zolisu.⁶⁷ Jāpiebilst, ka tiem šīs sērijas podiņiem, kas atrasti Dobelē, vērojamas samērā augstas apmales, bet 16. gs. beigās apmales lielākoties vairs ir tikai nedaudz paaugstinātas. Tāpēc vairāk ticams, ka šie podiņi izgatavoti Livonijā ap 16. gs. vidu.

Bauskas pils renesanses stila krāsniem izmantotas vēl dažas sērijas, kurām zināmi prototipi. Diemžēl no tām atrasts tikai pa vienam eksemplāram.

1529. gadā Nirnbergas grafiķis t. s. mazais meistars Georgs Pencs, kurš tolaik vēl parakstījās ar signatūru I. B., darinājis vairākus nelielus vara grebumus ar septiņu planētu personificējumiem.⁶⁸ Viens no tiem — Mēness alegorija — izmantots kā paraugs iepriekš minētā Bauskā atrastā krāsns podiņa modeļa gatavošanai (nr. 34; 9. att.: 1, 2). Uz grafikas lapas attēlota jauna sieviete ar mēness sirpi labajā un šķēpu kreisajā rokā, stāvot uz vēža — Mēnesim atbilstīgās zodiaka zīmes. Podiņa zemcilnī gandrīz precīzi atveidota figūras poza un atribūti, bet alegoriskais tēls novietots zem portāla, nevis uz ainavas fona kā vara grebumā. Māla reljefu veidojot, nedaudz mainītas vēža un sievietes proporcijas, kā arī atsevišķas detaļas. To varētu izskaidrot ar parauga un podiņa dažādajiem izmēriem un materiālu atšķirībām. G. Pencs darinājis 82×49 mm lielu darbu⁶⁹, taču, spriežot pēc Bauskā atrastajiem fragmentiem, podiņa izmēri augstumā sasnieguši gandrīz 35 cm, bet platumā — 20 cm.

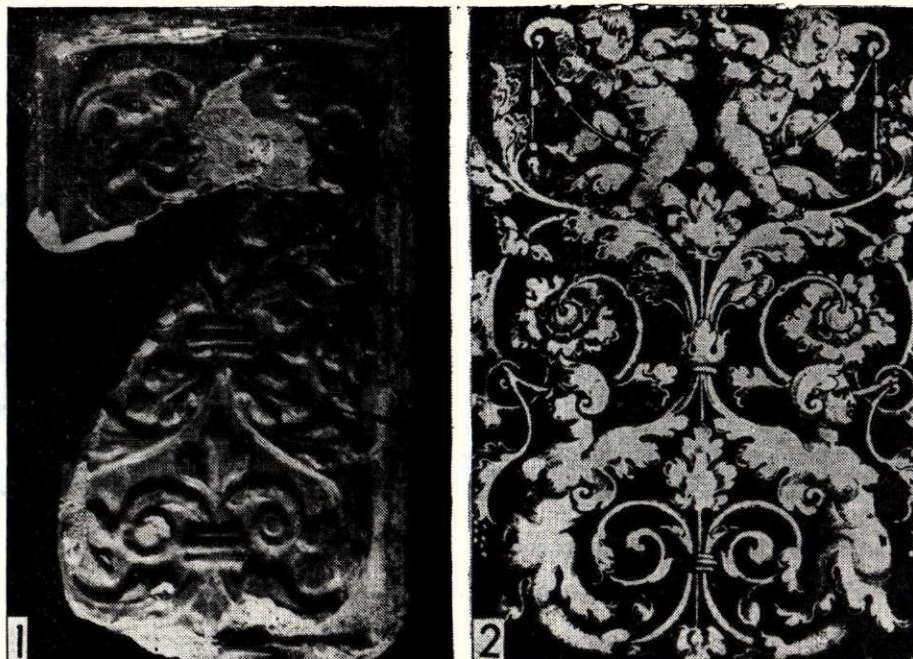
Līdz šim nav atrasts neviens šīs kompozīcijas fragments, kurā būtu redzama figūra kopā ar galvu. Attēlā (9. att.: 1) skatāmās atsevišķi atrastās lauskas apvienotas pēc atveidojumu atbilstības vara grebumam. Izteismīgi veidotais zemcilnis liek šaubīties, vai podiņa modeļa gatavotājs būtu darinājis ķerme-

nim neproporcionālu galvu. Iespējams, ka bijuši divu dažādu izmēru podiņi ar analogisku dekoru.

Rīgā atrasts vēl viens podiņš ar uzrakstu SATVRNS⁷⁰, bet tam kā paraugs izmantots cita planētu cikla darbs. Iespējams, ka visas pēc G. Penca cikla darinātās podiņu matricēs uz Latviju nemaz nav atvestas, bet šurp nokļuvusi tikai Mēness alegorijas negatīvā forma vai arī viena gravīra, pēc kuras uz vietas darināts modelis.

Viens no retajiem Bauskā atrastajiem krāsns podiņiem ar uzrakstu ir fragments ar vīrieša profilu medaļonā (nr. 27; 10. att.: 1). No analogiskas negatīvās formas darināti izstrādājumi Rīgā⁷¹ un vairākās Vācijas pilsētās⁷². Uz krāsns podiņiem attēlotā persona ir Saksijas kūrfirsts Johans Frīdrihs (1503—1554). Ļoti līdzīgs šī hercoga profils redzams uz kādas medaļas, kas izmantota kā tērpa rotājums L. Krānaha vecākā gleznotajā Gregora Brika portretā, kas darināts 1533. gadā.⁷³ Mākslas vēsturniece L. Bernere uzskata, ka šī medaļa pēc stila ir raksturīga Nirnbergas meistaram Matesam Gēbelam, kas to, iespējams, veidojis sakarā ar Johana Frīdriha valdīšanas sākumu 1532. gadā.⁷⁴ Tā kā minētais meistars kūrfirstam darinājis vairākas medaļas⁷⁵, kāda no tām varēja kalpot kā paraugs krāsns podiņa modeļa veidotājam. Kūrfirsta profils un tērps uz parauga un podiņa ir līdzīgi, bet nedaudz atšķiras uzraksti. Uz medaļas lasāms IOHANNES FRIDERICH CVRFVRSST ZV SACHSSEN, bet uz podiņa — HERZOG HANS FRIDERICH KORFVRSST. Iespējams, ka uzraksts uz podiņa modeļa ticis nedaudz saīsināts vai arī izmantota līdzīga medaļa ar podiņam analogisku tekstu.

Gravīrā attēloto gandrīz nav iespējams pilnīgi analogiski atveidot māla reljefā. Kaut arī podniekam ir augsta meistarība, viņam jārēķinās ar citu materiālu un līniju vietā jāizmanto zemcilnis. Tomēr reizēm var runāt par podiņa modeli kā par grafikas lapas kopiju, bet citos gadījumos gravīra izmantota tikai kā ierosmes avots. Tā, piemēram, kāds cits G. Penca darbs ar renesanses stila ornamentu⁷⁶ (11. att.: 2), šķiet, ietekmējis Bauskā atrasta podiņa (nr. 46; 11. att.: 1) modeļa gatavotāju. No gravīras pārņemts

11. att. Zaļi glazēts krāsns sienas podiņš ar augu ornamentu un tā rotājuma prototips.

1 — Nr. 46, 2 — G. Pencs gravūra (16. gs. 20. gadi).

tikai sirdsformas vītenauga motīvs, tādu novietojot simetriski vienu virs otra. Grafikas lapa, jādama, tapusi 16. gs. divdesmitajos gados, jo G. Pencs ar iniciāļiem I. B. parakstījies līdz 1530. gadam.

Atšķirībā no iepriekš apskatītajiem podiņiem, kuri ir neizliekti, tātad paredzēti četrskaldņu vai daudzskaldņu krāsnim, minētais atradums bijis domāts sildierīcei ar cilindrisku augšbūvi, kā to liecina podiņa izliekums. Grūti pateikt, vai no vienādi rotātiem eksemplāriem bijusi būvēta visa krāsns augšbūve vai arī tikai viena vai vairākas rindas, jo izliektas for-

mas podiņi ar citu renesanses stila dekoru Bauskā līdz šim nav atrasti. Tā kā lielākā daļa Latvijā atrasto krāsns podiņu ir ar plakanu virsmu, jāsecina, ka cilindriskā sildierīces augšbūve šeit bijusi samērā reti sastopama.

Veidojot podiņu dekora modeli, kā paraugi izmantotas ne tikai gravūras un medaļas, bet arī radoši pārstrādāts citu eksemplāru rotājums. Vienam šādam Bauskas atradumam izmantots uz renesanses podiņiem reti sastopams Vecās derības sižets — Samsona cīņa ar lauvu (nr. 47; 12. att.: 1). Gotikas laikā,

12. att. Krāsns podiņi ar Samsona un lauvas cīņas atveidojumu.

1 — Bauskas pils eksemplārs, 16. gs. (Nr. 47), 2 — Budas pils eksemplārs (14. gs.).

kad reliģiska tematika krāsns keramikas rotājumā nebija nekas neparasts, podiņu dekorā redzams arī Samsons, atveidots kā viduslaiku bruņinieks turnīrā, un lauva — teiksmains svešzemju zvērs, kuru podnieks varbūt nekad nebija redzējis. Viena no visnenākajām šādām kompozīcijām atveidota uz Budas pili atrasta podiņa (14. gs. otrā puse; 12. att.: 2).⁷⁷ Bauskas atradumā Samsons izskatās kā Ungārijas eksemplāra diezgan tuvs atdarinājums spoguļattēlā, tikai Bauskas kompozīcija vēl papildināta ar lielām puķēm un vītiem lokiem katrā podiņa stūrī, līdz ar to figūras it kā ietverot medaljonā. Ungāru pētnieki noskaidrojuši, ka 15. gs. Budas pils krāsns podiņu dekors ietekmējis podniekus tālu ārpus valsts robežām — Šveicē, Austrijā, Polijā,⁷⁸ bet par 14. gs. Budas krāsns keramikas iespējamām ietekmēm literatūrā pagaidām ziņu nav. Līdzīgais sižets, bet tā nedaudz atšķirīgā interpretācija Bauskas podiņā liecina par izmantotā motīva tālāku brīvu attīstību. Pagaidām nav zināms šīs ietekmju ķēdes starpposms, kas sižetiski vienotu 14. gs. Budas pils podiņu ar 16. gs. Bauskas eksemplāru.

Jāpiebilst, ka uz kāda Ķelnē atrasta 16. gs. otrās puses podiņa modeļa attēlotu līdzīgu sižetu un figūras — lauvu un uz tā sēdošu vīrieti pusgaros, krokotos svārciņos — aprakstījusi arī I. Ungere.⁷⁹ Viņa uzskata, ka kompozīcijā varētu būt atveidoti vai nu Samsons ar lauvu, vai arī Ķelnes birģermeistara leģendārā cīņa ar arhibīskapa lauvu, proti, līdzība, kas simbolizē Ķelnes birģeru uzvaru pār arhibīskapa rezidenci. Pēdējā gadījumā, kā atzīst I. Ungere, abas figūras lielākoties gan tiekot novietotas viena otrai pretī. Tā, kā Ķelnes modeļa attēls publikācijai nav pievienots, grūti pateikt, vai Bauskas atradumu ar to saista tikai līdzīgais sižets vai arī var runāt par zināmām ietekmēm.

Šajā rakstā apskatītā Bauskas pils krāsns keramika ļauj izdarīt vairākus vispārinājumus un uzsvērt Latvijā, sevišķi Kurzemē, sastopamo renesanses krāsns podiņu raksturīgākās īpatnības.

Lielākā daļa minēto izstrādājumu ir datējama ar 16. gs. otro ceturtdaļu un gadsimta vidu, tikai atsevišķi darinājumi, kas attiecas uz pārejas laiku no gotikas uz renesansi, ir tuvāki gadsimta sākumam.

Pēc uzbūves krāsns sienas podiņi ir plāksnes podiņi ar paaugstinātu, izceltu apmali, kas jau 16. gs. beigās pakāpeniski sarūk, līdz 17. gs. izzūd pavisam.

Renesanses podiņu izmēros valda liela dažādība. Sastopami lieli eksemplāri ar malu garumu 30 cm, kā arī mazi, kuru izmēri ir ap 10 cm. Jau 16. gs. beigās un 17. gs. krāsns podiņu izmēri reti kad pārsniedza 18—20 cm.

Renesanses laika krāsns keramikas glazūrās dominē dažādu toņu zaļā krāsa, tikai ļoti reti izstrādājumi ir dzeltenī, brūni vai melni, kādam atsevišķam darinājumam virs vienkrāsainās glazūras varēja būt uzdedzināts arī viegls zeltījums. Agrākajiem eksemplāriem samērā plaši izmantota polihromija. Atsevišķi daudzkrāsaini glazēti podiņi sastopami vēl 16. gs. otrajā pusē — manierisma stila sākumā, bet 17. gs. izmantotas vairs tikai vienkrašu glazūras.

Renesanses stila krāsns podiņu rotājums veidots izteiksmīgi modelētā zemiclīnī, bet 17. gs. gaitā reljefs kļūst arvien zemāks un plakanāks.

Podiņu dekorā valda tipiska renesanses laika tematika un ornamenti. Dominē cilvēka tēls — laika biedru portreti, vēsturiskas vai reliģiskas personas,

13. att. Krāsns podiņa fragments ar sievietes atveidojumu.

mākslu, zinātņu un citu personificējumu sērijas. Atveidotie cilvēki parasti ir ģērbti greznos, 16. gs. 20.—30. gados modē esošos tērpos, retāk — bruņās. Alegoriskajām personām var būt arī antīki apģērbi. Virieša vai sievietes figūra, pusfigūra vai krūšutēls tiek novietots zem portāla, bet izmanto arī portretisku medaljonu. Daļa no šādi rotātiem podiņiem gatavota no divām matricēm — viena izmantota portretam, otra — ietvaram. Līdz ar to reizēm sastopamas zem analogiskiem portāliem vai vienādos medaljonos atveidotas dažādas personas.

Bez tam podiņu rotājumā lietoti groteskas ornamenta motīvi, par dekoru kļuvis arī stūrainis vai apaļš padziļinājums centrā — atskaņa no bļodas podiņa veidošanās par plāksnes podiņu. Reizēm izmantots akanta motīvs — kā arkas paduses dekors, medaljonu ietveroša lapu josla vai kimatijs dzegas podiņos.

Gandrīz trešdaļai rakstā apskatīto krāsns podiņu zināmas literatūrā publicētas analogijas. Tie lielākoties ir citās Latvijas pilīs un Rīgā savāktie eksemplāri, bet atsevišķi paraugi arī no toreizējās Livonijas kaimiņvalstīm. Šis fakts apstiprina 16. gs. izplatīto matriču tālo ceļošanu, kā arī varētu liecināt par kādā Livonijas pilsētā pastāvošu podnieku darbnīcu, kurā gatavota daļa krāsns podiņu modeļu vietējai lietošanai.

Bauskas pils arheoloģiskajos izrakumos savāktais plašais krāsns keramikas materiāls liek apšaubīt K. Štrausa viedokli, ka vietējās podiņu krāsns nav bijušas tik bagātīgi rotātas un rūpīgi izstrādātas kā Viduseiropā.⁸⁰ Atrasto podiņu formu, rotājuma un glazūru daudzveidība liecina, ka 16. gs. Livonijā tieksme pēc greznības nebūt nav bijusi mazāka kā lielajos Eiropas mākslas centros.

1976.—1986. g. BAUSKAS PILI ATRASTO
RENEŠANSES STILA KRĀSNS PODIŅU
APRAKSTS

Sarakstā apkopoti krāsns podiņi, kas atrodas Latvijas vēstures institūta (inventāra numura šifrs VI) un Bauskas novadpētniecības un mākslas muzeja (inventāra numura šifrs BNM vai BVM ZP) fondos. Tajā nav ietverti daži sīki fragmenti, kas nedod priekšstatu par sākotnējo podiņa rotājumu. Visi eksemplāri datējami ar 16. gs. otro ceturtdaļu un vidu (izņemot jau tekstā minētos nr. 20 un nr. 32, kas attiecas uz 16. gs. sākumu). Podiņi gatavoti no sarkanīga māla. Par katru podiņu sniegtas šādas ziņas: a) inventāra numurs, b) podiņa tips pēc tā atrašanās vietas krāsni (sk. 1. att.), c) rotājuma apraksts, d) glazūras krāsa, e) vesela podiņa izmēri (cm) — augstums×platums, stūra podiņiem — augstums×platākās un šaurākās malas platums, f) literatūrā publicētās tiešās analogijas.

Podiņu aprakstā minētie literatūras saīsinājumi

Apala 1983 — Apala Z. Daži uz Livonijas kara laiku attiecināmi atradumi Cēsu pilī // AE. — R., 1983. — 14. laid.

Ruša 1988 — Ruša M. Izrakumi Rīgā, Torņa ielā 1 // Mat. 1986. un 1987. — R., 1988.

Šnore, Zariņa 1980 — Šnore E., Zariņa A. Senā Sēlpils. — R., 1980.

Genys 1984 — Genys J. Klaipedos kokliai ir ju gamyba XVI—XVII amžiuje // Architektūros paminklai. — Vilnius, 1984. — Kn. 9.

Genys, Žulkus 1982 — Genys J., Žulkus V. Fachverkinii XVI a. pastatu liekanos Klaipedoje, Kurpiu gatveje // Architektūros paminklai. — Vilnius, 1982. — Kn. 7.

Strauss 1969 — Strauss K. Die Geschichte der Töpferzunft vom Mittelalter bis zur Neuzeit und die Kunsttöpfereien in Alt-Livland (Estland und Lettland). — Basel, 1969.

Strauss 1972 — Strauss K. Die Kachelkunst des 15. und 16. Jahrhunderts. — Basel, 1972. — T. 2.

Tunzelmann 1933 — Tunzelmann von Adlerflug H. Die alte einheimische Kachelkunst und die Ofenkacheln im Rigaer Dommuseum. — Riga, 1933.

1. (2. att.: 1) a) VI 206/26 a T. b) Sienas p. c) Vīrieša pusfigūra zem portāla. Katrā pusē divas kolonnas — ārējās gludas, iekšējās apvītas divkrāsu lentēm, balsta segmenta arku, kuras viena aploce nerotāta, otra pīta no lauru lapām. Arku padusēs divas robotas lapas. Vīrieša pusfigūra $\frac{3}{4}$ pagrieziena pa kreisi. Apaļa bārda, ūsas, īsi mati. Galvā berete ar strausa spalvu. Svārki ar platu kažokādas apkakli, kuplas piedurknes, vamža dziļajā izgriezumā krekls, kuram stāva apkaklīte ar krototu malu. Uz krūtīm ķēde. Rokas saliektas elkoņos, labā plauksta uzlikta kreisajai. d) Polihroma — balts, brūns, dzeltens, violets, zaļš, zils. e) 23,8×22.

2. (2. att.: 2) a) VI 206/26 b T. b) Sienas p. c) Portāls analogisks Nr. 1. Zem tā bezbārda vīrieša pusfigūra $\frac{3}{4}$ pagriezienā pa kreisi. Galvā augsta, rievota berete ar strausa spalvu. Svārki ar platu kažokādas apkakli, kuplas piedurknes. Kreisajā rokā tur mutautiņu. d) Polihroma — analogiska Nr. 1. e) 24×22.

3. (2. att.: 3) a) VI 206/26 c T. b) Sienas p. c) Portāls analogisks Nr. 1. Zem tā vīrieša pusfigūra $\frac{3}{4}$ pagriezienā pa labi. Apaļa bārda, ūsas, īsi mati. Galvā berete ar strausa spalvu. Svārkiem plata kažokādas apkakle, uz krūtīm ķēde. Labajā rokā tur zobena rokturi. d) Polihroma — analogiska Nr. 1. e) 24×22.

4. (2. att.: 4) a) VI 206/26 d T. b) Sienas p. c) Portāls analogisks Nr. 1. Zem tā vīrieša pusfigūra $\frac{3}{4}$ pagriezienā pa labi. Galvā berete. Apaļa bārda, ūsas, mati nogriezti horizontāli virs auss. Svārki ar platu, gludu apkakli, kuplas piedurknes, uz krūtīm ķēde. d) Polihroma — analogiska Nr. 1. e) 24×22.

5. (2. att.: 5) a) VI 206/26 f T. b) Sienas p. c) Portāls analogisks Nr. 1. Zem tā vīrieša pusfigūra $\frac{3}{4}$ pagriezienā pa kreisi. Bārda apgriezta divos ķīļos. Galvā berete ar strausa spalvu. Svārki ar platu apkakli, kuplas piedurknes. Uz krūtīm ķēde. Kreisajā rokā tur mutautiņu. d) Polihroma — analogiska Nr. 1. e) 24×22.

6. (2. att.: 6) a) VI 206/26 e T. b) Stūra p. platākā mala. c) Portāls analogisks Nr. 1. Zem tā vīrieša pusfigūra $\frac{3}{4}$ pagriezienā pa labi. Smaila bārda, ūsas, īsi mati. Galvā berete ar strausa spalvu. Svārkiem plata, gluda apkakle ar ornamentētu malu. Vamzis bez izgriezuma, sasiets ar divām vītām aukliņām. Rokas saliektas elkoņos, labajā — pirkstainis, tā tur otras rokas cimdu. d) Polihroma — analogiska Nr. 1. e) 22×24.

7. (3. att.: 6, 9) a) VI 206/40 T. b) Stūra p. šaurākā mala. c) Stāvošas sievietes figūra zem portāla. Lēzenu arku balsta tievas, gludas kolonnas. Sieviete $\frac{3}{4}$ pagriezienā pa kreisi. Matus apņem rievota cepure ar ziedu virs pieres. Gara kleita, tās izgriezumā krekls ar stāvu apkaklīti, svārki paralēlās krokās kritoši. Garas piedurknes ar paplašinājumu ap pleciem un elkoņiem. Labajā rokā pacelts zobens, kreisajā — bārda vīrieša galva. d) Polihroma — balts, brūns, dzeltens, melns, zaļš, zils. e) 22,8×12,6.

8. (4. att.: 1) a) VI 206/25 T. b) Dzegas p. c) Augšējā joslā arkatūru rinda, zem katras otrās arciņas — sievietes krūšutēls pretskatā. Apakšējā joslā robotu lapu kimatijs. d) Polihroma — balts, dzeltens, violets, zaļš, zils. e) 14×27. f) Strauss 1969. — Taf. 55: 2.

9. (3. att.: 3) a) VI 206/87 T. b) Sienas p. c) Zem perspektīvā veidota portāla stāvoša vīrieša figūra plīvojošiem matiem, paceltā labajā rokā šķēps. d) Polihroma — balts, brūns, dzeltens, melns, zils. e) Nav nosakāmi.

10. (4. att.: 10) a) BNM 7451. b) Frīzes p. c) Viena pret otru divas fragmentāras figūras. Pa labi vīrietis ar izstieptu zobenu kreisajā rokā, tērpam plata apkakle, īsi svārciņi. No otras figūras redzama uz ceļa uzlikta plauksta. d) Polihroma — balts, dzeltens, zaļš, zils. e) Nav nosakāmi.

11. (4. att.: 9) a) BNM 7451. b) Sienas p. c) Bruņās tērpta vīrieša pusfigūra pretskatā. d) Polihroma — balts, brūns, dzeltens, zils. e) Nav nosakāmi. f) Strauss 1969. — Taf. 54: 10.

12. a) BNM. b) Vainagojošais p. c) Analogisks Nr. 13. d) Polihroma — balts, brūns, dzeltens, zaļš, zils. e) Analogisks Nr. 13.

13. (3. att.: 4) a) VI 206/70 T, 206/76 T. b) Vainagojošais p. c) Vīrieša krūšutēls analogisks Nr. 5, bet spoguļattēlā, zem portāla. Uz masīviem balstiem lēzena arka, virs tās liela palmete ar granātābolu. Ar-

kai labajos sānos putti — bundzinieks, kreisajos — stabulētājs. d) Zaļa. e) 25,4×22,2.

14. (4. att.: 2) a) VI 206/33 T, 206/39 T. b) Dze-gas p. c) Analogisks Nr. 8. d) Zaļa. e) Analogisks Nr. 8. f) Strauss 1969. — Taf. 55: 2.

15. (2. att.: 9) a) VI 206/16 T, 206/20 T. b) Sie-nas p. c) Analogisks Nr. 4, bet atšķirīgas portāla iekšējās kolonnas, kas apvītas ar gludu un punktotu lenti. d) Zaļa. e) 20×20.

16. (3. att.: 5) a) VI 206/3 T. b) Vainagojošais p. c) Sievietes krūšutēls zem portāla. Virs balstiem, kuru kapiteli rotā lauvas galva, lēzena arka. Virs tās liela palmete. Tai labajā pusē putti — bundzi-nieks, kreisajā — stabulētājs. Sieviete $\frac{3}{4}$ pagriezienā pa kreisi. Matus apņem pērlēm rotāts tikliņš. Tērpā izgriezumā krekls ar stāvu apkaklīti. d) Zaļa, da-žiēm melna. e) 20×15. f) Šnore, Zariņa 1980. — 86. att.: 5.

17. a) VI 206/3 a T. b) Vainagojošais p. c) Frag-menti ar muzicējošiem putti analogiski Nr. 16. d) Zaļa. e) Lielāki par Nr. 16.

18. (7. att.: 3, 4) a) VI 206/10 T. b) Sienas p. c) Virsma paaugstināta kā lēzena četrstūra pira-mīda. d) Zaļa.

19. (7. att.: 5) a) VI 206/12 T. b) Stūra p. c) Vir-sma iedziļināta kā lēzena četrstūra piramīda ar no-šķeltu virsotni. d) Zaļa. e) 18,3×18,5; 9. f) Genys, Zulkus 1982. — 16. att.

20. (8. att.) a) VI 206/92 T, 206/125 T. b) Sie-nas p. c) Podiņa priekšējai plāksnei katrā stūrī trīs ozolzīles. Rievots ietvars apkārt apaļam caurumam, kuram aizmugurē cilindrisks trauks ar 12 lapu rozeti uz pamatnes. d) Zaļa. e) 17,8×17,8. f) Strauss 1969. — Taf. 49: 1.

21. (7. att.: 1) a) VI 206/110 T. b) Sienas p. c) Ap pussfērisku padziļinājumu rievots ietvars. Podiņa stūros trislapu rozetes. d) Zaļa. e) 15×15. f) Šnore, Zariņa 1980. — 86. att.: 7.

22. (7. att.: 6, 7) a) VI 206/11 T. b) Stūra p. c) Ap pussfērisku padziļinājumu robotu lapu ietvars. Robota lapa katrā podiņa stūrī. Podiņa šaurākajā malā tas pats rotājums apkārt ovālam padziļināju-mam. d) Zaļa, dažiem brūna vai melna. e) 17,7×19,8; 11,2. f) Genys 1984. — 12. att.

23. (7. att.: 8) a) VI 206/99 T. b) Sienas p. c) Ap pussfērisku izliekumu pārļu virkne un koncentrisks ietvars. Robota lapa — katrā podiņa stūrī. d) Zaļa, vienam fragmentam zaļo glazūru klāj virsmas zelti-jums. e) 18,3×18,1. f) Strauss 1969. — Taf. 48: 1; Tunzelmann 1933. — Abb. 11.

24. (7. att.: 10) a) VI 206/100 T. b) Sienas p. c) Ap ovālu izliekumu pārļu virkne un koncentrisks ietvars. Katrā podiņa stūrī rozete no 9 starveida la-pām. d) Zaļa. e) ?×14.

25. (7. att.: 11) a) VI 206/95 T. b) Sienas p. c) Ap ovālu izliekumu pārļu virkne un koncentrisks ietvars. Robota lapa katrā podiņa stūrī. d) Zaļa. e) ?×16,2.

26. (7. att.: 2) a) VI 206/115 T. b) Stūra p. šaurākā mala. c) Vidū neliels pussfērisks padziļinā-jums. Virs un zem tā sešlapu rozete. d) Zaļa. e) 16×10.

27. (10. att.: 1) a) VI 206/113 T. b) Sienas p. c) Medaljonā vīrieša krūšutēls profilā pa labi. Īsi mati, ūsas, bārda. Ap kaklu divkārša ķēde. Apkārt uzraksts HER3OG HANS FRIDERICH KORFVRST. d) Zaļa. e) Medaljona Ø 10,5. f) Strauss 1969. — Taf. 53: 4; Strauss 1972. — Taf. 57: 1, 96: 2, 107: 3.

28. (2. att.: 10) a) VI 206/127 T. b) Sienas p. c) Medaljonā vīrieša krūšutēls profilā pa kreisi. Īsi mati, ūsas, bārda. Plata, gluda apkakle. d) Dzeltēna. e) Medaljona Ø 9,3.

29. (2. att.: 12) a) VI 206/38 T, 206/43 T. b) Sie-nas p. c) Medaljonā vīrieša krūšutēls $\frac{3}{4}$ pagriezienā pa kreisi. Īsi mati, ūsas, bārda. Galvā berete ar strausa spalvu. Svārkiem plata kažokādas apkakle. Uz krūtīm ķēde. Ap medaljonu robotu lapu ietvars. Četrlapu rozete katrā podiņa stūrī. d) Zaļa. e) 20×20.

30. (2. att.: 11) a) BNM 7446. b) Sienas p. c) Me-daljonā bārdaina vīrieša krūšutēls $\frac{3}{4}$ pagriezienā pa labi. Galvā berete ar strausa spalvu. Svārkiem plata apkakle. Uz krūtīm ķēde. Medaljona ietvars analo-gisks Nr. 29. d) Zaļa. e) 20×20.

31. (7. att.: 9) a) VI 206/93 T. b) Sienas p. c) Fragments ar apaļa ietvara daļu un četrlapu ro-zeti stūrī. d) Zaļa. e) Nav nosakāmi.

32. (3. att.: 8) a) BNM ZP 7441. b) Sienas p. c) Zem perspektīvā atveidota portāla ar eņģeļa gal-viņu arkas vidū — stāvoša sieviete $\frac{3}{4}$ pagriezienā pa kreisi. Galvā gotisku trijlapu kronis. Tērpam gari, paralēlās krokās kritoši svārki. d) Neglazēts, virsma klāta ar baltu angobu. e) Nav nosakāmi.

33. (3. att.: 7) a) VI 206/112 T. b) Stūra podiņa šaurākā mala. c) Tievās, apakšā rievotas, augšpusē vītas kolonnas balsta lēzenu arku. Zem portāla stāvo-šas sievietes figūra $\frac{3}{4}$ pagriezienā pa labi. Gari, pa-ralēlās krokās kritoši svārki, rotāti ar aplišiem. La-bajā rokā svāri, kreisajā — pacelts zobens. d) Zaļa. e) 17,4×9,3. f) Strauss 1969. — Taf. 47: 3.

34. (9. att.: 1) a) VI 206/36, 206/136, 206/144 T. b) Sienas p. c) Zem portāla stāvošas sievietes figūra. Uz gludām kolonnām lēzena arka, rotāta slīpām, pamišus gludām un punktotām joslīņām. Sieviete pretskatā, galva $\frac{3}{4}$ pagriezienā pa kreisi. Labajā rokā garš šķēps, kreisajā — mēness sirpis. Garš, vidukli apjozts, vējā plandošs tērps ar platām, pus-garām piedurknēm. Zem kājām liels rāpojošs vēzis. d) Zaļa. e) Apmēram 35×20.

35. (2. att.: 8) a) BNM 7450. b) Sienas p. c) Zem portāla vīrieša pusfigūra $\frac{3}{4}$ pagriezienā pa labi. Galvā berete ar strausa spalvu. Īsi mati, ūsas, hori-zontāli nogriezta bārda. Svārkiem plata apkakle. La-bajā rokā mutautiņš. Katrā pusē uz postamenta di-vas kolonnas — ārējās gludas, iekšējās vītas, balsta lēzenu arku. d) Zaļa. e) Apmēram 19×18,5.

36. (2. att.: 7) a) BNM 7450. b) Sienas p. c) Zem portāla vīrieša pusfigūra. Svārki ar platu apkakli, uz krūtīm ķēde. Kreisajā rokā pacelts zobens. d) Zaļa. e) ...×15. f) Strauss 1969. — Taf. 51: 1.

37. (4. att.: 6) a) VI 206/103 T, 206/137 T. b) Sie-nas p. c) Zem lauru lapu arkas sievietes portrets $\frac{3}{4}$ pagriezienā pa labi. Lokaini mati, pie deniņiem liels riņķis. Uz krūtīm ķēde ar piekariņu — cilvēka sejiņu. d) Zaļa. e) Nav nosakāmi.

38. (4. att.: 7) a) VI 206/145 T. b) Sienas p. c) Zem portāla sievietes pusfigūra. Uz stūrainiem balstiem lēzena arka, rotāta ar olinājuma joslu un četrlapu rozetiņiem. Sieviete pretskatā, rokas saliektas elkoņos. Mati sapīti un savīti virs ausīm. Galvā kro-kota cepure. Kleitai dziļš izgriezumš, krekls ar stāvu apkaklīti. Virs krūtīm ķēde. Garas piedurknes, ap pleciem un elkoņiem paplatinātas. d) Zaļa. e) ?×17,4. f) Apala 1983. — 7. att.: 13.

39. a) BNM 7450. b) Sienas p. c) Fragmenti no sievietes pusfigūras zem portāla. d) Zaļa. e) Nav nosakāmi. f) Strauss 1969. — Taf. 51: 4; 52: 10.

40. (3. att.: 1, 2) a) VI 206/114 T. b) Stūra p. šaurākā mala. c) Virieša pusfigūra zem lēzenas arkas un virs tās esošas septiņlapu pusrozetes. Podiņa augšējās stūros trislapu rozetiņas. Virietis pretskatā, galvā berete. Tērps ar izgriezumu, garas piedurknes. Rokas saliktas uz vēdera. Podiņa stūrim piestiprināts vairodziņš ar bārdainu jokdari cepurē ar trīs pušķiem, kuplās, pusgarās biksēs. d) Zaļa. e) 15,5×10,5.

41. (4. att.: 8) a) VI 206/126 T. b) Dzegas stūrim piestiprinātais vairodziņš. c) Flautu spēlēja un dejojoša jokdara figūra pretskatā. Kuplas piedurknes, pusgaras bikses ar pušķiem pie ceļgaliem, kurpes ar uzlocītiem purngaliem. d) Dzeltena. e) 10,6×9,8.

42. (4. att.: 3) a) VI 206/122 T. b) Dzegas p. apakšējā mala. c) Vidū jokdara galva pretskatā, tai katrā pusē vāze ar trim ziediem. d) Zaļa. e) ?×20,5.

43. (6. att.: 1) a) VI 206/135 T. b) Frizes p. c) Vidū seja, tai kreisajā pusē vītenauga stīga. d) Zaļa. e) Nav nosakāmi.

44. (4. att.: 4) a) VI 206/1 T. b) Dzegas p. c) Aug-

šējā joslā viens pret otru divi jūras zirdziņi, starp tiem puķu vāze. Apakšā robotu lapu kimatijs. d) Zaļa, dažiem melna. e) 13×24. f) Strauss 1969. — Taf. 49: 10; Snore, Zariņa 1980. — 86. att.: 1.

45. (4. att.: 5) a) VI 206/111 T. b) Sienas p. c) Bruņās tērpta virieša pusfigūra profilā pa labi. Sejas priekšā skaitlis XI. No apakšā bijušā paraksta burts S. d) Zaļa. e) Nav nosakāmi. f) Strauss 1969. — Taf. 50: 6; Ruša 1988. — 21. att.

46. (11. att.: 1) a) VI 206/29 T. b) Sienas p. c) Simetriska kompozīcija — centrā trīskāršs gredzens satur uz augšu un apakšu sirdsveidā izliektus vītenaugus. d) Zaļa. e) 28×18. f) Strauss 1969. — Taf. 66: 8.

47. (12. att.: 1) a) VI 206/58 T. b) Sienas p. c) Lauva ar atplestu rīkli, uz tā sēž virietis profilā pa labi, īsos svārciņos. Abās pusēs puķes ar gariem kātiem. Vīti ieloki katrā podiņa stūrī, tie veido it kā medaljonu. d) Zaļa. e) 16,7×16,4.

48. (13. att.: 1) a) BVM ZP 7415. b) Nav nosakāms. c) Kailas sievietes figūra pretskatā, galva profilā pa kreisi. Ap kaklu ķēdīte ar trijlapja piekariņu. Ap ceļiem auduma krokas. d) Zaļa. e) Nav nosakāmi.

PARINDES

- ¹ Gotikas laikmeta podiņi parasti ir neliela izmēra, bet daudzveidīgi formā — dobie, bļodas, plāksnes, puscilindra vai nišveida. Rotājumam izmanto lielākoties vienfigūru kompozīcijas, gotiskās arhitektūras motīvus, masverka ornamentu. Reizēm reljefs papildināts ar ažiūriem izgriezumiem un piestiprināts dobam vai puscilindra podiņam.
- ² Tunzelmann von Adlerflug H. Die alte einheimische Kachelkunst und die Ofenkacheln im Rigaer Domuseum. — Rīga, 1933. — S. 30; Caune A., Ose I. Podiņu krāšņu pirmsākumi Livonijā // Mat. 1986. un 1987. — R., 1988. — 68. lpp.
- ³ Kurländisches Provinzial-Museum. Bericht über die erhaltenen Geschenke // Sb. Kurl. 1884. — Mitau, 1885. — S. 62; Führer durch das Kurzemer (Kurländische) Provinzialmuseum. — Rīga, 1937. — T. 1. — S. 12—13.
- ⁴ Tunzelmann von Adlerflug H. Die alte einheimische Kachelkunst. . .
- ⁵ Strauss K. Die Geschichte der Töpferzunft vom Mittelalter bis zur Neuzeit und die Kunsttöpfereien in Alt-Livland (Estland und Lettland). — Basel, 1969.
- ⁶ Turpat. — 174. lpp.
- ⁷ Turpat. — 57. tab.: 1.
- ⁸ Snore E. 1937. gada izrakumi Valmierā // SM. — 1938. — Nr. 3.— 93. lpp.; Riekstiņš H. 1938. gada izrakumi Valmieras pilskalnā // Turpat. — 103. lpp.
- ⁹ Цауне А. Работы Баускской и Рижской экспедиций // АО 1980. — М., 1981. — С. 375.
- ¹⁰ Апала З. Раскопки Цесисского замка // АО 1983. — М., 1985. — С. 434.
- ¹¹ Mugurēvičs E. Rēzeknes pils un tās novads 9.—17. gs. // LZAV. — 1985. — Nr. 3. — 62.—63. lpp.
- ¹² Graudonis J. Izrakumi Turaidas pilsdrupās 1979. gadā // Mat. 1979. — R., 1980. — 60. lpp.
- ¹³ Snore E., Zariņa A. Senā Sēlpils. — R., 1980. — 84.—86. att.
- ¹⁴ Ose I. Dažas raksturīgākās iezīmes Latvijas 16.—17. gs. krāsns podiņu rotājuma attīstībā (pēc Bauskas pils arheoloģisko izrakumu materiāliem) // Materiāli feodālisma posma Latvijas mākslas vēsturei. — R., 1986. — 1. laid. — 149.—170. lpp.
- ¹⁵ LZA Vēstures institūta arheoloģiskie izrakumi A. Caunes vadībā 1976.—1986. gadā. VI 206/1—174.
- ¹⁶ Bauskas novadpētniecības un mākslas muzejs — BVM ZP 7441; BNM 7446, 7450, 7451.
- ¹⁷ Dobie podiņi Rietumeiropā parādījās 13. gs. Nedaudz izmaiņot formu, tie pastāvēja paralēli citiem podiņu veidiem līdz pat 20. gs. Arī Latvijā zemnieku krāsni, it sevišķi Kurzemē, tie saglabājušies līdz 20. gs.

- ¹⁹ Franz R. Der Kachelofen. — Graz, 1969. — S. 71.
- ²⁰ Strauss K. Die Geschichte. . . — Taf. 63: 5, 64: 6.
- ²¹ Hütt W. Deutsche Malerei und Graphik der frühbürgerlichen Revolution. — Leipzig, 1973. — Abb. 235, 264, 267, 268.
- ²² Caune A., Verigo V. Arheoloģiskie izrakumi Bauskas pilsdrupās 1977. g. // Mat. 1977. — R., 1978. — 34. lpp.
- ²³ Podiņus ar līdzīgām, renesanses laika tērpos attēlotām figūrām atsevišķi autori datē tāpat vai arī ar vēlāku periodu. Tā, piemēram, Viļņas pils atradumus A. Tautavičs attiecina uz 16. gs. vidu (sk.: Tautavičs A. Vilniaus pilies kokliai (XVI—XVII a.). — Vilnius, 1969. — P. 43). K. Strauss uzskata, ka ar portretiem greznotie renesanses stila podiņi Kuldīgas pili izmantoti, būvējot krāsni hercogu valdīšanas laika sākumā, proti, 16. gs. otrajā pusē (sk. Strauss K. Die Geschichte. . . — S. 57).
- ²⁴ Tunzelmann von Adlerflug H. Die alte einheimische Kachelkunst. . . — S. 16.
- ²⁵ Strauss K. Die Kachelkunst des 15. und 16. Jahrhunderts. — Basel, 1972. — T. 2. — Taf. 105: 3; Strauss K. Die Kachelkunst des 15. und 16. Jahrhunderts. — Strassburg, 1966. — T. 1. — Taf. 39.
- ²⁶ Unger I. Kölner Ofenkacheln vom 14. Jahrhundert bis um 1600. Das Kölner Kachelbäckerhandwerk und seine Produkte (unter besonderer Berücksichtigung des 16. Jahrhunderts): Inaugural-Disertation zur Erlangung der Doktorwürde der Philosophischen Fakultät der Rheinischen Friedrich-Wilhelms-Universität zu Bonn. — Bonn, 1983. — S. 253.
- ²⁷ Strauss K. Die Geschichte. . . — Taf. 55: 2.
- ²⁸ Strauss K. Die Kachelkunst. . . — T. 1. — Taf. 38; Blümel F. Deutsche Ofen. — München, 1965. — S. 22.
- ²⁹ Strauss K. Die Geschichte. . . — S. 74.
- ³⁰ Podiņa reljefā rotājuma paraugu — modeli — gatavoja prasīgākie podnieki vai pat tēlnieki. Tas bija kokā vai mālā veidots zemcilnis — podiņa dekora pozitīvais attēls. No tā mīkstā mālā noņēma vairākas negatīvās formas — matrices, kurās pēc to apdedzināšanas nospieda atveidojumu uz krāsni podiņiem. Matrices bija tirdzniecības objekts, tās plaši izplatīja ceļojošie amatnieku zeļļi.
- ³¹ VRVM 40974/105.
- ³² VRVM 40974/8.
- ³³ Franz R. Der Kachelofen. — S. 73.
- ³⁴ Unger I. Kölner Ofenkacheln. . . — S. 163.
- ³⁵ Tautavičs A. Vilniaus pilies kokliai. — P. 43.
- ³⁶ Franz R. Der Kachelofen. — S. 13.
- ³⁷ Turpat. — 21., 22. lpp.
- ³⁸ Tunzelmann von Adlerflug H. Die alte einheimische Kachelkunst. . . — S. 10.
- ³⁹ Snore E., Zariņa A. Senā Sēlpils. — 86. att.: 4.

- ⁴⁰ Genys J., Zulkus V. Fachverkinių XVI a. pastatų liekanos Klaipėdoje Kurpių gatvėje // Architektūros paminklai. — Vilnius, 1982. — T. 7. — P. 56.
- ⁴¹ Strauss K. Die Geschichte... — S. 174.
- ⁴² Turpat. — 48. tab.: 1, 3, 5, 7.
- ⁴³ Genys J. Klaipėdos kokliai ir jų gamyba XVI—XVII amžiuje // Architektūros paminklai. — Vilnius, 1984. — T. 9. — P. 12.
- ⁴⁴ Franz R. Der Kachelofen. — S. 12, 73.
- ⁴⁵ Strauss K. Die Geschichte... — Taf. 51: 6; 8.
- ⁴⁶ Turpat. — 47. tab.: 3.
- ⁴⁷ Turpat. — 51. tab.: 7.
- ⁴⁸ Turpat. — 51. tab.: 1.
- ⁴⁹ Turpat. — 51. tab.: 2.
- ⁵⁰ Turpat. — 176. lpp.
- ⁵¹ Феодоров Д. Монеты Прибалтики XIII—XVIII столетий. — Таллинн, 1966. — С. 79.
- ⁵² Turpat. — 163. lpp.; LKV. — R., 1928. — 1929. — 11. sēj. — 2787. lpp.
- ⁵³ Strauss K. Die Geschichte... — Taf. 51: 1.
- ⁵⁴ Феодоров Д. Монеты Прибалтики... — С. 147.
- ⁵⁵ Turpat. — 213., 216., 219. lpp.
- ⁵⁶ Strauss K. Die Geschichte... — Taf. 52: 10; 51: 4.
- ⁵⁷ Turpat. — 252. lpp.
- ⁵⁸ Wingenroth M. Kachelöfen und Ofenkacheln des 16., 17. und 18. Jahrhunderts im Germanischen Museum, auf der Burg und in der Stadt Nürnberg // Mitteilungen aus dem Germanischen Nationalmuseum. — Jg 1899. — T. 2. — S. 97.
- ⁵⁹ Strauss K. Kacheln und Öfen der Mark Brandenburg. — Strassburg, 1926. — Taf. XII: 53—55.
- ⁶⁰ Strauss K. Die Geschichte... — Taf. 50: 1.
- ⁶¹ Turpat. — 50. tab.: 4—6, 54. tab.: 5.
- ⁶² Turpat. — 50. tab.: 4—6.
- ⁶³ Turpat. — 54. tab.: 5.
- ⁶⁴ Turpat. — 50. tab.: 1.
- ⁶⁵ Wingenroth M. Kachelöfen... — S. 98.
- ⁶⁶ Turpat.
- ⁶⁷ Strauss K. Die Geschichte... — S. 176.
- ⁶⁸ Zschelietzhky H. Die «drei gottlosen Maler» von Nürnberg. — Leipzig, 1975. — Abb. 47.
- ⁶⁹ Turpat. — 423. lpp.
- ⁷⁰ Strauss K. Die Geschichte... — Taf. 52: 9.
- ⁷¹ Turpat. — 53. tab.: 4.
- ⁷² Strauss K. Die Kachelkunst... — T. 2. — Taf. 57: 1; 96: 2; 107: 3.
- ⁷³ Börner L. Deutsche Medaillenkleinode des 16. und 17. Jahrhunderts. — Leipzig, 1981. — S. 15.
- ⁷⁴ Turpat. — 16. lpp.
- ⁷⁵ Turpat.
- ⁷⁶ Waldmann E. Die Nürnberger Kleinmeister. — Leipzig, [1910]. — Taf. 45. N 193.
- ⁷⁷ Voit P., Holl I. Alte ungarische Ofenkacheln. — Budapest, 1963. — Taf. 2.
- ⁷⁸ Turpat. — 24.—25. lpp.
- ⁷⁹ Unger I. Kölner Ofenkacheln... — S. 135.
- ⁸⁰ Strauss K. Die Geschichte... — S. 174.

I. Ose

DIE RENAISSANCE-KACHELN AUS DER BURG BAUSKA

Zusammenfassung

In Bauskaer Burg, die in der Mitte des 15. Jh. gebaut und am Anfang des 18. Jh. zerstört wurde, fanden 1976—1986 die archäologischen Ausgrabungen des Instituts für Geschichte Lettlands unter der Leitung von A. Caune statt. Es wurden mehr als 7500 Kacheln gefunden, die ungefähr 200 verschiedene Verzierungsarten haben. Obwohl die Burg in der Zeit des gotischen Stils gebaut ist, sind in den Ausgrabungen keine Kacheln mit diesen Stilformen in Dekor gefunden. Die ältesten Funde der Ofenkeramik (47 Kompositionen — ungefähr 1100 Exemplare) beziehen sich auf die erste Hälfte und die Mitte des 16. Jh., als im Territorium Lettlands Renaissance zu begegnen war.

Unter den in diesem Artikel behandelten Kacheln sind alle notwendigen Elemente des Ofenaufbaus vertreten — Grundkachel, Eckkachel, Frieskachel, Gesimskachel und Bekrönungskachel. Ihre Ausmaße schwanken zwischen 10—35 cm, meist sind sie 15—20 cm. Die Glasurfarben sind vorwiegend grün (61%) und polychrom (38%), selten braun oder gelb (0,5%) und schwarz (0,3%). In $\frac{2}{3}$ der Verzierungskompositionen ist die Menschengestalt verwendet, gewöhnlich im Portal. Andere sind geometrische und Pflanzenmotive. Der größte Teil der polychromen Kacheln sind in derselben Stelle gefunden, sie konnten in einem Ofen verwendet sein. Die mögliche Rekonstruktionsvariante ist in der Abb. 5 gezeigt.

Für einige in Bauska gefundene Kacheln kann man ihre Vorbilder — die gedruckten Graphiken und die vermehrten Medaillen des 16. Jh. vorweisen.

Die Herkunft der Kachel mit der Halbfigur eines Ritters (Abb. 4: 5) ist mit einem Holzschnitt aus der ersten Hälfte des 16. Jh. verbunden. Das ist eine

Illustration des Gedichtes von H. Sachs über die zwölf alttestamentischen Helden. Diese Graphiken wurden im 16. Jh. für die Fertigung mehrerer ähnlichen Kachelserien in Nürnberg, Brandenburg und in einigen Burgen in Livland verwendet.

Das Vorbild für die Kachel mit der Allegorie des Mondes (Abb. 9: 1) war ein Kupferstich aus der Blattfolge «Die sieben Planetengottheiten» (1529) vom Nürnberger Kleinmeister Georg Pencz. Eine andere Gravüre dieses Autors konnte die Entstehung noch einer Kachelverzierung (Abb. 11: 1) beeinflussen.

Das Modell der Kachel mit dem während der Reformation weit verbreiteten Porträt des sächsischen Kurfürsten Johann Friedrichs (Abb. 10: 1) wurde nach der vom Nürnberger Plastiker Matthes Gebel gefertigten Medaille (um 1532) hergestellt.

Über weite Kulturbeziehungen zeugen die Figuren des Samsons mit dem Löwen auf der Kachel des 16. Jh. aus Bauska (Abb. 12: 1), die in ihrer Ausführung dem Exemplar aus Buda-Burg (Ungarn) (Abb. 12: 2) nahe steht.

Die weite Verbreitung der Matrizen — Negativformen der Kacheln des 16. Jh. wird mit analog verzierten Kacheln aus anderen Livländischen Burgen, Riga and auch Nachbarstaaten bestätigt. Einige Matrizen sind importiert, aber einen Teil der Kachelmodelle könnten die Meister aus Livland gefertigt haben.

In dem nach dem Artikel beigegeführten Kachelverzeichnis sind folgende Nachrichten gegeben: a) Inventar-Nummer, b) Bezeichnung der Kachel nach der Befindung im Ofenkörper (Siehe Abb. 1), c) Beschreibung der Verzierung, d) Farbe der Glasur, e) Ausmaße (cm), f) publizierte Analogien.

VERZEICHNIS DER ABBILDUNGEN

- Abb. 1.* Das Gliederungsschema des Kachelofens.
Abb. 2. Polychrom und einfarbig glasierte Grundkacheln mit männlichen Porträten.
Abb. 3. Polychrom und einfarbig glasierte Grund-, Eck- und Bekrönungskacheln mit Menschengestalten.
Abb. 4. Polychrom und einfarbig glasierte Grund-, Eck- und Gesims-Kacheln mit Menschen- und Tiergestalten.
Abb. 5. Rekonstruktion des Ofens, Mitte des 16. Jh., aus polychrom glasierten Kacheln.
Abb. 6. Grünglasierte Fries- und Bekrönungskachelnfragmente.
Abb. 7. Einfarbig glasierte Grund- und Eckkacheln mit geometrischer Verzierung.
Abb. 8. Rekonstruktion einer grünglasierten Schüsselkachel.
Abb. 9. Grünglasierte Grundkachel mit Frauengestalt und ihr Vorbild.
Abb. 10. Fragment einer grünglasierten Grundkachel mit männlichem Porträt und ihr Vorbild.
Abb. 11. Grünglasierte Grundkachel mit Pflanzenmotiv und ihr Vorbild.
Abb. 12. Kacheln mit Samson und dem Löwen aus den Burgen Bauska und Buda (Ungarn).
Abb. 13. Kachelfragment mit Frauengestalt.

RAKSTĪTOS VĒSTURES AVOTOS MINĒTĀS APDZĪVOTĀS VIETAS KURZEMĒ 13. GADSIMTĀ (MIERA KURSA)

Latvijas seno apdzīvoto vietu pētniecība ir ļoti svarīgs mūsu vēsturnieku uzdevums. Diemžēl tā risināšana ir palikusi novārtā. Īpaša nozīme ir piešķirama 13. gs. apdzīvoto vietu pētīšanai. Tas ļauj noskaidrot stāvokli pirms vācu agresijas: apdzīvoto vietu blīvumu, izvietojumu, t. i., dod priekšstatu par teritorijas apdzīvotību, kas savukārt ir ļoti nozīmīgs demogrāfisks un saimniecisks rādītājs.

Apdzīvotības izpētē svarīga avotu grupa ir senie vietvārdi, kas atrodami rakstītajos avotos. Daudzi no šiem vietvārdiem saglabājušies līdz mūsu dienām mazāk vai vairāk sagrozītā veidā. 13. gs. rakstīto avotu ir ļoti maz. Un tas ir loģiski, ja ņem vērā faktu, ka līdz vācu agresijai un katoļticības ieviešanai rakstība Latvijā nebija izplatīta. 13. gs. parādās hronikas, kurās aprakstīta vācu agresija, kā arī dokumentārie avoti. Šajos avotos minēts diezgan daudz apdzīvotu vietu, kaut gan pēc tiem nevar izveidot pilnīgu apmetņu pārskatu. Iegūt īstenībai pēc iespējas tuvāku ainu varētu palīdzēt arheoloģiskie izrakumi, bet diemžēl Latvijā tie nav veikti vienmērīgi visā teritorijā un kuršu zemē apmetnes — ciemi pagaidām tikpat kā nav pētīti. Tāpat retrospektīvi var izmantot 14.—15. gs. pirmās puses materiālus un dažādas netiešas liecības (15. gs. otrajā pusē sākās intensīvs iekšējas kolonizācijas un jaunu apdzīvotu vietu veidošanās process).

Šī raksta uzdevums ir uzskaitīt, respektīvi, inventarizēt, 13. gs. rakstītajos avotos minētās apdzīvotās vietas vienā Latvijas kultūrvēsturiskajā apgabalā — Kurzemē, kā arī iespēju robežās tās identificēt un lokalizēt. Vienā rakstā nav iespējams ietvert visus 13. gs. rakstītajos avotos minēto senās Kursas apdzīvoto vietu nosaukumus (tādu ir krietni pāri par 200, neietverot toponīmus kuršu apdzīvotajās zemēs tagadējā Lietuvā), tādēļ autore izvēlējusies Miera Kursu — vienu no senās Kursas zemēm (*terra*), kas minēta 1253. g. Kursas dalīšanas dokumentā. Tā ir ziemeļaustrumu Kurša, ko vācieši pakļāva kā pirmo no kuršu zemēm un kura palika uzticīga iekarotājiem līdz 1260. gadam, kad pēc Durbes kaujas sacēlās, šķiet, visa Kurša. Acīmredzot tāpēc dokumentos, kas datējami ar 13. gs. vidu, tā tiek dēvēta par Miera Kursu (*Vredecuren, Vredecuronia*).¹ Kā izriet no 1231. g. 17. janvāra līguma starp kuršiem un pāvesta legātu Alnas Balduīnu, Miera Kursā ietilpa Vanema (vai Vanemane, t. i., ziemeļaustrumu Kurša) un Bandavas novadi, kas atradās uz austrumiem no Ventas, proti, Abavas baseinā (1. att.). Robeža starp Vanemņu un austrumu Bandavu gāja Talsu apvidū.² Tātad

Miera Kurša aizņem Kurzemes ziemeļaustrumu daļu starp Abavu (Abavas augštecē un vidustecē arī krietnu gabalu upes kreisajā krastā), Usmas un Puzes ezeriem un Rīgas līci.

Jāpiebilst, ka rakstā netiks skatīts jautājums par apmetņu tipiēm un lielumu, kas ir speciālas izpētes uzdevums.

Kā jau norādīts, šajā apskatā tiks aplūkots tikai 13. gs. rakstītajos avotos sastopamais materiāls. Jaunāki avoti izmantoti tikai precizēšanas nolūkos.

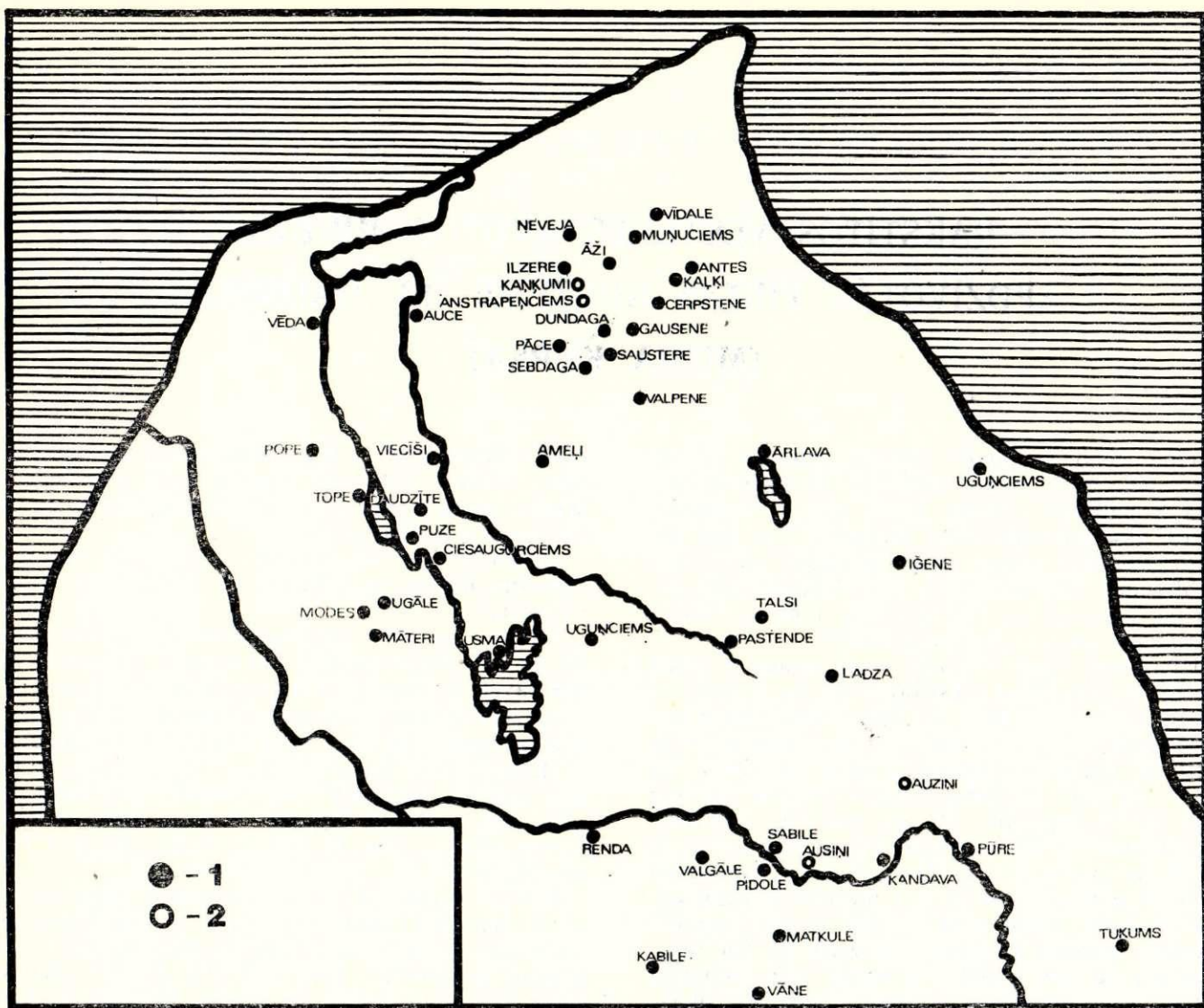
Indriķa Livonijas hronika neuzrāda nevienu senās Kursas apdzīvoto vietu nosaukumu. Tas ir saprotami, jo Kursas pakļaušana sākās dažus gadus pēc tam, kad Indriķis pabeidza savu hroniku. Atskaņu hronika min vairākus Kursas centrus, taču uz Miera Kursu attiecas tikai 13. gs. 90. gados atzīmētā Talsu pils un pilsēta.³

Daudz bagātīgāku materiālu dod dokumentārie avoti. Seno dokumentu par Kursu ir saglabājusies ievērojami mazāk nekā par Vidzemi. Mūsu rīcībā ir senie līgumi, dokumenti, kuros fiksēta Kursas dalīšana starp Livonijas ordeni un Kursas bīskapu un kuros ir minēti daudzi vietvārdi.

1230. g. rudenī austrumu Kursas kurši noslēdza ar vāciešiem padošanās līgumu.⁴ No kuršu puses līguma slēgšanā piedalījās iedzīvotāji no šādām vietām (*de locis*) — *Rende, Walegalle, Pidewale, Matecule, Wane, Pure, Ugesse, Candowe, Anses*. Šī paša novada kurši 1231. g. 17. janvārī slēdza jau minēto līgumu ar Alnas Balduīnu.⁵ Līguma slēgšanā piedalījās kurši no iepriekš minētajām vietām (izņemot *Pidewale*), kas te apzīmētas kā ciemi (*de villis*) tādā pašā secībā — *Rende, Waleggalle, Matichule, Wanne, Pyrre, Ugenesse, Candowe, Anzes*, klāt nākuši vēl trīs citi ciemi — *Talse, Arowelle, Pope* — un piebilde: «vēl daudzi citi». Tātad līguma slēgšanā tieši piedalījās praktiski visa Kursas austrumu daļa, kas atrodas no Ventas pa labi (*citra Winda* — šaipus Ventas, raugoties no Rīgas puses). Minētajā teritorijā abos dokumentos kopā nosaukti 12 ciemi.

Kādā 1234. g. lēņu dokumentā minēta *castellatura Lodgie*.⁶ Skaidrs, ka te bijusi tāda paša nosaukuma apdzīvota vieta.

1245. g. Rīgas bīskaps Nikolajs izlēņoja domkapitulam 200 arklu zemes *Donedange* un *Targele* novados (*regione*) (pēdējā neietilpst Miera Kursā) ar *Gawesne* un vēl citām vietām, kas neietilpst Miera Kursā.⁷ 1248. gadā no jauna ir runa par šiem 200 arkliem zemes minētajos novados, turklāt minēts arī *Versede* ciems.⁸

1. att. 13. gs. avotos minētās Miera Kursas apdzīvotās vietas.
1 — identificētās apdzīvotās vietas, 2 — hipotētiski identificētās apdzīvotās vietas.

Plašu vietvārdu materiālu dod 1253. g. Kursas dalīšanas dokuments. 1253. g. 4. aprīlī starp Livonijas ordeni un Kursas bīskapu tika sadalīta Miera Kurša, Ventava, Bandava, Piemare, kā arī daļa Duvzares un Cekļa.⁹ Dokuments ir divos eksemplāros — bīskapa un ordeņa. Miera Kursā uzskaitīti 28 apdzīvotu vietu nosaukumi.

1288. gadā minēta *Padestenden villa*,¹⁰ kas nav uzrādīta iepriekšējos dokumentos.

1290. gada dokumentā sakarā ar strīdu starp Kursas bīskapu un Rīgas domkapitulu¹¹ uzskaitītas pēdējam piederošās vietas *in regionibus Donedange et Thargele*, proti, *Walpene, Ancen, Navien, Videle, Munye, Asen, Hilsen, Ancetabe, Cantyn, Patzen, Seb-dagen, Sosterne, Calten, Cirspurnen et Gavesne*. Neviena no šīm vietām, izņemot *Donedange et Thargele* un *Gavesne*, nav minēta ne Kursas dalīšanas dokumentā un līgumos, ne arī citos 13. gs. dokumentos.

Tie ir visi zināmie 13. gs. rakstītie avoti, kas attiecas uz Miera Kursu un kuros parādās kāds jauns apdzīvotas vietas toponīms. Mūsu rīcībā nav Kurzemes muižu dokumentu publikāciju, kā tas ir attie-

cībā uz Vidzemi. Tos daļēji aizvieto F. Klopmana u. c. sastādītās Kurzemes muižu hronikas. Daudzi senie dokumenti ir gājuši bojā, par ko F. Klopmans izsaka nožēlu.¹²

Sarežģīts uzdevums* ir rakstītajos avotos minēto apdzīvoto vietu nosaukumu identificēšana un lokalizēšana. Tā dod iespēju spriest par apmetņu izvietojumu, noteikt senatnē biežāk vai retāk apdzīvotus novadus, saimnieciski vairāk apgūtus un ekonomiski nozīmīgākus rajonus.

Ar dažādiem mērķiem Kursas vietvārdus mēģinājuši identificēt un lokalizēt vairāki pētnieki. Vispirms jāmin A. Bilenšteins.¹³ Arī A. Svābe identificējis atsevišķu dokumentu grupās minētos toponīmus,¹⁴ lielu darbu veicis V. Kiparskis,¹⁵ analizējot toponīmus valodnieciskā aspektā, tāpat E. Dunsdorfs,¹⁶ identificējot 1702. gada Kurzemes hercogistes kartē (izgatavota pēc Zviedrijas karaļa Kārļa XII rīkojuma) atzīmētos vietvārdus. Atsevišķus Kursas vietvārdus vai vietvārdu grupas identificējuši un lokalizējuši vēl citi vēsturnieki un valodnieki, var minēt arī vairākus Zinātņu akadēmijas Valodas un literatūras institūta

pētījumus, kas iznākuši pēdējos gados (V. Dambes, B. Laumanes darbi). Taču, pirmkārt, ne tuvu nav noskaidroti visi vietvārdi, kas attiecas uz 13. gs., otrkārt, daudzi no tiem identificēti kļūdaini (tas gan mazāk attiecas uz Miera Kursu). Viens no šī raksta uzdevumiem arī ir iespēju robežās, izmantojot dažādus paņēmienus, ienest lielāku skaidrību, dot pamatīgāku argumentāciju par labu vienai vai otrai versijai, dot vizuālu pārskatu, iezīmējot kartē apdzīvoto vietu nosaukumus, kas minēti 13. gs. rakstītajos avotos.

Materiāls sakārtots, vadoties pēc 1253. gada Kursas dalīšanas dokumentā minētajiem vietvārdiem, papildinot tos ar toponīmiem, kas sastopami citos 13. gs. rakstītajos avotos.

Protams, precīzi noteikt seno apmetņu vietas gan drīz nav iespējams (te var palīdzēt tikai arheoloģija), jo muižu saimniecību veidošanās procesā un iekšējās kolonizācijas gaitā notikusi ciemu «pārbīde». Muižu centri, to aramzemes parasti veidojās ciemu labāko zemju vietā, savukārt zemnieki bija spiesti apgūt mazāk noderīgās zemes, purvus, mežus, agrāk neapstrādātās platības. Augot iedzīvotāju skaitam, ciemi paplašinājās, veidojās jauni ciemi. To nosaukumus bieži atvasināja no veco ciemu nosaukumiem, pievienojot īpašības vārdu saknes «Maz-», «Liel-», «Vec-», «Jaun-» u. tml. Muižas parasti pārņēma ciemu nosaukumus un saglabāja tos. Senie ciemu nosaukumi nereti saglabājās kādas mājas vārdā. Jāņem vērā, ka dokumentu sastādītāji vācieši viņiem svešās valodas skaņas bieži vien pierakstīja nepareizi. Tagad tas sagādā grūtības, atšifrējot sākotnējo nosaukumu. Turklāt daudzas senās apdzīvotās vietas tika pārdēvētas, šis process nereti norisinās vēl šodien. Materiālu, kur būtu uzskaitītas zemnieku sētas un kas ļautu precīzāk noteikt ciemu vietas, ir maz un tikai sākot ar 16. gs. beigām, turklāt tie attiecas vienīgi uz Kursas bīskapijas zemēm (un arī neaptver visas).¹⁷ Protams, var izmantot J. Plāķa materiālus par Kursas vietvārdiem,¹⁸ taču tie fiksē stāvokli tikai 19. gs. vidū (revīziju materiāli) un 20. gs. sākumā.

*

1253. g. Kursas dalīšanas dokumentā Miera Kursas bīskapa daļā nosauktas šādas apdzīvotas vietas:

1. *Arwale, Arewale* (1231. g. *Arowelle*) — Ārlava (Valdemārpils ezera ziemeļaustrumu krastā). Tas ir sens ciems, minēts 1387. g. dokumentā kā *dorje Arwale*.¹⁹

2. *Popen* (1231. g. *Pope*) — Pope (uz austrumiem no Ventpils). 1231. g. tā minēta kā ciems (*villa*). Apmēram 1 km uz rietumiem no muižas un baznīcas atrodas pilskalns.²⁰

3. *Topen, Copen* — J. Plāķis to atzīmējis kā Topciemu²¹, un šis vietvārds ir sastopams Topkroga nosaukumā (uz ziemeļiem no Puzes ezera pie ceļa). Vairākas ciema mājas, kuras uzskaitījis J. Plāķis un kuras izdevies identificēt, atrodas pie Rindas upes netālu no tās iztekas no Puzes ezera.

4. *Pusen, Pussen* (1280. g. *Poeszen*) — Puzes ezera austrumu pusē atrodas Puze un Puzenieki. Ticamāk, ka ciems bija Puzes muižas vietā. Tas ir sens ciems, kādā 1445. g. dokumentā tas apzīmēts kā «*pagasidorp.. Pussen*».²² Apmēram 1 km uz rietumiem no Puzes muižas pie Ventpils ceļa ir pilskalns.²³

5. *Veseden, Vietseden* (1248. g. *Versede*, citā 1290. g. dokumentā *Vetzedi*) — Viēcītes jeb Viēcīši²⁴ (pie Stendes upes uz ziemeļaustrumiem no Puzes ezera). Sākotnējais nosaukums, šķiet, bijis Vietsēde, laika gaitā tas mainījies. 1702. g. kartē *Veltzen* iezīmēta tieši tur, kur tagad atrodas Viēcītes muiža. Tas ir sens ciems, jo 1248. g. dokumentā teikts: «*villa unam, Versede*».²⁵

6. *Amulen, Amullen* — Amele jeb Ameļi (pie ceļa starp Dundagu un Puzes ezeru). 1287. g. dokumentā apzīmēts kā *Amelen* ciems.

7. *Ugalen* — Ugāle. Kā liecina J. Plāķa materiāli²⁶, ciems acīmredzot atradies uz dienvidiem no Ugāles muižas. Taču sākotnējais ciems drīzāk bijis muižas vietā. Turpat pie muižas ir pilskalns.²⁷

8. *Vede* — Vēda (starp Ovīšiem un Popi). Sens ciems, 1309. g. minēts kā *villa Vede*.²⁸

9. *Anse* — 13. gs. dokumentos minētas vismaz trīs vietas ar šādu vai ļoti līdzīgu nosaukumu. Sinī gadījumā tai jābūt Ancei (uz dienvidaustrumiem no Vēdas), tā uzskata arī A. Bilenšteins un V. Kiparskis.²⁹ Tas izriet no fakta, ka *Anse* dokumentā minēta kopā ar toponīmiem, kas lokalizēti teritorijā starp Ugāli un jūru, aptverot Engures upes, Puzes ezera, Rindas un Stendes upes rajonu. F. Klopman domā, ka tā ir Antes³⁰ (sk. 31. nr.). Acīmredzot viņu maldinājusi šā vārda nekonekventā rakstība dažādos senos dokumentos.

10. *Matre* — Māteri (pie Ugāles virzienā uz Piltēni).

11. *Moden* — Modes (uz dienvidiem no Puzes ezera).

12. *Cersangere, Cersangare* — 1702. g. kartē (*Sirsangelen*) un J. Barnikela 1747. g. Kurzemes un Zemgales kartē (*Zirsangern*)³¹ šī vieta iezīmēta Engures upes (tek no Usmas ezera uz Puzes ezeru) labajā pusē uz dienvidaustrumiem no Puzes ezera. Acīmredzot nosaukuma sastāvdaļā *-angere* ietilpst Engures upes nosaukums. A. Bilenšteins norāda, ka viņa laikā šādas vietas vairs nav, bet vēl 1859. g. ciemā bijušas trīs sētas: Vecmatīši, Briedis un Mārtiņi.³² Taču J. Plāķis Ugāles pagastā min ciemu ar nosaukumu «Ciesengurciems»³³, kas noteikti apzīmē veco ciemu un kura visas mājas atrodas Engures upes labajā pusē uz dienvidiem no Puzes un Puzeniekiem. Ē. Dunsdorfs arī domā, ka pēc novietojuma 1702. g. kartē minētā vieta ir tagadējie Vecmatīši.³⁴

13. *Donsveten, Darsethen* — Daudzīte jeb Dandzīte (1702. g. kartē un vēl 1841. g. tā saukta par *Danswitten* kā Puzes blakusmuiža).³⁵ Tā atrodas uz austrumiem no Puzes ezera.

Turpinājumā nosauksim vietas, kas minētas Miera Kursas ordeņa daļā.

14. *Rende, Rennen* — Renda. 14. gs. sākumā te ir 26 saimnieki (*Wirthe*),³⁶ tātad paliels ciems. Pie Mazupes ietekas Abavā (Abavas kreisajā krastā) ir pilskalns.³⁷

15. *Walgele, Walgaallen* (1230. g. *Walegalle*, 1231. g. *Waleggalle*) — Valgale (uz rietumiem no Sabiles). Pilskalns Abavas pietekas Valgales labajā krastā iepretī Milzavas (tā ietek Valgalē) grīvai.³⁸

16. *Kabilwen* — Kabile. Pilskalns atrodas vairāk nekā 4 km no Kabiles pie Sabiles ceļa.³⁹

17. *Pedewale, Pedewallen* (1230. g. *Pidewale*) — Pidole (netālu no Sabiles, otrpus Abavas). Ē. Muguŗēvičs domā, ka senais ciems atradies Rambuļa upītes likumā.⁴⁰

18. *Zabele* — Sabile. Pilskalns atrodas Abavas labajā krastā Sabiles pilsētiņas ziemeļaustrumu pusē. A. Bilenšteins domā, ka šis pilskalns sākumā kalpojis Pidoles iedzīvotājiem, jo 1230. g. un 1231. g. līgumā Sabile nav minēta, bet ir minēta tās tiešā tuvumā esošā Pidole.⁴¹ Uz ziemeļaustrumiem no pilskalna ir senpilsēta, kurā apdzīvotība konstatēta kopš 11. gs. Tā aizņem apmēram 1 ha.⁴²

19. *Cadow, Candowe* — Kandava. Te ir pilskalns, ko sauc par Baznīckalnu, tas atrodas tieši pie Kandavas pilsētas.⁴³

20. *Mateculen, Sactekul* (1230. g. *Matecule*, 1231. g. *Matichule*) — Matkule (uz dienvidiem no Sabiles, Imulas kreisajā krastā). Vārda otrā sastāvdaļa saistīta ar lībiešu vārdu *kūla*⁴⁴, kas liecina, ka te bijis sens lībiešu ciems. Pilskalns ar senpilsētu atrodas blakus Matkules muižai Imulas kreisajā krastā netālu no Buses mājām, kādēļ to sauc arī par Buses pilskalnu.⁴⁵

21. *Wane* (1231. g. *Wanne*) — Vāne (uz dienvidaustrumiem no Kabiles). A. Bilenšteins domā, ka Kapsētas kalns, kas atrodas 1,5 km no pastorāta pie dzirnavu diķa, varētu būt pilskalns.⁴⁶ E. Brastiņš šeit pilskalnu nenorāda.

22. *Pure, Pune* (1231. g. *Pyrre*) — Pūre (uz austrumiem no Kandavas). 1387. g. tā minēta kā ciems (*dorpe Puren*).⁴⁷ Pilskalns, saukts par Muļukalnu, atrodas pie Pūres muižas Tukuma dzelzceļa tuvumā.⁴⁸

23. *Tuckemen* — Tukums. Pilskalns atrodas netālu no Tukuma pie Zvirgzduupītes, kas ietek Dzirnavu ezerā.⁴⁹ Aptuveni 6 km uz ziemeļaustrumiem no Tukuma atrodas Milzkalna pilskalns.⁵⁰

24. *Ansen* (1230. g. *Anses*, 1231. g. *Anzes*) — spriežot pēc 1230. g. līguma, kur minētie kuršu ciemi nosaukti noteiktā secībā virzienā gar Abavu uz augšu līdz Kandavai, A. Švābe uzskata, ka līgumā minētā *Anses* jāmeklē Kandavas tuvumā.⁵¹ Līdz mūsu dienām neviens lielāks centrs ar šādu nosaukumu nav saglabājies. Kā norāda A. Švābe, tad uzmanību saista divi māju vārdi: Anziņi Kandavas pagastā un Anziņi Cēres pagastā (uz ziemeļaustrumiem no Kandavas). Kursas dalīšana dokumentā *Anze*, *Ansen* minēta starp nosaukumiem, kas lokāli zēti rajonā starp Kandavu un Usmu, bet dienvidu virzienā aiziet līdz Tukumam. Tā liek domāt fakts, ka dalīšanas dokumentā pēc Tukuma ir frāze: «*mit der wiltnisse tuschen Candowe und Semigallen*» un tad seko aiz piebildes «*vortmeyr*» (tālāk) kopā «*Ansen, Ladze, Ugen, Talzen, dat dorp Husman*». Tātad no teksta izriet, ka visas šīs vietas veido atsevišķu grupu. Un vēl viens fakts: 1498. g. dokumentā minēta robeža starp *Ansen* und *Lettendorp*⁵², bet V. Kiparskis atzīmē 1450. g. dokumentā minēto *Lettendorf* Strazdes pagastā.⁵³ Strazdes pagasts un Cēres pagasts, kur ir Anziņu mājas, atrodas blakus. Cēres pagasta Anziņu mājas uzrāda arī J. Plāķis.⁵⁴ A. Švābe no šiem diviem variantiem priekšroku tomēr dod Kandavas Anziņiem, jo Kandavas pagastā pie Čāpuļu mājām (Abavas krastā starp Sabili un Kandavu) ir pilskalns, ko tā arī sauc par Pilskalnu⁵⁵ un kas liecina, ka tuvumā bijusi apmetne. Turpretim V. Kiparskis, V. Biļķins un, kā norāda V. Kiparskis, arī A. Bauers ir par Cēres Anziņiem.⁵⁶ Šķiet, ka pēdējā varianta argumentācija ir tuvāka patiesībai. A. Bilenšteina uzskatam, ka tā ir Ance⁵⁷, proti, šai pašā dalīšanas dokumentā jau minētā *Anse*, nav pa-

mata. Ance ietilpst bīskapa daļā, turklāt Bilenšteina dotā šī nosaukuma lokalizācija neatbilst uzskaitīto vietu topogrāfijai.

25. *Ladze, Laze* — Ladza (uz dienvidaustrumiem no Talsiem, starp Libāgiem un Odri). A. Švābe un V. Kiparskis, tāpat V. Biļķins ar Ladzu identificē arī 1234. g. minēto *Lodgie*, kas dokumentā apzīmēta kā pilstiesa (*castellatura Lodgie*).⁵⁸ Tas liecina, ka te atradies pilskalns ar vietējo iedzīvotāju pili, jo vācu pils Ladzā nekad nav bijusi. Un tiešām, netālu (ap 3 km) no Ladzas pie Mežītu mājām Anduma mežā ir pilskalns.⁵⁹ J. Plāķis min Lazdnieku māju grupu, kurā ietilpst arī Ladzmājas.⁶⁰ Kādā citā darbā A. Švābe *Lodgie* identificē ar Laidzi⁶¹, kam nule minēto apsvērumu dēļ nevar piekrist.

26. *Ugen* (1230. g. *Ugesse*, 1231. g. *Ugenesse*) — tā tiek identificēta gan ar Iģeni (uz ziemeļaustrumiem no Talsiem), gan ar Uguņciemu pie Upesgrīvas. A. Bilenšteins, V. Kiparskis, V. Biļķins un E. Dunsdorfs uzskata, ka tas ir Uguņciems pie Upesgrīvas⁶², bet A. Švābe tajā pašā darbā, kur *Lodgie* identificēta ar Laidzi, secina, ka tā ir Iģene⁶³. Skaidrs ir tas, ka *Ugen* un *Ugesse* (*Ugenesse*) nevar būt divas dažādas vietas, jo uzskaitīto toponīmu secība 1230. g. un 1231. g. līgumos un 1253. g. Kursas dalīšanas dokumentā ir viena un tā pati.

1234. g. dokumentā ir teikts, ka tiek izlēnoti 25 arkli zemes Kursā «*in castellatura Lodgie, in provincia Ugesse*». Tātad *Ugesse* novads ietilpa Ladzas pilstiesā. Iģene ir krietni tuvāk Ladzai nekā Upesgrīvas Uguņciems. Uz to norādījis G. Berkholcs, atzīmējot, ka Iģene savā laikā ir bijusi lielāka muiža nekā Uguņciems un te esošā baznīca varētu liecināt par Iģeni kā senu centru.⁶⁴ Taču nosaukuma forma (vienīgi par formu *Ugen* varētu strīdēties) ir tuvāka Uguņciema nosaukumam. Turpreti V. Biļķins domā, ka Uguņciems bijis lielāks centrs. Šo apgalvojumu viņš argumentē šādi: 1) vietvārda pirmā puse devusi nosaukumus arī citiem apkārtnes objektiem (Uguņupe, Uguņezers, Uguņmuiža u. c.); 2) pie Uguņciema sākās ceļš, kas veda uz Talsiem un Rendu un kļuva par ordeņa svarīgāko kara ceļu 13. gs.⁶⁵ Turpretim par Iģeni, kā domā V. Biļķins, nav nekādu faktu, kas liecinātu, ka tā būtu sens lielāks centrs. Uguņciems pie Upesgrīvas tiešām varēja būt sena apdzīvota vieta: 17. gs. te darbojās dzelzs ceplis, jo apkārtnē bija samērā augstvērtīga purva rūda.⁶⁶ Nosaukums acīmredzot saistīts ar senām dzelzs kausēšanas tradīcijām. Var būt, ka dzelzs ieguve un apstrāde te izveidojās jau krietni pirms 17. gadsimta: kuršu kā izcilu dzelzs kausētāju slava bija tālu izplatīta (ja vien 13. gs. te jau bija apmetušies kurši). Kaut gan K. Andermanis raksta, ka lielais Uguņciems izveidojās hercoga Jēkaba laikā līdz ar dzelzs lietuves ierīkošanu.⁶⁷ Taču pilnīgi ticams, ka te jau pirms tam bijusi kāda apmetne.

Taču iespējams, ka minētā vieta nav ne Iģene, ne Upesgrīvas Uguņciems. J. Barnikela 1747. g. Kurzemes un Zemgales kartē iezīmēti divi Uguņciemī: jau minētais pie Upesgrīvas un otrs (*Ugenzehm*) — uz ziemeļiem no Spāres ezera, starp Puņām un Spāres ezeru. Jāsaka, ka atšķirībā no Upesgrīvas Uguņciema šis otrais Uguņciems precīzāk atbilst līgumā nosaukto vietu topogrāfijai: visas šeit minētās vietas veido kompakto rajonu, turklāt otrs Uguņciems atrodas tuvāk Ladzai nekā Upesgrīvas Uguņciems. Te gan jāpiebilst, ka J. Barnikela kartē vietas iezīmētas

ļoti neprecīzi. Mūsdienās šeit vietas ar šādu nosaukumu nav.

27. *Talzen, Dalsen* (1231. g. *Talse*) — Talsi. Talsu ezera austrumu krastā atrodas sens kuršu pilskalns, kuru uzskata par vienu no spēcīgākajiem kuršu pilskalniem.⁶⁸ Arheologi pie Talsu pilskalna konstatējuši vairāk nekā 4 ha lielu senpilsētu.⁶⁹ Arī Atskaņu hronika 13. gs. 90. gados min Talsu pili un pilsētu.⁷⁰ K. Andermanis norāda, ka vecais Talsu ciems atradies pie pašas Talsu pilsētas Pastendes pagastā.⁷¹

28. *Husman* (1251. g. *Usmede*, 1294. g. *Usmese-den*⁷²) — Usma. Tas ir sens ciems: jau 1251. g. apzīmēts kā ciems (*villa*).⁷³ Arheologs Ē. Mugurēvičs konstatējis, ka ciems atradies Usmas ezera rietumu krastā, t. s. Elku ragā, kur vēlāk uzceltas muižas ēkas, skola, bet pašlaik ir kopsaimniecības «Usma» kantoris. Šeit nav pilskalna.⁷⁴

Tās bija Kursas dalīšanas dokumentā uzskaitītās apdzīvotās vietas Miera Kursā. Citos 13. gs. dokumentos minētas vēl citas vietas:

29. *Donedange* — Dundaga. 1245. un 1290. g. dokumentos tā nosaukta par *regio*, bet 1248. g. — par *provincia*. Tātad tā ir lielāka administratīva vienība, ko A. Svābe tulko no latīņu valodas kā kiligundu⁷⁵ (pilsnovadu⁷⁶). Te bija vietējo iedzīvotāju apmetne, jo iepretī Dundagas pilij dzirnavu ezera otrā krastā ir sens nocietinājums.⁷⁷ 1387. g. dokumentā teikts, ka pie Dundagas pils (vācu) ir tāda paša nosaukuma ciems (*villa*).

Garš Miera Kursas apdzīvoto vietu saraksts ir 1290. g. dokumentā. Turpmāk tiks aplūkotas tikai tās vietas, kas nav minētas iepriekšējos dokumentos.

30. *Walpene* — Valpene (uz dienvidiem no Dundagas pie Dundagas—Talsu ceļa). Dokumentā apzīmēta kā ciems.

31. *Ancen* — Antes (starp Dundagu un Ģipku). Dokumentā apzīmēts kā ciems. Tā kā 1290. g. dokumentā ir ietvertas vietas Kurzemes ziemeļu stūrī ap Dundagu un no tās uz ziemeļiem esošā rajonā, proti, vietas, kas nav minētas ne ligumos, ne Kursas dalīšanas dokumentā, tad šeit minētā *Ansen* nav ne Ance (sk. 9. pozīciju), ne vieta, kas varētu būt saistīta ar Anziņiem vai Ansiņiem (sk. 24. pozīciju). Turklāt 1384. un 1387. g. dokumentos tā tiek dēvēta par *Anten*.⁷⁸ Droši var teikt, ka 1290. g. *Ancen* un 14. gs. *Anten* ir viena un tā pati vieta, par ko liecina minētajos dokumentos uzskaitīto vietu secība. 1290. g. dokumentā tā ir šāda: «*Walpene, Ancen, Navien, Videle, Munye*...»; 1384. g. sekojoša: «*Anten, Navien, Munien, Videle*...»; 1387. g. šāda: «*Navien, Munien, Videle, Anten*...» Tātad šīs četras vietas konsekventi minētas kopā. 1387. g. dokumentā ir teikts: «*villam Anten, prope flumen Irwam Minorem situatam*», tātad tā atradusies pie Mazirbes upes.

Taču ir daži fakti, kas ienes neskaidrības. Pirmkārt, ne tagadējās Antes, ne Mazantes (uz ziemeļrietumiem no Antes) neatrodas pie Mazirbes upes. J. Plāķis min vēl Dižantes Kaļķu ciemā un Vilmaņu Antus un Vitola Antus Latevas ciemā⁷⁹ (abi ciemi atrodas uz ziemeļaustrumiem no Dundagas). Visas šeit minētās Antes, lai gan neatrodas pie Mazirbes upes, tomēr ir tās apvidū. Tā kā upju sistēma šajā rajonā ir visai sarežģīta, tad, iespējams, tolaik nebija īsti skaidrs, kura no daudzajām upītēm ir Mazirbes augštece. Otrkārt, 1384. g. dokumentā teikts: «*in (castro) de Anten*». Nav zināms, ka Antē būtu bijusi vācu pils. Taču vācu pils nebija arī Ancē un

vietā, kas saistīta ar Anziņiem (vai Ansiņiem). Antes tuvumā gan ir vietējo iedzīvotāju pilskalns pie Kaļķu muižas⁸⁰, bet vai 14. gs. beigās tas varēja tikt fiksēts dokumentos? Droši vien jau varēja, jo ne viens vien pilskalns vēl 14. gs. bija apdzīvots. Treškārt, 1387. g. dokumentā teikts, ka 1383. g. Rīgas domkapituls sūtīja savus cilvēkus uz Dundagu pēc ienākumiem un tie iegriezušies *Ancen* ciemā, kur tiem uzbrukuši Kursas bīskapa un ordeņa ļaudis un atveduši uz Pilteni. Ceļojot no Rīgas uz Dundagu, Ante nekādā ziņā nav pa ceļam. Te varētu būt kāds izskaidrojums: ceļinieki iegriezās ciemā, kas tika identificēts ar Anziņiem (vai Ansiņiem), — tas ir gandrīz pa ceļam. Šis ciems gan ir ordeņa teritorijā, taču uzbrukums tika izdarīts ne tikai Kursas bīskapa, bet arī ordeņa brāļu uzdevumā. Te jāpiebilst, ka dokumenta sastādītājs nav bijis konsekvents vietvārdu rakstībā: vienu un to pašu vietu apzīmējot, viņš raksta gan *Anten*, gan *Anzen*, bet tur, kur runā par uzbrukumu, ciemu nosauc par *Ancen*.

A. Bilenšteins un V. Kiparskis šo vietu nepareizi identificē ar Anci.⁸¹

32. *Navien* — Neveja (uz ziemeļrietumiem no Dundagas pie ceļa uz Mazirbi). 1387. g. minēta kā ciems.

33. *Videle* — Vīdale pie Vīdales ezera (uz ziemeļiem no Dundagas; 1837. vai 1838. g. ezeru nolaida⁸²).

34. *Munye* — Muņuciems (uz dienvidrietumiem no Vīdales).

35. *Asen* — Āži (uz ziemeļiem no Dundagas). 1387. g. dokumentā minēti kā «*villan Azen*».

36. *Hilsen* — L. Arbuzovs un V. Kiparskis identificē ar Ilzeres jeb Ildzeres ciemu pie Dundagas.⁸³ J. Plāķis min Ildzeres ciemu⁸⁴ — un identificēts ciema mājas atrodas pie Dundagas uz ziemeļrietumiem (starp Neveju un Pāci). 1290. g. dokumentā minētā vieta apzīmēta kā ciems. 1387. g. lietots nosaukums *villa Ilsen*. J. Barnikela kartē Spāres ezera ziemeļu galā atzīmēta apdzīvota vieta *Illsicken*. Taču 1290. g. dokumentos uzskaitīti Rīgas domkapitula īpašumi, bet rajons, kur iezīmēta *Illsicken*, nepieder domkapitulam. Tātad pareizs ir pirmais variants.

37. *Ancetabe* — L. Arbuzovs un V. Kiparskis to identificē ar Anstrupes ciemu pie Dundagas.⁸⁵ Tā ir tā pati 1387. g. minētā *villa Australem*⁸⁶, kas 1439. g. saukta par *villa Anstraben*⁸⁷, bet 1582./83. g. Kursas bīskapa vaku grāmatā ir minēts *Anstraven ciems*⁸⁸. J. Plāķis Dundagas pagastā atzīmējis Anstrapciemu, taču minējis tikai vienas mājas — Kaņķumus (Kaņķam)⁸⁹, pēc kurām nevar šo ciemu precīzi lokalizēt, jo 1290. g. dokuments min arī šādu ciemu. A. Bilenšteins raksta, ka 3 km no Dundagas muižas (kāda virzienā?) ir divas Kaņķumu mājas.⁹⁰

38. *Cantyn* — V. Kiparskis, šķiet, pareizi to uzskata par Kaņķumiem⁹¹, jo īpaši tuvs šim nosaukumam ir 1387. g. un 1439. g. lietotais apzīmējums *Cantimas*. 1387. g. tas minēts kā ciems. Tādējādi senajiem Anstrupes un Kaņķumu ciemiem vajadzēja atrasties cieši blakus.

39. *Patzen* — Pāce (uz rietumiem no Dundagas). 1387. g. apzīmēta kā *villam Patzen*. Te atrodas arī pilskalns.⁹²

40. *Sebdagen* — Sebdaga jeb Sabdaga (uz dienvidiem no Dundagas). 1387. g. minēta kā *villam Sepdanghen*.

41. *Sosterne* — L. Arbuzovs un V. Kiparskis to identificē ar Sausteru jeb Sausteres ciemu, kas atro-

das apmēram 4,5 km uz dienvidiem no Dundagas.⁹³ 1582./83. g. Kursas bīskapa vaku grāmatā šī vieta rakstīta kā *Soustern*.⁹⁴ J. Plāķis piemin Sausterciemu⁹⁵, kas, kā rāda identificētās mājas, atrodas pie Dundagas. 1387. g. tas apzīmēts kā *villam Sosterne*.

42. *Calten* — Kaļķi, Kaļķmuiža (uz ziemeļaustrumiem no Dundagas, starp Ģipku un Dundagu). 1290. g. dokumentā saukta par ciemu. Pie Kaļķumuižas ir pilskalns, saukts par Puiškalnu.⁹⁶

43. *Cirspurnen* — Cirpstenes jeb Cirpenes ciems, saukts arī par Piltenes ciemu⁹⁷ (atrodas uz ziemeļaustrumiem no Dundagas). E. Dunsdorfs šo vietu nepareizi identificē ar Cirspenes ciemu un krogu (uz dienvidiem no Ventpils pie jūrmalas ceļa)⁹⁸ — šī vieta nav minēta 1290. g. dokumentā. J. Plāķis uzrāda divus ciemus — Piltenes un Cirspenes, kuros dažu māju vārdi atkārtojas⁹⁹, kas varētu liecināt par to, ka mūsdienās tur bija divi ciemi, bet senos laikos — tikai viens, kas saucās *Cirspurnen*. 1387. g. tas dēvēts par ciemu.

44. *Gavesne* — L. Arbužovs domā, ka tas (*Gavesen*) ir Gausenes ciems pie Dundagas.¹⁰⁰ J. Plāķis atzīmējis Gausenciemu¹⁰¹, kas, spriežot pēc identificētajām mājām, atrodas uz austrumiem no Dundagas (starp Piltenes (Cirpstenes) un Valpenes ciemu). V. Kiparskis, atsaucoties uz A. Bīlenšteinu, šo ciemu apzīmē kā Gavieznes jeb Gausenes ciemu, kas atrodas apmēram 3 km no Dundagas muižas un tolaik bijusi Dundagas blaksmuiža, kas saukusies par Kārļamuižu.¹⁰² Šī muiža iezīmēta 1930. g. kartē, kas ievietota E. Dunsdorfa grāmatā.

45. *Padestenden* — Pastende (uz dienvidrietumiem no Talsiem), 1288. g. dokumentā minēta kā ciems (*ville*), kas atradies pie *Testenden* upes¹⁰³ (Stendes upe). 1324. g. avotos lietots nosaukums *Pastenden*.¹⁰⁴ Tādējādi 13. gs. rakstītie avoti Miera Kursā min 45 apdzīvotas vietas.

*

Nav šaubu, ka visās minētajās vietās bijuši ciemi. To apliecina, pirmkārt, tas, ka 1230. g. rudenī noslēgtajā līgumā minētās vietas (*de locis*) 1231. g. 17. janvāra līgumā apzīmētas kā ciemi (*de villis*). A. Svābe norāda, ka gan Indriķa hronikā, gan dokumentārajos materiālos vācieši par *loci* sauca arī ciemus (*villae*).¹⁰⁵ Arī V. Biļķins uzskata, ka *villa* un *locus* ir sinonīmi.¹⁰⁶ To apliecina arī retrospektīvi izmantotie 14. gs. avoti. Tomēr avoti rāda arī to, ka toponīmi, kas minēti gan līgumos, gan Kursas dalīšanas dokumentos, neapzīmē tikai ciemus vien. Tā A. Svābe uzskata, ka abos līgumos minētie toponīmi nozīmē vismaz pagastus vai vēl plašākus novadus. Bet pagastā bieži ir divi, pat trīs ciemi.¹⁰⁷ A. Svābe pamatoti pievērš uzmanību tam, ka kādā 1234. g. dokumentā *Ugesse* nosaukta par *provincia* un tajā izlēnoti 25 arkli aramzemes. 25 arkli zemes ir liels ciems, tomēr Latvijā Livonijas laikā tādi bija sastopami¹⁰⁸, kaut gan pagaidām vēl nav noskaidrots, cik lieli bija Kursas ciemi. A. Svābe pieņem, ka Kursas ciemu vidējais lielums bijis tieši 25 arkli¹⁰⁹, taču citā darbā raksta, ka sētu skaits ciemos bijis ļoti dažāds — no 2 līdz 20, bet caurmērā 7—8 sētas vienā ciemā¹¹⁰, tātad arklu skaits mazāks nekā 25. Nosaukums *provincia* attiecībā uz *Ugesse* liek domāt, ka acimredzot 1230. g. un 1231. g. līgumos minētās 12 vietas katra tiešām apzīmē plašāku teritoriālu

vienību. Tā liek domāt arī Alnas Balduīna 1230. g. 28. decembra līgums ar Viduskursas kuršiem, kurā uzskaitītās vietas apzīmētas kā kiligundas¹¹¹, ko igauņu vēsturnieki H. Mora un H. Ligi tulko kā pilsnovadu¹¹². Minētie vēsturnieki norāda, ka igauņu kihelkonda bijusi lielāka teritoriāla vienība, kas 12.—13. gs. sastāvējusi no vairākiem ciemiem, bet Kursas kiligunda bijusi mazāka un nereti sastāvējusi tikai no vienas lauku kopienas (ciema).¹¹³ Tomēr fakti liecina, ka kiligundā bija vairāki ciemi. Piemēram, attiecībā uz dažiem 1230. gada 28. XII līgumā minētiem toponīmiem Kursas dalīšanas dokumentā teikts, ka šīs vietas (*Langis, Venelis, Normis*) atrodas abos Ventas krastos, bet ciems nevarēja būt izvietots tik lielas upes abos krastos. Tātad bez līgumā minētā galvenā ciema — centra attiecīgajā teritorijā varēja būt vēl citi ciemi. Un vēl viens fakts, kas teikto apstiprina: kādā 1290. g. dokumentā minēti 90 arkli zemes *in territorio Normes*¹¹⁴. (Šī vieta ir minēta arī 1230. g. decembra līgumā.) Gan apzīmējums *territorio*, bet īpaši šie 90 arkli zemes liecina, ka *Normis* kā plašs novads ietver ne tikai viena ciema teritoriju vien. V. Biļķins, piemēram, domā, ka *Normis* aptvēra tagadējās Zlēkas un Ledikas.¹¹⁵ Tā kā līgumi ar ziemeļaustrumu Kursu un Viduskursu ir slēgti praktiski vienlaicīgi un to raksturs vienāds, turklāt vienu līgumu ar Ziemeļaustrumkursu un līgumu ar Viduskursu slēdza Alnas Balduīns, tad acimredzot visos trīs līgumos uzskaitītie toponīmi apzīmē vienādas administratīvas vienības, lai gan vienā līgumā tie saukti par *de locis*, otrā — *de villis*, bet trešā — *kiligundis*.

Ir vēl citi fakti, kas liecina, ka līgumos un Kursas dalīšanas dokumentos minētie toponīmi apzīmē galvenokārt lielākus centrus. No līgumos minētajām vietām tādi neapšaubāmi bija Talsi, kur atrodas pilskalns un bijusi senpilsēta, Kandava, kur atrodas pilskalns, turklāt vācieši pēc nostiprināšanās Kursā te izveidoja Kandavas fogteju. Kā atzīmē H. Dopkēviča, gan 1231. g. līgumā, gan 1253. g. Kursas dalīšanas dokumentā Ārlava ir vienīgā vārdā nosauktā vieta plašam novadam, turklāt 14. gs. tā jau minēta kā draudzes centrs.¹¹⁶ Tas liecina, ka Ārlava ir sens noteikta novada centrs. To, ka šajā novadā bijušas vēl citas apmetnes, liecina Nogales pilskalns (uz dienvidaustrumiem no Ārlavas).¹¹⁷ Arheoloģiskie izrakumi ļauj apgalvot, ka Matkules pilskalns kopā ar priekšpili un plašo senpilsētu ir bijis viens no lielākajiem Austrumkursas politiskajiem un ekonomiskajiem centriem. Imulas pretējā krastā esošais Baznīckalns bijis kulta un sapulču vieta, blakus atrodas plaši 11.—14. gs. kuršu ugunskaņi.¹¹⁸ Pēc analogijas arī pārējām līgumos minētajām vietām vajadzētu būt seniem lielākiem centriem. Dokumentos acimredzot minēti ciemi, kas «krita acīs», bet patiesībā apmetņu skaits bijis daudz lielāks.

Tālāk jāaplūko 1253. g. Kursas dalīšanas dokumentā uzskaitītās vietas. Ārlavu, Kandavu, Matkuli, Talsus jau minējām. Nozīmīgam centram vajadzēja būt Sabilē, kur pie pilskalna bijusi senpilsēta. Ugāle, Puze, Sabile, Tukums vismaz jau 15. gs. bija draudzes centrs¹¹⁹ (acimredzot jau krietni agrāk, tikai ziņas ir no 15. gs.). P. Johansens par dažādiem 1253. g. Kursas dalīšanas dokumentiem raksta, ka tajos uzskaitītas tikai galvenās apdzīvotās vietas.¹²⁰

Miera Kursā ir daži pilskalni vietās, kas nav tiešā tuvumā līgumos un dalīšanas dokumentā nosaukta-

jām apmetnēm, piemēram, Nogales, Strazdes, Vecmoku, Vecsātu Brīguļu pilskalns, Lībagu Karātvalkalns,¹²¹ kas briesmu brīžos varēja kalpot apkārtējiem iedzīvotājiem kā patvērums un atbalsta bāze. Strazdes ciems (*dorpe Strassze*) minēts 1324. g. lēņu dokumentā.¹²² Skaidrs, ka tas pastāvēja jau 13. gs. Arī Lībagos acīmredzot bija sens ciems. Apvidus ap Vecmokām bija apdzīvots jau sen, jo tas ir bagāts ar arheoloģiskajiem atradumiem.¹²³ Arī Vecsātu apvidus bija sen apdzīvots: apkārtne ir arheoloģiskie atradumi.¹²⁴

Par vēl citu apmetņu pastāvēšanu liecina 14. gs. pirmās puses dokumentos minētie toponīmi, kas 13. gs. nav sastopami. Tā kā raksta uzdevums nav retrospektīvi izmantot jaunākos dokumentus, tad kā ilustrāciju var minēt tikai pāris piemērus: 1310. g. līdzās jau agrākajos dokumentos minētajiem ciemiem Miera Kursā atzīmēti *Uppesede, Stangen* (vai *Saugen*), *Vetba*¹²⁵, 1318. g. dokuments apliecina, ka izlēnoti 2 arkli zemes «*in loco, qui Wilkumpene dicitur*»¹²⁶ u. c. Nevar būt ne mazāko šaubu, ka šie ciemi pastāvēja jau 13. gs. Lai gan Miera Kursā nekaroja kopš 13. gs. 30. gadiem, tomēr jāšaubās, vai 14. gs. pašā sākumā te kaut cik jūtami pieauga iedzīvotāju skaits, notika iekšēja kolonizācija un jaunu ciemu veidošanās. Kaut gan nedrīkst aizmirst kuršu iespiešanos lībiešu apdzīvotajos rajonos, taču valda uzskats, ka vāciešu nostiprināšanās laikā Kursā lībiešu asimilācijas process pamatos bija jau noslēdzies.¹²⁷

Ļoti interesants ir kāds 1387. g. dokuments¹²⁸, kurš atspoguļo strīdu starp Kursas bīskapu un Rīgas domkapitulu 1383. gadā (sk. arī 31. pozīciju). Tajā minēti vēl kādi 15 ciemi Dundagas un Tārgales novadā (to lielum lielais vairākums atradās Dundagas novadā), kuri neparādās 13. gs. avotos. Nevienā 13. gs. dokumentā nav pieminēti arī piejūras ciemi. Taču 1387. gada dokumentā ir uzskaitīti daži piejūras ciemi: *Domesnes, Klein-Irwa, Sigkeragke, Barsbeke, Roye, Gipkewalme*. Ar ko tas izskaidrojams? Droši vien daļa no šīm apmetnēm pastāvēja jau pirms vācu ienākšanas Latvijā. Tā I. Priedīte norāda, ka nav pamata uzskatīt, ka Ziemeļkursas piekrastes apdzīvotība sākusies tikai 13. gs.¹²⁹ Taču apmetnes laikam bija sīkas, zeme mežainajos un purvainajos apvidos bija maz izmantojama, neauglīga, bet, kā norāda H. Mora un H. Ligi, 11.—13. gs. zvejniecībai vēl ir tikai sezonas raksturs un tā vēl nebija kļuvusi par iekšējo ūdenskrātuvju krastu apdzīvotāju un jūrmalas ļaužu iztikas avotu.¹³⁰ Drošu liecību par minēto ciemu agrīnāku pastāvēšanu mūsu rīcībā pagaidām gan vēl nav. Tomēr ir netiešas liecības, piemēram, par Kolkū. Mervalas (Sēdermanlandē Zviedrijā) rūnu akmens (ap 1040. g.) stāsta, ka kāds Sveīns bieži braucis uz Zemgali ap Domesnēsu (*um tumisnis*; Kolkasraga sens nosaukums).¹³¹ Savukārt hronists Brēmenes Ādams raksta (ap 1075.—1081. g.), ka Dānijas karalis Svēns ar dāvanām pamudinājis kādu tirgotāju uzcelt baznīcu Kursā.¹³² Vēstures literatūrā ir izteikta doma, ka šī baznīca varētu būt uzcelta pēc karaļa Svēna Estridsona pamudinājuma ap 1048. g. Domesnēsā.¹³³ Protams, baznīca (ja tāda senatnē te patiešām tika uzcelta) varbūt bija domāta skandināvu jūrasbraucēju vajadzībām: vieta bija bīstama

gan navigācijas apstākļu, gan jūras laupītāju dēļ. Taču Brēmenes Ādama piebilde, ka karalis esot priecājies par Tā Kunga mācības izplatīšanos, liecina, ka tā skārusi arī vietējos iedzīvotājus. Turklāt nav loģiski, ka baznīca celta neapdzīvotā vietā tikai neļaimē nokļuvušu jūrnīeku vajadzībām. Viss teiktais liecina, ka Kolkā bijusi sena apmetne.

Tādējādi var uzskatīt, ka 13. gs. Miera Kursā bija diezgan daudz apmetņu, taču diezin vai kādreiz izdosies to skaitu kaut cik precīzi noteikt. Taču arī esošais materiāls ļauj fiksēt biežāk un retāk apdzīvotus, kā arī pilnīgi neapdzīvotus Miera Kursas novadus. 13. gs. rakstītie avoti uzrāda vairāku apdzīvotu vietu koncentrācijas rajonus: ap Dundagu, ap Talsiem, plašs Abavas vidusteces un, šķiet, arī augšteces rajons, Usmas ezera—Ugāles—Puzes ezera un Rindas—Stendes—Irbes upju baseins. Ļoti plašā rajonā — starp Ārlavu, Talsiem, Pūri, Tukumam un Rīgas liča piekrasti — dokumenti neuzrāda nevienu apdzīvotu vietu. Neapdzīvots ir arī rajons starp Usmas ezeru, Stendi un Rendu, kā arī starp Usmas ezeru, Ameli, Ārlavu un Talsiem. Kā jau teikts, rakstītie avoti nemin nevienu 13. gs. apmetni, kas atrastos pie pašas jūras. Kursas dalīšanas dokumentā atzīmēts «*wiltnisse tusche Candowe und Semigallen*» (meži starp Kandavu un Zemgali).

Miera Kursā ir visvājāk apdzīvotā senās Kursas zeme (ja neskaita «zemi starp Skrundu un Zemgali»). Par to liecina ne tikai 13. gs. rakstītajos avotos minēto apmetņu skaits (te jāpiebilst, ka dažādu apstākļu dēļ par Miera Kursu saglabāties pat vairāk dokumentu, kuros minēti vietvārdi, nekā par vienu otru biežāk apdzīvotu Kursas zemi un līdz ar to 13. gs. avotos uzskaitīto vietu skaits nevar noderēt par kritēriju), bet arī kāds 1252. g. dokuments, kurā teikts, ka Kursā paredzēts uzcelt 11 baznīcas: Piemarē, Bandavā un Ventavā jāceļ katrā pa trim baznīcām, bet Miera Kursā tikai divas baznīcas.¹³⁴ Turklāt Miera Kursā teritoriāli ir apmēram divas reizes lielāka par dokumentā minēto Bandavu un Piemari un gandrīz trīs reizes lielāka par Ventavu. Protams, varēja būt, ka Miera Kursā jau pastāvēja dažas baznīcas no agrākiem laikiem, jo tā jau vairāk nekā 20 gadu bija pakļauta.

Miera Kursas mazapdzīvotība izskaidrojama lielā mērā ar nelabvēlīgiem dabas apstākļiem. Te ir plašas neauglīgas zemes platības, purvi, smiltāji, meži. Uz ziemeļiem no līnijas Piltene—Usma—Roja ir neauglīgas smilšu augsnes, plaši purvāji. Vāji piemērots saimnieciskai izmantošanai ir liča piekrastes rajons no Kolkasraga līdz Tukumam.¹³⁵ Auglīgākas augsnes ir ap Talsiem, plašākā joslā ap Abavu¹³⁶, arī ap Popi ir auglīgāka mālaina augsne, zemkopībai noderīgas zemes ir ap Puzi. Vēl šā gadsimta sākumā vairāk nekā pusi no kādreizējās Miera Kursas teritorijas klāja meži un purvi. Tikai joslā ap Abavas augšteci un vidusteci, Talsiem, Valdemārpili līdz pat Dundagai mežu un purvu bija mazāk — ap 10—25% no kopplatības.¹³⁷

Tādējādi apmetnes bija koncentrētas zemkopībai labvēlīgākajos rajonos — ezeru un upju baseinos un vietās ar auglīgāku un vieglāk apstrādājamu zemi.

PARINDES

- 1 SLVA. — R., 1937. — 2. burtn. — Nr. 352, 358.
- 2 Turpat. — 1. burtn. — Nr. 163; Svābe A. Senā Kurša // Straumes un avoti. — R., 1938. — 1. sēj. — 93.—94. lpp.
- 3 Atskaņu hronika / Atdz. J. Saiva. — R., 1936. — 11812.—11818 sl. (Turpmāk — AH.)
- 4 SLVA. — 1. burtn. — Nr. 161.
- 5 Turpat. — Nr. 163.
- 6 Turpat. — Nr. 201.
- 7 Turpat. — Nr. 272.
- 8 KGC. — Mitau, 1894. — Bd 2. — S. 36.
- 9 SLVA. — 2. burtn. — Nr. 357., 358.
- 10 UB. — Bd 1. — N 526.
- 11 Turpat. — Nr. 534.
- 12 KGC. — Mitau, 1856. — Bd 1. — S. 1—11.
- 13 Bielenstein A. Die Grenzen des lettischen Volksstammes und der lettischen Sprache in der Gegenwart und im 13. Jahrhundert. — St. Petersburg, 1892. — 548 S.
- 14 Svābe A. Senā Kurša. — 45.—114. lpp.
- 15 Kiparsky V. Die Kurenfrage. — Helsinki, 1939. — 477 S. (Ann. Acad. Scien. Fenn.; N 62).
- 16 Dunsdorfs E. Kurzemes karakartes (17. un 18. gadsimteni). — Melburna, 1984. — 178 lpp.
- 17 Arbusow L. Ein Verzeichnis der bäuerlichen Abgaben im Stift Kurland (1582/83) // LU Raksti. — R., 1924. — 10. laid. — 163.—286. lpp.
- 18 Plāķis J. Latvijas vietu vārdi un latviešu pavārdi. 1. d.: Kurzemes vārdi. — R., 1936. — 305 lpp.
- 19 UB. — Bd 3. — N 1248.
- 20 Bielenstein A. Die Grenzen .. — S. 181; Brastiņš E. Latvijas pilskalni: 1. Kuršu zeme. — R., 1923. — 128. lpp.
- 21 Plāķis J. Latvijas vietu vārdi.. — 274. lpp.
- 22 Arbusow L. Ein Verzeichnis.. — S. 242; Svābe A. Pagasta vēsture. — R., 1936. — 1. d. — 379. lpp.
- 23 Bielenstein A. Die Grenzen.. — S. 182; Brastiņš E. Latvijas pilskalni. — 16. lpp.
- 24 Bielenstein A. Die Grenzen.. — S. 181; Dunsdorfs E. Kurzemes karakartes.. — 84. lpp.
- 25 KGC. — Bd 2. — S. 36.
- 26 Plāķis J. Latvijas vietu vārdi.. — 287. lpp.
- 27 Bielenstein A. Die Grenzen.. — S. 182.
- 28 UB. — Bd 2. — N 628.
- 29 Bielenstein A. Die Grenzen.. — S. 182; Kiparsky V. Die Kurenfrage. — S. 188—189.
- 30 KGC. — Bd 2. — S. 134.
- 31 Dunsdorfs E. Kurzemes karakartes.. — 84. lpp.; LVVA, 2909. f., 1. apr., 1004. 1.
- 32 Bielenstein A. Die Grenzen.. — S. 183.
- 33 Plāķis J. Latvijas vietu vārdi.. — 287. lpp.
- 34 Dunsdorfs E. Kurzemes karakartes.. — 86. lpp.
- 35 Turpat. — 84. lpp.; Bienenstamm H. v. Neue geographisch-statistische Beschreibung des kaiserlich-russischen Gouvernements Kurland oder ehemaligen Herzogthümer Kurland un Semgallen mit dem Stift Pillen. — Mitau; Leipzig, 1841. — S. 133.
- 36 Hennig E. Geschichte der Stadt Goldingen in Kurland. — Mitau, 1900. — Beil. N 67.
- 37 Brastiņš E. Latvijas pilskalni. — 32. lpp.
- 38 Turpat. — 36. lpp.
- 39 Bielenstein A. Die Grenzen.. — S. 184.
- 40 Mugurēvičs E. Izrakumi Sabiles pilskalnā un senpilsētā // Mat. 1975. — R., 1976. — 74. lpp.
- 41 Bielenstein A. Die Grenzen.. — S. 185.
- 42 Mugurēvičs E. Izrakumi Sabiles pilskalnā un senpilsētā. — 74., 75., 78. lpp.
- 43 Brastiņš E. Latvijas pilskalni. — 40. lpp.
- 44 Endzelīns J. Talsu novada vietvārdi // Talsu novads: Enciklopēdisks rakstu krāj. — R., 1935. — 162. lpp.
- 45 Mugurēvičs E. Arheoloģiskie izrakumi Matkules pilskalnā 1965. gadā // RT 1965. — R., 1966. — 23. lpp.
- 46 Bielenstein A. Die Grenzen.. — S. 186.
- 47 Kiparsky V. Die Kurenfrage. — S. 143.
- 48 Brastiņš E. Latvijas pilskalni. — 42. lpp.
- 49 Turpat. — 54. lpp.
- 50 Turpat. — 48. lpp.
- 51 Svābe A. Senā Kurša. — 91. lpp.
- 52 Neue Kurländische Güter-Chroniken / Hrsg. von E. v. Fircks. — Mitau, 1900. — Beil. N 67.
- 53 Kiparsky V. Die Kurenfrage. — S. 437.
- 54 Plāķis J. Latvijas vietu vārdi.. — 180. lpp.
- 55 Svābe A. Senā Kurša. — 91. lpp.; Brastiņš E. Latvijas pilskalni. — 43. lpp.
- 56 Kiparsky V. Die Kurenfrage. — S. 188; Biļķins V. Kurša un kuršu ciņas. — Linkolna, 1967. — 100. lpp. V. Kiparskis daudz konsultējies ar Rīgas Vēstures un senatnes pētītāju biedrības bibliotekāru A. Baueru (sk.: Kiparsky V. Die Kurenfrage. — S. 7).
- 57 Bielenstein A. Die Grenzen.. — S. 182.
- 58 SLVA. — 1. burtn. — 173. lpp.; Kiparsky V. Die Kurenfrage. — S. 122; Biļķins V. Kurša un kuršu ciņas. — 99. lpp.
- 59 Brastiņš E. Latvijas pilskalni. — 30. lpp.
- 60 Plāķis J. Latvijas vietu vārdi.. — 198. lpp.
- 61 Svābe A. Senā Kurša. — 90. lpp.
- 62 Bielenstein A. Die Grenzen.. — S. 187; Kiparsky V. Die Kurenfrage. — S. 239; Biļķins V. Kurša un kuršu ciņas. — 99. lpp.; Dunsdorfs E. Kurzemes karakartes.. — 98. lpp.
- 63 Svābe A. Senā Kurša. — 90. lpp.
- 64 Bielenstein A. Die Grenzen.. — S. 187.
- 65 Biļķins V. Kurša un kuršu ciņas. — 99. lpp.
- 66 Juškevičs J. Hercoga Jēkaba laikmets Kurzemē. — R., 1931. — 175. lpp.
- 67 Andermanis K. Tautas celtniecība un ēku iekārta Talsu novadā // Talsu novads. — 117. lpp.
- 68 Brastiņš E. Latvijas pilskalni. — 28. lpp.; LA. — 181. lpp.
- 69 LA. — 181. lpp.
- 70 AH. — 11812.—11818. sl.
- 71 Andermanis K. Tautas celtniecība.. — 118. lpp.
- 72 Kiparsky V. Die Kurenfrage. — S. 227.
- 73 KGC. — Bd 1. — S. 37.
- 74 Mugurēvičs E. Arheoloģisko pieminekļu apzināšana Ventspils un Kuldīgas rajonā // Mat. 1978: — R., 1979. — 58. lpp.
- 75 SLVA. — 2. burtn. — 257. lpp.
- 76 Моора X., Лиги X. Хозяйство и общественный строй народов Прибалтики в начале XIII века. — Таллинн, 1969. — С. 58.
- 77 Brastiņš E. Latvijas pilskalni. — 22. lpp.
- 78 UB. — Bd 3. — N 1207, 1248.
- 79 Plāķis J. Latvijas vietu vārdi.. — 251. lpp.
- 80 Brastiņš E. Latvijas pilskalni. — 24. lpp.
- 81 Bielenstein A. Die Grenzen.. — S. 182; Kiparsky V. Die Kurenfrage. — S. 188—189.
- 82 Arbusow L. Ein Verzeichnis.. — S. 227.
- 83 Turpat. — 224. lpp.; Kiparsky V. Die Kurenfrage. — S. 104.
- 84 Plāķis J. Latvijas vietu vārdi.. — 251. lpp.
- 85 Arbusow L. Ein Verzeichnis.. — S. 224; Kiparsky V. Die Kurenfrage. — S. 189.
- 86 Kiparsky V. Die Kurenfrage. — S. 189.
- 87 Turpat.
- 88 Arbusow L. Ein Verzeichnis.. — S. 224.
- 89 Plāķis J. Latvijas vietu vārdi.. — 251. lpp.
- 90 Bielenstein A. Die Grenzen.. — S. 190.
- 91 Kiparsky V. Die Kurenfrage. — S. 193.
- 92 Brastiņš E. Latvijas pilskalni. — 20. lpp.
- 93 Arbusow L. Ein Verzeichnis.. — S. 231; Kiparsky V. Die Kurenfrage. — S. 166.
- 94 Arbusow L. Ein Verzeichnis.. — S. 231.
- 95 Plāķis J. Latvijas vietu vārdi.. — 252. lpp.
- 96 Brastiņš E. Latvijas pilskalni. — 24. lpp.
- 97 Arbusow L. Ein Verzeichnis.. — S. 229.
- 98 Dunsdorfs E. Kurzemes karakartes.. — 86. lpp.
- 99 Plāķis J. Latvijas vietu vārdi.. — 251. lpp.
- 100 Arbusow L. Ein Verzeichnis.. — S. 229.
- 101 Plāķis J. Latvijas vietu vārdi.. — 251. lpp.
- 102 Kiparsky V. Die Kurenfrage. — S. 101; Bielenstein A. Die Grenzen.. — S. 191.
- 103 UB. — Bd 1. — N 526.
- 104 Turpat. — Bd 2. — N 706.
- 105 Svābe A. Senā Kurša. — 90. lpp.
- 106 Biļķins V. Kurša un kuršu ciņas. — 97. lpp.
- 107 Pāvulāne V. Straupes draudzes iekšējā kolonizācija Livonijas laikā: Apdzīvoto vietu ģeogrāfija // Feodālisms Baltijas reģionā: Zin. rakstu krāj. / P. Stučkas LVU Seno un viduslaiku vēst. katedra. — R., 1983. — 82. lpp.
- 108 Turpat. — 76.—83. lpp.
- 109 Svābe A. Senā Kurša. — 99. lpp.
- 110 Svābe A. Pagasta vēsture. — 379. lpp.
- 111 SLVA. — 1. burtn. — Nr. 162.
- 112 Моора X., Лиги X. Хозяйство... — С. 57.

- ¹¹³ Turpat. — 48. lpp.
¹¹⁴ UB. — Bd 1. — N 552.
¹¹⁵ Biļķins V. Kursa un kuršu ciņas. — 111. lpp.
¹¹⁶ Dopkewitsch H. Die Burgsuchungen in Kurland und Livland vom 13.—16. Jahrhundert. — Riga, 1932. — S. 74.
¹¹⁷ Brastiņš E. Latvijas pilskalni. — 26. lpp.
¹¹⁸ Mugurēvičs E. Arheoloģiskie izrakumi Matkules pilskalnā 1965. gadā. — 24. lpp.
¹¹⁹ Dopkewitsch H. Die Burgsuchungen. — S. 74—75.
¹²⁰ Johansen P. Siedlungsforschungen in Estland und Lettland // Deutsche Siedlungsforschungen. — Leipzig; Berlin, 1927. — S. 222.
¹²¹ Brastiņš E. Latvijas pilskalni. — 26., 34., 46., 56. lpp.; LA. — 180. lpp.
¹²² UB. — Bd 2. — N 706.
¹²³ Brastiņš E. Latvijas pilskalni. — 46. lpp.
¹²⁴ Turpat. — 56. lpp.
¹²⁵ UB. — Bd 2. — N 629.
¹²⁶ UB. — Bd 2. — N 662. 14. gs. dokumentos minētie vietvārdi šeit netiek identificēti un lokalizēti.
¹²⁷ LA. — 277. lpp.
¹²⁸ UB. — Bd 3. — N 1248.
¹²⁹ Priedīte I. Lībiešu apmetņu veidošanās Baltijas jūras Kurzemes piekrastē // AE. — R., 1979. — 13. laid. — 21. lpp.
¹³⁰ Моора X., Лиги X. Хозяйство... — С. 15.
¹³¹ Мельникова Е. А. Скандинавские рунические надписи. — М., 1977. — № 38.
¹³² SLVA. — 1. burtn. — Nr. 16.
¹³³ Seraphim E. Geschichte Liv-, Est- und Kurlands. — Reval, 1895. — Bd 1. — S. 15.
¹³⁴ SLVA. — 2. burtn. — Nr. 352.
¹³⁵ Baltische Landeskunde: Text / Hrsg. von K. R. Kupfer. — Riga, 1911. — S. 478, 499.
¹³⁶ Turpat. — 500. lpp.
¹³⁷ Baltische Landeskunde: Atlas. — Vegetations-Skizze.

V. Pāvulāne

IN SCHRIFTLICHEN GESCHICHTSQUELLEN ERWÄHNTEN ORTSCHAFTEN KURLANDS IM 13. JH. (VREDE CURONIA)

Zusammenfassung

Eine wichtige Aufgabe der Historiker unserer Republik sind Forschungen auf dem Gebiet der geschichtlichen Siedlungsgeographie. Es handelt sich im einzelnen darum, die Dichte und geographische Verteilung der Siedlungen auf dem Territorium Lettlands im 13. Jh., d. h. vor der Kreuzritterinvasion, zu klären und auf diese Weise unsere Kenntnis der damaligen demographischen und wirtschaftlichen Verhältnisse zu bereichern.

Eine wichtige Quelle der historischen Siedlungsgeographie sind in schriftlichen Geschichtsquellen enthaltene Ortsnamen. Die vorliegende Arbeit ist gewissermaßen eine Bestandsaufnahme der in den Quellenschriften des 13. Jh. genannten Ortschaften eines Gebiets des mittelalterlichen Kurlands — der zwischen dem Flußgebiet der Abava, dem Usmas-See, dem Puzes-See und dem Rigaer Meerbusen gelegenen *Vrede Curonia*.

Die Identifizierung und Lokalisation von in schriftlichen Geschichtsquellen erwähnten Ortschaften ist eine schwierige Aufgabe. Einen wesentlichen Beitrag zu ihrer Lösung haben eine Reihe von Forschern — A. Bielenstein, V. Kiparsky, A. Švābe und andere geleistet.

Eine Anzahl auf die *Vrede Curonia* bezüglicher Ortsnamen enthalten folgende historische Urkunden: der im Herbst des Jahres 1230 abgeschlossene Kapitulationsvertrag der Ostkuren mit den deutschen Eroberern, der Vertrag mit dem päpstlichen Legaten Balduin von Alna vom 17. Januar 1231 (in diesen beiden Verträgen werden 12 Dörfer genannt), die Urkunde vom Jahre 1253 über die Teilung Kurlands zwischen dem Ordensmeister und dem Bischof von Kurland (dieses Dokument enthält 28 auf die *Vrede Curonia* bezügliche Ortsnamen, wobei sich die in den Verträgen von 1230 und 1231 genannten zum Teil wiederholen) und mehrere andere schriftliche Quellen des 13. Jahrhunderts.

Insgesamt werden in diesen Quellen 45 Ortsnamen erwähnt, die fast alle (mit Ausnahme von 2 oder 3) identifiziert und annähernd lokalisiert worden

sind. Zweifellos gab es an allen genannten Orten Dörfer. Davon zeugen die in den Urkunden angewandten Bezeichnungen (*villa*, *doṛpe*) sowie retrospektiv benutzte Quellen des 14. Jh. (in einigen Fällen auch noch späteres Material). Dabei ist aus den Quellen zu ersehen, daß sowohl in den Verträgen als auch in den Urkunden über die Teilung Kurlands nur die größten Siedlungen genannt sind, nämlich solche, die die Bedeutung eines größeren, mehrere Dörfer um sich vereinigenden territorialen Verwaltungszentrums hatten. Davon zeugen solche Bezeichnungen wie *regio*, *provincia*, *castellatura*, *territorio*. Mithin gab es in der *Vrede Curonia* im 13. Jh. bedeutend mehr Siedlungen, als in den schriftlichen Quellen erwähnt werden, eine Tatsache, die auch durch die Quellen des 14. Jh. sowie durch archäologische Befunde bestätigt wird.

Obwohl die in den Quellen genannten Ortsnamen bei weitem kein vollständiges Bild der Siedlungsgeographie der *Vrede Curonia* ergeben, bietet das vorhandene Material dennoch die Möglichkeit festzustellen, welche Bezirke der *Vrede Curonia* dichter und welche weniger dicht besiedelt bzw. völlig unbesiedelt waren. In den schriftlichen Quellen des 13. Jh. treten mehrere Bezirke mit größerer Siedlungskonzentration zutage: der Raum um Dundaga, um Talsi, ein umfassendes Gebiet am Mittellauf und anscheinend auch am Oberlauf der Abava, das Gebiet am Usmas-See, bei Ugāle und am Puzes-See sowie die Flußgebiete der Rinda, der Stende und der Irbe. Sehr dünn besiedelt (die Urkunden weisen keine einzige Siedlung auf) ist das Gebiet zwischen Ārlava, Talsi, Pūre, Tukums und der Küste des Rigaer Meerbusens, zwischen dem Usmas-See, Stende und Rende sowie zwischen dem Usmas-See, Amele, Ārlava und Talsi. In den schriftlichen Quellen des 13. Jh. ist keine einzige unmittelbar an der Küste gelegene Siedlung genannt. In der Urkunde über die Teilung Kurlands wird «ein großer Wald zwischen Kandava und Zemgale» erwähnt.

Vrede Curonia ist — mit Ausnahme des Raumes zwischen Skrunda und Zemgale — das am wenig-

sten besiedelte Gebiet im alten Kurland. Als Ursache sind die ungünstigen Naturverhältnisse in der Vrede Curonia anzusehen. Es gibt hier weite unfruchtbare Flächen, Sümpfe, Sandböden und Wälder. Eine

größere Siedlungsdichte findet man dort, wo die Naturverhältnisse für die Landwirtschaft günstiger sind: an Seen, Flüssen sowie an Orten mit fruchtbareren, leichter zu bearbeitenden Böden.

VERZEICHNIS DER ABBILDUNGEN

Abb. 1. Besiedlungen in Kurland im 13. Jh.

GRĀMATĀ LIETOTIE SAĪSINĀJUMI

A	— Latvijas vēstures muzeja Arheoloģijas nodaļas šifrs.	RT	— Referātu tēzes zinātniskai sesijai, veltītai.. gada arheoloģiskajiem izrakumiem un etnogrāfiskai ekspedīcijai Latvijas PSR teritorijā. — R., 1959—1971.
AA	— Latvijas Zinātņu akadēmijas Latvijas vēstures institūta Arheoloģijas nodaļas arhīvs.	SAHM	— Studia archaeologica in memoriam Harri Moora. — Tallin, 1970.
AE	— Arheoloģija un etnogrāfija. — R., 1957 —	Sb. Kurl.	— Sitzungberichte der Kurländischen Gesellschaft für Literatur und Kunst aus den Jahren 1850—1935/1936. — Mitau; Riga, 1850—1937.
AF	— Latvijas Zinātņu akadēmijas Latvijas vēstures institūta Arheoloģijas nodaļas fondi.	Sb. Rig.	— Sitzungberichte der Gesellschaft für Geschichte und Altertumskunde der Ostseeprovinzen Russlands aus den Jahren 1873—1934. — R., 1874—1936.
CS	— Congressus secundus archaeologorum Balticorum Rigae, 19.—23. VIII 1930 // LU Raksti. Filoloģijas un filosofijas fakultātes sērija. 1. sēj., 1. un 2. papildinājums. — R., 1931—1936.	SLVA	— Senās Latvijas vēstures avoti / Izd. A. Svābe. — R., 1937—1940. — 1.—2. burtn.
FM	— Finskt Museum. — Helsingfors.	SM	— Senatne un Māksla. — R., 1936—1940.
IMM	— Izglītības Ministrijas Mēnešraksts. — R., 1920—1939.	SMYA	— Suomen Muinaismuistoyhdistyksen Aikakauskirja. — Helsinki, 1874—
KGC	— Kurländischer Güter-Chroniken nach urkundlichen Quellen / Zusammengest. und bearb. von F. v. Klopmann. — Mitau, 1856—1894. — Bd 1—2.	UB	— Liv-, Est- und Curländisches Urkundenbuch nebst Regesten / Hrsg. von F. G. v. Bunge u. a. — Reval; Riga; Moskau, 1853—1910. — Bd 1—12.
LA	— Latvijas PSR arheoloģija. — R., 1974.	V	— Latvijas vēstures muzeja Arheoloģijas nodaļas šifrs.
LKV	— Latviešu konversācijas vārdnīca. — R., 1927—1940. — 1.—21. sēj.	VI	— Latvijas Zinātņu akadēmijas Latvijas vēstures institūts (līdz 1990. gadam Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas Vēstures institūts).
LME	— Latvijas PSR mazā enciklopēdija. — R., 1967—1970. — 1.—3. sēj.	AO	— Археологические открытия. — М., 1967.
LVM	— Latvijas Vēstures muzejs.	БСЭ	— Большая советская энциклопедия. 3-е изд.
LVVA	— Latvijas Valsts vēstures arhīvs.	ИАН.	— Известия Латвийской академии наук (līdz 1990. gadam Известия Академии наук Латвийской ССР). — Riga, 1946—
LZAV	— Latvijas Zinātņu Akadēmijas Vēstis (līdz 1990. gadam Latvijas PSR Zinātņu Akadēmijas Vēstis). — R., 1946 —	КСИА	— Краткие сообщения о докладах и полевых исследованиях Института археологии АН России (līdz 80. laidienam КСИИМК).
Mat.	— Zinātniskās atskaites sesijas materiāli par arheologu, antropologu un etnogrāfu.. gada pētījumu rezultātiem. — R., 1972 —	МИА	— Материалы и исследования по археологии СССР. — М.; Л., 1940—
Mitteilungen	— Mitteilungen aus dem Gebiete der Geschichte Liv-, Est- und Kurlands. — R., 1840—1937. — Bd 1—25.	СА	— Советская археология. — М., 1957—
PA	— Przegląd Archeologiczny. — Wrocław; Kraków; Gdańsk.		

ARCHEOLOGY AND ETHNOGRAPHY XVI

ANCIENT SETTLEMENTS IN THE TERRITORY OF LATVIA

Zinātne Publishers
Riga 1994
In Latvian

ARHEOLOĢIJA UN ETNOGRĀFIJA XVI

SENĀS APMETNES LATVIJAS TERITORIJĀ

Redaktore *I. Rozenvalde*
Mākslinieciskais redaktors *G. Krutojs*
Tehniskās redaktors *I. Dorofejeva, G. Šļepkova*
Korektore *I. Stašulāne*

Nodota salikšanai 01.04.93. Parakstīta iespiešanai 14.01.94 Formāts 60×90/8. Tipogr. papīrs Nr. 1. Literatūras garnitūra. Augstspiedums. 20 uzsk. iespiedl.; 20,38 izdevn. 1. Pasūt. Nr. 183-3. Izdevniecība «Zinātne», Turgeņeva ielā 19, Rīgā, LV 1530. Reģistrācijas apliecība Nr. 2-0250. Iespiesta tipogrāfijā «Rota», Blaumaņa ielā 38/40, Rīgā, LV 1011.

